

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE JYDERS LAND

ACHTON FRIIS

DE JYDERS LAND

MED ILLUSTRATIONER AF

JOHANNES LARSEN OG FORFATTEREN

BIND II

GRAFISK FORLAG · KØBENHAVN

© 1962 by *Marta Achton Friis*

ANDEN UDGAVE

*De jydere Land er sat med 10 punkt Baskerville
og trykt hos*

Grafisk Institut A/S . København 1966

Papiret er matglattet 605

og krideret kunsttryk fra De forenede Papirfabrikker A/S

Indbindingerne

er udført af Oscar Møllers Bogbinderi

og luksusudgaven af Anker Kysters Eftf.

med sidepapir tegnet af

Axel Encke

Indhold

	Side
Vestjylland	7
I marsken	9
Fra Skallingen til Nymindégab	38
Mellem Varde og Holstebro	66
Fra Holmsland Klit til Husby Klit	107
Fra Bøvling Klit til Thyborøn	131
Mellem Nissum Fjord og Venø Sund	172
Nordjylland	183
Det sydlige Thy	185
Det nordlige Thy	207
På Mors	222
I Handherred	227
Omkring Store Vildmose	245
Fra Jyske Ås	254
Det nordvestlige Vendsyssel	270
Fra Sæby Å til Skagens Gren	299

PORTRÆTTER

Marskbonden Peter Petersen Linnet. Nørre Sødam ved Møgeltønder	23
Hans Beck Thomsen, Henne Kirkeby	59
Fisker Marius Høy. Lønne ved Nymindégab	63
Kjen Sønderby, Den kloge Kone i Skjern	69
Boelsmand Mads Madsen. Vognbjerg Hede	75
Mæt Mari Mus. Af Kjeltringslægt fra Dejbjerg	87
Gårdejer Jens Laurids Jensen. Rabjerg ved Dejbjerg	91
Jørgen Frederik Caspersen. Af Kjeltringslægt fra Rind	97
Fisker Kræ Laursen. Holmsland Klit	115
Ole Møller. Gammelsogns Mølle ved Ringkøbing	127
Froken Kvistborg Larsen. Ferring	137
Boelsmand Frands Kristian Jepsen. Ferring	145
Fisker Jens Knak. Vejlbjerg ved Ferring	151
Fisker Mads Andersen. Stenbjerg	199
Gårdejer Jens Christian Krabbe. Skyum i Thy ..	203
Fisker Martin (Sort) Mikkelsen. Hirtshals	291
Else Marie Tophøj. Hirtshals	297
Fisker Jens Peter Larsen Kruse. Skagen	319

Anders Kruse Nielsen. Skagen	323
Kristoffer Kristoffersen. Skagen	325
Sørine Møller. Skagen	329

FOTOGRAFIER BAG I BIND II

102 Fotografier til Vestjylland og Nordjylland.

Vestjylland

I marsken

Da nogle svenske og norske museums mænd for få år siden var på besøg i Danmark, fik deres værter i sinde at vise dem et dansk landskab, som egnede sig til at gøre indtryk på dem. Det blev derfor ikke Himmelbjerget eller Ejer Bavnehøj, man valgte; deres værter førte dem ud i den tønderne marsk. Og det viste sig at være klogt. Dette landskab imponerede gæsterne, endogså nordmændene. Noget sådant havde end ikke *de* magen til.

Forberedt af denne beretning så jeg på min vej hertil allerede fra Jejsing Banke øst for Tønder ud over marsklandet ved Vidåen, dog uden at dette herfra gjorde tilnærmelsesvis det indtryk på mig, som jeg havde ventet. Da jeg endelig nåede ud i selve marsken, skuffedes jeg sandelig ikke. Men indtrykket blev helt anderledes, end jeg havde ventet, mere fremmedartet og langt voldsommere.

Ad vejen herud fra Tønder oplever man ikke stort, før man når landsbyen Møgeltønder. Det herlige slot *Schackenborg* med dets pragtfulde inspektørbolig og den strålende smukke park virker fuldkommen overraskende på den, der kommer fra de golde og ret ensformige egne i Mellemslesvig.¹ Det er jo østlandets frodighed, man genfinder på denne lille lave bakke, østlandets skovdyller, men her virker de mangedobbelt i deres modsætning til, hvad man nylig har set.

Selve Møgeltønder er på sin vis endnu mærkeligere. Den er en torneroseby, som synes at have sovet i to-tre hundrede år, men hvor beboerne er vågnet hver lørdag for at skure deres huse udvendig og to gange om året for at male dem. Er dette virkelig en by på Jyllands barske vestkyst? Den virker som et eventyr af Grimm! Men de har deres egen, helt særprægede stil, alle disse små ensartede huse i den lange slotsgade med de undertiden hvidkalkede, men hyppigst røde murstensfacader, de mægtige kviste og stråtagene; hist og her med små fremspringende karnapper. Hver for sig er disse boliger en lille skønhedsåbenbaring af reneste vand.² Men som de ligger der side om side i ubrudt mængde bag de gamle lindetræers rækker og bag fortovene med de små toppede brosten, alle så lydefri og røgtede med den inderligste omhu, vidner de om en hel bybefolknings respekt for de gamle, som har skabt dem. Og således er denne gade noget fuldkommen enestående i vort land. Man kan sige *desværre*. Men godt er det, at der dog ét sted findes et eksempel på sligt. I Tyskland har man jo ældgamle byer, som er verdensberømte for deres skønhed. Er det tilfældigt, at vi her til lands skal helt ned til den tyske grænse for at finde noget, der tilnærmelsesvis når dem?²

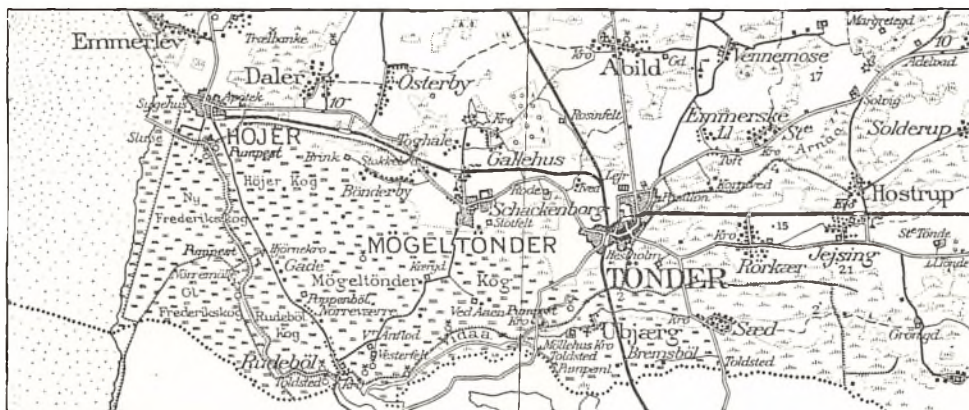
Et par hundrede meter nordvest for Møgeltønder findes en bakketop på 14 meters højde, egnens højeste punkt, forsynet med et udsigtstårn, som sætter én i stand til at komme endnu tre meter til vejrs. Men hvilket aneligt tårn det bliver i disse lave omgivelser! Herfra får man et udmærket instruktivt overblik over hele egnen og over selve bakkeøen, hvorpå byen ligger som en stor have, som kulminerer i de mægtige trækupler i Schackenborg Slotspark, der dominerer som en højskov vidt og bredt over de uendelige flader. Hele bakkeøen, over hvis åbne marker kornet står i lange traver, er som en mærkelig isoleret oase, uden for hvilken der kun er *steppe* – marskens umådelige græslette med de snorlige kanaler og de fjerne diger. Den lille, gamle ø, hvorpå jeg står, ligger nær randen af geesten, det ældste lands kyst ud mod den senere af Vadehavet dannede marsk.

Geesten og marsken er de to eneste fremtrædende modsætninger i dette landskab, som omgiver bakkeøen. Den første er de senglaciale, oftest lidet frugtbare ældre strækninger, der har fået deres landskabelige grundpræg af istidens afsmeltningsstrømme og deres nuværende kystkontur under den store landsenkning, som i bronzealderen traf vestkysten fra Nissum Fjord til Den engelske Kanal. Marsken uden for denne er de yngre, frugtbare havaflejringer.

Hele vestkysten i de sønderjyske amter er selv inden for geestranden for

det meste meget lav. Selv om terrænet pletvis løfter sig til noget større højder, tales her dog om „bjerge“ på tre-fire meters højde! – Helt fra Ribe til Ballum og fra Højer til grænsen har landet været hærgnet af havet voldsommere end noget andet sted på Danmarks vestkyst. Der er et årstal, som endnu herved i kystboernes øren har en dystre klang, det er 1634, året for den store stormflod, der i lange tider blev skellet til en helt ny tidsregning i de hærgede egne. Havets angreb i forbindelse med den store sænkning af landet har medført, at vort lands kyster intet andet sted har gennemgået så uhyre forandringer som her. Før den omtalte sænkning, der fortsattes helt ind i historisk tid, har det slesvigske fastland strakt sig milevidt ud i havet vest for Manø, Rømø og Sild, hvor ferskvandsmoser, træstubbe og oldtidssager er fundet i den nuværende havbund. Da sænkningen ophørte, omdannedes de forsvundne hedeflader til et udstrakt *vadehav*, som kun i flodtiden overskylledes af havet. Vadehavets vand er uden for dets strømløb, „loerne“, farvet af slik, svæv og sandpartikler, som daglig skylles ind og i stille bugter bundfældes som klæg under medvirken af planter, orme og krebsdyr. På den tønderske kyst fandtes på to steder bugter, som havde fremragende betingelser for sådanne aflejringer: *Brede Å-vaderne* og *Vidå-dalen*, hvis vader oprindelig har strakt sig 22 km ind i landet til foden af Jejsing Bakke. På disse steder mødtes havets bundfald med åernes fede dynd og dannede de store marskflader, som gennemstrømmes af Brede Å og den flodlignende Vidå med deres mængder af tilløb. Mens geesten ud mod marsken er så lav, at også landet bag dens rand har været hjemsøgt af stormfloder, og mens den, undtagen hvor den mod sydvest og syd grænser til marsken, er ret ufrugtbar og uden for landsbyerne sjældent har et træ og aldrig et levende hegn, hæver de frugtbare *bakkeøer* ved Møgeltønder, Højer og Emmerlev-Ballum, som engang har været virkelige øer, sig ret højt over omgivelserne. Imponerende er disse højder dog ikke. En af de anseeligste er ved Emmerlev Klev – den når 13 meters højde.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Den tønderske marsk er langt den betydeligste af vort lands marskegne; den strækker sig helt ned i Tyskland, fra Højer i nord til Okholm inden for Halligerne i syd, i omtrent 30 kilometers længde. På dansk territorium er den kun 7 km lang, mens dens bredde indtil Jejsing Banke er 16 km. Før inddigningen bestod den af en forvirret blanding af moser, forlande, vader, søer og strømme, som først efter århundreders arbejde sammendigedes med fastlandet og fik sin nuværende, sammenhængende skikkelse.

Punkter som Aventoft, Udbjerg, Mejerholm, Engholm og Hestholm tyder ved deres navne på, at de har været holme i havet. Den danske del af den tønderske marsk omfatter nu kun Vidåens udløbsområde. De to herreder, som den strækker sig igennem syd for grænsen, beboedes af frisiske stammer; men friserne har aldrig i noget større tal bosat sig i marsken nord for den nuværende rigsgrænse.

Marsken er så lav, at den på de fleste steder kun rager en meter op over dagligt vande. Selve Tønder by er anlagt på en lav sandpold, der tidligere kunne nås af havet. Før inddigningen boede marskbønderne på „værfer“, dvs. kunstigt opkastede forhøjninger, der dog kun sikrede mod sædvanligt højvande, og rundt omkring ses endnu sådanne „opværrede“ gårde. På disse usikre vilkår levede befolkningen til midten af det 16. århundrede. Indtil da hærgede alle større stormfloder egnen, og folkene på de ensomme gårde var bestandig truede af det urolige hav.

Allerede i det 15. århundrede havde man ved diger skærmet Viding herreds marskø, og noget senere foretoges lignende foranstaltninger i Vidådal. 1555 sloges et havdige fra Højer over Rudbøl til Lægan og derfra over Sønderåens munding til Grelsbøl, hvorved Højer, Møgeltønder og Tønder Koge indvandedes. 1566 overdigedes Vidåen anden gang ved Rudbøl, hvorved Viding herred og Avntoft blev landfaste mod nord. 1692 overdigedes den for tredje gang vest for Gade, og Rudbøl- og Gammel Frederiks Kog dannedes. I 1861 førtes et havdige fra Højer mod syd til Viding herreds gamle digebånd, hvorved Ny Frederiks Kog opstod, og i 1864 førtes et dige nordpå til Emmerlev Klev. Højer Sluse byggedes, og en kanal førtes gennem det nye forland, som er under dannelse, ud til Højer Dyb. Helt op i den seneste tid føjes stadig nye digeanlæg til de gamle.

Men hvordan har menneskene levet herude, før disse diger blev opført, eller mens de endnu var for svage til at være et sikkert værn? Man må huske på, at hvad der nu ved inddigningen er reddet fra havet kun er en brøkdel af, hvad dette har taget. Engang har kystlinjen gået så langt ude, at både vadderne og de mange øer uden for disse hørte med til fastlandet, og øerne Pelworm, Nordstrandischmoor og Hamburgerhallig var lige til stormfloden 1634

én sammenhængende ø, som ved den lejlighed blev oversvømmet og splittet. Allerede fra 1362 har man beretninger om „den store menneskedrukning“, da 30 sogne ødelagdes og 200.000 mennesker druknede; men ligesom andre af de gamle krønikeskrivers beretninger fra oldtid og middelalder er disse upålidelige og naturligvis stærkt overdrevne. Det synes dog sikkert, at der i de hundrede år fra 1340 til 1440 er forsvundet henimod et halvt hundrede småkirker og kapeller på denne kyst. Men de tilhørende „sogne“ har for størstedelens vedkommende været små og fattige, og enkelte rummede kun ganske få beboere.

Om de senere store stormfloder i 1634, 1825 og 1839 har man pålidelige beretninger. Og hin oktobernat 1634 omkom med sikkerhed 11–12.000 mennesker, deraf alene på Nordstrand over 6.000. Sammen med dem blev 50.000 kreaturer opslugt af havet foruden tusinder af menneskeboliger. Det sagdes, at man efter uvejret i egnen fra Velslev og sydpå kunne gå fire mil langs kysten „paa idel døde Aadsler“. Denne stormflod var for vestkystens vedkommende et led i den kæde af ulykker, som i det 17. århundrede bidrog til at gøre bonden fattig.

Det var særlig de sydligere kyster fra Vidåen til Ejderen, som rammes hårdt. Men alene i Tønder amt, som dengang strakte sig ned sønden for den nuværende grænse, omkom henimod 800 mennesker; alle de til amtet hørende koge oversvømmedes, og i Tønder og Klægsbøl Kirker stod vandet 1½ alen højt over gulvene. Slemt gik det også ud over Brede Å-fladerne, der oversvømmedes en mil ind i landet, mens de fleste af marskens byer „blev helt fordærvede i denne Guds forfærdelige Stormflod“.

Helt ind i Ribe by kom det rasende hav, bortskyllede mange huse og trængte ind i kirken. Byens borgmester, Hans Friis, fortæller, at „Skibe og Skuder“ opdrev ved Farup Kirke, og at der i dette sogn druknede 295 mennesker, halvdelen af dets beboere.

Stormfloden i 1825, som er den næststørste, der i historisk tid har ramt disse kyster, tåler ikke sammenligning med den i 1634, hverken med hensyn til skade eller tab af menneskeliv. Men det varede efter hver af disse ulykker mange år, inden de gamle havdiger på ny blev sat i stand, og jorderne led stor skade af saltvandet. Især var de såkaldte isfloder frygtede, når havet førte de langs kysten ophobede ismasser som kæmpepløve ind over land, så markerne rodedes op og jordsmonnet endevendtes, grøftevolde, veje og broer lagdes øde og huse jævnedes med jorden – således som i året 1839.

De fleste stormfloder indtraf om efteråret; og var kreaturerne i marken, måtte karle med reb og springstokke eller til hest ud og brydes med havet for at redde dem, først og fremmest fårene, som er dårlige svømmere og mere tilbøjelige til panik end kvæget. Hestene kunne som regel klare sig selv i land,

når man blot ikke kobledede dem sammen, men slog dem løs enkeltvis. Det samme gjaldt kørerne, når de ikke blev stående for længe og var så medtagne af kulde, at de ikke kunne svømme. En mængde mennesker satte livet til alene under disse bjærgningsforsøg. Det hændte, at folk i sidste øjeblik måtte binde sig til en ledstolpe, der ragede op over bølgerne, og her vente på, at vandet atter sank eller broddet lagde sig. Mangen karl eller bonde har stået en nat igennem ude på ovret eller havstokken, fordi man inde fra land ikke kunne komme til hjælp. Mangen heltedåd, som er udført i det stille på disse kyster, er for længst gået i glemme.

Når man vandrer på de vældige flader under den vide himmel, aner man den dag i dag deres slægtskab med havet. Men det er en grum og fjendsk slægtning, som ligger og knurrer derude mod kysten. Med denne bestandige trussel over sig har folket levet her i århundreder, ikke her i landet alene, men helt ned til Calais i Frankrig. Der fandtes ikke her det værn, som Nordjyllands bonde havde i form af klit og klint, der næsten overalt tog stødet af mod bølgenes angreb – mens klitten hist på anden måde ved sandflugt var beboerne fjendsk. Hernede findes klitternes sandbarriere milevidt uden for kysten, på Fanø, Manø, Rømø og Sild og videre på hele den lange ørække, som strækker sig langs Slesvigs og Holstens vestsider – adskilt af det smalle Vadehav fra den lave, forsvarsløse kyst.

De forsvarsværker, som menneskene i form af de svære havdiger har rejst mod havet, er endelig blevet så stærke, at folket nu med nogenlunde tryghed lever bag dem. Nu bor hernede en bondebefolkning, som indtager en fremragende plads blandt Nordslesvigs bønder. Det er dens århundredlange kamp mod naturen, som har dannet den.

Tønder er en smuk lille by, hyggeligt beliggende ved den vandrige Vidå bag sine frodige haver og anlæg og skjærmet med høje diger mod åens oversvømmelser. Den ligner på afstand en stor park, over hvis trægrupper kun kirkens tårn rager op. Men hverken herfra eller fra den nærliggende Møgel-tønder får man noget indtryk af marsken. Man må helt ud i denne, på digerne eller ned i kogene, for at finde stemningen i dette mærkelige landskab.

Langs marskens nordside kører jeg fra Tønder ud til Højer, og herfra tager jeg vejen mod sydøst ud over marsken. Digerne er de eneste færdselsveje ud over denne, men de er de fleste steder forsynede med brede chausseer, hvor to biler mageligt kan passere hinanden. Bedre og jævner veje findes ikke i landet.

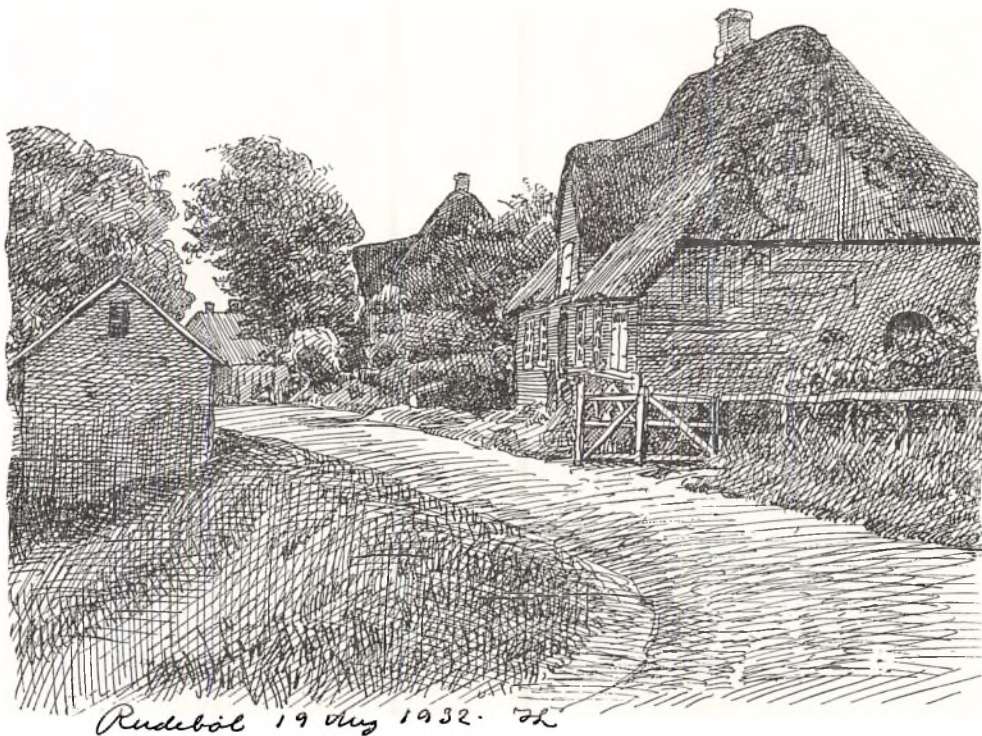
Herude fra digevejen mellem Højer Kog og Ny- og Gammel Frederiks Kog fik jeg endelig det første, overvældende indtryk af, hvad *den tønderske marsk* er. Den er et umådeligt hav af lavt græs, en uendelig steppe. Man ser

ikke dens grænse, man ved kun, at den er der. Mod vest dannes den af de vældige diger mod havet, men herinde fra er også *de* usynlige. Kun enkelte gårde rager lidt op over den fuldstændig lige horisont som sejlene kufferter, der danner fine, blålige silhouetter mod den lysende luft. De synes at ligge på række, fordi de alle ligger i samme højde. Hist og her er den vide slette furet af lange, blanke kanaler, som spejler den klare himmel.

Ja, sandt er det, at marsken er i slægt med havet! Med dette har den den vældige himmel tilfælles – kun på det åbne hav har jeg set så megen himmel som her. Og dens frænde er den dag i dag en temperamentsfuld nabo, som uanmeldt kan komme på besøg. En dansk gendarm, som jeg faldt i snak med nede ved grænsen nær Rudbøl, fortalte, at havet for tre år siden brød gennem havdiget og oversvømmede omtrent en halv kvadratmil i kogens sydlige del, assisteret fra landsiden af Vidåen, som regnskyl havde drevet over dens bredder. Vidå og Brede Å er begge helt flodlignende løb, selv under dagligdags, jævne forhold – sikkert er det, at de er både vide og brede.

Som jeg så Vidå denne augustdag, gik den med rejst manke og flyvende faner under en voldsom østenblæst ud i Rudbøl Nor, der var et lille fræsende hav, som slog med sorte bølger og lange, blinkende skumstriber mod de lave, grønne kyster. Det er denne høsts umådelige regnskyl, som har fået åen til at

svulme, og farlig er den, når den blir vred. Pumpes og graves må her bestandig rundt omkring. Store „gravkøer“ spadserer som pansrede uhyrer rundt herude; med en fordøjelse af den anden verden sender de foderet væk, når det er gået igennem dem. De kravler som selvstændigt tænkende væsner rundt på sletten under de høje diger, som mammutter foran en bræ.

Med stejle kamme går norets bølger helt ind mellem de tykke sivskove, som strækker sig langs digevolden, hvor de små byer *Rudbøl* og *Rosenkrans* ligger i fortsættelse af hinanden. Husene deroppe stinder sig og skyder ryg mod blæsten; det er blot af gammel vane, for et vejr som i dag er kun en lille sommerspøg for dem. Men man tænke sig dette sted ved vintertid, når marsk og himmel står i ét under storm og snefog, eller når havgusen i ugevis lægger sit klamme dække over egnen.

De to småbyer er mærkelige, fordi de udelukkende består af marskhuse med disses ejendommelige arkitektur.¹ Her er slet intet, som forstyrrer indtrykket, til alle sider kun den nøgne marsk med dens diger. Husrækkerne ligger tæt på begge sider af vejen, hvor den dansk-tyske grænse et langt stykke går langs ad vejens midte, markeret ved flade, firkantede sten. Husene på den østre side af Rosenkrans er tyske, danske på den modsatte; men de er alle af nøjagtig samme type. – Det må have været underligt for beboerne en skønne dag at få trukket denne skarpe grænselinje, med venner og frænder boende i et andet land på vejens modsatte side.

Mærkeligst af alt menneskeværk hernede på boligernes område er de ægte gamle *frisergårde*, af hvilke der kun findes ganske enkelte. Det er en byggeskik, der er vandret ind med de få folk af den frisiske stamme, der har bosat sig så højt mod nord. Et pragtstykke af en sådan bygning fandt jeg på dansk grund lige ved grænsen inden for det store vestlige dige, i det skarpe hjørne, hvor Gammel- og Ny Frederiks Kog mødes. Gården, hvis ejer hedder Pørksen, er af det sædvanlige materiale, de prægtige, brunrøde mursten, der undertiden slår over i helt grøngrå farver. På gårdens tag findes ikke mindre end otte lynafledere; mindre kan ikke gøre det, når man vil brandforsikre en gård med stråtag af sådanne dimensioner.³ Senere fandt jeg nærmere Møgeltønder et par endnu smukkere eksempler på denne ældgamle byggeskik.

Digerne med deres brede chausseer leder mig bestandig. Men en enkelt gang forlader jeg trods beboernes advarsler disse slagne veje og kører vestpå til havdiget, det yderste værn mod havet. På dette findes kun en tarvelig markvej, ad hvilken ellers kun bøndervogne færdes, fortæller bonden, som jeg udspørger. Men en gendarm, jeg snakker med, mener, at vi skal prøve; og det gør vi da.

Jeg kom næsten til at fortryde det. Stormen fra øst river og slider i vognen, så vi hvert øjeblik tror, at den skal ramle ned fra den smalsporede vej ad det bratte dige og havne i dybet dernede. Men vi tager med de to hjul et af de dybe spor fra bøndervognene – og det går, om end det lyder, som om tusinde djævle er løs, og det ryster og bumper uhyggeligt i køretøjet.

Men hvilket syn herfra! Langt derude i vest ligger *Vadehavet*, gråt som bly i farven under fralandsstormen og med den intenst rødbrune slikbund blottet af blæsten flere kilometer ud fra diget. Et mærkeligt øde syn. Lige neden for mig i læet i de fede enge mellem diget og havstokken bjærges hø i mængde – nu sidst i august måned! Gud véd, hvilken slæt det er i år.

Til den ene side den lave, blottede bund, som går over i Vadehavet, og længst ude de takkede klitter på øen Sild – til den anden den lige så jævne, lave marskflade. Imellem dem digets rette linje, ad hvilken vi kører som ad en umådelig tagrygning. Over os den susende storm og den disede himmelhvælvning.

Jeg holder ikke af farverne på dette sted, set ud mod vest. Den eddergrønne engstribе mod den rødbrune slik virker hæsligt med det gråblå Vadehav som baggrund – farvernes fedme giver næsten kvalme.

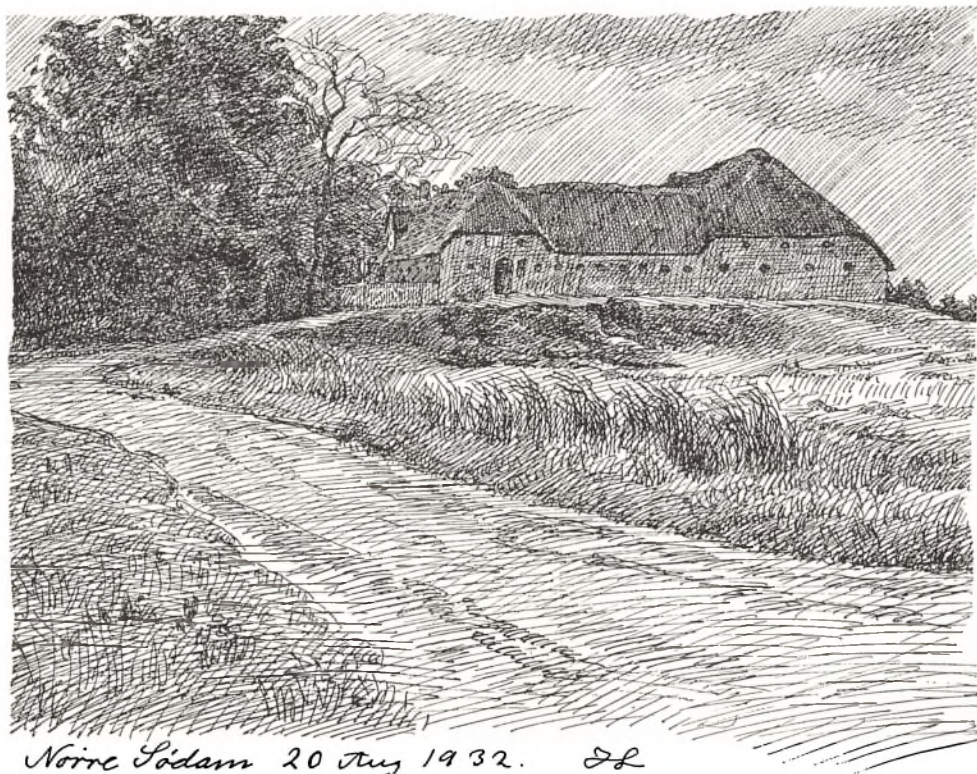
Jeg går ned ad diget og vandrer et stykke ind over kogen. Kvæget står stille og gumler dernede, så vidt muligt i læ af digerne, men i øvrigt spredt over hele fladen. Først hernede går dette landskabs særpræg helt op for mig; aldrig har jeg set noget mærkeligere. Når jeg sætter mig på hug, er ryggen af en ko det højeste, jeg ser inden for en kvart mils afstand. Dyret bliver et

iøjnefaldende fænomen; under dets mave kan jeg langt borte se en enlig gård, der løfter sig over sin lave bakkeø, omgivet af dens tætte trægrupper. Kvæget er fuldstændig tavst, ikke en eneste gang hører jeg en ko brøle eller et får bræge. De tænker kun på at æde, og i den henseende er der ikke noget at brøle efter; lifligt græs og vand er her i overflod.⁴

Et sted i nærheden, ganske tæt ved Vidåens bred og ikke langt fra dens udløb i havet, står en af de gamle smukke, typiske vindmøller, der bruges til udpumpning af vandet i marsken. Lige forbi dens fod er nogle arbejdere i færd med at slå et nyt, mindre dige; der arbejdes bestandigt herude på marskens sikring.⁴

Ad en ny digevej krydser vi herfra marsken mod sydøst til *Vester Anflod*, Cornelius Petersens gård, som er opført for omtrent 15 år siden. Det er et pragtstykke af en bygning, holdt fuldstændig i de gamle frisergårdes stil. For at give et lille begreb om denne énetages bygnings dimensioner behøver jeg blot at nævne, at der er 17 meter til tagrygningen. Alt andet står i forhold dertil; hver ting ude og inde tyder på storslåethed og velstand. Det er en bolig for en bondehøvding, denne mærkelige mand her har rejst. Springende føl og kalve færdes på dens brede værf, som skråner ned mod marskfladen. Solen blinker i en lille dam, på hvis bredder ænder og gæs ligger og sover. Sammen

Nørre Sødum 20 Aug 1932. JL

med en anden bondegård, som hører under den, råder denne ejendom over 300 tdr. land af den rige marskjord.³

På min vej herfra mod nord til Møgeltønder kommer jeg forbi to ægte fri-sergårde, de ældste i hele marsken, Kjærgård og Nørre Sødum. Den førstes ejer er tysk, den andens dansk, og gårdene ligger kun 100 meter fra hinanden. Det må vel sagtens være vanskeligt at være „gode venner og trofaste naboer“ her så nær grænsen, hvor spørgsmålet tysk eller dansk endnu bestandig er så brændende og striden ikke er ebbet ud.

Det siges hernede i marskegnene i Tønder amt, at denne bestandige friktion for en stor del skyldes de tysksindedes intolerance og stridbarhed, der blandt andet af og til kan give sig udslag i unødvendige og irriterende demonstrationer. Ved de møder, som foranstalttes af danske, kommer ofte tyskere til stede. Og hænder det, at danskerne f. eks. synger „Der er et yndigt land“, rejser tyskerne sig demonstrativt og afsynger „Deutschland, Deutschland . . .“ Derimod deltager danskerne ikke i de tyske møder og er overhovedet tilbageholdende og uhyre tolerante.

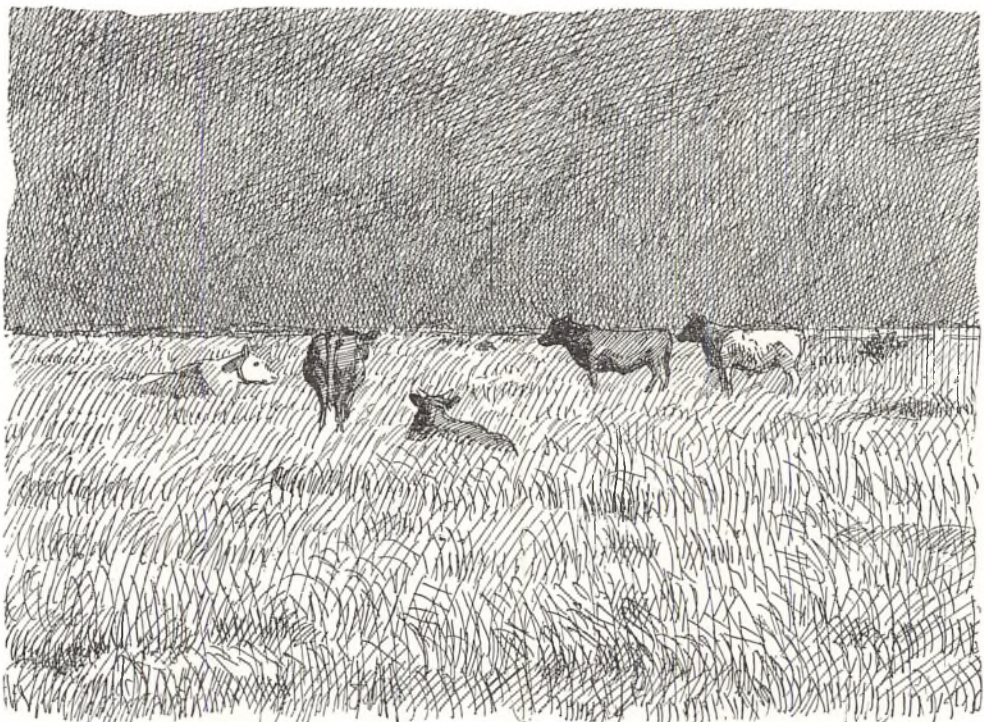
Lad os til sammenligning tænke på de danskes stilling hernede i tiden før Genforeningen.

Kjærgård ligger ligesom nabogården på en værf, den kunstige forhøjning,

som var gårdenes eneste værn, før digerne fik deres nuværende højde – to små bitte øer i det umådelige, jævne græshav. Gården er opført 1736 og står endnu udvendig næsten fuldstændig i sin oprindelige skikkelse, kun forsynet med nye vinduer til beboelsesrummene, og er fortrinligt bevaret. Den er en typisk frisergård med de brede længer og høje tage sammenbyggede om den ganske lille gårdsplads. Også staldenes og ladernes indre er bevaret, mens stuehuset indvendig er stærkt moderniseret. Hvilke tagkonstruktioner af svære bjælker inde i disse udhuse! Det er som det indre af Noahs Ark, beregnet på at trodse alle elementers angreb. I længernes velbevarede ydre, selv inde på den lille gårdsplads, rummer ikke alene helheden, men selv hver lille detalje stor skønhed. Bemærk blot buernes form over åbningen i kvisten og over dørene. Hvilken hygge på denne gårdsplads, hvilket læ der må være for alle storme her bag de vældige tage! ⁵

I stuehuset, hvis facade mod haven har tre kviste, findes kostald i den østre ende, der ligesom yderlængerne er forsynet med ganske små vinduesåbninger af en overordentlig smuk, oval form med en fremspringende ring af profile-rede mursten.

Alt omkring denne gård synes røgtet med stor omhu. Beundringsværdig er haven med dens kastanjetræer og røn, en mægtig bøg og en mængde frugt-

Frederikskog maa S P. 20 Aug 1932. J.L.

træer, bag hvis læ alle mulige blomster vælder op af bedene. Kun på vestsiden er de store træer krøgede af vinden. Det virker forbavsende at finde en sådan oase midt på den åbne slette så nær den barske vestkyst.

Gårdens ejer, hr. Müller, er en mand midt i trediverne. Både han og hans hustru tilhører den tyske del af befolkningen; men de modtager mig med en gæstfrihed og hjertelighed, som virker ægte jysk. Den unge frue er en ren skønhed, askeblond, lille og væver og en nordisk type af reneste art. Men det er ikke nogen jyskpræget bondekone, man her har for sig. Hendes øjne spiller af liv ved hvert spørgsmål, der rettes til hende, og hun svarer med en livfuldhed og en gestus, som er ganske fremmedartet.⁵

Samtalen drejer sig for en stor del om de dårlige tider, som også i høj grad rammer bønderne i marsken. Inde på gårdspladsen finder jeg en mængde gulhvide, skinnende fåremælksoste af form og størrelse som munkesten liggende til soltørring på trinene af en trappestige. Ejeren fortæller, at gårdens hovedsagelige indtægt for tiden er tilvirkning af sådanne oste, og at fåreholdet på grund af de lave kød- og flæskepriser nu betaler sig bedre end ko- og grisehold. Han har næsten ingen køer mere, men derimod 120 får, af hvilke de, der giver mælk, gennemsnitlig kan indbringe ca. 30 kr. om året. Hertil kommer yderligere indtægten ved salg af lam og af fårenes uld. Der skal syv malkninger af et får til at fremstille en enkelt ost; da gården nu kun holder en eneste karl, påhviler hele denne virksomhed ejeren og hans hustru. En mængde andre marskbønder er tvunget ind på det samme og laver oste, ofte i langt større stil.

Den samme besked om de elendige tider for kvægopdrætning får jeg i nabogården *Nørre Sødam*. Gårdens unge ejer, hvis navn er Linnet, fortæller, at han i marts måned købte seks stude, som han fedede til august, hvorefter han solgte dem med 800 kroners tab. Marskbønder, som tidligere tjente store penge ved opfedning af kvæg, er nede på et minimum af indtægt eller arbejder ligefrem med tab. Hvad der før var bondens fornemste virksomhed hernede er ved at forsvinde; og ingen ved, om tiderne nogen sinde mere vil bedres på dette punkt – måske, siger bonden, er det i år sidste gang, der sendes kvæg til fedning i marsken.

Mens jeg taler med de to unge folk, kommer gårdejerens gamle fader sammen med sin kone på besøg fra Møgeltønder, hvor de har boet, efter at sønnen for et par år siden overtog gården. Den gamle mand har i mange år været frygtelig plaget af gigt, men han har et rundt, gemytligt ansigt og et tilsyneladende uopslideligt humør. Næsten daglig kommer de to gamle agende den halve mils vej herud i deres lille hestekøretøj; de kan ikke undvære stedet og må bestandig erkyndige sig om gårdens drift.

Her ligesom på Kjærgård inviteres jeg naturligvis til kaffegilde som noget helt selvfølgeligt. De unge slider i marken, men de gamle overtager ledelsen indendørs, som om de endnu var de retmæssige værtsfolk. Imens taler vi om, hvordan livet forhen har formet sig for dem herude i marsken, hvor de har levet hele deres liv.

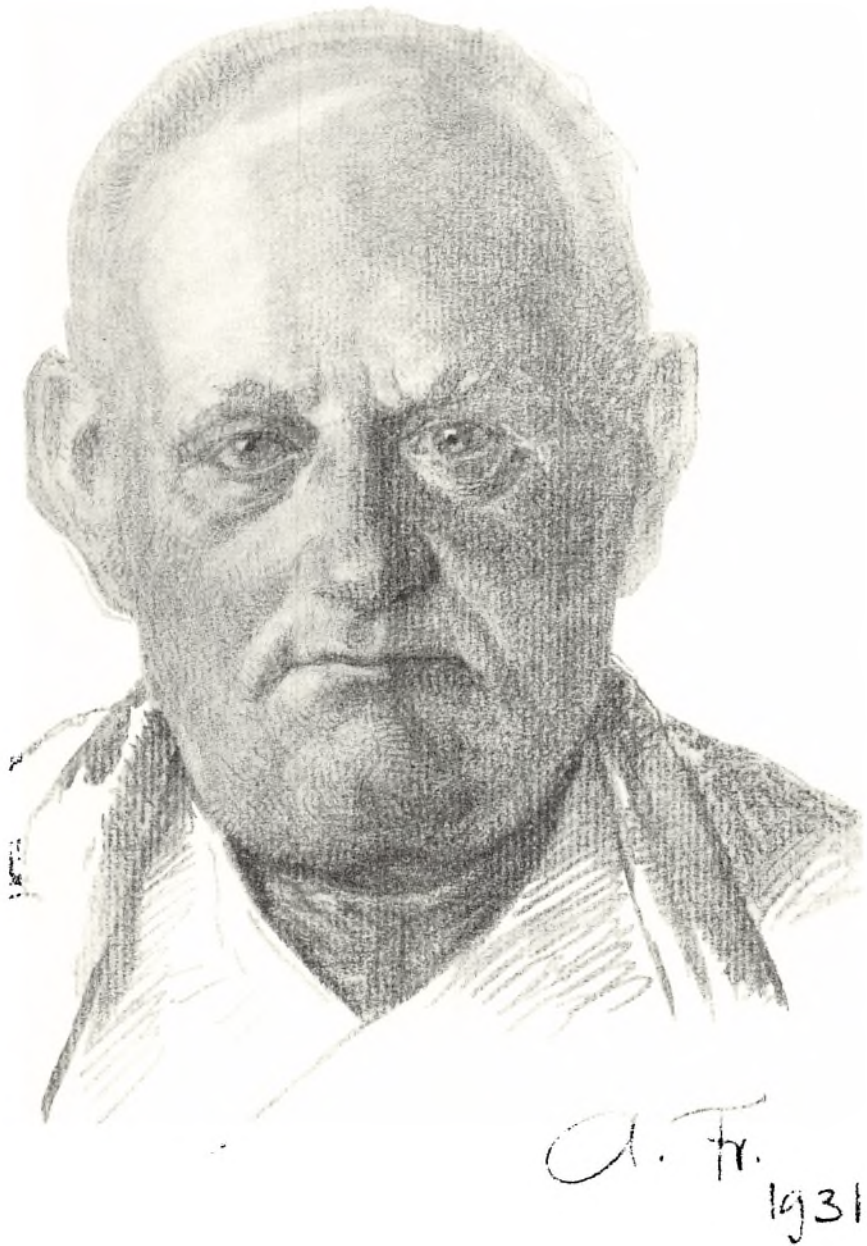
Den gamle Peter Linnet fortæller, at selve havet aldrig har forårsaget oversvømmelser helt herinde i hans levetid, dertil er digerne blevet alt for sikre værn. Men lige til det nye afvandingssystem for fem-seks år siden blev indført, stod marsken heromkring hver eneste vinter under vand fra regnen, så man kun kunne gå og køre ad digerne. Fra gården havde man langt til den nærmeste digevej, som går østen om de to gårde til Møgeltønder. Børnene, som skulle i skole herfra, måtte hver morgen ros hen til denne. Færdslen fra gård til gård foregik vinteren igennem ligeledes i både, endogså herfra hen til den kun hundrede meter fjerne Kjærgård.

Men ensomheden har menneskene aldrig været trykket af hernede; den var man vant til. Og om vejret var nok så skrap, havde gårdenes beboere deres ugentlige sammenkomster med kortspil og andet hele vinteren igennem, hvor de trodsede elementerne og mødtes på omgang. Konen og han sad ligefrem og gassede sig ved tanken om, hvor gemytligt livet havde formet sig. Men ofte var det slemt med høsten, når vandet allerede om efteråret steg op over de lave marker. Efteråret 1903 glemmes sent; da ødelagde vandet det allermeste – det sidste hø, man reddede, kom først i hus juleaftensdag!

Beskrivelsen af Kjærgårds bygninger passer omtrent på Nørre Sødam, blot at den sidste er endnu ældre, hvad den også gør indtryk af, blandt andet ved at yderlængernes mure, der er opført af svære munkesten, er noget mere forvitrede af vejr og vind. Gårdens østside med gavlens døråbning er af fremragende skønhed, som kun brydes af de nye vinduer og en lem nær døren.⁶ Stuehusets uregelmæssige plan, især facaden mod haven, viser dog, at dette i modsætning til Kjærgård hyppigt har været underkastet forandringer.

Da jeg kørte herfra ind mod Møgeltønder, løb en lækat et stykke langs ad vejen foran vognen, til jeg nåede digevejen, hvor den drejede af til højre og stod og ventede på hjørnet for at se, om vi skulle samme vej. Da vi ikke skulle det, blev den roligt stående og gloede efter vognen. Det mindede mig om historien i *Fliegende Blätter* om haren, som løber hen ad skinnerne foran et jernbanetog og siger til sig selv under flugten: „Dersom jeg nu bare kan nå det sidespor, før lokomotivet indhenter mig, så er jeg reddet!“

Et øjeblik senere kom en ravn til syne forude; den sad på en ledstolpe lige ved vejen. Da vi holdt og jeg stod ud af vognen, lettede den og fløj femten meter ind over marken, hvor den satte sig på en anden pæl og stirrede på mig, mens dens fjer skinnede dyblå og violette i solen som anløbet stål. – Det siges

**MARSKBONDEN PETER PETERSEN LINNET
NØRRE SØDAM VED MØGELTØNDER. 62 ÅR**

hernede, at denne pragtfulde fugl her på egnen blandt andet ruger i skovene nord for Gallehus.

Ad diget mellem Højer- og Frederiks Kog vandrer jeg en silde augustaften langt ud i marsken. Solen er for længst nede, kun på nordvesthimlen spores endnu dens afglans; men også den svinder hurtigt mere og mere. De lyse nætter er forbi.

Rundt om mig til alle sider ligger horisonten som en ubrudt, skarp linje – ingen ende på verden omkring mig. I nordvest er jorden sort under den svagt rødmeende himmel, i sydøst blågrå under den violette jordskygges bue, hvor høstmånen just løfter sin røde skive. To ensomme, sorte gårde hæver sig fjernt over deres lave bakkeøer som lange ligkister mod den dybe østhimmel.

Et par blanke vanddamme lyser svagt dernede i det mørke jordsmon med en mat, stålblå farve; det ser ud som to huller helt tværs igennem jorden med udsigt til himlen på den anden side. Kun bag én eneste rude langt borte brænder et lys. Så slukkes også det, og fyret ude på Sild er det sidste tegn på menneskeliv fjernt og nær. Dets skarpe lyskegle svinger som lydløse hug gennem æteren over mit hoved, med lange mellemrum slår det hen over himlen som jordens pulsslag i natten. En ensom lille fugl trækker med surrende vingeslag forbi mig ind over engene, formodentlig er det en engpiber. Den siger en lille tone, idet den haster forbi. Hvad er den så sent ude efter? De sidste vibeskrig er for længst forstummet. Alt er fuldstændig stille.

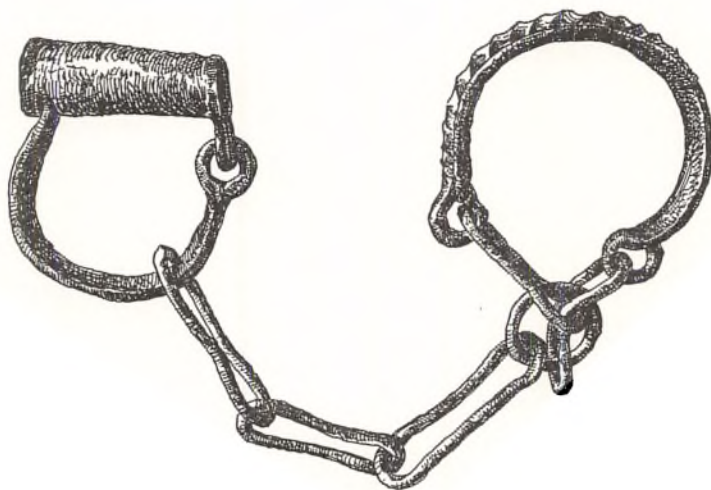
Det er blevet helt mørkt, da jeg går ned fra diget og ind over sletten. Så snart jeg fra den høje vold kommer ned i lavningen, rammes jeg af en kulde som fra en kælder; marskens ånde ligger lav og klam over den fugtige jord.

Lige foran mig hører jeg pludselig en svag ringlen af jern, og da jeg går efter lyden, kommer jeg til nogle køer, som står stille i flok og halvsover. En gang imellem, når de bevæger sig, klirrer de kædestumper, de bærer. Af og til støder et par tykke pander sammen med en dump lyd, og den blanke klang af horn, der mødes, bryder stilheden.

Jeg går hen til en ensom ko, der står som alle de andre fast plantet med

de fire ben på marken, stor som et hus at se til i det grå mørke. Jeg lægger armen over dens ryg og klapper den stille. Varmen der udgår fra den, gør mig veltilpas, jeg får et indtryk af samhørighed med den. Og jeg lægger kinden til dens runde vom og lytter. Der foregår storartede ting inden i den; det rumler hult og dybt, inde i den store krop er et foretagende i gang, som er af største betydning. Imens står den og sover. Rundt om mig står de mange andre store dyr; jeg ser dem ikke, men hører deres dybe åndedrag.

Så kommer langt borte fra en sær, skramlende lyd – det må være et par store træsko hen ad en digevej. Først er lyden sagte og utydelig, men den kommer nærmere og nærmere og tiltager i styrke. Det er til sidst, som om skramlet af denne enlige mands træsko fylder hele rummet. Det er ikke muligt at bestemme, fra hvilken side han kommer. Det er en forbandet lyd, dette usynlige væsen frembringer, makaber og uhyggelig. Jeg venter hvert øjeblik at se bladet af en le oven over en krop op imod vesthimlen. Måske er det bare en gammel mand, som går og søger efter et hul i jorden at gemme sig i, eller som vil grave sig ned ved vejsiden. Så kommer jeg til at tænke på sagnet, som siger, at marskbønderne herude i gamle dage hvert syvende år begravede en levende dreng i et af digerne, for at dæmningen skulle holde mod havets og onde magters angreb – sådan som skik var mange steder i landet i forrige dage. Er det bare sådan en, der har været ude og går og leder efter sit hul . . .

Så fortager lyden sig langsomt, den synes at blive borte lige under den røde måne, som løfter sig over nattedisen og omsider er begyndt at lyse.

Men nær ved mig mærker jeg de rolige køer med deres lugt af mælk og af varme. *Dyrene og jorden* – samme velsignede liv og sundhed.

Da det første af vore to berømte guldhorn fandtes i 1639 ved Gallehus i Møgeltønder sogn, blev det efter den flensborgske rådmand v. Lützens beretning afleveret til hans familie af finderens; det var en ung pige fra Møgeltønder, som ernærede sig ved at kniple og en dag bragte hornet til v. Lützens moster, Marina Thomsen i Tønder. Guldhornenes historie er velkendt, og det samme er vel kniplingsindustriens; derimod er det sandsynligt, at den tilværelse, „kniplerpigerne“ førte, er ukendt for de fleste.

Kniplingsindustrien, som fra sin hjemstavn i Mellemeuropa kom hertil i begyndelsen af det 17. århundrede, tog i det 18. århundrede et sådant opsving, at den i tiden fra 1744 til 1784 fra at beskæftige 12.000 voksede til at beskæftige ca. 20.000 personer. Den havde sit sæde i Løgumkloster amt, på Trøjborg Gods, i grevskabet Schackenborg, på Rømø samt i de vestlige dele af Tønder, Åbenrå og Haderslev amter. Stærkest dreves den i Tønderegnet, og Tønder var hovedbyen, hvorfra varen forhandlede. Her fandtes allerede i midten af det 18. århundrede 25 kniplingshandlere, og endnu i begyndelsen af det 19. århundrede kunne enkelte af disse beskæftige indtil 1500 kniplerpiger. Foruden de fastboende grosserer og købmænd førte en sværm af kræmmere varerne rundt både i ind- og udland. En mængde kniplinger gik til Tyskland, Norge og Rusland og andre lande, ja helt til Østerlandene nåede de; og det var store pengesummer, som i denne industris blomstringsperiode strømmede til landet. Alene for året 1805 andrager udførslen en sum af 262.000 rdlr. Kræmmerne, men især de store opkøbere i byerne, blev formuende folk. Dette havde en af sine årsager i den elendige løn, som kniplerskerne fik for deres arbejde. De spandt sandelig ikke guld ved deres virksomhed. Det eneste eksempel, man har på, at de har haft berøring med ædle metaller, er, da pigen snublede over guldhornet ved Gallehus.

Disse stakkels menneskers tilværelse formede sig overhovedet på den mest triste måde. De bandtes som regel til det næsten fængselsagtige arbejde allerede fra den tidlige barnealder, og deres sundhed led, allerede mens de var i opvækst, overordentlig under det bestandig stillesiddende liv og den sammenbøjede stilling, hvori arbejdet udførtes. Sammen med den indelukkede luft udsatte dette dem i stærk grad for brystsyge og andre sygdomme. Adskillige imellem dem blev ligefrem forvoksede. At kalde deres liv fængselsagtigt er ikke for meget sagt. Regeringen vågede strengt over, at de ikke udvandrede, for at kunsten ikke skulle læres i andre lande. Skete det, at en ung pige blev grebet i at undvige, lokket af løfter om en bedre fortjeneste, blev hun behandlet næsten som desertør. En pige fra Gram herred blev lokket til Sverige af en jøde, som bragte hende til Kalmar. Kancelliet satte sig straks i bevægelse for at få pigen udleveret og jøden straffet. Et skarpt tilsyn med alle bortrejssende blev indført i hertugdømmerne, kvartalslister affattedes over pigerne i

de forskellige distrikter og tilstilledes amtmændene, og øvrigheden bemyndigedes ved kgl. reskript af 1740 til i nødsfald at *arrestere* de kniplepiger, som agtede at begive sig ud af landet. Endogså pigernes mødre løb denne risiko, hvis de ville rejse. Stor ståhej vakte det, da det kom for dagen, at nogle kniplepiger i Tønder havde giftet sig med underofficerer af et dér indkvarteret oldenburgsk musketerregiment og således unddrog sig arrestation, da de fulgte mændene til deres hjemstavn.

Også arbejdets ensformighed må have været frygtelig. Mønstrene til kniplingerne leveredes enten af fabrikanterne i byerne eller opstod hos kniplerskerne selv efterhånden. Pigerne arbejdede i årevis med et par enkelte mønstre, thi derved opnåedes jo den størst mulige færdighed. En gammel kone havde i *fyrretyve år* arbejdet med ét eneste mønster, kun en kvart tomme bredt! Og lønnen, som var fuldstændig afhængig af forhandlernes forgodtbeholdende, var kun yderst ringe. Særlig i nedgangsperioder, hvor store partier var opdyngede hos grossisterne, tjente pigerne næppe til det tørre brød, da de var uskikkede til alt andet arbejde.

Et lille lyspunkt i ensformigheden var det, når pigerne om vinteren gik sammen for at spare lys og brændsel. Beretningerne herom minder ikke lidt om de nordjyske bindestuer. Også her drev karlene fra nabolaget til, blandt andet lokkede af, at pigerne gav dem gratis tobak til gengæld for underholdningen. Ved vinterens slutning gjorde pigerne et gilde for karlene, et „standerhütte“, til tak fordi de havde hjulpet dem med at få nogle af de lange vinteraftener til at gå. Så var der musik og dans og et såre beskedent traktement. Men man hører intet om, at de fattige piger var ombejlede af karlene, således som de velstillede „pottepiger“ i Nordjylland.

Det var, da de fornemme, prunkende dragter efter den franske revolution forsvandt omkring det 19. århundredes begyndelse og de enklere klædedragter indførtes, at kniplingsindustriens blomstringstid var forbi. Siden kom yderligere maskinerne til og overtog fabrikationen. Men H. F. Fejlberg fortæller dog, at en mængde piger endnu i hans barndom i 1840'erne sad hjemme om vinteren og arbejdede ved tællelyset under skomagerkuglen, som lyste over „knipleskrinet“ og „kniplestokkene“, og at kræmmerne endnu dengang vandrede rundt og opkøbte varen; samtidig bragte de nyt med sig alle vegne fra og liv og skæmt ind i de ofte ensomme hjem.

De har set lidt af hvert og har noget at fortælle hver for sig, disse tønderske kniplinger, hvis yndefulde, fine mønstre vi beundrer bag glassene i museernes montrer: om den lille, krumryggede, fattige pige i den lave stue ved det kummerlige tællelys og skomagerkuglen, bøjet under det trælleagtige, ensformige slid et helt liv igennem – og om de velhavende borgeres rige hjem, om adelens eller hoffernes galante fester.

Nord for Højer Kog ligger på sin lille bakkeø landsbyen *Højer*, endnu en rigtig marskby med sine gamle huse, mere landsbyagtige end Møgeltønder, der næsten virker som en lille provinsby.⁷ Især i dens vestlige del finder man endnu prægtige eksempler på de smukke *marshgårde* af brunrøde mursten og med de morsomme kviste. De to største gårde herude er af en ualmindelig smuk arkitektur. Og hvilken rigdom af haver omkring gårdene og foran de små, eventyrlige huse! Alt her synes at vidne om finhed og om en dyb kultur. Gud véd, om der overhovedet findes andet end ædle mennesker et sådant sted, tænker man, når man færdes herude. Man ville tro, at slethed her var så iøjne-faldende, at den ikke kunne trives, men ligesom syndebugken blev drevet ud i ørkenen. – Skønheden kulminerer på byens kirkegård, hvor vældige linde løfter deres kroner omkring kirkens gamle mure. „Stärker als der Tod ist die Liebe“, står der indhugget i stenen over kirkens dør. Ser man det! – Jaja, her er så yndigt, at man næsten tror på denne gamle påstand.

Fire storke står på taget af en bondegårdslænge; syv andre ses på én gang kredsende over de høje trætoppe. Rundt om i byen findes en mængde reder, enkelte gårde har hele tre på én længe, alle beboede.

Medens frisergårdene forsvinder straks nord for Tønder marsk – den nordligste, jeg har fundet, ligger i Abild – er de her omtalte marskgårde almindelige helt op til Skærbæk, om end i aftagende antal og mere og mere afløst af bygninger af nordjysk præg og af store, nye gårde med moderne avlslænger. I Skærbæk endelig får man præsenteret en overflod af bygge-rædsler af enhver art, og nord for denne er marskgårdene vistnok helt forsvundne af landet.

Men op over *Emmerlev-Ballum* bakkeø gennem byerne Emmerlev, de to Sejerslev'er, Sønder Skast og Ballum følger de os stadig. De er altid af mursten og har i det mindste én af de karakteristiske kviste på stuehusets facade, ofte lignende på udhusene. Deres plan er i modsætning til frisergårdenes meget skiftende og uregelmæssig, de er to-, tre- eller firlængede og danner alle mulige figurer.

I Emmerlev findes de særlig smukke i den østlige del og ligger her omgivet af skønne haver med anselige træer og blomsterbede foran facaderne mod vejen. Jeg har sjældent set så pragtfulde gamle piletræer som i denne by; overhovedet forbavses man stadig over denne rigdom på trævækster så nær Jyllands vestkyst.⁷

Byerne *Emmerlev-Sejerslev* og *Ballum* har en ejendommelig form, idet husene ikke ligger samlede i klump, men i lange rækker på geestranden eller i sammenstødslinjen mellem geest og marsk. De førstnævnte har en milevid udstrækning langs Sejersbækkens dalføre mod syd og øst. Terrænbyer af den art kendes ellers slet ikke i vort land, og man har troet, at det oprindeligt var

friske anlæg. Men da byerne har været til længe før frisernes indvandring i det 10. og 11. århundrede, og da selv de ældste skattelister herfra viser, at besiddere med danske navne er i overvejende stort antal, er der ikke megen hjemmel for en etnografisk forklaring.

Umiddelbart efter mit besøg i marsken tog jeg en smuk høstdag fra Højer op over landet mellem Emmerlev og Ballum – ikke ad hovedlandevejen, men den vestlige over Hjørpsted og langs kysten. Hele det store morænelandskab, som engang har været en ø i havet og falder med stejle klinter ned mod vest og nord, er det morsomste af de gamle kystlandskaber inden for Vadehavet. Med sit bølgende terræn når det ud mod vestkysten et par steder 18–19 meters højde, hvad der virker ganske anseligt, navnlig umiddelbart oven på indtryk-kene fra marsklandskabet. På denne strålende augustdag med den høje himmel er dette landskab med havet som baggrund ejendommeligt og smukt, helt overraskende, som var det et lille stykke fedt Østjylland, der er flyttet her ud til det yderste vesten.

Det er mærkeligt at se, hvor rig denne stump land er på oltidshøje. På den 13 meter høje Emmerlev Klev finder jeg fire, som alle er fredet. Senere, tæt sønden for Hjørpsted, ligger en ny, lille gruppe tæt vesten for vejen, helt

omgivet af dyrkede marker. Og senere, da jeg når op på det højeste punkt ved kysten nord for Hjerpsted Kirke, finder jeg en gruppe på ikke mindre end tolv stykker. Enkelte af dem er fredede; men fire er mishandlet af deres ejere på en usædvanlig oprørende måde, idet et markskel i form af en flere meter dyb grøft gennemskærer dem på række, deriblandt de to største i hele gruppen. Grøfterne er på begge sider garderet af pæle, forbundet med pigtrådshegn. Det er en hæslig form for hærværk og en ganske overflødig foranstaltning; man kunne dog have nøjedes med pigtrådshegnet og sparet grøfterne.⁸

Udsigten fra stedet over marsken i nord og syd er fremragende smuk. Men ligefrem dejligt er synet over Vadehavet mod Rømø, over hvilken nogle vældige klodeskyer har lejret sig og spejler deres hvide lys og dybe skygger i den aldeles blanke vandflade. Den fjerne øs sandbjerge rager højt op mod den dybviolette varmedis i horisonten; de ser ud som en skinnende gletscher-*rand*, der bølger i et fantastisk *fata morgana*.

Rundt om over agrene vandrer klappende mejemaskiner som store guldsmede og æder brede bæltter af det gyldne korn. Hist og her står rugen allerede i travet, og vogne skumpler tunge, fyldte med svingende læs hjem mod laderne og vender tomme og skramlende tilbage for at fyldes på ny. Fluer og hestebremser summer omkring mig, svaler jager, og måger og viber fylder luften med deres skrig. Alle farver herude er gule og blå – stubbene, det høje, lyse græs på bakkerne, høstborst og høgeurt i mængde over agre og grøfter, selv Rømø's fjerne sande står gule mod den falmede luft og fladvandets blå toner.

Trods travlheden standser alle folk på marken deres arbejde i flere minutter og stirrer efter os med måben. Det er nok et uvant syn med en bil på disse vestlige, sandede veje.

Knap en mil øst for Hjerpsted ligger på den indre side af Sejerslevdalen ruinen af det gamle slot *Trøjborg*, der opførtes i 1580'erne af Peder Rantzau på det sted, hvor en middelalderborg af samme navn havde stået. Af denne, som endnu stod i 1566 og da ejedes af Daniel Rantzau, er nu intet spor tilbage. Den nuværende ruin er de sparsomme rester af et af de smukkeste renessanceslotte i Sønderjylland. Det stod uforandret til ind i det 19. århundrede, men nedreves for størstedelen i 1854, og kun vestfløjens ydermure og kældrene er tilbage. Men storslået og fuld af en mærkelig stemning er endnu den gamle park med dens trækæmper omkring de stille voldgrave og ruinen på dens solide kampestensfundament. Kastanjer, linde, elme og store bøge omringer graven og de vældige murrester, og under det soltindrende løv hersker den dybeste stilhed og fred. Selv som ruin bærer denne borg og dens omgivelser endnu vidne om en tryghed og ophøjet ro, som danner den mær-

Fra Højgruppen N for Egernsted mod Rømø. 21 Aug 1932 FL.

keligste modsætning til de nære, åbne, vindhærgede sletter og de små, tætbyggede marskgårde, der synes at være indrettet som fæstninger mod alle elementers angreb.⁸

Indtrykket af *Ballum Marsk* er ikke nær så storslået som af den tønderiske. Fra dens eneste dige, den mindst seks meter høje vold yderst mod havet, har man udsigt over vaderne, der kun ved en ret smal, græsklædt forstrand er skilt fra diget. Det hele har karakter af en indhavskyst; kun Rømø derude med dens klitrækker, dens møller og kirke giver landskabet noget hold. Længere mod syd skimtes øen Silde helt ørkenagtige strand.

Men på sin vis er også dette sted mærkeligt. Stranden med dens græsklædte polde strækker sig helt ud til det rødbrune slik, der hist og her som øer rager op over fladvandet. Sandet lyser gulgrønt og ravfarvet gennem det lave vand helt over til Røms kyst. Stranden og dens fugleliv er omtrent som på de små, halvt sammengroede fugleøer „indenskærs“ i det fynske øhav eller Smålands-havet. Stormmåger og strandskader er her i hundredvis; store, tykke havmågeunger letter dovent fra stranden under mig, efterhånden som jeg vandrer hen ad diget. Viber i mængde flyver over strandene og over marsken. De begynder at flokke sig – efteråret er ikke langt borte.

Neden for diget, hvor Brede Å gennemstrømmer fladen, kan denne dog minde noget om sin store broder, den tønderske marsk. Pragtfulde farver er her: det røde kvæg, den flodlignende, ultramarinblå strøm gennem engenes høje, hvidgule græs, den umådelige himmel med de vandrende skybjerge.⁹ Ikke en eneste bolig findes her vesterude i kogen; beboerne har samlet sig i hovedbyen *Medolden* eller *Mjolden*, en rundby omkring sin lille, nu udtørrede sø, opført på tretten bakker, der tidligere ved højvande forvandlede til lige så mange småøer. Den kaldtes „de tretten Ejlandes By“, og samfærdslen foregik i ældre tid hyppigt i både, således ved begravelser og kirkefærd.

I gammel tid var marsken herude derimod delvis beboet. I 1417 omtales dens første beboere som „de Hollender i Balm Mersk“, der grundlagde værfer og byggede gårde herude. Men allerede i slutningen af det 16. århundrede omtales her kun folk med danske navne på de fire gårde, som da var tilbage.

Få år senere ramtes hele Ballum Marsk frygteligt af den store stormflod 1634, da havet her skyllede en hel mil ind i landet gennem sognene Randrup, Brede, Døstrup og Medolden og flere hundrede mennesker og tusindvis af heste og kvæg druknede, mens markerne lagdes øde af sand, muslingskaller og tang. Det er en ynke at læse beretningen om de ulykker og rædsler, som floden førte med sig. Byen Medolden var ukendelig efter katastrofen. Også Rejsby, som ligger omtrent en mil nord for Skærbæk, blev næsten helt bortskyllet i denne nat. Værst gik det ud over den lille by Misthusum i Døstrup sogn, som var bygget nær Brede Ås munding på otte værfer og forsvandt fuldstændigt på få timer „med Huse og Gaarde, Kretter og Femon, Korn og Kierne, Mænd og Kvinder, sørgeligen henved 44 Mennesker, som jeg her udi Kirkegaarden begravede“, som sognepræsten Søren Hegelund indberetter. Hundreder af tragedier er udspillet på nogle få timer, som når Mattis Martensen af Randrup sogn forklarer for herredstinget, at han har „mist og fordruknet Fader, Moder og Søsken, og Hus og Hjem ere ganske borte med alle, saa at en ganske ringe Ting af hans Gods var efterbeholden“.

Det er forbavsende at tænke sig, at beboerne af Misthusum vendte tilbage og genopbyggede deres by, og at denne stod gennem alle trængsler i omtrent to hundrede år. Men under de seneste floder led den så meget, at beboerne endelig langsomt fortrak; den sidste familie flyttede dog først herfra i 1814. Endnu i 1890 kunne man i ruinerne af et hus herude læse følgende indskrift på en bjælke: „1634 da skeede den store Flod oc borttog al det Hvs“.

Stormfloden 1825 nåede ind til Brede og Døstrup, og i tiden fra 1819–1884 er flodvandet 31 gange raset helt ind over Randrup enge!

Nu er det store havdige så sikkert et værn mod hav og storm, at beboerne omkring marsken med nogenlunde tryghed for liv og lemmer kan se naturkatastrofer af denne art i møde.

Ballum by har endnu enkelte gode bygninger, men den nærmeste egn omkring den på højdedragets nordende er ret kedelig. Man skal højere op, helt ind bag geestranden til de før beskrevne Gasse Høje, for at få et smukt helhedsindtryk af dette landskab.

Fra Brede Ås udløb og til Ribe går en lav hedeslette, som jævnt sænker sig mod kysten; den rummer enkelte åer, kær og engdrag, men også hist og her gamle flyvesandsaflejringer. Fra digerne ved Astrup til Vester Vedsted går yderst en forholdsvis smal markstribе, hvor geesten ved Brøns når umiddelbart ud til Vadehavet. Hele denne uinddigede marsk henligger endnu i ren naturtilstand, men benyttes til høslæt og græsning. Den gærdes mod havet af en kun to-tre meter høj, naturlig strandvold, „ovren“, dannet af grus, klæg og sand, som er i stand til at værne marsken mod den daglige flod, men ikke mod stærkt højvande. På marskens indlandsside findes en anden strandvold, den gamle havstok, fremkommet før marskens dannelse, da havet nåede helt ind til geestranden.

Hele dette kystland er landskabeligt af ringe interesse, når man har friske indtryk fra de mere udprægede sydligere egne. Det samme gælder færden ad landevejen inden for dette landskab omtrent helt fra Tønder til Ribe. Det er først, når man på vej mod nord møder egnen om Ribe by, at man på ny oplever noget af marskens stærke og mærkelige stemning.

Den dejlige lille Ribe by med dens fornemme borgerhuse, dens domkirke, der dominerer over småkravlet som en høne over sine kyllinger, dens mærkelige „slipper“ og krogede smågyder, dens åløb under træernes dybe skygger og dens slotsbanke mellem åens to arme, er nu mere end nogen anden en mindernes by. Man kan på dens mægtige slotsbanke gå og tænke på sagn og sange, som knytter sig til stedet – om Tove, prins Buris og Liden Kirsten, dronning Dagmars død og kong Valdemars ridt over Riber Bro og minder om Valdemarernes storhedstid.

Mørke og lys skifter hastigt i stedets historie, lige fra kong Niels opførte

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

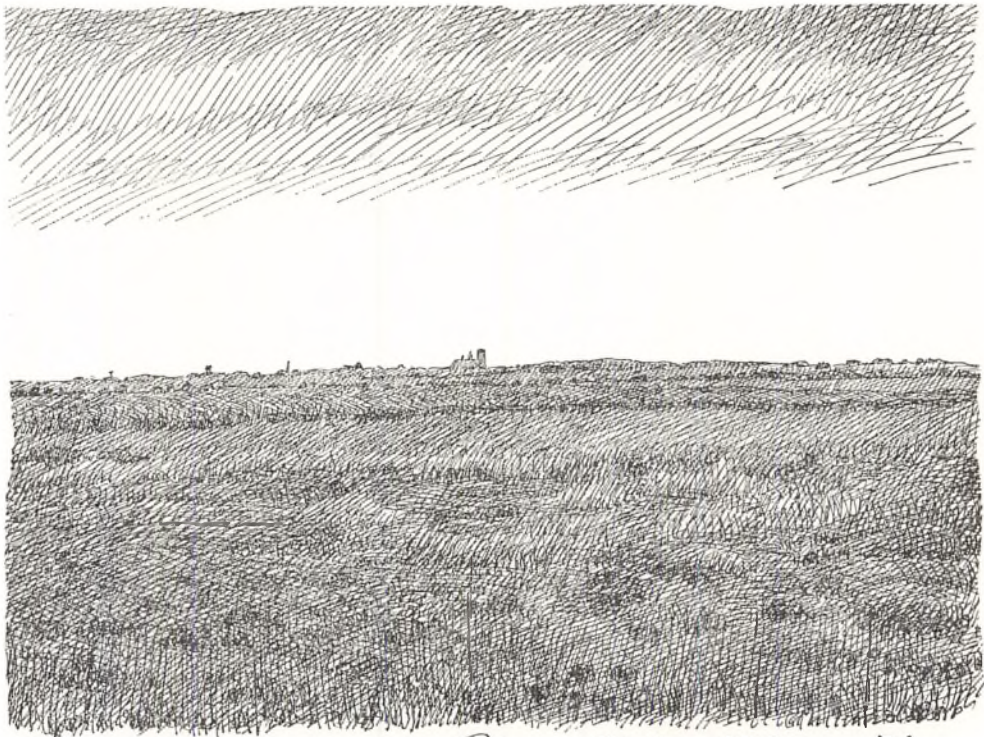
slottet i 1115 til forsvar for byens gode havn. Navne som Erik, Abel og Kristoffer, Erik Klipping og Erik Menved, grev Gert, Erik af Pommern, Kristoffer af Bayern, Christian I, kong Hans og Frederik I er knyttede til dette sted. Her kronedes mange af kongerne, og her holdt de ofte hof. Det er først efter reformationen, at slottet kommer i tilbagegang. Under Christian IV's krige blev det lagt øde ved stadige erobringer og tilbageerobringer. 1627–29 har de kejserlige tropper indrettet det til bryggeri, og under Torstenssons besættelse i 1644 beskød Chr. Rantzau det med sine kanoner fra domkirkens store tårn. Efter krigen 1657–60 var det ganske forfaldent, og 1682 omtales det som nedbrudt.

Ribe bys historie er lige så omskiftelig som slottets. Bag sin befæstning hævdede byen sig hele middelalderen igennem som en af landets største stæder trods det utal af mørke begivenheder, som ramte den. 1043 plyndres den af venderne; 1350 hærges den af den sorte død; 1362 kommer „de grote Mann-drauck“, stormfloden, som satte hele byen under vand; fra 1376–1402 rammes den af syv store ildebrande. Men først efter reformationen ender ligesom slottets også byens glansperiode, da den berøves sine klostre og mange af sine kirker, og da dens handel glider fra den ved andre byers opkomst. En ny brand kommer til i 1580, da 213 gårde og huse går op i luer. Pesten hærger den på ny i 1579 og bortriver 3000 af dens indbyggere, og den kom endnu en gang i 1602. Vandfloder går hen over den i 1593, 1603, 1623, 1624–25, 1634, 1701, 1717, 1718, 1720 og 1763. Krigene i det 17. århundrede sammen med en ny omgang pest giver den endelig dens bekomst. Efter 1659 finder vi den som en lille ubetydelig by med kun 1.800 indbyggere.

En beskrivelse af denne skønne by med dens ædle bygninger og vidunderlige gamle gader hører ikke hjemme her. Men den, der har vandret gennem dens mærkelige stræder, Kølholtslippen, Skomagerslippen og Mellemdammen med de fortrinlige bindingsværksbygninger, og har set de rige borgerhuse i Nederdammen og Sønderportsgade eller interiøret i Weis' Skænkestue på torvet, han véd, at skønnere by i sin art ikke findes i Danmark.

Nu står storkene på Ribes gamle tage og fuldender billedet af freden på dette idylliske sted, som gennem hundreder af år har været vidne til godt og ondt i Danmarks historie og til verdens omskiftelser. Hertil bliver den gode fugl ved at vende tilbage og hente sit foder ude i de rige enge, således som den altid har gjort.

Lige over for mit vindue i hotellet bor på en gavl en hel storkefamilie i sin rede. Jeg hører altid deres knebren, denne underlige, eksotiske lyd, der er som et akkompagnement til arabiske danse. Når det rigtig skal være alvor med musikken og fuglen gribes af den store ekstase, lægger den halsen helt tilbage på ryggen, og mens kastagnetterne ustandseligt klapper, kaster den plud-

Fra Kalvelund mod Ribe. 21 Aug 1932 H

selig i et langt sving hovedet fremefter, og i det samme skifter lyden klangfarve, ligesom når man svinger et anslået strengeinstrument. Således hilser den ventende den hjemvendende mage, og når denne endelig lander på reden, opføres der en fanatisk duet.

Således præger denne sære fugl, trods sin stumhed, med sin fremmedartede musik og gestus den gamle jyske by, som endnu er et af dens sikre tilholdssteder. Underligt er det, at netop *den* blandt alle vore fugle har nået at blive yndet som den mest nationale og er adopteret som sådan af det 19. århundredes digtere og malere. Det må have sin forklaring i dens størrelse og ikke mindst i dens særprægede lyst til at knytte sin tilværelse til menneskets boliger. Det er sandsynligt, at denne store fugl tidligt må have sat folkefantasierne i bevægelse ligesom en mængde andre, langt mindre iøjnefaldende fuglearter. Men hvorledes forklare, at den så sent optræder i vor digtning? I vore oldtidskvad og i sagaerne, hvor mindre fugle som ørnen og især raven berømmes, forekommer den aldrig, lige så lidt i ridder- og folkeviserne, hvor falken og „den liden Smaafugl i Lunden“ hyppigt giver digtet dets fine stemning. Er det, fordi den tidligt er opfattet næsten som en slags husdyr? Først i de nyere op tegnede beretninger om almuens sagn og om folketroen begynder den at vise sig. Og først meget sent bliver den tilvejrbringeren af de små børn, der ellers

i ældre tiders amnestuehistorier kommer fra de store kampesten, som findes ude på markerne.

I bondens sagn optræder den hyppigst som en halvkomisk figur, der går under navnet hr. Peder og bliver forvandlet til et menneske, når den er trukket bort om vinteren, således som i fortællingen om danskeren, der engang langt borte i et fremmed land i syden traf en lang, tynd herre, der kom ham i møde og talte så venligt og genkendende til ham. Da vor landsmand spurgte om, hvorfra bekendtskabet egentlig skrev sig, sagde den fremmede: „Ih, men vi har da set hinanden så tit; jeg er jo den stork, der bygger på dit tag!“

Nu går hr. Peder ude i Ribe enge under den flammende høstsol og begynder at tænke på at trække bort fra den slyngede å og Ribes brune tegltage, imens han happer de sidste frøer, inden han letter. Solen hæver sig lavere og lavere over marskens flader for hver dag, der går, og om få uger har vi efterårsjævndøgn. Snart vil storken søge i flok med sine rejsefæller, svinge sig i store kredse under himlen og øve sig til den månedlange færd mod syd.

Men trofast vender han tilbage, og fra Ribes tage vil han atter til næste forår se ud over mark og enge:

Han kommer som Gjest til skøn Valborgs Dag,
han bringer den favre Tid, jeg ventede saa længe.

Se Ribe en aften herude fra engene eller endnu hellere fra de store flader, hvorover den gamle Ribervej fra nordøst løber ind mod byen. Allerede milevidt fra ser man den vældige kirkekolos som en underligt formet sky mod den vestlige horisont. – Således må også kong Valdemar have set den langvejs fra sammen med Riberhus' tårne, da han hastede mod dem som mål for sit voldsomme ridt efter færdens over Randbøl Hede til dronningens dødsleje.

Fra Skallingen til Nymindegab

Blæsten er i nattens løb svinget fra sydvest til vest og er blevet til storm med bygeagtige regnskyl. Den raser hen over Ribes tage, så storkene har svært ved at holde balancen i rederne. Familien på taget over for mit vindue må ligge ned næsten hele tiden; men det kniber for forældrene og de voksne unger at holde pladserne, de skubbes fælt hele tiden, og vindstødene letter de lange fjer, så de står som en glorie om deres hoveder.

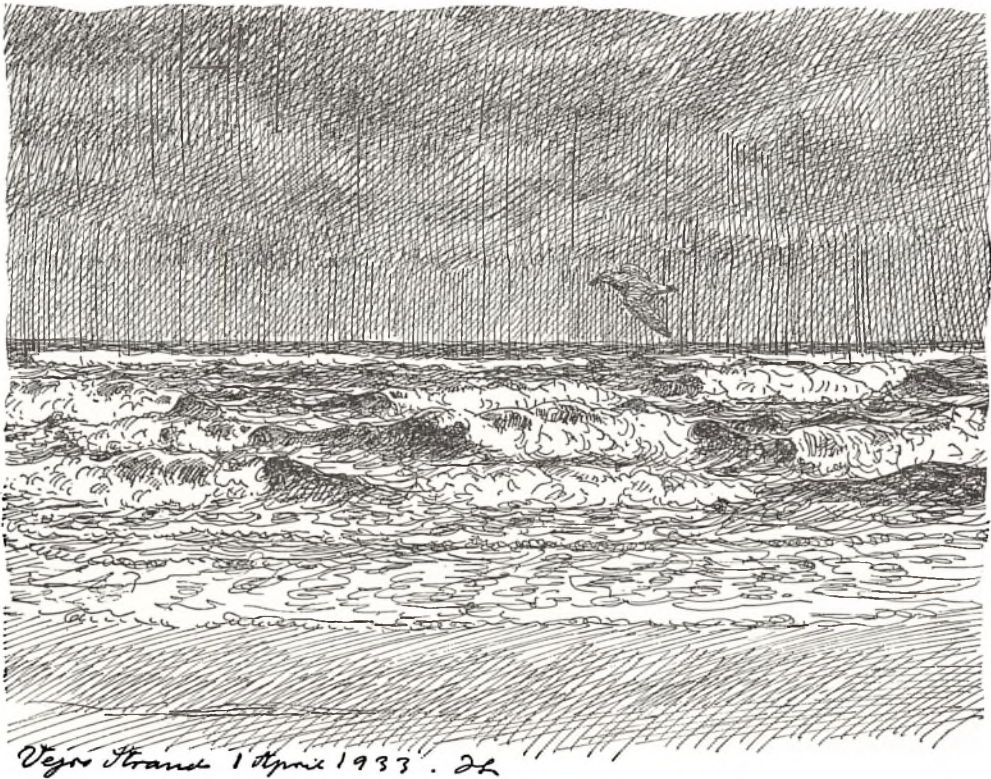
Det er et vejr i dag til endelig at få Vesterhavet at se efter den lange færd gennem Jyllands indre og langs Sønderjyllands vadehav. Der er seks mil til den nærmeste kyst ved *Vejrs*; men jeg må af sted, mens vejret er tjenligt.

Fra Ribe til Varde går vejen gennem et lavt, trist og øde land, ofte med ørkenagtige sandmarker og kummerlige agre, hist og her med mindre eller større lyngsletter. Ved Nørre Skast hæver landet sig til større højder, og mellem Skast og Alslev og ud til Hobugten findes et højland, som når 40 meter, men som hen imod Varde på ny går over i lavere flader. Nord for Bramminge møder man veritable flyvesandsklitter, som fortsætter langt ind i landet, og hvor det gule sand ses nøgent gennem lyngen på vestsiden af klit-toppene. Og dette er en hel mil fra kysten! – Den magre agerjord er hist og her omgærdet af „døde hegn“, halvt eller helt udgåede, forkrøblede nåletræer, et fuldstændig uvirksomt værn mod vestenstormene. En halv mils vej syd for Varde møder man den store Varde søndre Plantage, som dækker et gammelt, jævnt hedeterræn og indeslutter vejen, til man når de første huse i byen, der ikke virker indtagende ved sit ydre, selv om man ikke netop kommer dertil fra Ribe.

Vest for Varde, hvor vejen fører ud mod *Vejrs*, bliver sandflugsterrænet endnu mere udpræget end forhen. Det sidste stykke vej ud mod havet er dækket af plantager; men da jeg er kommet gennem disse yderste, hærgede og rustrøde udløbere og nået ud i havklitterne, ændrer synet sig hurtigt. Bilen arbejder sig hostende og stønnende op over de sidste rygge, sandet flyger for stormen og slår med skrald mod bilens ruder, og vognen ryster som i søgang under luftens pres.

Og dér ligger havet!

Med hvid fråde i lange bæltter, skilt af absintgrønne bølgedale, dundrer det ind over den vide, lave strand, der næsten er helt skjult under rullende vand og skum. Over det hele står en skifergrå himmel med tætte, tunge skymasser, kun lavt over horisonten ses en rødme af solen over den blege fråde. En bil

er kørt fast dernede i det våde sand tæt inde under klittens fod, og et hesteforspand er ved at slæbe den løs. Nogle folk står i en lille flok dernede og ser til, mens de hælder sig mod pålandsstormen. Skumflager flyger som sne hen over det hele, løfter sig i blæsten og jager som store fugle over klitternes hjælmetoppe langt ind over landet. Over det gustengule sand og den irgrønne hjælme hvisler og piber stormen, og gennem de snævre kløfter jager skyer af sand og småsten som skud mod øjnene og knalder mod hatten som hagl.

En stor flok strandkader trodser vejret og flyver langs kysten over broddet i tæt følge; de skriger om kap med stormen, som om dommedag var nær, og overdøver blæstens hyl og havets dundren.

Oppe fra hotellet på klintekammen ser jeg gennem de store vinduer ud over det alt sammen. Der er kun få farver i den grå og røde himmel og de hvide skumsøer med de bleggrønne bølgedale; alt lyser som i douce kalkfarver. Men herinde fra ser jeg op imod dette noget, som gør det til et *billede*. Mod denne baggrund sidder tæt ved vinduet to unge piger, mørkblonde og med bare halse og arme. Den ene er vendt imod mig. Hendes fine ansigt og de ungdommeligt skønne arme og hænder med deres levende farver, hvor man aner blodet gennem den gyldne, svagt solbrune hud, står helt frit mod havets og luftens kølige baggrund. Det er guddommeligt smukt, dette.

Jeg husker et lille maleri af Matisse, der har omtrent samme emne og minder om dette i farveskønhed. Men pigen spiser med fatning sin tredje flødeskumbolle og aner ikke, hvilket billede hun er midtpunkt i.

Dagen efter er vejret blevet næsten stille og med fint solskin. Jeg tager herfra mod syd med *Kalsmærsk Hede* som mit første mål. Et par kilometer inden for kysten fører vejen dertil så lige som en lineal helt ned til Oksby.

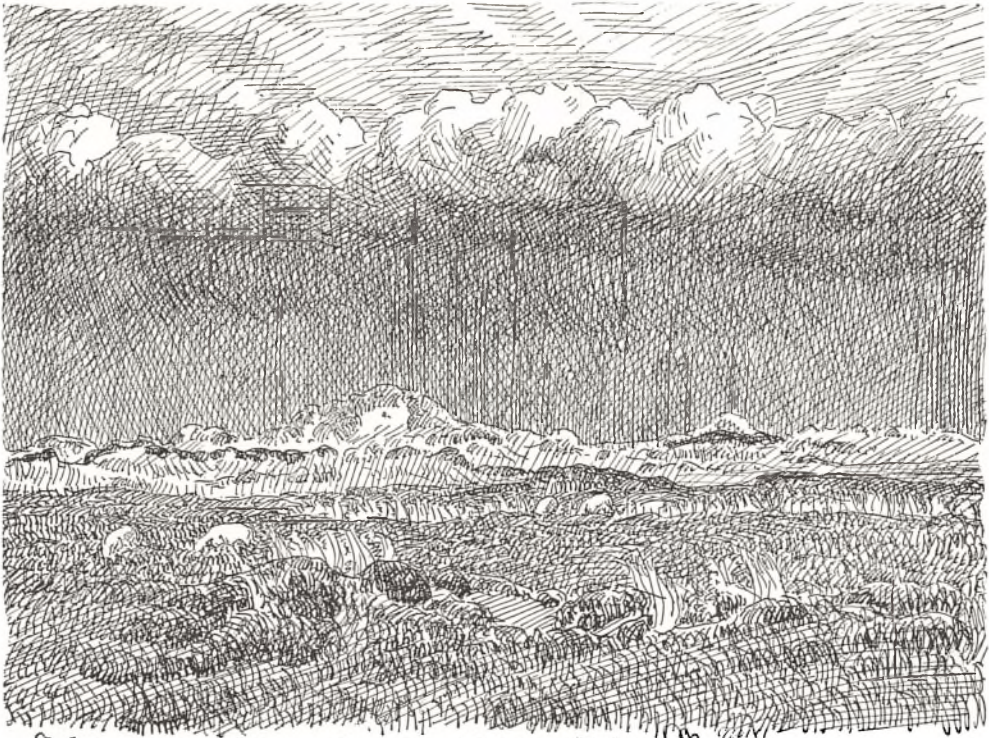
Således som jeg fandt heden nu, blev synet af den en skuffelse. Jeg må med misundelse tænke på de skribenter, som endnu for få år siden har set den i uforstyrret skikkelse og skildret den med begejstring. Thi ganske vist er den under en slags fredning, idet staten ejer den; men omtrent hele den store strækning fra Vejrs til Oksby danner i øjeblikket et sørgeligt skue, idet lyn-gen på et uoverskueligt areal øst for vejen er afbrændt af militæret, og store opbrudte brandlinjer strækker sig langs vejsiden, alt sammen for at forhindre, at heden skal komme i brand under granatnedslagene, når man anvender den som mål under kanonskydningerne fra Kløvbakke ved Filsø. Det er en slags trøst, at så længe militæret benytter den, vil den i al fald næppe lide anden overlast.

Men hele den mængde af små hedesøer og damme, som forhen fandtes rundt omkring på denne hedes lave strækninger og langs deres bredder rummede en højst ejendommelig flora, er nu afvandede og udtørrede – Gud véd af hvem og med hvilket formål!

Først nede nær Oksby og Blåvand kommer en helt uberørt strækning. Terrænet er her i modsætning til det nordligere stærkt kuperet, dannet af svære flyvesandsklitter, hvis bratte sider er begroet med sparsom lyng og klokkelyng og langstrået, hvidligt græs, mellem hvilket rensdyrmos breder sig. Fra Blåvand ser man i nordøst en vældig, helt bjergagtig klitbræmme løfte sig langt borte over horisonten, puklet og voldsom i formerne.

Denne hedens sydlige del er endnu mærkelig ved sit ejendommelige terræn, hvor der mellem klitdannelserne på de fugtige, lavere flader findes en fra de normale heders flora stærkt afvigende vegetation. I et vejr som i dag med den strålende sol og lette vestenbrise over den blomstrende hede er stedet af fremragende skønhed. De eneste dyr, som ses herude, er nogle får, som græsser på den magre jord. Deres kroppe har en herlig farve mod det hvidgule græs, lyn-gen og de sandede høje. Intet andet væsen passer som fåret ind i dette landskab.

En lærkefalk og en spurvehøg flyver over klitterne nær de yderste huse ved Blåvand; et par sortkrager jager forbi, og nogle små regnsponer trækker over på vej mod syd. En utrolig mængde stenpikkere letter langs min vej gennem klitterne; næsten for hver tiende meter, jeg går, rejser jeg et par

Kalammerok Hede 21 Maj 1933 - JH

stykker. Jeg ser dem i hundredvis – også de må være ved at samles til trækket nu. En bliver siddende uden at flytte sig, da jeg går forbi; den nikker, slår med halen og skvætter edderspændt ad mig, fordi jeg står stille og ser på den.

Langt ude i vest rager Blåvands Huks høje, hvide fyr op mod himlen over de grå, takkede sanddynger.

Blåvand by har endnu blandt sine mange grimme nybygninger, der domineres af en monstrøs kirke, enkelte gode, gamle huse tilbage. I den vestlige del findes en af de bygninger, som har karakteriseret stedet til for en god snes år siden. Det er en tolænget, sammenbygget gård af mursten med stalde og stuehus i samme længe, meget lav, med næppe tre alen til tagskægget. Hvor fattig sådan en menneskebolig dog virker, når man kommer fra marsken! Gården ligger som de andre herude på fuldstændig åben, flad mark omtrent 500 meter fra stranden. Her må være barskt ved efterårs- og vintertid.

Sandflugten har i århundreder hærget kysterne hele Ribe amt igennem og har her, ligesom langs størstedelen af Jyllands vestkyst, været den samme ulykke for befolkningen som stormfloderne langs Slesvigs kyst. Den gamle, nu nedrevne Oksby Kirke skal være flyttet flere gange på grund af klitternes vandringer, således i 1707, da den førtes til det sted, hvor dens tomt nu findes. Omkring år 1800 hører man, at den har måttet udgraves af en sanddyng,

så stedet har heller ikke her været alt for trygt! Omkring 1660 kulminerede sandflugten i sognet, og man har beretninger om, at sandet løb helt ind i bøndernes gårde. Bordrup Sande, som er ca. fem kilometer lang, er den største vandreklit i landet. Den har flyttet sig en hel mil mod øst og danner en stor, nu tilplantet del af Kalsmærsk Hede.

I forrige århundredes første halvdel begyndte man at tilplante klitten herude med forskellige nåletræer foruden el, birk og lærk. Resultatet blev hurtigt de fleste steder en slem fiasko. Af alle de træarter, som man forsøgte med, havde man i 1875 ikke stort andet end bjergfyrren tilbage. Med denne og senere med gran er der faret frem over landskabet herfra og helt op til Nymindegab – mærkeligt nok *efter* at man for længst med stort held havde søgt at dæmpe sandflugten ved udplantning af klittag, hvilket påbegyndtes her allerede omkring 1800. Plantør Jens Brüel siger i en afhandling om klitterne i Ribe amt (1903): „Den Dæmpning, der skal gaa forud for *Træplantning*, er saa omfattende og kostbar, at det ikke kan betale sig, naar det kun skal have til Maal at forhindre Sandflugt paany; dertil kan man nutildags hjælpe sig paa anden og billigere Maade.“ – Måden er beplantning med klittag og hjelme! Som forsvar for klitplantagernes anlæg bliver der stadig tilbage at påvise, at de på *anden* måde har økonomisk betydning. Men et bevis herfor mangler vi endnu.

Hernede i Ribe amts sydlige del er det dog ikke alene sandflugten, som har hærget kystlandet. Også stormfloder har voldt fortræd helt op til den seneste tid, og hele strækningen fra Ribe til Blåvands Huk har gang på gang lidt stor skade, sidst i 1909 og 1911, da voldsomme uvejr i dagevis satte havet ind over det lave land. Ribe by blev begge gange helt omflydt af vand, og vejene i omegnen blev ufarbare. I 1909, da uvejret varede fra 3. til 6. december, blev af Nørre Farup kommunes 5.600 tdr. land de 4.000 oversvømmede, havet trængte ind i husene, folk flygtede op på lofter og tage, og „Isskodserne slog mod Præstegaardens Port“. I Oksby sogn bortskar floden 25 tdr. land af Blåvands søndre strand, skibe strandede, og lig drev i land langs kysten. I 1911, den 5. november, gik det endnu værre til. Ved Esbjerg drev fyrskibene på land, og en skude, kuffen *Ane Marie* af Sønderho, strandede helt oppe ved plantagen ved Ribe-Varde landevejen. Digerne langs kysten sprængtes og ødelagdes, broer smadredes, huse styrtede sammen, kvæg og får druknede, og otte menneskelig drev i land på kysten. Skaden under de to stormfloder tilsammen er anslået til op imod 1¹/₄ million kroner.

Den gamle toldopsynsmand Hans Frederik Hansen, som bor inde i Blåvand, har set mere vind og vejr end de fleste folk i landet. Han er født i 1860 på den yderste gård i byen nærmest Hukket – det vil sige den vestligste gård i Danmark – og han har i en årrække været fyrpasser ude på Skallingen, inden

fyret herude blev bortskyllet under en stormflod sammen med dets bolig og erstattet med et automatisk virkende fyr. Siden drev han fædrengården til 1918 og flyttede så til Sønder Oksby, hvor han levede til 1930. Han fortæller, at havet siden 1881 har revet store strækninger af kysten bort sønden for Hukket i et bælte herfra på en kvart mils længde og ca. 1.000 alens bredde. Ved Hukket lå i gamle dage en strækning, som kaldtes Uldal (Ulvedal), der nu er helt forsvundet, og få husker mere stedets navn. En anden strækning, som hed Stortoft, forsvandt allerede omkring 1800, og siden bortreves et stykke land, der kaldtes Horntoft, med to smågårde på 10–12 tdr. land. Siden 1881 har havet yderligere taget fem huse herude.

Han siger, at befolkningens tidligere hovederhverv, fiskeriet, ikke har været drevet på Oksby-Blåvandegnen siden omkring 1900. Forhen var her 12–14 bådslag i begge byer tilsammen, nu er alle nødtvungent blevet landmænd eller håndværkere. Fiskeriet drives kun som et ringe bierhverv, og der findes ikke en virkelig fiskerbåd på stedet. Grunden til denne tilbagegang er den skade, som de moderne damptrawlere har anrettet på fiskebestanden. I de gamle sejlsmackers tid kunne man på én gang se 100–150 fiskerfartøjer færdes langs kysten, uden at dette skadede det mindste. En af grundene til fiskemængdens aftagen er, at trawlernes besætning nu ødelægger undermålsfiskene, idet man

ikke kaster disse over bord, før de er døde. Disse hårdtgående fartøjer med deres hypermoderne fangstredskaber, som gør rent bord, hvor de kommer frem, har ødelagt fiskeriet for kystboerne.

Den gamle, som kender egnen ud og ind, advarer mig mod at fæste lid til visse beretninger om disse egne i gammel tid, f. eks. i Thomas Langes for øvrigt udmærkede og smukke bog *Fra Eventyrets Land*. Efter hans gamle faders påstand har den i bogen omtalte eneboer på Skallingen aldrig eksisteret. Og fuldkommen utænkeligt er det, at præsten og degnen fra Ho skulle være taget ud til stranden og have bjærget søfolk, som var i havsnød. Det er rent digt, påstår han. Og „eventyr“ af den art har *han* skam ingen respekt for!

Fra byen går jeg mod nordvest til klitterne i Gejlhede og Hornsbjerge. Herude er endelig vestjysk natur, som endnu ingen har fået has på. Et kaos af sandbjerge med farende sol og skygger, gråt som skinnende lava, med grønne pletter af revling og grågrønne felter af rensdyrlav mellem sandets blege toner, sprængt af hjælmens gustne irgrønt – alting blegt som ligfarver. Et dødens land, det yderste Thule! Den lille blåklokke står som den eneste levende farve deri.¹⁰

Betagende og fuldt af uhygge er dette øde landskab, som det ligger under himlens tunge varmedis. Stormmåger og store havmåger skriger og skråler ude fra havstokken; det lyder som voldtægt og mord derude – man går og fabler om strandvaskere langs den hvide kyst. Havets brusen lyder tungt herind, skønt vejret er ganske stille, blandet med lyden af tusinde insekters summen – en jævn, vedholdende tone af alle bremsere og fluer nu på sommerens hældning. En hane galer, Gud véd hvor – det er, som lyden kommer oppe fra himlen.

Nærmere ved fyret finder jeg mængder af blåbærris med deres kolde, grønne farver, og mange småblomster lyser her på den grå bund: høgeurt, blåmunke og agersnerle. Små og ynkkelige er de i det barske klima. Lyng findes kun pletvis i lavningerne, hvor den står i forkomne småklatrer.

Forbi fyret med dets mareridt af småvillaer og en bestandig gøende køter ved hvert hus iler jeg ud på selve Hukket – „Hornet“, som det kaldes i folkemunde. Helt herude på Jyllands vestligste fremspring i havet er atter ensomt og godt. Himmel, sand og vand – et lys, der blænder som ild, ikke andet. Det er Drachmanns „Sandvej og Vandvej og Luftvej og Vrag“! Hjælmens susen i den svage luftning, solen i sydvest over et hav som kviksølv, to sejlere langt ude, dønningens sagte, evige susen, fyret som en finger af en benrad pegende op mod himlen. Mod nordøst den snorlige, uendelige kystlinje med den brede, strålende sandstrand under de vældige klitter, der er som pukler af døde kameler og dromedarer. Mod sydøst strandens svungne, brede buer, der forsvinder milevidt borte i disen.

Foran mig ligger det umådelige, rolige hav, hvor Horns Rev strækker sin farlige, fem mil lange klo ud fra kysten, hollændernes „Duyvels Horn“, alle søfolks skræk. Til kysten heromkring og særlig til det lumske rev knytter sig utallige beretninger om strandinger og død og mange uhyggelige sagn.

Bag ved mig breder sig den grågule solbelyste ørken, kun med en blåsort skygge af en eneste klodesky over den visne flade. En vej med dens telefonpæle som en lige stribe, i det fjerne Blåvand bys små bitte gårde. Ellers intet tegn på liv. Kun nede i en dyb sandgryde lidt mager lyng, som er sprunget i blomst. Farven virker som blod mod alt det døde omkring den.

Men højt oppe i den syvende himmel laver Vorherre den ene lille hvide cirrusky efter den anden; de sejler stille bort, efterhånden som de bliver til, ligesom røg fra hans pibe.

Det hele minder mig om landet bag Sabinerbjergene ved Rom. Der er noget lavaagtigt også ved disse farver og dette stof, den samme stemning over stedet.

Også dér så jeg højt oppe fra skyernes blå skygger langsomt drage hen over den solbelyste, gustne ørkenflade. Men her er jo langt bedre – det er kysten, *havet*, som gør dette sted mere storslået og skønt.

Hvorfor er det nødvendigt at rejse og se så meget andet for at kunne forstå og skatte det danske landskabs særegne skønhed? – Men det er jo sådan, at de, som mest uforstående farer frem imod det, som oftest er hjemmeføddinger.

Et lige så ejendommeligt klitlandskab, men uden havets nærhed, findes et par kilometer øst for den lille samling boliger, som hedder Øster Oksby. Stedet kaldes Boldbjerge, og dets største klit når 20 meters højde. Ikke en menneskebolig ses herfra, intet spor af civilisation findes i dette virvar af vilde sandbanker, der vælter sig mellem hinanden som i ve og våde.¹⁰ Kun vejens dybe,

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

sandede spor, der ligner en forglemt karavanevej, vidner om, at mennesker færdes her. Farverne er om muligt endnu mere øde og golde end ude på Hukket, kun lidt mager lyng findes mellem rensdyrmosset og den sparsomme hjælme; alle nuancer er bleggrå og bleggrønne, visne som i et falmet gobelin. Er Blåvands Huk det yderste Thule, så er dette selve Niflheim. Vi er uden for grænsen for alt liv; det synes at være et sted for fordømte.

På vej hertil vesterfra er jeg kommet forbi et lille forladt, ensomt liggende bondehus, som har den eneste have, jeg har set på dette øde sted. Ellers ligger næsten alle gårde og huse herude uden så meget som et eneste træ eller en busk, kun med et lyngtørvsdige med hjælme og stridt græs omkring en kartoffel- eller kålhave. Men her helt ude på ørkenens grænse i det forladte hus har der boet mennesker, som trods alt har lavet sig en lille dejlig have. I den står endnu et blommetræ, som er helt fuldt af frugt, et vindhærget kastanje-træ og mange andre – forkrøblede og uden en eneste kvist ragende op over deres jævne, af vinden glattede kroners overflade. Hvilken lille yndig plet midt i dette barske landskab! Jeg finder endnu bikuber fulde af deres beboere inde i havens læ, og der er tydelige tegn på, at haven endnu er under omhyggelig røgt – men huset står tomt, vinduerne er borte og væggene hul-lede og faldefærdige.⁹

Da Johannes Larsen året efter mit besøg her kom til det samme sted og sad i klitten, blev han pludselig opmærksom på to fugle, som kom flyvende og slog sig ned på en spids klittop et halvt hundrede meter fra ham. Da han fik kik-

kerten op og så på dem, blev han ikke så lidt overrasket – det viste sig at være turtelduer! Det er første gang i sit liv, han har set denne overordentlig sjældne fugl vildtflyvende her i landet. Og ikke mindre overraskende virkede det at finde den netop her – stedet skulle jo ikke synes netop at være nogen lokalitet for turtelduer! Holder parret mon til i en af de nærliggende plan-tager?

Duerne opholdt sig på toppen af klitten en times tid, inden de lettede og fløj bort.

Den lille, tidligere omtalte, af sandflugten forfulgte *Oksby Kirke*, den eneste kirke i Danmark som var stråttækt, den fattigste og mærkeligste i landet og ved sin beliggenhed i det forhen fuldkommen øde landskab en stor se-værdighed, er totalt nedrevet for godt 40 år siden. Hvorfor dette er sket, er ganske uforklarligt, da man dog har bevaret kirkegården. I kirkens sted er der rejst et usædvanlig hæsligt jernstativ med en klokke i. Den friserede kirkegård, der nu fremtræder som en græsplæne med gruslagte gange og på alle sider er omgivet af en forpjudet granskov, er en sørgelig erstatning for, hvad her engang har været. Dette er dog vist noget af det tåbeligste, der er bedrevet her til lands i den såkaldte kulturs navn.

I Varde Museum fandt jeg et gammelt maleri, der forestiller kirken, således som den har ligget her før ødelæggelsen. Jeg kopierede det lille naive billede så nøjagtigt som muligt i en tegning. Nu kan man jo sammenligne denne med stedet, som det er blevet lavet til siden.

Gravskrifter på jernkors og stentavler viser, at her er begravet folk endnu helt ind i halvfemserne. En lille marmortavle over „Svenska Sjökaptenen Joh. Jansson, 1892“ fortæller om et drama på havet nær ved stedet. Rimeligvis rummer den lille kirkegårds grave mangan ukendt, fremmed sømand, hvis skæbne er blevet brat afsluttet her på den barske kyst.

Jeg ville ikke have troet, at disse stemninger af vildhed og ørken, som jeg mødte i Hornsbjerger og Boldbjerger, kunne overgås af noget her til lands. Og dog havde jeg endnu ikke mødt kulminationen af, hvad disse egne i den henseende rummer. Den fandt jeg først ude på *Skallingen*.

Jeg kørte dertil over Ho, hvorfra en dårlig vej fører lige mod syd; efter et par kilometers færd ad denne passerer man en bro over et lille åløb. På den anden side af dette er man pludselig ude på Danmarks mærkeligste kyststrækning, det sted, som Thomas Lange med rette kaldte eventyrets land.

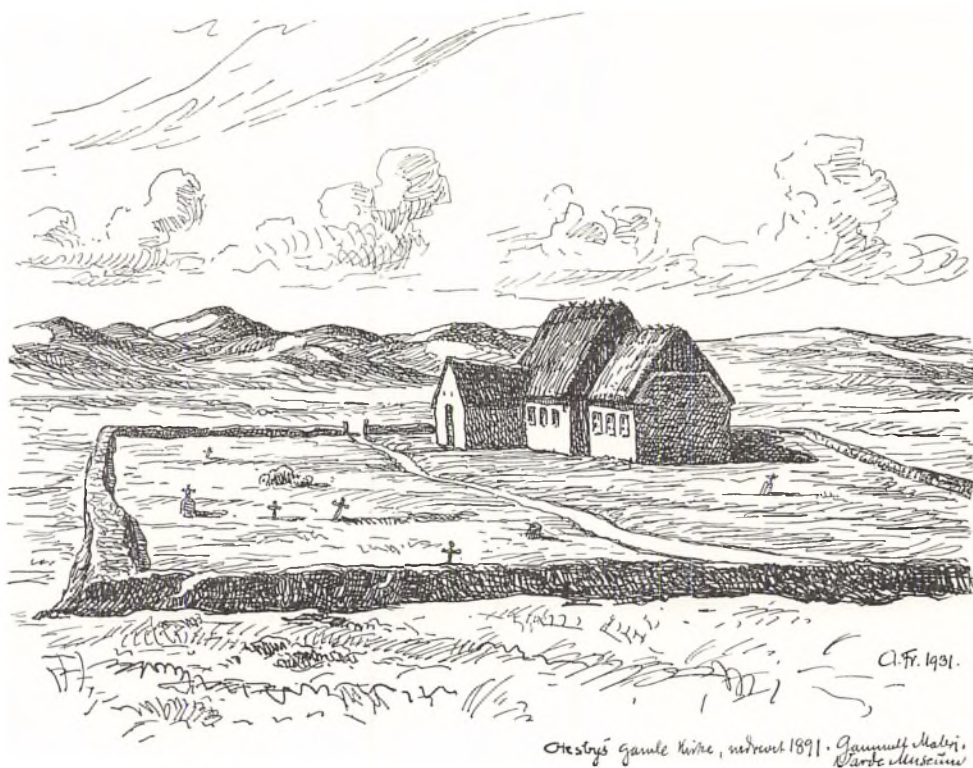
Hele Blåvands Huk-halvøen med Kalsmærsk Hede er skabt af havet, sandet og stormene, og den er blevet til i geologisk talt meget sen tid. Den gamle kystlinje går fra Gedbjerget sydvest for Oksby til Grærup og videre mod nord. Mange sagn om sejlløb, som gik gennem landet helt op til Ringkøbing Fjord, huskes endnu af befolkningen herude. Skallingen er den del af dette land, som sidst er dukket op af havet. Således som den nu former sig for øjet, har hele halvøen mellem Ho Bugt og Vesterhavet engang hævet sig over bølgerne.

Skallingen er i korthed sagt en havbund uden hav. Den rummer Danmarks største, fuldstændig plantetomme område, en ren sandslette på henimod 15 kilometers længde og indtil 2 kilometer i bredden, som i hele sin udstrækning kun er hævet en meter over havet ved dagligt vande og endnu ved højvande

hyppigt overskyllles af dette. Men på sydvestsiden danner et vildt klitlandskab en bræmme, 10 kilometer lang og 500 meter bred, der rummer sådanne højdepunkter som Benknolde, Højeknolde og Svenskeknolde, der kun når 11–13 meters højde, men virker som anselige banker mellem de to jævne sletter, havet og sandet.

Jeg er med min vogn nået de to kilometer ud over fladen og steget op på toppen af Højeknolde. Imellem mit stade og den gamle kyst derinde ligger sandsletten så jævn som et gulv. Den har en fin, rødliggylden farve; et vidunderligt blødt element, et stof så delikat som fine ruskindshandsker. Solen bager fra den skyløse himmel, lyset er voldsomt, dets refleks flimrer og blænder, så jeg mindes de snedækte havisflader ved Nordgrønlands kyster. De to skarpe, lige striber efter bilens hjul er som et ensomt slædespor over en umådelig snemark, forsvinder i dis og lavt sandfog ind mod landet, hvor jeg kom fra. Bjergkæderne af sand derinde ligner et lille bitte, smalt bånd – alt derinde er småt i sammenligning med den vældige flade. Yderst i nordvest står det gråblå hav i lige linje med sandsletten. Kommer det herind? siger man til sig selv. Og man måler med øjet vejlængden ind til den sikre kyst.

Sandet i klitten omkring mig skinner som fine glaskorn, når jeg ser det mod lyset. Skyggerne af fremspring og af hjælmens toppe falder sorte imod

mig. Fæster jeg øjet på den vide flade derude, svimler det for mig af det vilde reflekslys. Luftspejlinger får landet til at danse derinde bag Grådyb og Hjerting Løb; Esbjerg svæver på blå og gyldne søjler som et strålende luftsyn – mere end man kan sige om byen på nært hold.

Intet liv af nogen art, intet skrig af en søfugl nær eller fjern. Ude fra havet brøler en tudebøje; den, og så det lange drat af dønningen en fjerdingvej borte, er alt, hvad jeg hører. Hvilken ensomhed og stilhed! Jeg hører tydeligt sandets stille lyd, når det pusler sig sammen i striber bag marehalmens duske eller laver små bitte kegler og gryder om mine fødder. Aldrig er det i ro; dets hvislen er som lyden af et umådeligt timeglas, akkompagneret af havets evige, dumpe tonen fra det fjerne.

Så sker der endelig noget. Langt borte kommer en flok får vandrende inde fra landsiden; som en karavane skrider de tværs over sandene på rad efter hinanden ud mod klitterne ved yderkysten. Adstadigt og sindigt kommer de nærmere med et gammelt får i spidsen, eftertænksomt og målbevidst, med et tempo som et ligefølge. De ved nok, hvad de går efter! Det gode græs ude i klitterne giver bønderne mangt et læs hør; sommeren igennem henter de det herude i deres køretøjer.

Så – nu farer fem-seks præstekraver som et skud lige hen over mit hoved på vej ned mod stranden. „Blyhvidt – blyhvidt!“ siger de. De kan kende mig igen: dér står en maler.

Tudebøjen bliver ved med sine lange, våndefulde lyde. Det er som en mammut i barnsnød.

Står man midt ude på den åbne sandslette, synes den uendelig; jævnt og umærkeligt går den over i den usynlige havflade. Kun klitterne løfter sig over den i nord og syd, når ikke luftspejlinger også får *dem* til at svinde – da synes den uden grænser til alle sider.

At vende tilbage herfra til klitterne ved Ho, som jeg passerede på vejen hertil, og som før syntes så øde, det er som at vende tilbage fra Hades til livets kyst. Her hilser man igen mågerne og viberne over de lave enge om den lille å mellem klitterne, de græssende køer og stråttækte hytter som noget, man næsten havde glemt. Og i en kro kan en kop stærk kaffe atter bringe blodet i løb, efter at det næsten var størknet under det indtryk af død og djævel, som denne ørken rummer.

På hele strækningen langs vejen over Kalsmærsk Hede, forbi Vejrs og vesten om Filsø til Blåbjerg og Lønne får man et stærkt indtryk af dette udprægede sandflugtlandskab.

Det er for øvrigt først omkring det 16. århundredes midte, at man her hører klager over sandets ødelæggelser; men fra nu af bliver der stadig mere jam-

mer over tilstandene. Det er beboerne selv, som har afstedkommet miseren, idet havklitternes naturlige bevoksning af klittag og andre vækster blev udryddet, hvorved sandflugten opstod og ødelagde de gamle, skærmende krat og skove. Pontoppidan skriver i 1767 om Ribe amt, at der her endnu overalt findes spor af gamle, betydelige skove: „Ved Havsiden findes i Jordan hele Træer, Eg og Hessel, med Toppene mod Østsiden, hvoraf nogle ved Opgravning har været saa friske og gode, at de ere brugte til Husstolper,“ og han siger, at på den strækning, hvor havet på hans tid går, har den store Skogum Skov tidligere været. – Regeringen sætter strenge forbud mod at ødelægge klitternes bevoksning. I 1570 siges i en resolution: „Efter denne Dag skal ingen opslaa, oprykke, ophugge eller i nogen Maade ødelægge Marehalm, Hvideris, Sener, Klittag, Hjælme, Slie eller Torne, som gro paa Strandbakken eller udi Klitten mod Vesterhav.“ Gør man dette, skal man straffes som tyv uden nåde osv.

Det hjalp ikke en døjt! Det forekom beboerne meningsløst at få forbud mod at oprykke en smule marehalm eller klittag, måske endda på deres egen ejendom. Tjørne og ris brugtes vedblivende i læssevis til brændsel, græsvæksterne til kvægfoder. Hvad der alene gik med af klittag til tækning af husene, kan man forestille sig, når man hører, at der overhovedet ingen rug avledes i disse

Skallingen May 1933. D.L.

Blaabjerg med Kirkeby & Tille

23-3-33.

egne. Alt blev som forhen, og sandet fik mere og mere frit løb over skove og agre.

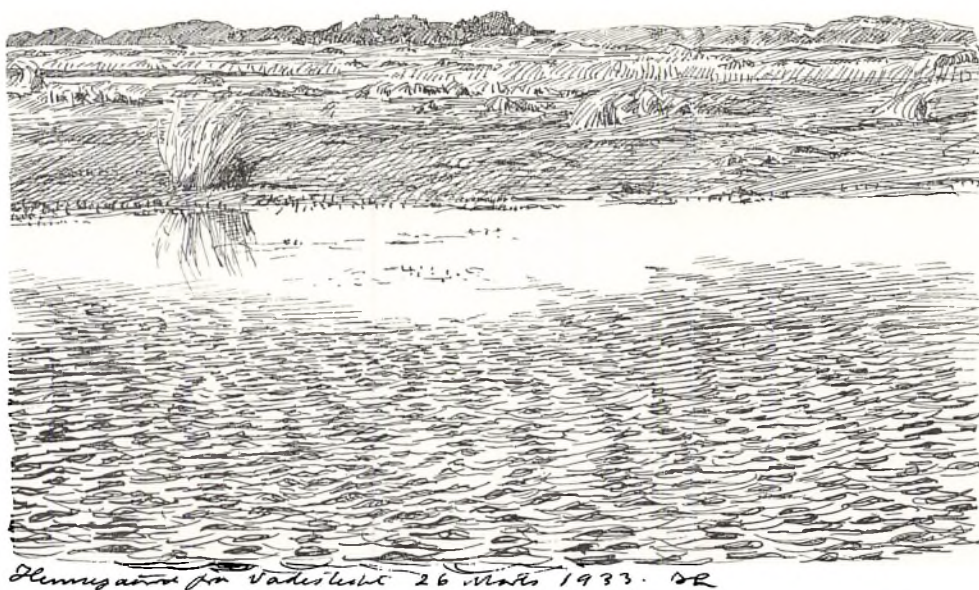
For sent går det op for beboerne, hvilken skade de har voldt sig selv. I 1661 får vi besked om Oksby sogns tilstand: „Denne By er meget fordærvet af Sand, saa deres Engdrag nu fordærves; dog staaer de for deres fulde Landgilde, som ej haves.“

Som før nævnt var det først ved det 19. århundredes begyndelse, man *med virkning* begyndte at bøde på skaden ved beplantning af klittag. I løbet af tyve år er man da ved forsøg kommet så vidt, at alle store, farlige sande i Ål, Oksby og Ho sogne „staaer vel bedækket med Halm i god Grøde“. – Det må da forekomme besynderligt, at man ikke fortsatte denne forholdsvis nemme og billige måde at dæmpe sandets ødelæggelser på. I stedet for har man øst penge ud i læssevis til beplantning med trævækster, så denne egn siden er blevet mere plantagebefængt end de fleste andre i landet. Plantør Brüel siger i den førnævnte afhandling med et suk: „Kunde Blicher atter skue ud fra Blaabjerg, vilde hans Begejstring over Egnens vilde Karakter næppe være saa stor som før.“ – Nej, det er temmelig sikkert!

Klitinspektør Thygesen, som var *primus motor* i dette foretagende, meddeler i 1861 om Bordrups Plantages tilstand: „En Mængde Planter er ud-

gaaede eller sygelige. Ellen er ubrugelig til Klitkulturen, og almindelig Fyr, som paa Skrænter, der vender mod Syd, *har staaet frodig, har været haardt angrebet af Insekter.*“ Udmærkede erfaringer, tilføjer han! Han fortsætter: „Det er et Held for Klitternes Beplantning i Fremtiden, at der i dette Distrikt kan opvises Resultater af ældre Plantninger, der maa afvæbne enhver, der nærer Tvivl om et heldigt Udfald.“ Det vil dog sige, at el, eg, ædelgran, pil og stikkelsbærbuske(!) er gået helt pokker i vold, og det er ganske vist kedeligt; men derimod er det gået fremragende godt med østrigsk fyr, melder han. Dér har vi redningen! – Fem år senere viser det sig, at kælebarnet bliver angrebet af svamp, „saaledes at den gaar ud, endogsaa i en temmelig fremrykket Alder“. 1875 bestemmes det, at nu skal ogsaa denne for al fremtid udgå af plantningerne. – Jaja, men bjergfyrren har man dog stadig tilbage. Og med denne ædle og nyttebringende plante samt med gran er man da siden faret frem over landskabet. Resultatet er blevet nogle plantager i lighed med næsten alle de øvrige på vestkysten, hvor en mængde vækster er medtaget af lav og anden dårlighed, med forkrøblede stammer og kun med nåle i toppen, et ynkeligt syn!

Man behøver blot at læse Blichers skildring af stedet i *Vestlig Profil af den cimbriske Halvø* eller se billeder herfra f. eks. i Galschiøts *Danmark* for at forstå, hvad disse egne landskabeligt har mistet. Nu står en fire meter høj sten på Blåbjerg til minde om klitinspektør Thyge de Thygesen, kammerherre, „som ledede Klittens Beplantning i 44 Aar“.

Blåbjergs sten for Vadehavet 26. Marts 1933. DR

Men som jeg denne augusteftermiddag ser det fra *Blåbjergs* top, er det dog endnu trods alt et betagende landskab. Selv om dets farver omkring bjerget er ødelagte af den omtrent en halv kvadratmil store plantage, er dets kraftige former ikke blevet helt udslettede. Udpræget vestjysk er dette terræn, hvor flyvesandet har huseret over den i forvejen høje, gamle bakkeø. Fra bjergets 64 meters højde ser jeg det falde svimlende brat til alle sider. I forgrunden mod vest løfter andre, lavere højder sig med solglansen som en glorie om deres spidse toppe og kaster mørke skygger hen imod mig. Især til denne side findes endnu pletvis rester af den gamle, naturlige bevoksning: de lyse egekroner, der løfter sig mellem granernes sorte kræmmerhustoppe. Hvor må her have været pragtfuldt, da det gamle, lave krat og lyngen var enerådende over de voldsomt formede banker!

Vidt uden om den triste plantage ligger det åbne, lyse land, hvorover udsigten er vid som over et dybtliggende hav. Vældigst formet er landet fjernt i vest, hvor yderst de nøgne havklitter ved Fallelbjerg og Grønmariskbjerg står med forrevne alpetoppe som skarpe silhouetter i gråblå dis op mod det blændende hav. I syd løfter Henne Kirketårn sig på baggrund af søens blå vande og de okkerrøde enge. Mod øst dækkes landet af dyrkede agres felter; dér og over de lave, milevide strækninger i nord fænger sollyset i snese af luende kirketårne, i hundreder af hvide længer og røde tegltage.

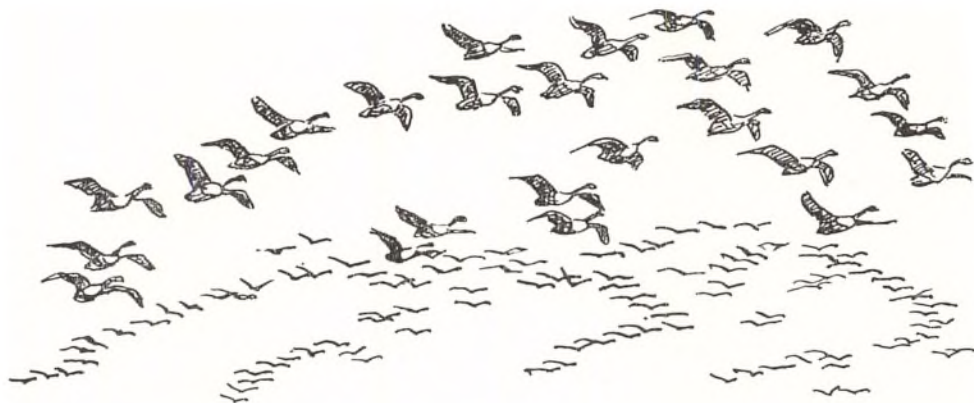
Østenbrisen vifter svalende og frisk heroppe efter turen gennem plantagen, hvor heden ligger stille som i en ovn mellem de rustrøde graner. Bier og hvepse summer over lyngen om højens top.

En stor flok myrer strømmer til og fra en lille forhøjning af grannåle – et helt folk, der er ved at bygge et Babelstårn. De har allerede øget Blåbjergs højde med nogle centimeter, og de bliver fortrøstningsfuldt ved.

Lige i nærheden jamrer en flue sit dødskvad fra et edderkoppespind. Men myrerne går på med fatning, de hænger i uden rast, som om de bygger for evigheden. Om et år har de lagt endnu et par centimeter til bjergets højde.

Fra plantagens østside går vejen ret mod syd over et stærkt faldende terræn, hvor en halv snes kæmpehøje på række strækker sig omtrent ned til Henne Kirkeby. Et lille stykke øst for denne har man fra *Kløvbakkes* top en ypperlig udsigt over Filsø med dens lave enge. Banken er med sine roligt buede linjer en mærkelig modsætning til det spidstoppe klitlandskab, hvori Blåbjerg danner kulminationen. Men dens vide bue er brudt mod syd og øst, hvor den forhen langt større Filsø har eroderet dens sider, så de falder brat ned mod den gamle søbund.¹¹

Filsø lærer man ikke at kende på en dags tid eller to. Den kræver at ses på alle årstider for at forstås til fulde. Godt, at den har fået sin kunstner, som

vil gøre den uforglemmelig, hvis den med sine omgivelser rammes af det danske landskabs sædvanlige vanskæbne.

Mærkeligt få indfødte *jyske* malere har vi haft, som har skabt lødig kunst af de mange ejendommelige værdier, det jyske landskab rummer. Eckersberg, vor berømteste jyskfødte maler, udvandrede hurtigt og rejste sit staffeli ved Sjællands blånende sunde og i de københavnske borgeres hjem. Kun undtagelsesvis har han malt et jysk landskab. Gamle Kyhn, som var københavner, gik den modsatte vej; han var den, som først opdagede det jyske landskab og især fra Rye-egnen har givet os på én gang ægte og storslagne skildringer af de midt- og østjyske egnes åbne vidder og stærke former, billeder, der er malte med en troskab og ømhed, så de hører til vor ypperste nationale landskabskunst. Hans Smidth, som var den, der trængte dybest ind i det enfoldige jyske hedelandskabs sære stemning og i den jyske bondealmues sjæl, og som i højere grad end Kyhn var den fødte, store maler, har i sine billeder skabt værdier, der som skildrer af bondens liv og hedens stemning sætter ham i rang med Steen Steensen Blicher. Men denne gamle, ensomme maler, som levede næsten hele sit liv i Jylland, er født i Nakskov og opdraget i Kerteminde. Også han stod af oprindelse uden for det miljø, han malede.

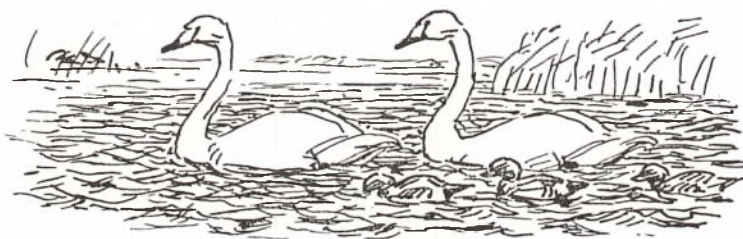
Heller ikke blandt Skagensmalernes store kuld finder jyden næring for sin separatisme. Den eneste blandt dem alle, som er født herovre, er Anna Ancher; hun er til gengæld en af de bedste. Hvad digtere angår, har Jylland alle dage været ganske anderledes velsitueret.

Med hensyn til egnene omkring Filsø har fynboen Johannes Larsen i mængder af billeder givet os ekstrakten af dette landskab i al dets skønhed. Han har fattet både dets enfold og dets styrke. Og med den saglighed, som er ejendommelig for hans kunst, har han befolket det under forårets og efterårets himle, når de store fugle præger det under deres træk, når svaner og gæs i hundredvis og ænder i tusindvis flokkes på søens vande, eller ved forsom-

mertid, når urhanen skogrer i lyngheden og storken trækker lavt over de frodige enge med refleks af græssets grønt op under sine vinger. Den samme umiddelbarhed og det samme store hjerte for naturen, som har gjort Jeppe Aakjærs ypperste hjemstavnsdigte til almeneje, præger denne fynske maler, ikke mindst i hans billeder fra disse ægte vestjyske egne.

Jeg kender næppe noget sted, hvor det danske efterår er prægtigere end her, når den vide bygevejrhimmel med sine vældige skyporte hvælver sig over sø og eng, klit og lynghede. Eller senere endnu, når rørene langs søen på grænsen af vinteren er gulnede af frosten og den første nyis skyder sin tynde bro ud fra bredderne. Jeg mindes en novembermorgen i Kirkeby Kro, da jeg lige ved dag gry blev vækket af en mærkelig vedholdende larmen, stigende og synkende, med en stemning af panik, som fik mig til at komme ud af fjerene og hen til vinduet. Den klare frosthimmel var begyndt at rødme; under den fine østenbrise lå en let tåge lavt over engene, hvor hvert strå var dækket af rim. Jeg tog tøjet på og gik ud over heden. Solen kom op, og hver rimdækket tue stod med en rød glorie af dens glans om sin kuldeblå skygge.

Det langtrukne skrål blev ved uden ophør. Og nu så jeg, hvor det kom fra. Søen var i nattens løb blevet helt islagt, og hundredvis af gæs, som var kommet nordfra på træk, kredsede over den uden at kunne finde en eneste våge at slå sig ned i. Den bestandig vedvarende tone, der klang som et kor af fordømte oboister, steg og sank med fuglenes kredsen over den lange sø. Det virkede i den dæmrende morgen som en pragtfuld ouverture til vinteren.

Men blot to dage senere så jeg kysten ved Fallelbjerg under en pålandsorkan med regnskyl! Vejret var så voldsomt, at elementerne bogstavelig talt var rodet imellem hinanden og kommet af lave; luft, sand og hav stod i ét. Fra havklitten så jeg ud over stranden; men havet havde kun én farve – én eneste hvid skumflade, så langt øjet rakte, uden nogen antydning af bølger. Skummet overskyldede forstranden og nåede helt ind til klittens fod, tilsyneladende uden at være i nogen som helst bevægelse. Saltfråde, regnvand og grus ramte ansigtet, så man næppe kunne holde øjnene åbne. Det var for voldsomt til at

fattes; det gjorde egentlig ikke noget indtryk, for det manglede enhver form for orden – det virkede på sanserne på samme bedøvende vis som en arktisk snestorm.

Det var altid godt efter en sådan milelang vandring i landskabet at vende tilbage til Henne Kro og havne ved det gode bord. Blandt dettes lækkerier mindes jeg med forkærlighed den tørrede flynder – „bakskiller“ kaldes den herude – som værtinden tilbereder på den måde, at den indpakket i tykt papir lægges ned i komfurets tørvegløder og først tages op, når indpakningen er brændt af den. Gyldenbrun og gloende serveres den som frokostret på bordet, perlende af sit eget fedt. Ikke ilde til en veltempereret øl – og allerbedst på det årle morgenbord, når man lige er kommet ud af sengen og sidder bænket under lampen nær den spruttende kakkelovn.

Men nu er vi i august, sommeren er kun på hæld, og lyngen blomstrer. Det store fugletræk er endnu ikke kommet, og urhanerne er tavse. Inde i plantagerne og på lysningerne imellem dem færdes råerne med deres store lam; ellers er den enlige hare, jeg rejser ved mit komme, det eneste væsen, jeg møder herinde. Men ude i klitterne er der liv også nu.

Det er en stiv østenblæst, da jeg går ud i *Fallebjerg*, dette vidunderlige system af vældige havklitter, der rummer nogle af vor vestkysts anseligste sanddynger, hobede op i et bælte, som med afbrydelser af jævnere sandflugtsflader fortsættes helt ind på den østlige side af Blåbjerg, en milsvej i bredden. Spidse kegler eller taffelformede toppe skifter med hinanden herude ved kysten, hvor de indrammer lange slugter eller runde gryder. Den lille smukke Henne Å, som danner afløbet fra Filsø til havet, skærer sin dybe, grønne kløft ud gennem lyngheden og de øde sandmarker.

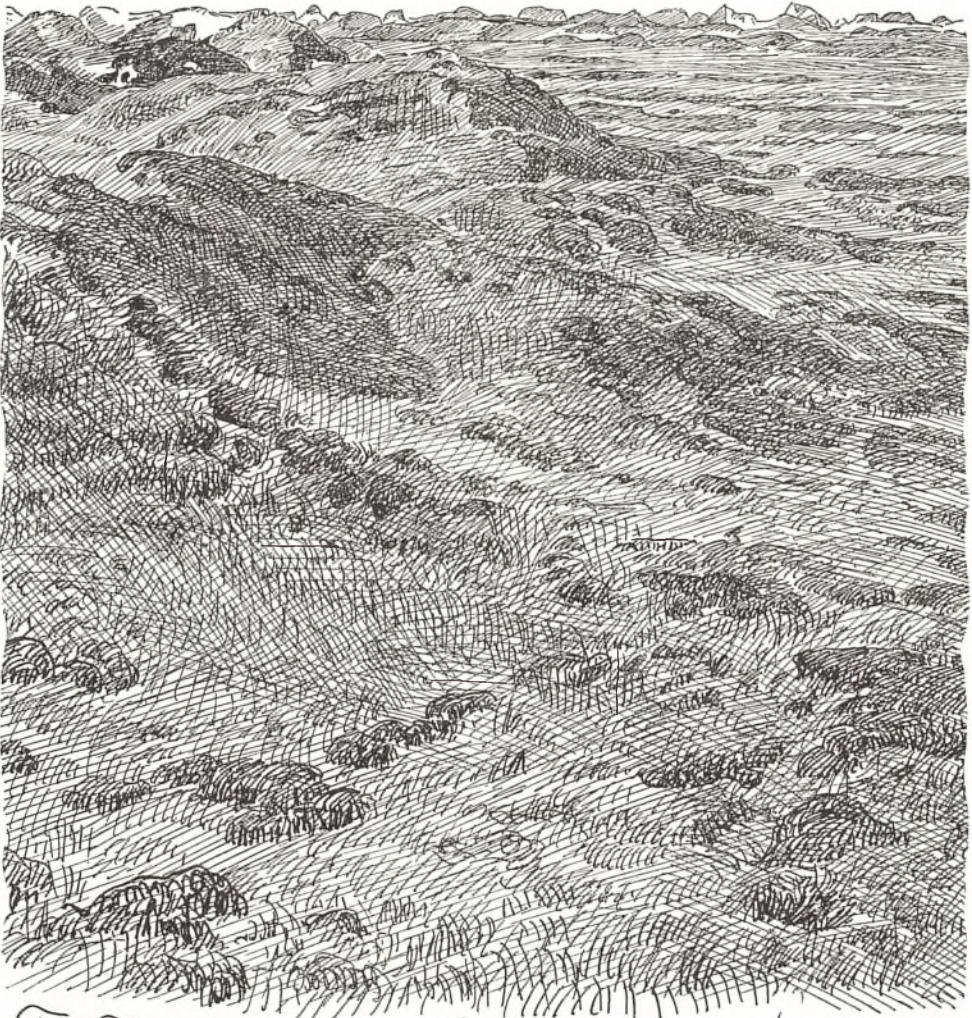
I en helt lynggroet kløft oppe mellem de højeste klitter rejser jeg en flok dejlige, stærke agerhøns på fjorten stykker; deres fjer skinner i solen, da de på strittende vinger og højt skræppende trækker bort over toppene. Store mængder af lærker og enkelte jagende svaler møder jeg lige inden for havklitternes yderste forposter, og på lang afstand ser jeg en lille flok trækkende rovfugle, formodentlig spurvehøge, der forsvinder sydover.

Bedst er hele dette strøg set fra den 15 meter høje, isolerede klitkegle Tegnebjerg, som ligger ved vejen, der går i nord-syd mellem Filsø og havet. I vest har man det storslåede klitlandskab, yderst begrænset af havklitternes kæde, der ligner store, takkede tænder i en rovdyrkæft. Og til den anden side de lave enge om søens brede vanddrag og de milevide udsigter over landet bag disse.

Men da jeg tager vejen herfra nogle få kilometer mod syd, hvor *Børsmose* strækker sig omtrent midtvejs mellem Henne og Vejrs, da møder jeg et nyt, uforglemmeligt syn – den strålende grønne, bølgende flade med dens små-

søer og vandfyldte tørveskær, som ligger mellem klitterne og den store lyng-
hede. I dag, da solen hersker på den skyfri himmel og den iltre østenblæst gør
søernes vande blå mellem de intenst grønne enge og brunt og rødt lysende
lyngflader, er stedets farvepragt blændende smuk. Fra en lille højde ser jeg
det blåkolde Vesterhav over de gultskinnende klitters toppe. Lyng, revling
og bævreasp gror mellem lyngbuskene, siv med sortbrune duske duver for
blæsten ved randen af de mange vandhuller, som dækker de jævnt faldende
lyngskrænter ned mod mosens lave flade.

To krikænder klaprer op fra et mosehul. Stenpikkere i uhyre mængde fær-

Fra Tegnebjerg mod V. 10 Juli 1932. 52

des over heden langs vejen; de samler sig allerede til trækket. De er bestandig opirrede over vort komme, flyver lange strækninger foran bilen og sætter sig på ny uden at vige af fra vejen, hvorved der efterhånden samler sig en lille flok, som stadig følger os. Et par af dem slår dog af og sætter sig på en telefonrød ved siden af en enlig tornskade, der sidder urørlig med et determineret udtryk i sit lille rovfugleansigt.

I Kærgård Plantage ser man ligesom ved Blåbjerg rester af de gamle egekrat, som i ældre tid har bredt sig over egnen. Et andet vidnesbyrd om denne gamle skovs tilstedeværelse, endda i sen tid, har man fra beretninger om den gamle *Hennegård*, som ligger ved vejen en kilometer vest for Henne Kirke, idet der i 1543 udstedes et forbud mod, at gårdens ejer, Palle Bang, lader fælde råvildt og andet stort vildt på stedet.

Hennegård nævnes allerede i 1145; den er nu en prægtig storbondegård, endnu omgivet af sine gamle volde og grave. Den har da også sine gengangere. En herremand, som hed Galt, skal have været så grum mod bønderne, at disse lejede en karl til at slå ham ihjel. En nat rendte karlen sin bøssepibe ind gennem vinduet til mandens sovekammer og skød ham i sengen. Siden gik den dræbte naturligvis igen. – Også en jomfru ved navn Ida spøgede på gården; karlene kunne berette om hendes natlige besøg på deres kamre, hvor hun bestandig forstyrrede dem i deres søvn. Det var et held for hende, at hun var et spøgelse, da hun ellers næppe under disse aparte forhold kunne have bevaret sin jomfrustand.

Den unge ejer af Henne Kirkeby Kro, Hans Beck Thomsen, som er opsynsmand for jagtselskabet, der har jagtretten på Filsø, er en udpræget nordisk type, en lysblond trealens kæmpe med en pragtfuld skikkelse og svære lemmer. Sådan må man tro, de unge vikinger har set ud, som i Lodbrogsønnernes følge drog over havet til England.

En dag fulgte han mig ud til *Lønne*, hvor han indførte mig hos den gamle fisker og jæger Marius Høy, der ikke giver ham noget efter med hensyn til racepræg. Det er en pragtfuld gubbe af jættestagtig vækst. Det kraftigt skårne ansigt med de ganske lyse, blå øjne har under hagen en skægkrans af hvide hår, der når fra øre til øre. Træk for træk og i sin helhed er han et af de smukkeste mennesker, jeg har set.

Han har i 40 år stået ved redningsvæsnet ved Nymindegab og har i denne periode været med til at bjærge op imod halvfjerdsindstyve mennesker. Han er en glimrende fortæller, og det rolige ansigt med de noget tunge øjenlåg kan slå ud i et smil, der stråler af gemyt og lune – som når han fortæller om den norske søkaptajn, der forliste her på kysten og i retssalen blev anmodet om at tage hænderne af bukselommerne, hvortil han svarede: „Bukserne ær mine æjne, di!“

A. Fr.
1931.

HANS BECK THOMSEN
HENNE KIRKEBY

Marius Høy taler et så uforfalsket vestjysk, at det vil være uforståeligt for de fleste, der ikke kender det. Som fisker „brugte han æ haw“ til for en 14–15 år siden, men fiskede til for kun et par år siden endnu på Filsø, hvortil han gik den to mil lange strækning frem og tilbage med sine grejer og sin fangst på ryggen. Nu dyrker han kun jagten, og i mange år har han på denne været Johannes Larsens makker i fælles færd på og omkring Filsø. Ellers holder han sig hjemme, og sammen med sin datter, der bor hos ham, driver han husets jordbrug. Netop da jeg besøgte ham, var de midt i høsten, hvor *han* brugte leen og *hun* „bandt op“ efter ham. De var omtrent lige adrætte. Datteren er af samme imponerende skikkelse og type som han og ligesom faderen så rent nordisk præget, som man nu her til lands sjældent ser folk uden netop på Jyllands vestkyst.

Sandflugten har forhen hærgnet usædvanlig hårdt her i egnene lige syd for Nymindegab. Lønne Kirke skal ligesom den i Oksby være flyttet to gange, og i 1649 blev sognet aldeles „overløben“ og ødelagt af havsandet, der nåede helt ind i byen, så de dér liggende klitter er i al fald over 250 år gamle. Vest for Lønne skal i ældre tid have ligget en landsby så stor, at der dérfra „kunde komme 40 Vogne til Bryllup i Lønne Kirke.“

Nymindegab nævnes ikke før 1824, da der omtales en stor vandflod, som bortrev toldboligen og ødelagde en del pløjjord. Endnu i 1825 så man herude i havbrinken neden under sandet nær det sted, hvor havet skar igennem, agerfurer og pløjeland, tydelige spor af gammelt, dyrket land. Det tidligere udløb fra de mange åer, som falder i Ringkøbing Fjord, bl. a. den vandrige Skjern Å, lå på Holmsland Klit mellem Havrvig og Bjerggård, men tillukkedes, efter at gabet dannedes.

Utallige strandinger har i forrige tider fundet sted på kysterne omkring Lønne. Hvor kuriøst livet kunne forme sig herude, når himlen sendte de fattige beboere en rigtladet skude ind på revlerne og dens ladning drev i land, kan man danne sig et begreb om ved at læse nogle beretninger fra stedet af Jacob Stampe, som var præst i Nørre Nebel 1844–1870.

Eksempelvis nævner han en stranding, som fandt sted ved Nymindegab i 1850. Skibet, som hed „Figaro“ og kom fra Rouen på vej til St. Petersborg, strandede natten mellem torsdag og fredag den 8. november, men blev først natten til lørdag slået i stykker, så ladningen drev i land. Besætningen, som var på otte mand, var straks, da skibet stødte, gået i bådene, men de omkom alle. Om morgenen fandt man en død dreng i en ilanddreven båd, og senere kom flere af ligene op på kysten.

Det viste sig, at ladningen, som næsten udelukkende bestod af luksusartikler, var overordentlig kostbar. Her var nedsyltede sydfrugter og henkogte sager,

ærter, sardiner og apotekerverer foruden mængder af store kasser, indeholdende fint porcelæn og kostbare bøger, alle på det franske sprog.

Pastor Stampe hørte, at der ude ved selve gabet blandt andet skulle være „drevet iland en Kiste, der var adresseret til Prinsen af Oldenburg i St. Petersborg (prins Peter af Oldenburg, 1827–1900), og at der i samme Kiste var alle Slags Fruentimmerklæder, saasom Strømper, Særker, Bukser etc. etc. – Ved at høre slige Fortællinger blev min Opmærksomhed end mere vakt, og jeg bestemte mig til snarest muligt at begive mig ud til Gabet for selv at tage det strandede i nærmere Øjesyn.“

Som sagt så gjort. Og vejret blev efter hans ankomst til „æ Gaf“ så forrygende, at han ikke straks kunne komme hjem igen. Derved blev han vidne til en hel del herude og fik også adskilligt at høre. Et sted siger han: „Mange Gipsfigurer kom iland, men var til Dels fordærvet af Havvandet. Paa nogle af disse skal der have været vellystige Billeder.“ – Det lyder meget forvirrende. Et andet sted fortæller han, at en mængde store kister, som bjærgedes, viste sig at indeholde vellugtende sager og kostbare vine: „Kasserne aabnedes nogle Dage efter i Herredsfoged Stephensens Nærværelse, ligesom man siger, at Vinen blev prøvet om Middagen under Maaltidet.“ – Dér har præstemanden altså ikke været bedt med, hvad vi sikkert må beklage.

På de ilanddrevne lig fandtes en del penge, som skal være blevet taget af en karl fra Henne sogn. Dette har åbenbart fæstnet sig i folks bevidsthed som noget skarnsagtigt, skønt strandtyve ellers som skik var sværmede herude i store skarer, selv ved højlys dag mellem de lovlige bjærgningsfolk. „Endog her fra Præstby var tvende Mænd derude og erholdt en Del. Uagtet de havde gaaet paa Strandtyveri hele Natten, og var først ved Dagens Anbrud kommen hjem gjennemvaade, saa generede det dem dog slet ikke, ved Bevidstheden om det urigtige i deres Forhold, at gaa til Alters hos mig i Kirken, da det just denne Dag var Altergang. Man skulde have troet, at de med en saadan Samvittighed vilde have afholdt sig fra at deltage i Sakramentet, men dette var dog ikke Tilfældet. – Vesterboen gør sig aldeles ingen Samvittighed i at tage sligt strandet; det er herreløst Gods og ligesaa mit som dit, tænker han.“ – Ja, dette er fuldkommen rigtigt; det var tradition hos befolkningen langs de fattige kyster i tusinde år!

Mellem det ilanddrevne gods fandtes også en mængde musikinstrumenter. Pastoren fortæller, at „en Strandtyv havde bjærget en Mængde Trompeter og lagt dem i en Fiskerhytte. Ejeren af Hytten kommer tilfældigvis til Gabet, og da han ser denne Mængde Trompeter, pakker han dem paa sin Ryg og bærer dem hjem. Den egentlige Strandtyv skulde nok tie stille, om han endog erfarede, hvem der havde taget dem. Siden efter blev det formodentlig til Skibs ført til Altona eller Hamborg og dér solgt. – Det er ikke sjældent, at nogen

A. J. 1932.

FISKER MARIUS HØY
LØNNE VED NYMINDEGAB

ligger roligt i Klitterne og passer paa, hvor Strandtyvene nedgraver deres Sager, som de da igjen stjæler, naar de egentlige Tyve har forladt dem. Ser den ene Strandtyv, at den anden har bjærget noget, agerer han stundom Strandfoged (i mørket formodentlig) og kyser den anden bort, hvorpaa han selv tager det bjærgede.“

Det meste fra denne stranding solgtes ved auktioner i Ringkøbing og Varde. Blandt de mange værdifulde ting var bøgerne det, som kom i lavest pris. En mængde pragtfulde, franske værker, illustrerede med fine kobberstik, kom på profane hænder; børnene udklippede billederne, og stumperne spredtes for alle vinde.

Helt ud i det blå gik det med de fine franske pomader, som i kassevis faldt i bøndernes hænder. Først forsøgte man at æde dem ved at smøre dem på brød; men da dette ikke gik så godt, anvendte man dem til vognsømrelse. Og her kom de tilpas. Når siden en brudeskare kørte til kirke „kom der med samme en særdeles dejlig Vellugt!“

Man har indtryk af, at skibet er strandet på kysten af Ildlandet. – Det var dengang. Nu gad jeg se den bondepige, som ikke kender forskel på læbepomade og vognsømrelse.

Landskabet inden for kysten mellem Hovstrup og Nymindegab er for det meste uden interesse. Vejen bevæger sig hele tiden mellem den opdyrkede sandflugtshede og store plantagestrækninger. Ved selve Nymindegab er en lav, temmelig jævn og ubetydelig klitstrækning med en umådelig forstrand, hvorigennem gabet skærer sig ud efter vandets trælse vandring helt inde fra Ringkøbing Fjord. Gabets virksomhed som afløb for Skjernåens vandmasser er betydeligt aflastet siden gennemskæringen ved Hvide Sande, og udløbet forekommer beskedent og ringe – tilsyneladende helt spærret af den bombastiske sandpumper, som ligger ved dets bred og æder som en stor skarnbasse og sender spyet som en tyk, brun flod mange meter ud til siden. Men strømmen er dyb og kommer med rivende kraft, mørkeblå mod det rødgyule sandleje. Pumperens bestilling er bl. a. at holde løbet rent for de små fiskerfartøjer, som har hjemme i den lille havn inde bag klitbræmmen.

Den synes at have påtaget sig en meget anselig opgave – den ligner en bille, som har besluttet sig til at opæde Sahara.

Mellem Varde og Holstebro

I egnene mellem Ribe og Nørre Skast møder man næsten overalt det samme ensformige, opdyrkede landskab, som nu er karakteristisk for de gamle vestjyske hedesletter og kun får en smule afveksling, hvor det gennemskæres af Kongeåen og Sneum Å. De sidste dages vedholdende, voldsomme regnskyl har gjort det endnu mere trøstesløst. Vandet styrter ustandseligt ned fra en blygrå himmel over de mishandlede kornmarker, som endnu står fulde af ubjærget sæd. Agrene er kun brudte af jævne mosestrækninger, hvis siv af og til strækker sig langt ind i sædemarkerne, af plantager og enkelte lyngstrækninger. De fleste folk, man træffer herude, har lige så lidt ydre særpræg som landskabet; det er jo det sædvanlige fænomen, at omgivelserne sætter sit præg på befolkningen, og i disse egne ser det ud som en hævnakt fra naturens side.

Herfra til op omkring Varde rummer landskabet endnu stedvis en afglans af tidligere skønhed. Det bliver ret bølget i modsætning til mod syd og vest og hæver sig ved Grimstrup endog til højder på 47 meter, fra hvilke der ofte er fremragende udsigt over disse gamle hedeegne.

Et lille stykke østen for, hvor landevejen Ribe-Varde og Esbjerg-Kolding krydser hinanden, findes en levning af et ældgammelt skovlandskab, det berømte *Grimstrup Krat*, som strækker sig over et areal på godt fire kvadratkilometer og endnu giver et fortrinligt indtryk af et ægte stykke jysk urskov. Særlig mærkeligt er krattet, hvor det i østsidens læ forsøgsvis har rejst sig til virkelig skov, således i den nordlige del ved vejen mellem Grimstrup og Roust, hvor egne når 3–4 meters højde med stammer på 3–8 centimeters tykkelse. Gud véd, hvor gamle disse træer egentlig er. Det er de pauvre ege, jeg har set; men stedet rummer en ejendommelig skønhed. Skovbunden er rig på bregner og alle mulige blomstrende urter, og lyngen strækker sig i brede baner ind over lysningerne.¹¹ Nærmere Grimstrup er egebevoksningen blandet med røn, ask, birk og hassel og brudt af åbne pletter med bregner, gederaams, høgeurt og mange andre vækster.

Allersydligst og især på vestsiden er krattet mest lavt og krybende, men bider sig trodsigt fast på de smukke bakkehæld. Egepurrene er her ofte kun af størrelse som en tallerken, ganske lave og flade og med blade af størrelse som en femøre. Med deres jernhårde ved og de små, krøgede stammer minder de om kunstige, japanske miniatuurtræer.

Mod øst, hvor bakkerne falder ned mod de lave mosestrækninger, fandt jeg i egenes læ en mærkelig buskvækst, som jeg aldrig før har set vildtvoksende.

Fra Smøstbjerg mod S. 6 Juli 1932. H.L.

I væksten og i bladformerne minder den stærkt om gråpilen og nåede her indtil to meters højde. Det besynderligste ved den er dens ganske runde bær, som er kraftigt røde og omtrent 6 mm i diameter. Jeg har bragt i erfaring, at det rimeligvis er en dværgmispel (*Cotoneaster*), og at det altså i så fald er en indvandret plante. Den var ret talrig her; med sine røde bær så den aldeles pragtfuld ud i disse omgivelser.

Også omkring Varde når det åbne, bølgende land ofte en mærkelig skønhed, understreget af dets oldtidshøje, der dækker mange af åsene nær byen. Hist og her krydses disse åse af ældgamle vejspor, som har forbindelse med højene, og fra højdedragene åbner sig ofte udsigter tre-fire mil ud over landskabet.

Vejen herfra inden for de allerede beskrevne egne langs vestkysten op til Ringkøbing Fjord byder ikke på nævneværdige landskabelige oplevelser. Det er først, når man over Ovtrup og Nørre Nebel er nået til bakkerne ved Lønborg med deres udsigt over det vældige *Skjern Å-delta*, at man står over for et landskab af en helt ny og mærkelig stemning. Jeg er nået til dette sted på min vej i en sagte faldende dagregn, der giver alting blide, grå farver. Under mig ligger den milevide engflade, hvorigennem Skjernåen med dens mange

arme går i brede, sølvhvide bæltter ud mod havet. To mil borte mod nord hvælver sig gennem disen et vældigt bakkedrag som et bulet skjold. Det er Dejbjerg Hedes 60 meter høje banker.

Som omtalt under Randersegnen springer Skjernåen af jorden få hundrede meter fra landets andet store åløb, Gudenåen. Jeg påstod dér, at den ikke er af så god herkomst som sin storebror; og det viser sig da også her, hvor den er på det sidste, at den i al fald har taget sig større opgaver på, end den fører igennem. De vandmasser, den slæber med sig, har gjort den til en brøstfædig olding; den må ledes og hjælpes for at finde ud til sin grav i fjorden, og dens gammelmandstrusler om at oversvømme og ødelægge er man kommet uden om ved at snyde den med nogle tarvelige kneb i form af kanaler og dreje den, hvorhen man vil. Men den har gjort *sit* til at forhale afgørelsen, og det muddet, den slæber med sig, har samlet sig ved dens begravelse, så udløbet nu ligger 5.000 fod længere ude i fjorden end for blot hundrede år siden.

Det er mærkeligt at tænke sig, at den sammen med Gudenåen danner vandvej helt fra Kattegat til Vesterhav. Den mand, som med en lille kajak vil starte fra Randersfjordens munding, kan ro tværs gennem hele Jylland fra hav til hav, hvis han blot vil bære fartøjet den halve mils vej, hvor åerne endnu er for spæde til at bære ham. Jeg lader herved ideen gå videre til liebhavere.

Skjernåen kan ikke ses fra noget bedre sted end Lønborg Bakker. Jeg passerede den siden i al dens væld syd for Skjern, en vældig, flodlignende strøm med bifloder i mindre format, der styrede samme vej og ligesom kviede sig ved at forene sig med den. Men på disse store flader nede ved selve åløbet danner dette ikke noget rigtigt billede – det virker utilfredsstillende med den brede flod i det lige så flade landskab. Hvor er sammenlignelsesvis hele den strækning, som Gudenåen gennemløber, rig og mangfoldig i sin virkning! I hele sit løb går Skjernåen gennem langt mere ensartet land, et af de landskaber i Jylland, som fra naturens hånd er stedmoderligst behandlet, og som „kulturen“ siden har hærget stærkest.

Jeg så flere gange storken her på lav. Den ene gang var ved Lønborg by, hvor en familie på fem medlemmer havde til huse på toppen af en lysmast lige ved landevejen. De vendte alle sammen næbbet mod slutet, skutede sig og så sure ud i ansigtet. Det er heller ikke det bare sjov at være søjlehelgen i storm og regnskyl.

Det ser ud til, at *Skjern* er ved at nedlægge sine fabrikker til fordel for storkene – to af byens højeste skorstene var fuldstændig røgfri og husede på deres top hver sin knebrende familie. Jeg talte i alt 23 storke i byen, og de lader til at være det seværdigste ved denne stad, udvendigt beset. Byen er

Ch. Fr. 1932.

**KJEN SØNDERBY
DEN KLOGE KONE I SKJERN**

5• De jydere Land II

Hjerna 8 Juli 1932. 52

for øvrigt et udmærket udgangspunkt, centralt beliggende i en af de bedste vestjyske egne.

I Skjern traf jeg en af de berømteste kloge koner, som Jylland har fostret i nyere tid, den gamle Kjen Sønderby, der boede på alderdomshjemmet. Hun var i sin ungdom gift med en fremragende bonde fra egnen, Christen Christensen, som var rigsdagsmand under Frederik VII's sidste regeringsår. Da han ved uheld mistede sin ejendom og gik fallit, vendte han hjem fra hovedstaden, og fra nu af levede han af at være „klog mand“. Han drev denne virksomhed til sin død og var en mester deri, særlig kendt for sine behandlinger af benbrud og lignende. Da hans første kone var død, giftede han sig med Kirsten, som var meget yngre end han; hun blev hans medhjælper i lægekunsten og lærte af ham, hvad han kunne. Da manden døde som følge af, at en gal hund bed ham, fortsatte hun alene virksomheden og blev snart berømt viden om. Hun var, da jeg i fjor besøgte hende, 89 år gammel, men praktiserede stadig; selv i de fire år, hun havde været på alderdomshjemmet, søgtes hun endnu bestandig af patienter.

En stedlig læge henvendte sig engang til hende og ville forbyde hende at praktisere. Han tog temmelig hårdt fat i sin tale; men da han var færdig, sagde Kirsten ganske roligt: „Jo, hr. doktor – men så skulle De indrette det sådan, at Deres patienter, efter at *De* forgæves har behandlet dem, ikke behøvede at komme til *mig*. Hvis De gjorde det, så holdt min virksomhed op af

sig selv!“ – Kirsten sagde til mig, at senere var der ingen, der havde gjort forsøg på at hindre hende i arbejdet.

Hun var et usædvanlig kundskabsrigt menneske af en jævn bondekone at være og tillige godt skåret for tungebåndet – hvad hendes replik til lægen også tyder på. Jeg hører netop nu, at hun er død, 90 år gammel.

En milsvej øst for Skjern ligger en fredet del af den store Sønder Omme-flade, *Borris Hede*, et areal på 3.500 tdr. land, som i 1902 købtes af staten for at anvendes til skydeøvelser for militæret. Da størstedelen af disse gamle he-deflader ellers er så spættede af store og små plantager som et panterkind, er det landskabeligt af betydning, at denne plet ligger hen som prøve på en sådan ganske pandekageagtig hedestrækning. Den er så fuldstændig jævn og flad, at den egentlig kun er en farve under den uendelige himmel. Især på dens sydlige del hen imod Hvollig får man endnu et fuldtro billede af denne form for heden i dens velmagtsdage; der er her endnu steder, hvor man intet ser uden denne lyng- og revlingklædte flade, over hvilken kun et eller andet fjernt kirkespir hæver sig.

Hvollig danner en dyrket oase 4–5 km syd for militærets feltlejr; men sønden for denne kommer atter en vid hede, som når omtrent ned til landevejen Skjern-Sønder Omme. Forbi Hvollig løber den store Omme Å, som danner et af Skjernåens anseligste tilløb. Her ved Hvollig er den en vild og rivende strøm, overernæret af de sidste dages regnskyl. Af samme grund er også Borris Hede for tiden så sur og vandfyldt, at man næppe kan færdes uden for vejene. Det må „retten vær stræng“ for de sølle jenser at ligge på maven i denne suppedas og skyde med gevær! I øjeblikket er heden på grotesk vis mærket af infanteriets virksomhed, idet alle mulige kulisser, der forestiller huse, gårde, vejmøller og kirker, er stillet op på den som markering for afstandene. En mængde grøfter og opkastede volde hører med til sceneriets udstyr.

Over heden så jeg to lærkefalke, og siden stødte jeg på en lille harekilling, der rædselslagen fór op ved vejsiden og med ørerne fladt hen ad nakken stak af i lange spring ind over lyngen, så vandsprøjtet stod efter den som et kølvand efter en motorskrue.

Om den forhen så vide og øde hede dannedes en mængde dystre sagn om røvere og deres ugerninger. Længe efter røvernes udryddelse vedblev der i de mørke efterårsnætter at brænde lys over det sted herude, hvor de havde haft deres tilhold. Et af disse sagn antyder, at også egnens folk deltog i røvernes plyndringer af de vejfarende – den uhyggelige fortælling om karlen, som efter et natligt ridt over heden kom på sin skummende hest til en bondegård, efter at en stimand havde grebet om tøjlerne og søgt at standse ham.

Karlen, som var bevæbnet med en sabel, havde drevet til med et hug over røverens arm og befriet sig for grebet. Da han nu stod af hesten, så han en tingest hænge og dingle ved tøjlen. Det var en menneskehånd. Og da han undersøgte den inde ved lyset, så han, at det var hans faders afhuggede hånd, som var stivnet i sit greb.

Blot halvanden mil vestligere møder man en helt anden form for landskab. Det er det vældige bakkeland, som begynder nede ved Vognbjerg Hede og følger Skjernvejen mod nord omtrent helt til Holstebro og ligeledes vejen fra samme by op til syd for Ringkøbing – et af de vildeste og pragtfuldeste hede-landskaber, der findes i landet, og endnu stedvis af en betagende og mærkelig skønhed. Dette gælder først og fremmest de dele af *Dejbjerg Hede*, som endnu er sparet for ødelæggelse, strækningerne syd for Dejbjerg Plantage ned over Vognbjerg Hede og ligeledes nord for plantagen til Tophøj øst for Lem Kirke.

På det 60 meter høje bakkedrag syd for plantagen er rejst et monument for oberst Dalgas; det står på en kunstig dannet „kæmpehøj“, som er opkastet midt imellem to pragtfulde oldtidshøje og skæmmer disse ved sin smagløshed. Men fra stedet har man endnu herlige udsigter, mod vest over den tindrende

Fra Farm-Vejlojen mod Børnis - 8 Juli 1832. 71

Ringkøbing Fjord til Holmsland Klit, mod syd over Vognbjerg Hede og Kvembjerg Bakker til Skjern Å-deltaet, mod øst en halv snes mil ind over landet, hvor man bag Sønder Omme- og Brandefladerne skimter de fjerne højder ved Øster Nykirke og Nørre Snede.

Navnet *Dejbjerg* er tydet som „de dødes indviede plads“, og dette i forbindelse med det fremtrædende sted i landskabet synes at vise, at her har været en hovedplads for oldtidsfolkets gudsdyrkelse. Yderligere bestyrkes denne antagelse ved fundet af de to mærkelige Dejbjergvogne, nogle af de kosteligste oldtidsskatte, vort Nationalmuseum rummer. De fandtes i 1881 og 1883 i den nære Præstegårdsmose.

Også den sydligere liggende *Vognbjerg Hede* med dens kreds af oldtidshøje danner et pragtfuldt landskab. De brune høje på baggrund af de fjerne, blånende vidder bag Skjern Å-dalen er et enestående smukt billede. Overhovedet må hele denne mægtige hedestrækning have været storslået og prægtig, før plantagerne splittede den.

Herude på et af de fattigste strøg af Vognbjerg Hede ligger et gammelt boelsted, hvis beboere jeg lærte at kende gennem lokomotivfører Scheel-Poulsen fra Skjern, som førte mig derud, og som har et indgående kendskab til egnen og har været en virksom mand for fredningssagen herude.

Ejeren af det lille sted, Mads Madsen, er en typisk vestjysk husmand, en karl, der har stridt med sand og flintesten et helt liv igennem og er blevet præget af sit trælse arbejde. Han kom hertil for 35 år siden og købte den tarvelige hedelod med huset, som dengang var tresindstyve år gammelt. Siden har han ved brydning og opbrækning af heden fordoblet loddens omfang, har repareret huset, som var en aldeles faldefærdig rønne med lerstampede gulve, og lavet en splinterny tilbygning til lade og stald. Alt er nydeligt og hyggeligt, om end småt og beskedent. Og på denne magre lod har han giftet sig og fået otte børn. Hans store, kraftige og velnærede kone og den yngste datter på 23 år, som er hjemme hos forældrene, danner en slående modsætning til Mads, der ser ud til at være i slægtskab med de flintesten, han har huggedes med hele sit liv, og ligesom disse synes at kunne strente lange gnister fra sig, hvis man slog til ham. „Søster“, som datteren kaldes, er sund og stærk og bred som en ung jysk hoppe, et pragtfuldt pigebarn; hun er bogstavelig talt avlskarl på gården og slår en kraftig næve i hvad slags arbejde som helst. Det er en familie af slidere, ellers ville de ikke have kunnet trives så vel på denne hedestump.

Det er, som om alting har blomstret under deres flittige hænder. Sæden står tæt og god på markerne lige op ad lyngen, både rug og havre er fine. Og i den lille dejlige have stråler alle mulige skønne blomster. Sjældent har jeg set så yppige stokroser som op ad dette hus' væg.

A. Fr. 1932.

BOELSMAND MADS MADSEN. VOGNBJERG HEDE

Mads Madsen fortæller, at en af hans døtre har tjent et par år i en bondegård på Fyn. Hun var helt betaget af fynboens væsen og karakter: „Ålting gik så nem for dem,“ sagde hun, „di war åltier i godt humør – nowen morsom å glå’e mennesker war’et!“ Og det samme indtryk fik Mads selv, da han for et par år siden besøgte øboerne derovre.

„Ålting gik så nem for dem!“ – Det er folkene fra vesteregnes magre heder, der dømmes; livet på den rige ø forekommer dem som en drøm om Arkadien. Og på den anden side længes de folk, hos hvem datteren tjente, nu bestandig efter *hende*. Sådant en rolig, sindig og trofast pige havde de aldrig kendt magen til, sagde de om *hende*! De to modsætninger har karakteriseret hinanden godt gennem disse ord.

Det ligger nær, at samtalen mellem os falder på *natmandsfolkene*, som har huseret særlig stærkt netop i disse egne, hvorfra rygtes om „de Dejbjerg rakkere“ har bredt sig over vide dele af landet. Men Mads Madsen vidste meget lidt om dem. Han påstår, at ethvert spor af deres boliger herude var forsvundet allerede i hans barndom. Det sidste er dog ikke helt rigtigt.

Når man fra Dejbjerg Kirke bevæger sig blot nogle få kilometer sydpå, kommer man til de berygtede Kvembjerg Bakker, i hvis nærhed en af Jyllands største kjeltringkolonier har ligget. En flink bonde ved navn Overgaard, som

jeg på min ensomme færd ud til stedet traf på marken, forlod straks sit arbejde for at kunne følge mig og vise vej derud. Egnen er nu for en stor del opdyrket, men endnu findes dog en del spredte hedestrækninger syd for Dejbjerglund, og de store banker, som bærer navnene *Toppet Kvembjerg* og *Flade Kvembjerg*, ligger endnu med deres omgivelser hen i den bare lyng.

Med hjælp af endnu en bonde, hvis agre grænser op til stedet, fandt vi tomten af det berømteste af kjeltringkoloniens huse, som lå lige på grænsen af de tre sogne Skjern, Stauning og Dejbjerg og var navnkundigt, blandt andet fordi det var stamhus for Dejbjerg-rakkerne. Nogle gråpile gror som lave, forblæste buske omkring stedet, og en lille bæk løber højt pludrende forbi i sit dybe leje, næsten helt skjult under højt græs og ukrudt. De har haft nemt til vand, folkene her, og det er vel én af grundene til, at de har slået sig ned netop på dette sted. I øvrigt er tomten iøjnefaldende allerede på lang afstand ved det høje, lyse græs, der gør karreen fremtrædende mellem lyngbuskene; på nært hold ser man tydeligt digerester omkring den lille, nu helt øde kalgård. Der var både jordbrug og et par køer til stedet, fortæller bonden, og svage spor af marker findes endnu, skønt disse siden er sprunget i lyng.

En stor mængde tomter af de andre rakkerhuse spores norden for denne, mere eller mindre tydeligt ligger deres græsklædte firkanter i lyngen. Bonden, som bor her, og som er ca. 40 år gammel, siger, at i hans drengeår stod endnu enkelte af de faldefærdige og forladte rønner herude. Der har oprindeligt været tolv i alt.

Det mærkeligste ved stedet nu om stunder er dog selve landskabet, der fuldstændig beherskes af de vældige tvillingbakker, som ligger på hædet syd for rakkerkoloniens tomter og er af en sær og uhyggelig skønhed midt på den mørke, lynggroede hede. Går man nordpå fra bakkerne, stiger terrænet hurtigt, og man får de to højes tunge masser op imod de lave, vide engdrag om Skjern Å. Heroppe fra skal det ses, dette mærkelige og betagende landskab med de to kolosser i forgrunden og med udsigterne mod vest til bakkerne ved Stauning og over fjorden mod Holmsland Klit og Vesterhavet bag denne.

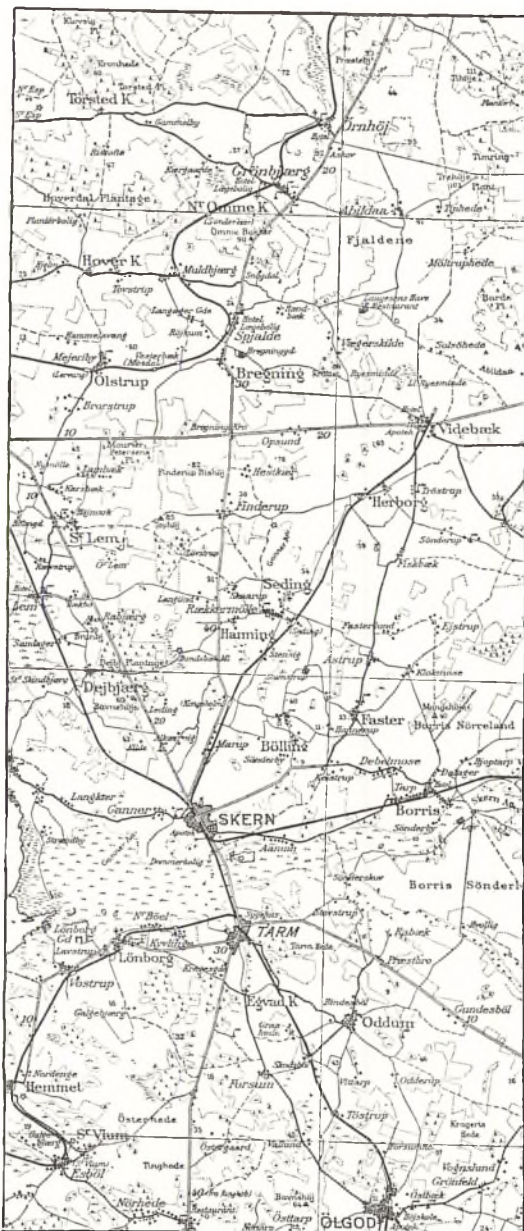
En lille hedesø ligger østen for bakkerne i lavningen, og en dyb, sandet hulvej fører forbi dem og svinder i det fjerne. – En storslået natur, endnu ensom og vild som den har været næsten overalt, hvor natmandsfolkene æt slog sig ned.¹²

Nogle af de mest berømte slægtsnavne blandt „vore folk“ er knyttet til dette sted, således Abrahamslægten og Musslægten, ligesom Kvembjerg-familien, der fik stednavnet hæftet på sig som et kendemærke, der bares af en lang række kjeltringer herfra. I sit udførlige værk om natmandsfolkene fortæller H. P. Hansen også om denne kolonis opståen. Blandt andre har også en mand ved navn Christen Simonsen, født i Stauning 1797, der havde nogle af sine

oplysninger fra sin oldefader, i sin tid fortalt en del om de første rakkeres ankomst hertil; det er trykt i *Aarvog for dansk Kulturhistorie 1894*. Chr. Simonson siger: „Den første Rakker ved Kvemborg(!) var en Underofficer, der hed Niels. Hans Kone døde, og de havde to Sønner paa seks og otte Aar. Dem vidste han ingen Raad til at forsørge; og sætte dem i Opfostringshuset paa Kongens Regning nænnede han ikke, thi saa skulde de tjene Kongen alle deres Dage; saa foretrak han at rømme med Børnene. Han var i hans Uniform med Kaarde ved Siden. Da han kom her i Aanum Sande, blev han tre Militær va'r, der kom efter ham. I hans store Angst saå han, der laa en flaaet Helmisse ved Siden. Den gik han hen og parterede med hans Kaarde. Da de tre saå det, vendte de og gik tilbage. Nu var han jo Rakker! – Han gik omkring og gjorde Akkord med Beboerne i Stauning, Dejbjerg og Skjern om at sætte et Hus paa Skellet mellem de tre Sogne. Det blev gjort ved de tre Sognes Hjælp paa den Betingelse, at Niels skulde forrette deres Rakkerarbejde for en ordentlig Betaling. Det var jo langt bedre for Folk end før, da de skulde have alt det Rakkerarbejde udført af de omløbende.“ – Siden hen giftede Niels, hvis efternavn var Clemmensen, sig med en pige fra Letter og fik en søn Jens, der arvede embedet efter ham.

Ganske bortset fra, at historien måske ikke i enkeltheder er helt pålidelig, er den overordentlig karakteristisk. En ikke ringe del af natmandsfolkene var bortrømte soldater; og hvor foragteligt rakkerarbejdet forekom samtiden vises ved, at det blotte syn af manden, som kun én eneste gang giver sig i kast med et dødt kreatur, er tilstrækkeligt til at mærke ham: han kan ikke mere blive soldat, man gider ikke engang straffe ham; thi i hele samfundets øjne er han fra samme øjeblik en *uren*, som ingen kan have samkvem med. „*Nu var han jo rakker!*“

Det må have været i sidste halvdel af det 17. århundrede, Niels Clemmensen kom til Kvembjerg og bosatte sig. Ægteparret fik seks børn, hvoraf kun to levede. Det ene, sønnen Jens, som fødtes 1697, blev et forrygende skarn, der endte i livsvarigt tugthus ligesom „Qvinden Karen Christensdatter“, med hvem han havde adskillige børn, skønt han var gift med Anne Marie, datter af natmanden i Ulvig, i hvilket ægteskab der også var et stort afkom. En af Jens' efterfølgere i rakkerhuset og embedet var Jørgen Loddel, som skal have været en bondekarl fra Ånum, der flygtede fra militærtjenesten og efter sagnet kom ind på rakkerhåndværket ved samme kneb som Niels Clemmensen, idet han under forfølgelsen gav sig til at hjælpe en rakker, der stod og flåede en helmisse ved vejsiden. – Denne vej til redning fra lovens arm synes altid at have været farbar og sikker. Man har eksempler på, at dødsdømte forbrydere har kunnet redde livet ved at påtage sig bøddel- eller rakkerarbejde, og at kvinder kunne slippe for dødsstraf ved at ægte bøddelen eller natmanden.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

At følge Kvembjergfolkernes færd, selv blot i hovedtrækkene, ville blive for indviklet her og ligger uden for opgaven. Det er en saga, som H. P. Hansen har skrevet grundigt ligesom de andre kjeltring-dynastiernes. Fælles for slægtens medlemmer var en stor frugtbarhed, de yngede som kaniner. Og efterhånden som bønderne ind i det 19. århundrede selv bekvemmede sig til at udføre en del af det arbejde, som havde dannet rakkernes embede, blev beboerne af det dusin natmandshuse, der efterhånden havde klumpet sig sammen ved Kvembjerg Bakker, mere og mere til besvær for de forsørgelsespligtige sogne.

Stamhuset på stedet, Niels Clemmensens Kvembjergshus, gav anledning til en indviklet strid mellem de tre sogne, på hvis skel det lå. Amtsrådet resolverer i 1827, at Dejbjerg, Skjern og Stauning sogne skal bidrage lige meget til dets beboer Sophie Jensdatter og hendes børns forsørgelse. Men Stauningboerne hævder, at ganske vist ligger husets indgang i *deres* sogn; men sovekammeret ligger minsæl inde

på Dejbjerg-Skjerns grund, og da man må gå ud fra, at børnene er født i sovekammeret, så hæfter *de* i al fald ikke med hensyn til rakkerbørnene! Efter syv års tovtrækkeri om denne sag giver amtet i 1834 Stauningboerne medhold! Hvorpå de to kommuner, som blev hængende på den, indbyrdes fortsatte striden. Men allerede i 1837 blev det gamle stamhus solgt af ejeren til fattigkommunen, som lod det nedbryde, hvorved grænsestridighederne endtes.

Som tomterne og et gammelt kort over stedet viser, har alle de nu for-

svundne huse ligget vesten for den gamle landevej, på hvis østside herberget Sorte Kro lå. Dette brændte i 1859 og flyttedes da mere østpå til den nye landevej.

Da Jacob Rindom fra Sorte Kro som dreng i 1860'erne passede får i nærheden af „Abrahams Kiiel“, som lå i nærheden, vogtede han sig vel for at komme hen til dette berygtede sted, hvor en af egnens rakkere ved navn Abraham skulle have dræbt og udplyndret en kræmmer og puttet hans lig i kilden, i hvilken også Lång Margret efter sagnet havde gemt ligene af syv dræbte børn, som hun havde taget hjerterne ud af. Denne Abraham blev efterhånden en berømt eventyrskikkelse; det er om ham, Carit Etlar skrev sin bekendte fortælling „Abraham Musen og hans Sønner“.

De Kvembjerg-rakkere voldte beboerne i omegnen mange bryderier ved deres omstrejfen og lovstridige handlinger. En gammel mand, L. Korsholm fra Dejbjerg, nedskrev i halvfjerdserne sine erindringer om disse folk, således som de levede deres liv i første halvdel af forrige århundrede. „Kvembjerg-familien,“ siger han, „erindrer jeg tydeligt fra min Barndom, da en af dem havde sit hus nær Præstegaarden.“ Ligeledes husker han medlemmer af familien Mus. De levede mest af ulovlig jagt, fiskeri, blikkenslagerarbejde o. lign., for øvrigt tiggede og stjal de. En kvinde, Ingeborg Kat, gjorde sig særlig bekendt ved sammen med et par mandfolk at gemme sig under stenkister ved den ensomme landevej gennem heden og derfra overfalde og plyndre de vejfarende. Hun var et mandhaftigt fruentimmer, „som jeg ogsaa erindrer med en vis Frygt“. Hun havde været flere gange i „Viborre-Hus“; og engang da hun skulle pågribes, „ladede hun Vaabnet og lod sine Ledsagere skyde løs.“

Om en, der hed Anders Christian, og som var dårligt til bens, fortæltes der, at han en gang havde overfaldet en mand på heden for at røve hans penge, men at denne havde været ham for stærk og til sidst havde lagt ham ned og skåret hans sener over i „hambredderne“ (knæhaserne). Siden kørte kjeltringen omkring i en lille vogn med to små, gule heste for. – En anden ved navn Niels Jensen Kvembjerg, som en tid ejede Kvembjergs hus, men siden boede et par år i Snebjerg, kom efter en omskiftelig tilværelse omsider tilbage og meldte sig til Dejbjerg fattigvæsen. Man takserede hans nødstilstand til 24 skilling, som han fik udbetalt omgående, hvorpå han drak dem op og samme aften hængte sig i et hus nær ved Skjern. Han var en broder til Anders Jensen, kaldet „Gluend-Anders“ for hans barske ywvsyns skyld. Af hans to sønner hed den ene „Kukmanden“, den anden „Brasen“.

Disse beretninger, som for en stor del hviler på barndomsindtryk, er vel nok for det meste overdrevne og stærkt farvede.

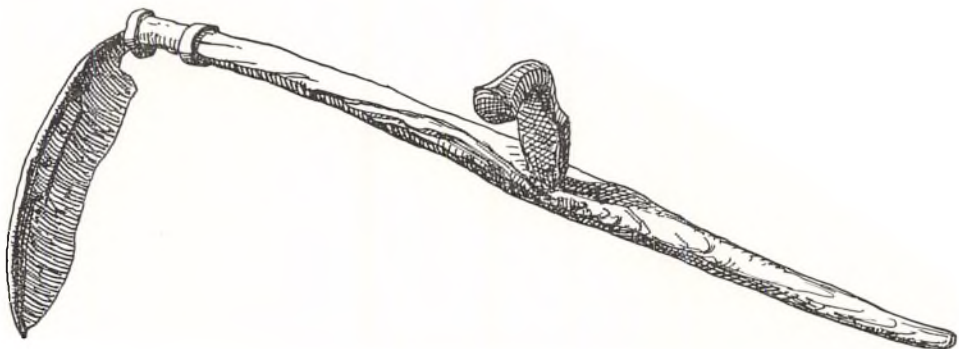
At der gaves folk med humør mellem de Dejbjerg-rakkere, fremgår eksempelvis af H. P. Hansens beretninger om den store spilopmager Christian Kvem-

bjerg, født i 1850.¹⁴ Christian var straffet flere gange for betleri og var en uforbederlig drukkenbolt. Til trods for at han var lille af vækst, udsatte han sig gang på gang for prygl ved sine bedrifter på markeder og ved fester, men slap ved sin gesvindighed som regel godt fra det. Bange var han ikke. På et marked i Tarm blev der forevist en dresseret bjørn. Da ejeren om aftenen trak den hen til banegården, var der stort opløb bag efter det mærkelige bæst. Pludselig viser Christian Kvembjerg sig, og da han får øje på bjørnen, springer han op på dens ryg og jager hælene i siderne på den. Folk hujede og skreg, mens bamsen tog situationen forholdsvis roligt. Men bjørnetrækkeren blev arg, han svang sin knippel og drev Christian et ordentligt skrald over den ene skulder. Det var et rap, der bed – og Christian mumlede noget om, at det var da noget satans skidt at ha' med og gøre, hvad enten det var sine egne eller andre folks bjørne.

I en cirkus fór en beriderske rundt i manegen og spjættede ud med benene, da Christian tog til mæle og råbte til hende: „De æ endda nowe kjønn bien, do hår mi lille piig – men do hår jo kinder som fattemands røwballier!“ En vældig lattersalve bragede løs fra tilskuerne, og direktøren, en lang og smal rad, satte efter Christian. Men denne fortsatte, alt mens han retirerede: „Do hår jo loor å bien som en tenksme (klire) – op ad æ røg som en rywskawt – en hue som en tørrestak, en hals som en rew, ører som åkandblå'e, å ywn som tranlamper – balkansk nies mæ swintryyn å en mund som en blævverrøw!“

Utallige historier om ham viser ham som indehaver af det typiske kjeltring-mundlæder – en kæft, som får alle andre til at forstumme.

Han blev gift med Inger Mari Jacobsen, som først havde været kopuleret til „æ hwiid dreng“, Jens Christian Glistrup fra Skarrild. Hun var lige så lang og sort, som den lille Christian var klejn og lys. Hun gik under navnet „Spar Dame“ og skildres som et under af grimhed, hvad hun efter et fotografi at dømme slet ikke var. Mandfolketække har hun vel i al fald haft, siden hun blev rigtig gift to gange.¹⁵

Jeg har været så heldig at træffe to af de sidste renlivede ætlinge af Kvembjerg-folkene, ægteparret Niels Christian Kvembjerg og Mæt Mari Mus, der nu begge er oppe i firserne. Mæt Mari, hvis forældre var Johannes Mus og Else Kathrine Andersdatter fra Dejbjerg, er født i 1851 i Viborg Tugthus, hvor moderen dengang sad. Niels kom til verden i Kvembjerg 1844. De blev gift 1870 og boede først en tid i „Musereden“, det vestligste hus i kolonien ved Kvembjerg Bakker. Senere flyttede de rundt til forskellige steder i sognet, indtil de på deres gamle dage bosatte sig i Bjørnemose. De fik tretten børn, af hvilke seks er døde og tre rejst til Amerika. – Niels og Mæt har været brave folk; og for nogle år siden var de genstand for hyldest af befolkningen, idet denne i 1920 fejrede deres guldbryllup ved en fest i Dejbjerg Missionshus!

Det lille hus i Bjørnemose står nu tomt, idet de gamle i begyndelsen af maj 1932 blev flyttet til alderdomshjemmet i Stauning ved Skjern. Men her hændte det, at Niels en skønne dag begyndte at blive voldsk mod Mæt Mari, og så galt gik det til sidst, at naboerne måtte komme den gamle kone til hjælp. Så førtes Niels efter blot en måneds ophold til sindssygehospitalet i Viborg. Og der opsøgte jeg ham samme år, dagen før jeg besøgte Mæt Mari i Stauning.

Viborg Sindssygehospital er bygget i 1877 på det sted, hvor forhen tugt-huset lå. Således hændte det da, at den gamle Niels Kvembjerg, trods sin hæderlighed, ligesom mange af sine forfædre havnede på „Viborrehus“ grund.

Mit møde med Niels formede sig ret bedrøveligt. Han var en stille og skikkelig patient og gjorde ikke mindste indtryk af at være sindssyg. Skønt han kun havde været her to måneder, havde han allerede erhvervet kælenavnet „Bedstefar“, og han dannede en mærkelig modsætning til mange af de uhyggelige individer, han her måtte færdes imellem. Han er den sødeste gamle mand, man kan tænke sig, af ydre ligner han en jævn, jysk husmand, skønt han er af ægte „rakerslaw“. Hans lille, tætte skikkelse og det lidt plumpe ansigt er ikke udpræget nordisk, men har heller intet bestemt påviseligt fremmed racepræg. Trods sine 88 år er han med det friske udseende, de glatte kinder og hele sin harmoniske legemsbygning at se til som en mand på femogtres. Han er lidt langsom og tungttalende, hvad han ingenlunde altid skal have været. Af og til lyste det op med et rapt glimt i hans øjne, og et pludseligt skøjersmil kunne forvandle udtrykket i hans triste ansigt.¹²

For trist er han! Det viste sig straks, så snart jeg fortalte, at jeg kom for at få en hilsen med fra ham til Mæt Mari. I samme øjeblik, jeg nævnede hendes navn, brast han i gråd. – „Hon hår åller skrøwwen te mæ,“ sagde han, „å no hår a wot hær i tow måneder! – Helsen hend no fra mæ å sej, te hon ska skryww, hon *mo* ændeale skryww te mæ!“

Børnene skriver jo heller aldrig til den gamle, ingen synes at bekymre sig

om ham mere. Tårerne løb stille ned ad hans kinder, og han gjorde intet forsøg på at skjule dem. – Nu går han her i sin pæne blå bluse, bliver hæget om og har alt, hvad han hidtil har savnet. Men Mæt Mari og *friheden* har han ikke. For savnet af den sidste er nok dybt. Man kan kun finde én sammenligning med denne gamle kjeltring, som har tilbragt hele sit liv under åben himmel og uden tvang – det er en gammel rovfugl bag et burs tremmer. Jeg har sjældent set et sørgeligere syn.

En mængde mennesker i hans høje alder ville næppe føle opholdet på dette sted som noget slemt, tværtimod. Her er henrivende i denne smukke park omkring de mange bygninger med udsigt over den dejlige Viborg Sø – et asyl nærmest! Men han så ud, som om det pinte ham, han kan ikke vænne sig til det. Og jeg havde indtrykket af, at han gik og følte sig som en pæn, fornuftig mand mellem lutter gale. Der var afskrækkende typer imellem dem.

„A trowwed endda, at a blot skuld te Ringkjøwing,“ sagde han, „å så satt di mæ op i en bil, å så kjor mæ *hærop!*“

Jeg lagde armen om den gamles skulder, og vi gik sådan frem og tilbage i havegangen og snakkede. Jeg forsøgte at tale med ham om andre ting, men han kredsede bestandig om det samme.

„Hwor *hår* a arbejdet – ja, hwor *hår* a et' arbejdet å slidt i mi daww – å no sedder a *hær!*“

Så begyndte han pludselig i en hviskende tone at snakke til mig om at få ham ud. Bare få ham ned på alderdomshjemmet igen. Jeg ved ikke, hvorfor han betragtede mig som en Vorherre. Men så løj jeg for ham.

„Kære gamle Niels,“ sagde jeg, „jeg skal prøve på, om jeg kan gøre noget, for at De kan komme hjem igen. De skal se, det går nok i orden.“

Men så kom der pludselig et udslag af hans heftige sind. Med en voldsomhed, som var forbavsende hos en så gammel mand, vendte han sig imod mig, greb mig med et hårdt tag om armen med den ene hånd, slog sig med den anden for brystet, så det drøned, og råbte ind i mit øre: „Om a *håj* tusind kroner *hær* i mi lomm, så vild a gi Dem dem *ål'*, hwis De vild ta mæ med herfræ! A *hår* åltier arbejdet å hat mi frihied.“

Henne i skyggen bag en busk står en lang, radmager mand og putter sig. I smug gør han hurtige, automatiske bevægelser med den ene arm og underkæben, som han samtidig støder fremefter med to sekunders mellemrum. Hans ansigt har et maskeagtigt udtryk af dyb alvor, som om han udfører et arbejde, hvoraf hele verdens velfærd er afhængig. Der er et glimt af besværgelse i hans øjne, som er rettede stift mod jorden foran ham.

„Men Jensen dog!“ siger en sygeplejerske, der kommer forbi, „hvordan er det dog, De står og skaber Dem, når den fremmede ser det?“

„Hvad! Mig?“ sagde Jensen. „Hvad er'et jeg gør? Ingenting – ikke det

mindste!“ og så holdt han inde et øjeblik. „Høh! Sikke noget sludder!“ pustedede han ud efter hende, mens hun gik. Men et øjeblik efter gik maskineriet igen. Man må haste, når arbejdsdagen kun er 10–12 timer.

Den gamle Niels fik tændt en cigar af den pakke, jeg havde med til ham. Og han blev efterhånden roligere. Men jeg lærte at vare mig for at berøre det tidligere emne, for hans letbevægelige sind skifter hurtigt. Da vi skiltes, indeholdt hans sidste ord endnu en bøn til mig om at få Mæt til at skrive.

Allerede dagen efter traf jeg hende i alderdomshjemmet i Stauning.

Jeg blev ganske overrasket ved synet af denne gamle kone. Trods sine 81 år ser hun mindst 20 år yngre ud, akkurat ligesom Niels – men det er tilsyneladende også det eneste, hvori hun ligner ham. Denne henrivende morlille, så sød og smuk og med det mest indtagende smil på det ungdommelige ansigt, forbavsede mig allermest ved sin fremmedartethed. Både hårets og øjnenes farve og ikke mindst ansigtets form viser udpræget Middelhavsrace, kun med meget ringe nordisk indblanding. De levende og skælmske øjne modsiges besynderligt hendes væsen, som er forsigtigt og stilfærdigt. Men hun ser hele tiden ud, som om hun véd noget forfærdeligt morsomt, der slet ikke kan fortælles. Over alle hendes bevægelser er der endnu en mærkelig gratie. Hun skal ligesom sine mange søstre have været en farlig skønhed og meget ombejlet, hvad man ikke et øjeblik tvivler om. En lille bitte, fin skabning er hun, nydeligt og sirligt klædt i en sort kjole, som er smukt syet, og med et fint, mørkt hovedklæde.

Jeg fortalte om mit besøg hos Niels og bragte hende hilsenerne fra ham, men sagde for øvrigt, at han befandt sig udmærket og var tilfreds i alle måder – dog at han længtes meget efter hende og hver dag gik og ventede på brev fra hende. Jeg behøvede ikke at bruge stærke ord, det så jeg på hende. Det hele gjorde åbenbart stærkt indtryk på hende. Men jeg fik en følelse af, at forestillingen om et gensyn med ham ikke vakte den samme ublandede glæde som hos ham.

„Han *hår* endda wot stræng ve mæ,“ sagde hun efter længe at have været tavs. „Han war snår ett te å vær ve!“ Jeg spurgte hende om, hvad han da gjorde, og hun sagde:

„Han vild napp mæ – uha, så grim endda. A ku ett hold’et ud, å så tesist mått a ha nowen ind å hjælp mæ. No, så kom di jo å tow ham mæ sæ å kjor ham væk. A trowed jo åsse blot, te han skuld te Ringkjøwing; men så kjor di ham hiel te Viborre.“

Hun faldt snart til ro, især da jeg ikke kunne sige noget som helst om Niels’ tilbagevenden. Og da jeg fik lov til at tegne hende, kom smilet snart tilbage på hendes ansigt. Dette smil var næsten det eneste, hun åbenbarede om sig

selv – hun er meget tavs og indesluttet. Men da vi havde rejst os, hørte jeg hende siden gå rundt i stiftelsen og berette for de andre gamle koner om Niels: „Han hår’et godt i Viborre, sæjje han, han hår’et *regtig* så godt. Å no *skal* a da ha skrøwwen te ham!“

Mit besøg hos hende vakte umådelig opsigt hos alle de gamle koner i stiftelsen. Hun blev dagens misundte heltinde, og billedet måtte naturligvis forevises for beboerne. Forstanderinden lovede at sørge for, at Mæt Mari fik et brev sat i stand til Niels. Og siden fik jeg at vide, at dette allerede var sket den næste dag.

For øvrigt slap Niels hjem ikke mange måneder efter. Han føler sig overbevist om, at det er mig, der er skredet ind og har lavet et mirakel til fordel for ham. Det bedste ved det hele er, at de to gamle nu lever udmærket sammen, de er uadskillelige, og hyppigt ser man dem trisse rundt med hinanden ved hånden som et par gode børn. Således stod sagerne, da jeg sidst hørte om dem. Gid det må vare ved!

Jeg besøgte parrets hus i *Bjørnemose*, en lille, nu meget forfalden bindingsværkslænge på grænsen af mosen og det østlige fald af Dejbjerg Bakker. I den lille inddigede have står ribs-, stikkelsbær- og solbærbuske foruden løg, rabarber, kartofler og en mængde køkkenurter. Det hele passer sig selv nu, der er ingen mere, der hæger om det. Men dette eneste rakkerhus i landet håber jeg nu vil blive fredet og komme til at stå som et minde om nogle af de sidste af slægten.¹³

De nåede alligevel vidt, disse to. Hvor mange natmandsfolk kan prale af at have guldbryllup i et missionshus? Man fortæller mig, at parrets humør ved festen stod helt på højkant. Selve præsten dansede med Mæt Mari, og under dansen tjattede hun pludselig til ham og sagde: „Hvor æ Di da fjåle!“ Det er nok en replik, hun husker fra sine favre ungdomsdage, da hun sagtens af og til virkelig har haft brug for den.

Fra den nærliggende *Bundsæk Vandmølle* har man et smukt indtryk af landskabet omkring Bjørnemose. Over den blanke mølledam med de sej-lende ænder ses vidt over mosen, hvor kjeltringhuset ligger under de mørke Dejbjerg hedebacker med deres prægtige kæmpehøje.¹³

Omtrent midt på denne hede, et par kilometer nordøst for den lille landsby Rabjerg, findes et sted, som rummer et af de uhyggeligste minder om kjeltringernes færd, højen, hvor *Casper Høje* (Hodde) blev myrdet af *Ann Mari Grønning*.

Den ulykkelige Ann Mari, der sank så dybt i elendighed, som kun en kjeltringkvinde kunne, var født i 1836 som datter af en kjeltringpige. Om fade-

A. Fr. 1932.

MÆT MARI MUS
AF KJELTRINGSLÆGT FRA DEJBJERG

ren ved man intet som helst, men det menes, at hun vistnok (!) er kommet til verden i Dejbjerg sogn. Det hele er karakteristisk og synes ikke at være nogen god start. Det siges, at hun havde arvet sit folks sletteste egenskaber; og kun med denne arv i eje blev hun ti år gammel bortliciteret til en husmand i Sønderås Huse for en tønde rug om året. Med hensyn til arvens ensartethed har man lov til at stille sig tvivlende, thi hun var lige til sit tyvende år en skikkelig pige. Sandsynligvis har de vilkår, samfundet har budt kjeltringtøsen, været medvirkende til at danne hende. Først en snes år gammel tager „arven“ magten fra hende, hun begynder at strejfe omkring, betle og stjæle. De dårlige egenskaber udvikledes hurtigt, efter at hun i 1858 blev kæreste med Casper Høje, en kjeltring fra Rind sogn og en frygtelig bandit. Sammen med ham strejfede hun nu landet rundt, og sammen fik de gang på gang fængselsstraffe for tiggeri og tyveri. Slagsmål deltog de begge hyppigt i, og fuldskab hørte til dagens orden, når brændevin var til at få. En historie, som en mand fra et fattigt hjem på Gundesbøl Hede har fortalt, er karakteristisk for parret:

„Da vi skulle have julenadver, kom der nogen og rumsterede ved vor dør. – Herre Guj, hvæm kommer no? udbrod min moder. Da kom Ann Mari Grønning først ind med gennemfiltret og blodigt hår, og bagefter kom Casper Høje, der også var ilde tilredt og blodig. De var kommen i slagsmål med andet rakkerkram, knivene havde været fremme, og nu tyede de ind her hos Jens Iversen. Vi havde kun to senge; men de mishandlede kjeltringer skulle da i den ene, det trængte de hårdt til, og så skulle vi børn ligge hos dem. Men det ville vi ikke, og vi krøb op til vore forældre.“

Det var efterhånden ikke usædvanligt, at kjeltringerne kunne have tilhold i enkelte af de fattigste husmandshjem på heden, hvor de kom med fødevarer og brændevin, og hvor alle levede højt på det, mens der var noget at tære af.

På denne vis holder de to elendige mennesker sammen i fireogtyve år. Hver gang lovens arm slipper dem løs, finder de hinanden igen med en mærkelig trofasthed. Men en sommerdag i 1882 kommer så deres sidste, fælles vandring ...

Jeg er gået ind i en bondegård i Rabjerg for at spørge om vej og er så heldig at finde den bedst mulige mand. Det er bonden Jens Laurids Jensen, som fortæller mig, at han som 13-årig dreng var til stede, da liget af Casper Høje var blevet fundet og herredsfogeden kom ud til stedet med sine folk. Bonden fulgte mig ud på heden, skønt han stod midt i det travleste høstarbejde. Og imens vi vandrede op over bakkedraget mod stedet, fortalte han, dels efter hukommelsen, dels støttet på retsprotokollen, som han har læst i eftertryk, følgende, som kun meget lidt afviger fra H. P. Hansens oplysninger, men har et par enkelte nye detaljer:

Den 22. juni var Casper sammen med nogle Dejbjerg-rakkere nede og fiske ved Stauning Fjord, mens Ann Mari opholdt sig hos Ingeborg Mæster, som boede i det før omtalte hus i Bjørnemose. Ann Mari drak brændevin, blev svirende og satte huset „po fir glowend pæl“. – Næste formiddag hentede Casper hende, og de trak nordpå sammen over heden. Ann Mari bar tre pund ål, som Casper havde stangt, samt en flaske brændevin i sin kurv.

De nåede det afsides, højtliggende sted ude på heden omtrent ved middags-tid. Her besluttede de sig til at holde hvil ved foden af en lille høj og lagde sig ned i lyngen. Men en strid imellem dem, som vistnok er opstået af skinsyge hos Casper mod en ven af Ann Mari, Anders Rasmussen i Røgind, blusser pludselig op med stor voldsomhed. Casper, som ofte har truet Ann Mari på livet og mishandlet hende, sætter sig pludselig over ende og giver sig til at hvæsse sin kniv, idet han siger de forjættende ord: „Imåren inden medde ska do å Anders et' si suel, så møj ska I fo å småg a den hær knyw!“

„Når Casper loved en ting, så stod han *bagved!*“ sagde bonden. „Og det vidste Ann Mari.“

Da Casper kort efter faldt i søvn, tog hun sin lille lærredspose, en „flæskepose“, ca. $\frac{1}{2}$ alen bred og 1 alen lang; og heri lagde hun i det ene hjørne en nævestor sten. Så snoede hun posen til en tamp, greb med hånden om den tomme ende og svang våbenet mod Caspers hoved.

Stenen ramte ham i den ene tinding, men han kom op på knæene ved slaget og ville væрге for sig. Det næste slag ramte den anden tinding, og nu sank han sammen i lyngen. Så kom et tredje, dødbringende slag midt i panden, det knuste hjerneskallen. Det viste sig senere ved obduktionen, at også brystkassen var knust.

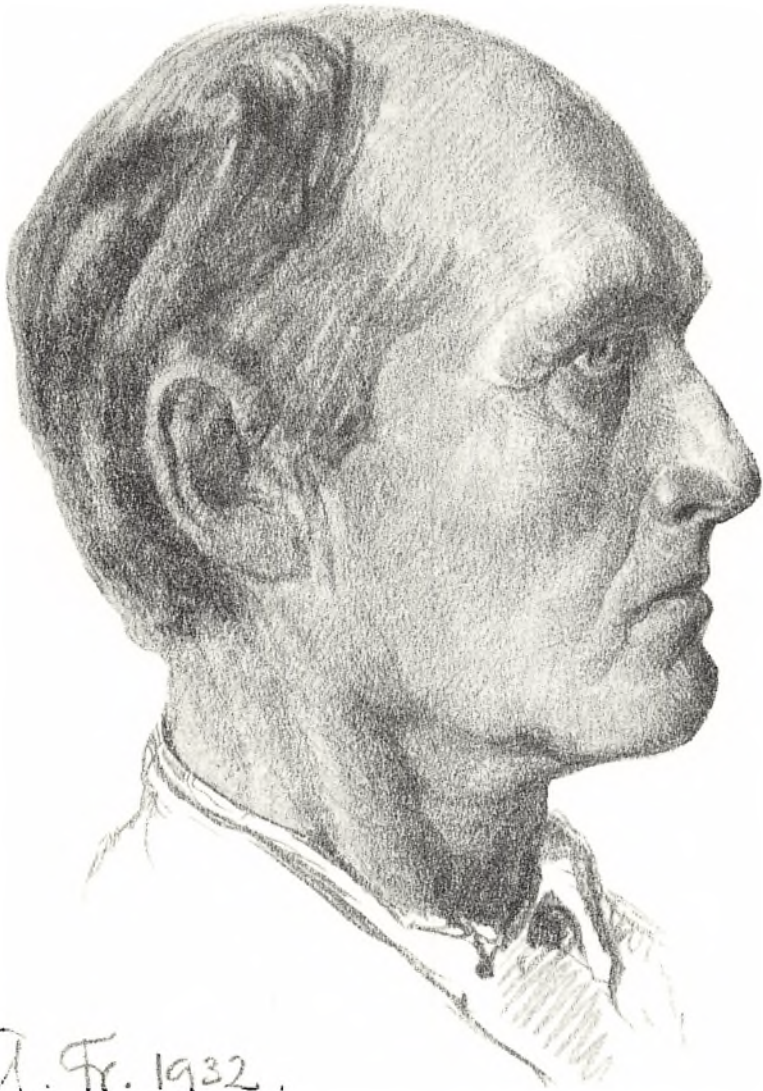
„Men Ann Mari havde jo meget at hævne,“ siger fortælleren. „Og nu havde det stakkels forhutlede menneske da endelig fået fred for sin plageånd.“

Da det var helt forbi, skar hun lyngtørv af og dækkede liget til med dem. Så tøvede hun lidt. Og før hun forlod sin gamle ven, knælede hun ned på stedet og bad en bøn til Vorherre om, at han ville være hans sjæl nådig.¹⁴

Så gik hun bort over heden og vandrede hen til Røgind til Anders Rasmussen. Da hun hen på dagen nåede derhen, var det første, hun sagde til Anders: „No er a bløwwen ow mæ Casper!“ – „Hwodden æ de gawwen te?“ spurgte Anders. – „A hår slawwen ham ihjæl,“ sagde Ann Mari.

Anders lovede, at han ikke skulle fortælle det videre, og hun blev hos ham i tre-fire dage. Så først vandrede hun alene ud over heden ad Herning-kanten til.

Der gik en uge, inden Casper blev fundet. Nogle folk, som arbejdede i heden, så en tøjflig stikke ud mellem lyngtørvene. Ann Mari blev opsporet og fængslet, og Anders Rasmussen førtes som vidne og røbede hende. Hun blev

GARDEJER JENS LAURIDS JENSEN
RABJERG VED DEJBJERG. 63 ÅR

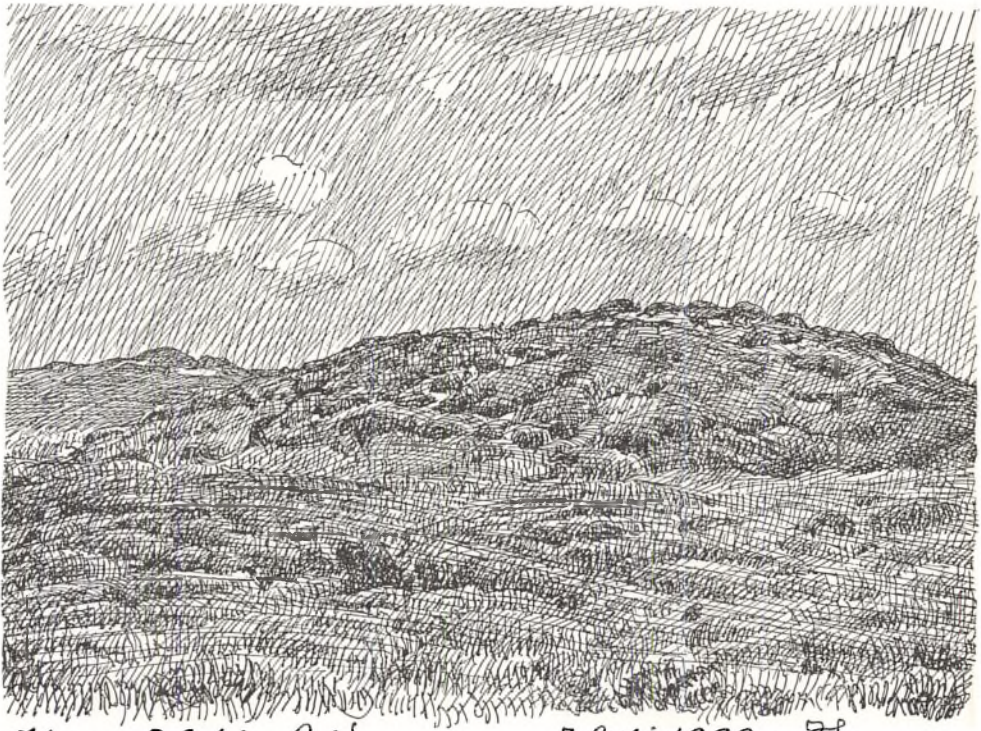
dømt fra livet; men dommen ændredes til livsvarigt tugthus. Hun indsattes i kvindefængslet på Christianshavn i 1883, men blev benådet efter 14 års forløb på grund af en uhelbredelig sygdom.

Kort efter sin frigivelse havnede Ann Mari hos et lignende vrage som hun selv, Søren Hampen, der boede i en rønne ved landevejen mellem Sunds og Herning. I *Den jydsk Hede* giver Mylius-Erichsen en gribende og uhyggelig realistisk skildring af sit besøg hos parret og af den elendige tilværelse, de førte. Det mærkeligste ved denne er den gamle kjeltringkvindes stadige dvælen ved sit 14-årige fængselsophold. Aldrig i sit liv havde hun haft det så dejligt, og hun længtes bestandig tilbage bag fængslets mure.

Ann Mari døde i 1901, 64 år gammel. Hun havde efter samlivet med Søren Hampen været på Sunds Fattiggård; men da denne brændte, blev hun lejet ind i „æ bakgor“, hvor der samtidig boede et gammelt, fordrunkent mandfolk. Da denne slof en morgen vågnede på gulvet, hvor han var ramlet sammen under nattens svir, fandt han hende liggende død i sengen. – Hun blev begravet på Sunds Kirkegård. Degnen ville, som han plejede, have sunget en salme over liget, men det satte præsten sig på det bestemteste imod. Kun et par sognerådsmedlemmer overværede pligtskyldigt begravelsen. Af kranser var der naturligvis ingen.

Min ledsager og jeg står ved foden af en lille oldtidshøj, en af de mange, som dækker den høje lyngslette. Bonden peger på en lille, aflang fordybning i jordsmonnet ved randen af højens nordside. Stedet er bevokset med totter af højt, lyst græs, der svajer for vinden, mens jordsmonnet deromkring er dækket af lav, strid lyng og rensdyrlav – den magreste hedejord, jeg nogen sinde har set. I den nævnte lille fordybning så bonden Caspers lig hin sommerdag i 1882, just da det var blevet fundet. En bitte forhøjning midt i den er endnu de hensmuldrende rester af de lyngtørv, hvormed Ann Mari dækkede Casper til. Det er af dem, det høje græs er spiret. Det er et halvt hundrede år siden – men dette græs, som er det eneste, der bevæger sig, gør begivenheden mærkelig nær og levende.¹⁶

Det vældige landskab er som skabt til at danne ramme om et sådant drama. Det var på sådanne steder, man i gamle dage rejste et rettersted. Over det høje, lyngklædte plateau hæver sig 18 rundhøje, af hvilke to par tvillinghøje; Tolunde og de sydligere liggende Enlunde, er de største – tredive kirketårne kan tælles fra de sidste, siger bonden. Sammen med landet omkring Kvembjerg Bakker rummer dette sted nogle af de mærkeligste minder om det urolige og lovløse natmandsfolk, og de er med deres uregelmæssige former og vældige udsigter blandt de skønneste og mest karakteristiske hederester, vi har tilbage.

Casper Højes Døjs

7 Juli 1932 . 82

Casper Høje blev begravet i „Rakkerhjørnet“ på Dejbjerg Kirkegård, en afsides plads, hvor også en mængde andre af hans fæller fra egnen er „kåst hen“. Ikke alene i levende live holdt samfundet disse folk på afstand, selv efter døden blev de som urene holdt borte fra godtfolk. På dette uhægede sted ligger op ad diget tue ved tue i det græsklædte jordsmon; de dækker hver for sig over en af „vore folk“ – navnløse grave uden kors eller plade. Her ligger blandt andre den gamle Johannes Mus og hans kone Else Kathrine og ligeledes den gamle Jens Kvembjerg, Niels Christians far, og dennes far igen. Den sidste, der er begravet her, er Maren Jensen, som døde i 1932 og var gift med Rudolf Kvembjerg, en søn af Niels Christian og Mæt Mari. Men hun har skam fået en fin ligsten, og der er beregnet plads til manden ved siden af hende! En grav rummer en af Mæt Maris søstre, Kristine, som boede nord for Alkær-sig Teglværk ved Skjern, og som først døde for et par år siden. Ligesom Mæt og de andre søstre skal hun i sine unge dage have været en usædvanlig smuk, mørk kvinde.

Min ven Niels Christian Kvembjerg var med til at bære Casper Højes kiste, da den langt om længe blev ført til Dejbjerg Kirkegård. Det var jo en slags rakkerarbejde. Han fik ligesom de andre bærere to kroner for at udføre det. „Å hår åller i mi daww sit så stuer en følle te nowwen begrawwels, som te

den!“ sagde Niels Christian engang siden. „Hvordan det?“ spurgte tilhørerne. „Jow, men det war jenne flowwer,“ sagde Niels Christian.

Hvordan vejen til himlen har formet sig for kjeltringerne fra det øjeblik, de nåede kirkegården, ved man ikke. Men inden de nåede så vidt, var den kringlet nok. Se blot på rakkerstolene fra Dejbjerg Kirke, som nu findes i Ringkøbing Museum! I kirken havde de deres plads under tårnet, der var at betragte som en slags bagtrappe til paradiset. Rakkerne skulle komme til kirken før godtfolk og indtage deres pladser, som de ikke måtte forlade igen, før alle andre var gået. Det er synd at sige, at disse stole er gæstfrit indrettet. Det er torturretskaber, bogstavelig talt. Sædet er ni tommer bredt fra forkant til rygstød; og oven over dette, som skråner svagt *fremefter*, er anbragt en vandret liggende fjæl, hvis kant rammer den siddende i nakken, hvis han gør forsøg på at læne sig tilbage.¹⁶ Sovet har kjeltringerne i al fald næppe her, og et enkelt ord af prædikenen har måske af og til overrasket disse syndere – om røveren på korset eller den rige mand i helvede for eksempel, og om meget andet belærende og godt og smukt. Der var jo mange vittige hoveder imellem dem, og ordene er næppe altid faldet på klippegrund.

Den vidt kendte „Gammel-Casper“, der byggede sit hus på Mørup Hede ved Snejbjerg af træet fra galgen på æ gallihyw, er født 1759. Af hans talrige efterkommere lever endnu én, det er *Jørgen Frederik Caspersen*, som jeg op-søgte i Harkes Teglværk ved Ølgod, hvor han er teglbrænder. Hans moder var den bekendte „Sjønng-Sine“ fra Snejbjerg, faderen en omvandrende arbejdsmand. Jørgen Frederik blev født i 1880 i Debel i Lindknud sogn, og moderen døde, da han var otte år gammel, hvorpå drengen blev udliciteret til et husmandspar i Give for 30 kr. om året.

Sin far så Jørgen kun én gang. Han blev som syvårs purk en dag sendt et ærinde hen til en gård, hvor der sad et par mænd og drak, og da disse fik Jørgens navn at vide, opdagede den ene, at han var far til drengen. Han tog sin pung op af lommen og tømte dens indhold ud i Jørgens hånd. Der var i alt 7 øre – det var den eneste arv, drengen fik efter sine forældre.

Kårene, hvorunder Jørgen levede i husmandshjemmet, var elendige, og han blev hyppigt mishandlet af sin madmoder. Da han i tiårsalderen blev angrebet af tuberkulose i benene og måtte holde sengen, pryglede plejemoderen ham op med en kæp og jog ham til arbejde, skønt han næppe kunne støtte på benene. Dødssyg blev han langt om længe bragt til Vejle Sanatorium, hvor en operation reddede hans liv. Fjorten år gammel slap han fri fra sin plage-ånd og kom som tjenstedreng til en gårdmand i Farre.

Han fortæller mig, at kammeraterne i skolen bestandig håned ham for hans afstamning og skældte ham ud for „sådan en forbandet omløber“.

„A vidst jo eet straks, hwa det betød,“ siger han, „men a vild endda nødde, te *min* bø'en sku blyw tålt så'en te!“

Det behøver han ikke at frygte for. Skønt hans afstamning og især hele hans barndom har dannet fremragende forudsætninger for, at han skulle blive et tarveligt menneske, så har noget tømmer i ham gjort, at han er blevet en udmærket og dygtig mand. Det er ganske logisk, når han peger tilbage på sit lange stamtræ af natmandsfolk og kjeltringer – han sendte mig for ikke længe siden sin stamtavle helt tilbage til 1759 – og med stolthed viser, hvad *han* i modsætning til dem har drevet det til. Og det er heller ikke så lidt. I det lille nette og pæne hjem trives syv-otte sunde børn, døtre af en udmærket mor – der ligesom manden er af berømmelig slægt, om end af en anden art: hun er et søskendebarn af vor jyske nationalhelt, hin brave dragon Niels Kjeldsen.

Da jeg straks ved mit komme fortalte Jørgen Frederik, at jeg havde hilsen med til ham fra H. P. Hansen, greb han en bog fra sin hylde og kastede den foran mig på bordet: „Så kinne Di wal *den?*“ sagde han. Det var *Natmandsfolk og Kjeltringer*. Det overflødiggjorde en lang indledning til vort møde. Han har én lidenskab (som han i modsætning til de 7 øre ikke har arvet efter sine fædre), nemlig en voldsom trang til læsning. Og han har samlet sig et pænt lille bibliotek, der næsten udelukkende består af rejsebeskrivelser og værker med historisk, især lokalhistorisk indhold. De er godt slidt ved brug, så det er ikke som dekorationsgenstand, reolen står i hans stue.

Lige fra første øjeblik havde synet af denne mærkelige mand næsten fascineret mig. For det første var der hans væsen. Han har en forbavsende talestrøm og en gestus, som er absolut ujysk. Han minder mig i hele sin fremtræden om Blichers „tater“ – gesvindt og slagfærdig, en mand med et forbløffende mundlæder og absolut ugenert over for den fremmede. Han kan beruse sig i sin egen talefærdighed og kan næppe sidde stille, når han snakker. Hans blik er intelligent og smukt, men kan næsten blive stikkende i dets overstrømmende livfuldhed.

Men mærkeligst af alt er dette hoved med de kraftige træk, som sidder på den klejne krop med de lidt skrå skuldre og de svage ben. I første øjeblik forekom han mig semitisk – der syntes at være lidt „ghetto“ som hos polakkerne i Københavns smågader. Men dette slår ikke til. Han er af præg vestasiat, men ikke jødisk. Denne mand med en kosakuniform på kunne vandre ind i et af Vereshtjagins billeder af folk fra de russiske grænseområder mod Asien uden at vække den fjerneste opsigt. Han synes racemæssigt at være udsprunget fra de stammer, som lever i Europas østligste grænseegne mod Kaukasus, Lilleasien og Balkan, i hvilke der er stærk indblanding af vestasiatiske folkeslag, den samme blanding, som parret med orientalsk race findes på Sicilien og i Spanien mellem de europæiske sigøjnere.

JØRGEN FREDERIK CASPERSEN
AF NATMANDSSLÆGT FRA RIND

Før jeg nogen sinde selv havde set en efterkommer af vore jyske kjeltringer, havde jeg læst H. P. Hansens fortrinlige bog om dem, hvori han så minutiøst og omhyggeligt, som det er muligt, gør rede for deres slægtskabsforhold, især på grundlag af kirkebøger, retsprotokoller, forhørsakter og tugthusarkivalier. Materialet er samlet med en beundringsværdig energi; der er uden tvivl gjort rent bord på denne arbejdsmark, så næppe det ringeste strå er tilbage.

På et enkelt punkt tror jeg imidlertid ikke, at forfatteren har ret i de ræsonnementer, han har bygget op på sit materiale. Det er, hvor han taler om kjeltringernes racepræg. Han konkluderer på grundlag af sit kendskab til deres afstamning, at de alle er „gode jyder“, og han hævder, at de heller ikke af *ydre* fjerner sig fra gennemsnitstypen af almindelige jyder. Det billedmateriale, bogen bringer, og som på et par undtagelser nær er det samme som i Mylius-Erichsens bog om *Den jydsk Hede*, støtter efter min mening ikke dette ræsonnement. Og blandt de fire ætlinge af kjeltringer, som jeg siden selv har mødt og afbildet, peger de to også derimod.

„Gode jyder“ – dermed må vel her menes folk af *overvejende nordisk* racepræg. I de tre skandinaviske lande, hvor racen endnu findes renest, træffer vi den nu inden for Danmarks grænser rigest repræsenteret i Vestjylland, altså netop i de egne, hvor kjeltringerne hovedsagelig holdt til. Men jeg synes, at regnskabet over de femten repræsentanter for disse, som „levende eller døde“ er faldet i mine hænder, racemæssigt ser således ud:

Casper Bastrup: Udpræget nordisk.

Christian Andersen („æ Suunds amerikaner“): Overvejende nordisk.

Ann Mari Grønning: Nordisk? (Billedet uskarpt.)

Niels Chr. Kvembjerg: Overvejende nordisk.¹²

Jens Chr. Pedersen, („æ hwiid dreng“): Nordisk med dinarisk indblanding.

Jens Faartyv: Mediterran med ringe nordisk indblanding.

Kræ Bjøstrup: Østbaltisk med ringe nordisk indblanding.

Ingeborg Mæster (Bjøstrup): Østbaltisk-mediterran-nordisk.

Kjælle Casper: Overvejende dinarisk.

Inger Mari Glistrup: Udpræget mediterran.¹⁵

Casper Høje: Sydvest-asiat (hindu).¹⁴

Stærke Hans: Overvejende nordisk.

Christian Kvembjerg: Udpræget østbaltisk.¹⁴

Mæt Mari Mus: Mediterran med ringe nordisk indblanding.

Jørgen Fr. Caspersen: Vestasiatisk. Panden nordisk.

Altså 2 udprægede nordiske, 4 overvejende nordiske, 4 overvejende fremmedartede og 5 af stærkt fremmed racepræg.

Jeg vil hævde, at selv om man nok så mange gange udvalgte 15 jyder i flæng *uden for* natmandsfolket, ville man næppe én eneste gang kunne finde en lignende liste. – Jeg må indrømme, at der ikke med absolut sikkerhed kan dømmes efter et fotografi, selv om dette som her i de fleste tilfælde er skarpt og klart. Men af de fire individer, jeg selv har afbildet, er de to af udpræget fremmed race. At nogle enkelte af de ovenfor nævnte individer efter signalementet har været blå- eller gråøjede og havde blondt hår, spiller en underordnet rolle; thi det er jo *blandinger*, der er tale om. Der er uden tvivl nordisk blod i dem alle, selv de mest fremmedprægede.

Men hvorfra skriver da denne indblanding af fremmed race sig? Det er et spørgsmål, som aldrig vil blive besvaret, fordi raceforskningen er en så ung videnskab og materialet i dette tilfælde ved sin forsvinden har unddraget sig dens undersøgelse. Det meste kan nu kun blive formodninger.

Jeg vil pege på én mulighed. Langs de gamle hovedfærdselsveje gennem Jylland, især Hærvejen, må befolkningen fra de ældste tider have været usædvanlig stærkt udsat for isprængning af fremmede elementer. Det var en international rute, hvor pilgrimme og handelsfolk helt fra det nordlige Sverige og Norge færdedes, og hvor allerede venderne sydfra var nået op på deres hærgningstogter. Her huserede senere vore egne og fjendtlige hæres lejetropper, for begges vedkommende folk af alle mulige nationaliteter – „tater og polakker“, som de undertiden benævnes i samtiden – især under det 17. århundredes mange krige. De tog for sig af retterne på enhver måde, disse bestier, og ingen kunne forhindre det. Adskillige deserterede, blev her i landet og øgede det lovløse pak omkring dette strøg.

Er der ikke netop ved disse krydsninger skabt fremragende forudsætninger for, at kuldet overvejende bliver tarveligt – at et stort antal får sådanne egen-skaber i vuggegave, som netop kan frembringe den fødte omstrejfer? Og da afkommet jo næppe er blevet forkælet af samfundet, hvori det er dukket op, har vilkårene sikkert støttet de medfødte betingelser for, at resultatet er blevet en *outcast*. Til en sådan oprindelse kan i øvrigt flere af de i det foregående nævnte kjeltringstyper pege hen, strengt taget alle de fremmedartede, undtagen dem med de asiatiske træk, Casper Høje og Jørgen Frederik Caspersen.

Det var blandt omstrejferne, folk uden for samfundet, at vore rakkere og blandt disse mestermandens hjælpere rekrutteredes. Adskillige af dem nåede således ind i stillinger som faste embedsmænd. I småbyerne og på landet var de ofte i selvstændige stillinger som natmænd og rakkere, de udførte alt „infamt“ arbejde og lønnedes fast derfor. Men efterhånden som disse embeder indskrænkedes eller helt ophævedes, bl. a. ved at folk selv bekvemmede sig til

at udføre en del af dette arbejde, blev rakkerne og natmændene fra at være fastboende folk på ny omstrefjere, „kjeltringer“, som dreves ud i ulovligt erhverv, fordi de skyedes som urene. Og atter blev de vide heder deres tilflugtssted. De formerede sig kraftigt, hvad jagterne på dem i forrige århundredes første halvdel viser, da de fangedes i hundredvis.

Men allerede århundreder før dette fandt sted, er de første sigøjnere, de virkelige *tatere*, fra Sydvest-Asien strømmet ind over Europas grænse, og snart efter viser de sig også flokkevis her i landet. Taterne blev hurtigt erklæret fredløse, de forfulgtes overalt i riget med ild og sværd. Men trods alt udryddedes de ikke og vedblev at færdes her. Endnu op imod vore dage er der gang på gang udstedt forbud imod deres omflakken; men først i det sidste par menneskealdre er de langsomt helt forsvundet. Deres tilholdssteder måtte nødvendigvis blive de samme som vore kjeltringers, og de levede i lange tider under omtrent samme vilkår. Det kan næppe undgås, at de ofte må have mødt hinanden – selv om retsprotokollerne ikke viser, at de har optrådt sammen, og kirkebøgerne intet nævner om, at de har indgået forbindelser.

I den overgang, da rakkerne var embedsmænd, har de uden tvivl socialt følt sig hævet over taterne. Men der var i øvrigt intet til hinder for, at en embedsmand, selv om han var adskilligt højere på strå end en natmand, kunne holde stævnemøde med en sigøjnerske, så der faldt børn efter det. Men det er jo nok sandsynligt, at han ville være en hård benægter, hvis han blev udlagt som barnefar.

Der *kan* være hændt mangt og meget ude i lyngen et par hundrede år igennem, som ikke har fundet vej til kirkebøgerne. Og jeg må sige, at jeg heller ikke betragter retsprotokollerne og dissers ofte højst problematiske vidneførsel med nogen religiøs ærbødighed. Kjeltringerne levede et liv, som heller ikke med hensyn til kønslig forbindelse var let at kontrollere. Enkelte af dem holdt sammen som ægtefæller livet igennem; men mange avlede børn til højre og venstre uden småligt hensyn til kirke og præst. Og når man, ofte årevis efter at de havde skiftet forbindelse, ved en tilfældighed fik dem trukket frem og forhørte dem, ville de nemt kunne føre alverdens kirkebøger og retsprotokoller bag lyset med hensyn til paternitetsspørgsmål.

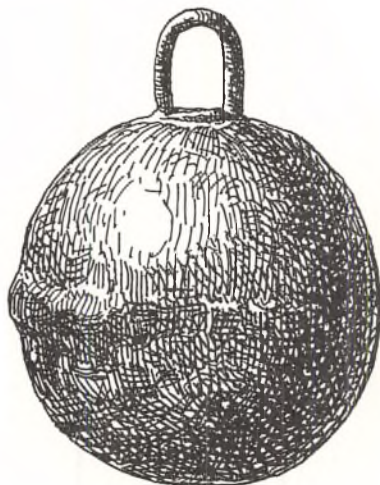
Dommerfuldmægtig E. Falbe-Hansen, som deltog i kommissionens arbejde med forhørene over kjeltringerne efter den store jagt på dem i 1863, har nedskrevet sine erindringer herom i 1910. Han har dannet sig et billede af kjeltringerne, således som han har set dem tværs over skranken – fra den sikre side af den over mod den usikre. Han fortæller, at kjeltringerne stjal som ravne, tilegnede sig alt, hvad de ønskede, ved nattetid overfaldt de ensomme hedegårde og udplyndrede dem ganske. De gik bevæbnede med skydevåben og truede folk på livet: „Deres Kvinder spaaede, var Kvaksalvere og hjalp frugt-

sommelige Piger til Fosterfordrivelse o. s. v.“ „De var smudsige, fnattede, lusede og led ikke sjældent af Syphilis.“

Det er for det meste så frygtelige overdrivelser, som nogen vankundig kontormand kan gøre sig skyldig i.

De metoder, der er anvendt under forhørene, røber han i sit skrift med stor frimodighed. Kommissionen, som lededes af to københavnske overretsassessorer, tog fat på sin opgave med sammenbidte tænder. „Man var dengang ikke bange for at anvende lidt mild Tortur med Lænker, Spændetrøje, lidt hemmelige Klø i Arresterne, smal Kost o. s. v. – Alle var dengang enige om, at sligt var uundgaaeligt, og der maatte sikkert ogsaa skarp Lud overfor disse Umennesker(!) – Selv kan jeg ikke sige mig fri for at være gaaet lidt over Stregen, og navnlig anvendte jeg jævnlig Pryglestraf for de mindste Overtrædelser af Arrestreglementet, naar jeg, som hyppigt skete, var konstitueret under Principalens Fraværelse.“ Arrestforvareren, hører vi, „var en ret raa Person, og det var hans største Lyst at give Rottingslag, som han uddelte med Kraft og Færdighed og med et langt Spanskrør, hvis yderste Ende ramte nøjagtigt og bed fælt . . .“

Vi må anerkende den ærlighed, som i 1910 får dommerfuldmægtigen til at indrømme, at han er gået over stregen i 1863. Ikke alle ville gøre det så hurtigt. Men tænk på værdien af de tilståelser, som er tilflydt retsprotokollerne under sådanne forhold!

Hvad kjeltringernes *sprog* angår, da er dette selvfølgelig det slettest mulige bevis for en fremmed afstamning. Det ville være det, selv om det ikke ganske afgjort er erkendt som et hjemmelavet tyvesprog. Race går på tværs af både sprog og nationalitet. En mand med et eksotisk udseende kan hedde Kresten

Rasmussen, bo i Hammerum, tale de indfødtes sprog til fuldkommenhed og på alle mulige måder være en „god jyde“, men han løber ikke fra sin oprindelse.

Hvad *digterne* har sagt om disse folks afstamning er ikke af stor interesse. For digterne som for os må det være hovedsagen, at de har frembragt god *kunst*. Og den må altid være subjektiv! – Når så stor en digter som Steen Steensen Blicher eller en maler som gamle Hans Smidth har ladet sig fængsle af den romantik, som efter deres mening ombølgede „vore folk“, så har de derigennem bragt os kunstværker af umålelige værdier, Herude på den stille, vildsomme hede, hvor ingen „fakta“ har besværet deres let bevægelige sind, har de modtagelige for alle stemninger vandret lykkelige med Gudfader ved hånden og drømt deres skønne drømme.

I modsætning hertil findes der mellem de beretninger om kjeltringlivet, som forekommer i H. P. Hansens bog, mange, som virker stærkt ved deres knappe nøgternhed eller deres krasse realisme. Jeg tænker blandt andet på fortællingen om Johannes Guldsmeds endeligt.

Johannes, som var gift med Ann Mari Mæster, var den 5. november 1868 til marked i Kollund ved Rind sammen med en mængde andre af egnens kjeltringer. Han var blevet godt fuld hen på aftenen, men tiggede alligevel gode folk om en firskilling til mere brændevin. Ved løfte om ikke at drikke mere den dag fik han samlet ind til to hele flasker, og med denne beholdning i baglommerne ravede han af sted bort fra byen – og ingen så ham siden.

Sidst i marts måned næste år fandt en hjorddreng Johannes' lig i en mergelgrav ved Kollund. Der blev sendt bud efter Ann Mari, og da hun så manden, udbød hun: „De æ endda stræng å ta si mand i sårn stelling“ – hvad hun såvist havde ret i! Men så fortsætter et øjenvidne:

„Så ljædt Ann Mari i hans lomm – å Guj, a glæmmer et ålder – tuk æ tåld a æ flask, låwt te'et å så'e: Småg te'et, Engebårre – de' hår såmænd engen skå'e tawn!“

Så løftede hun flasken; men inden hun satte den for munden, sagde hun: „Ska vi så mindes Johannes!“

Kjeltringerne havde ofte medfødt vid, og i livet fik de lejlighed til at udvikle det til en udpræget galgenhumor. Men de synes efter alt at dømme gennemgående at have været uligevægtige af temperament og at have haft slette nerver. Tilfældet med Ann Mari tyder på, at hendes må have været ikke så lidt sløvede.

I forstassistent Emil Blochs have i Dejbjerg Plantage står en gallionsfigur, ilanddrevet fra en norsk skonnert, som strandede på kysten ved Husby engang

i 60'erne. Ingen erindrer skibets navn, dets besætning er glemt. Skade, at også navnet på den mand, som har skåret kvindefiguren, er ukendt; for det er en kunstners arbejde.

Skibet, som har haft denne skikkelse på sin stævn, har for så vidt ikke behovet at føre flag; denne kvinde viser, at det kommer fra Norden. Billedskæreren har, hvad enten han her har udført et portræt eller haft til hensigt at fremstille et ideal, skabt en ung kvindeskikkelse af fuldentd nordisk racepræg. På skibets vej fra Middelhav til Kap Horn, fra kyster med gyldenbrune malajpiger til stæder med flødehvide geishaer, svømmede hun bestandig i bølgerne foran de nordiske sømænd – hjemmet med om bord, kæresten med hår som birkens lyse løv og store, havfarvede øjne. Villigt skiftede hun vej, når deres næver svang det knagende rat, gik lydig foran både i øst og vest. Men vejen pegede jo til sidst hjemad, nordpå igen, hvor hun var fra.

Nu står hun her med sin ukendte saga.

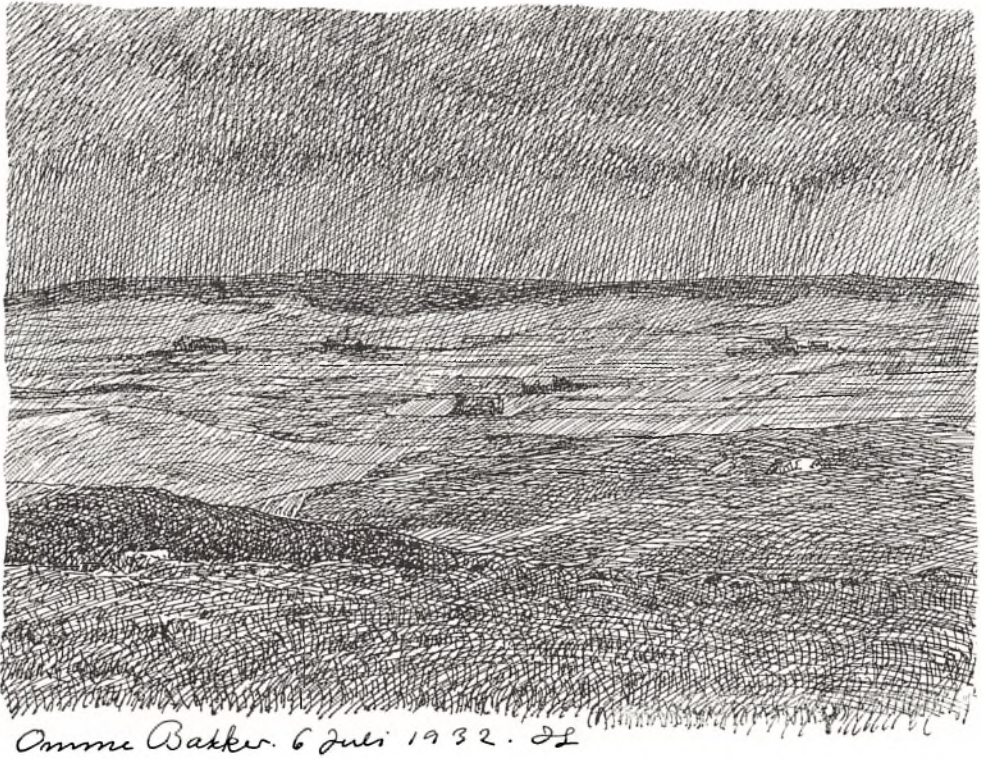
Jeg har sat hendes billede op ved siden af Inger Mari Glistrups. Det skal tjene til at vise et fremragende eksempel på ufordærvet nordisk race sammen med en af dens modsætninger.¹⁵

Et lignende modsætningsforhold vil man kunne finde i billederne af Jørgen Frederik Caspersen og bonden Jens Laurids Jensen fra Rabjerg, han som førte mig ud til Casper Højes høj på Tophede. Den sidstnævnte er en fin og meget belæst mand, som især har kendskab til egnens historie og sidder inde med megen viden om natmændenes færden. Men han er desuden en pragttype på en forfinet vestjysk storbonde, som man nu, selv herude, vanskeligt finder magen til.

Vejen mellem Skjern og Holstebro fører gennem en af de prægtigste strækninger i Vestjylland. Man skal helst tage den med Holstebro som udgangspunkt, da indtrykket af landskabet tiltager i styrke på færdens sydover.

Så snart man er kommet vel forbi Nørre Felding og nærmer sig Skindbjerg, begynder der at komme bevægelse i det ellers ret jævne landskabs overflade. Heden bliver almindelig på større strækninger – et sving af vejen ned i en dyb slugt, og man er omgivet af lyng til alle sider; bilen stønner og hvæser for at arbejde sig op over en ny bakke. Så når man det smukke *Præstbjerg*, et jysk bjerglandskab med bølgende fald til alle sider og milevide udsigter over heder og dyrket land. Hvilken mærkelig modsætning til de evindelige, jævne flader længere mod øst mellem Herning, Sunds og Simmelkær!

Endnu mere gribende virker dette land set fra de mægtige *Omme Bakker*, der som et bredt højland med enkelte fremspringende bakkeknuder strækker sig på begge sider af vejen, løfter sig til højder på 275 fod og med udsigter over kløfter og lavere højderygge fjernt og nær. Ikke mindre end fjorten old-

tidshøje dominerer plateauet heroppe, der står med skarpt afgrænset fald ned mod de omgivende lavninger, så at man befinder sig som på en ø, omgivet af fjernhed.

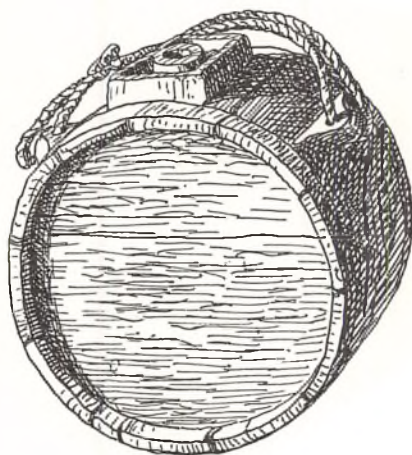
Men hele dette dejlige stykke land heroppe, hvorover lyngen ene har hersket i århundreder, og hvor kun oldtidshøjenes tunge masser har raget op over det brune tæppe, er nu overalt beplantet med smågraner, der står med en halv meters mellemrum i lange, tætte rækker. Om blot fire-fem år er det prægtige sted forvandlet, om mindre end tyve år er et af de skønneste og mest karakteristiske landskaber, Vestjylland ejer, fuldstændig udslettet. Endogså selve foden af den største oldtidshøj er beplantet med en tæt ring af mandshøje bjergfyrrer, og en bred, oppløjet brandlinje skærer tæt forbi den. Generalstabens mærke med dets granitsokkel på højens top fuldender ødelæggelsen.

Ikke én af de fjorten høje er fredet – og hvad skulle det for resten også til? Det er overhovedet ikke nemt at få øje på de principper, hvorefter fredning af vore oldtidshøje foregår. Landskabelige hensyn synes ikke at blive taget, lige så lidt af Nationalmuseet som af Hedeselskabet.

En halv snes kilometer før man når Skjern, møder man på et nyt højdrag endnu en anselig samling høje, Hanning-højgruppen, som består af femten stykker, der ligger tæt sammen i en række på tværs af landevejen fra

nordvest til sydøst. Heller ingen af disse store høje synes at være fredede, og adskillige af dem er udgravede og oprodede i toppen. De måtte kunne reddes endnu, men det haster. Thi kornmarker strækker sig allerede tæt ind til foden af flere af dem, og det er vel kun et tidsspørgsmål, om de bliver nedpløjet.

Hele denne vejstrækning er endnu en af de mærkeligste i landet; det vældigt formede landskab, den fører igennem, er med de overdådige udsigter storslået og smukt. De enkelte hedestrækninger, som findes her, kan endnu give et begreb om disse egne i gamle dage, hvor fremfor nogen anden del af Jylland de omstrejfende natmandsfolk og kjeltringer færdedes, hvor de har travet ad den gamle vej med glarkister, blikkøj og vugger på bagen – den mærkeligste staffage, den jyske hede har haft.

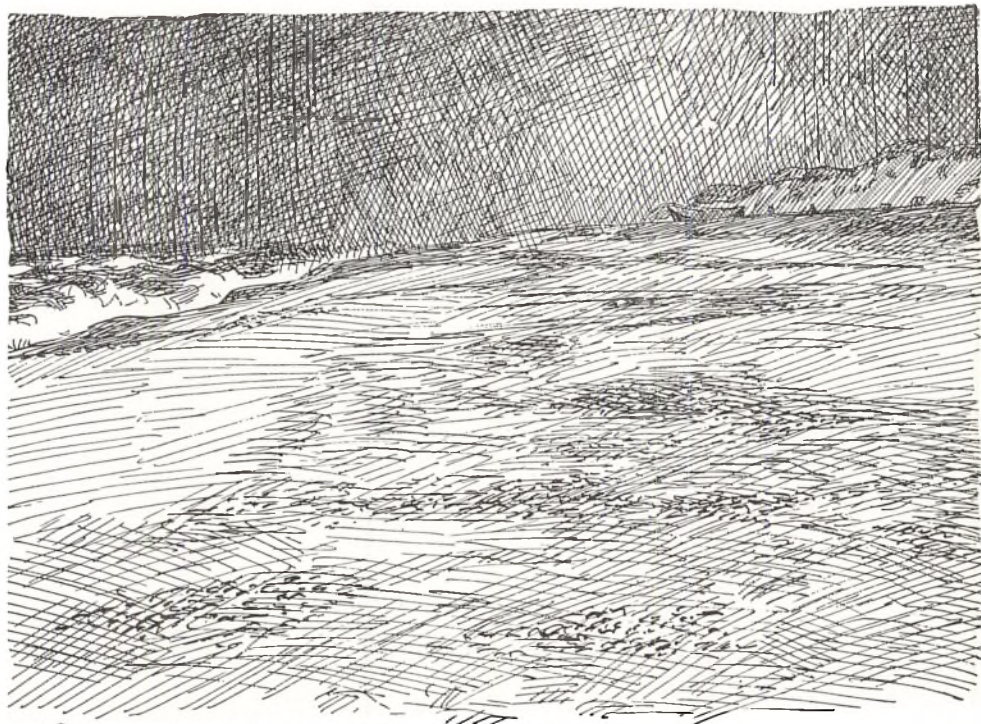
Fra Holmsland Klit til Husby Klit

Når man har tilbagelagt vejen over det store hedebacketerræn mellem Skjern og Sønder Lem og nærmer sig Ringkøbing, falder landet langsomt til ro. Vejen synker mere og mere, og de brede bølger glattes ud – man nærmer sig det lave, fede Holmsland. Den sidste mils vej hen imod byen går det gennem lavt og fladt land med tætte plantager. Men så åbner udsigten sig atter, lige inden man når den gamle, venlige fjordby. Et godt stykke før indkørslen møder man et skilt ved vejsiden: *Velkommen til Ringkøbing!* står der – en usædvanlig hilsen, selv i Jylland. Det lover ganske godt. Man fører dog uvilkårligt hånden op til brystlommen for at forvise sig om, at man ikke har glemt tegnebogen.

Den hyggelige by ligger ved sin store, 30 km lange og 15 km brede fjord, „Danmarks største indsø“, den besynderligste form for fjord, vi ejer. Endnu i det 16. århundrede var den en helt åben vig, og Skjern Å udmundede her i selve Vesterhavet. Først efter den tid er den lange *Holmsland Klit* dannet ved sammenskyttet sand, der efterhånden er blæst op i bjerge på indtil 25 meters højde, hvorigennem den eneste forbindelse med havet var det gamle *Nymindegab*, som endnu omkring 1650 lå ret vest for Skjern Ås munding. Men efterhånden som klittens vækst tiltog på tangens nordlige del, vandrede udløbet sydpå. I 1796 fandtes det helt nede ved Nyminde Kro, og i 1845 ret ud for Hovstrup i Lønne sogn. Et nyt udløb, som gravedes på den tid ved det gamle sted, er allerede i 1892 på ny vandret helt ned til Hovstrup. Således fortsatte man kampen mod den genstridige natur op til den nyeste tid, hvor gennembruddet ved Hvide Sande endelig er blevet lavet.

Under denne proces grundede fjorden mere og mere til. Ringkøbing, som forhen var en søhandelsstad, måtte følge med i udviklingen og vende blikket mod landsiden, og den lille by har med held klarer denne kolbøtte. Jernbaneanlægget og dens rige opland, Holmsland, har reddet den fra fortabelse. Således er det sket, at „Danske Atlas“ spådom ikke er slået til, at „skulde nogen Tid Nymindegab blive tilstoppet for Skibene, da blev vel Ringkjøbing ikke mere en Købstad“.

Over det frugtbare, ganske flade *Holmsland* fører en vej fra byen mod vest ud til kysten ved Søndervig. Holmsland er ved sin fedme et unikum i disse vesteregne. „Vesterhavsfladen“ når her kun et par enkelte steder den beskedne højde af 8–9 meter, og hele landet, der tidligere må have dannet en mængde

Søndervig 9 Juli 1932. H.

holme mellem Ringkøbing- og Stadil Fjord, har ganske karakter af marskdannelse. Mod øst og vest er det endnu adskilt fra fastlandet ved de to vanddrag Vond Å og Sandene, af hvilke det sidste dog nu næsten helt er tilgroet.

Det er en blæsende sensommeraften, jeg tager vejen ud mod *Søndervig*. En storm af nordvest jager uhindret hen over det flade Holmsland og giver saltvandslugt en hel mil ind i landet.

Jeg når klitten ved solnedgangstid og arbejder mig op over de grå dynger, hvorover stormen hvisler. Foran mig ligger dybt nede den vide, mørke sandstrand, mod hvilken havet går højt i brede, tunge søer. Hver for sig synker de med drøn og bulder, men rejser sig igen som einherjer i kamp. Over dem og den kolde, hvidlige fråde står den grønlig solnedgangshimmel med dybrøde skymasser, der drejer langsomt for stormen som lemme på deres hængsler ind til et luende helvede. En rød kobbersol bryder af og til gennem revnerne og spejler sig mat i de flade, vigende vandmasser i havstokken. Inden for disse er stranden som et snelandskab af sammenføjet skum, hvorfra store flager rives løs af stormen, hvirvles op gennem klitternes kløfter og sejler som umådelige fugle over himlen op mod de teglfarvede skyer, der flygter over østhimlens dybe blå bag sandbjergenes kamme. Ingen fugl, intet liv langs den

døde kyst. Ingen lyd uden bølgenes drøn, der er som hundrede jernvogne over en dundrende bro, og stenenes rallen, når vandmasserne suges tilbage mod dybet.

I nord og syd det samme syn af den rygende brænding mod de grårøde klitvægge. Søroegen dugger mine briller, og skægget får en smag af bitter saltlage. Der er en stemning over dette landskab, hvis storhed knap kan fattes; når man står ensom her, virker det stærkt ved sin uhygge, man fabler om grufulde ting, stormens sang i den flyvende takkelage, de strandedes råb gennem vejret, strandvaskere, som ruller i havstokken. Det virker grelt i det brutale lys, sindet bliver trist og træt af denne ensomhed.

Jeg stod på samme sted engang for mange år siden sammen med Jeppe Aakjær og Mylius-Erichsen, en sommernat med pålandsblæst og fuldmåne. De store skumflager, der løsnede sig fra stranden, lignede i det mystiske, blege lys et tog af åndeagtige skikkelser, som drog hen over vore hoveder og svævede ind over klitterne, ustandseligt. Vi stod tavse, grebne af den sære stemning. Det var, som om havet gav alle sine døde fra sig og sendte dem i et fantastisk følge ind over det månebelyste land bag os.

Holmsland Klit er i hele sin over halvsjette mil lange udstrækning et af de ejendommeligste landskabsfænomener i Danmark. Den er helt igennem et værk af havets og stormens virksomhed. Sandets vandring og ophobning ved strøm og bølgeslag, sandflugt og havrendinger er de kræfter, som har dannet tangen. Allerede når man fra Holms-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

lands lave enge nord for fjorden svinger ud i klitlandskabet og tager vej mod Søndervig, gribes man af landets mærkelige stemning. Større modsætninger kan næppe tænkes. Men indtrykket forstærkes for hver kilometer, man drager sydpå over tangen.

Det er en klar og varm augustmorgen, jeg kører ned over Holmsland Klit. Fra de høje sandbjerger mellem Klegod og Nørre Lyngvig får jeg allerede et fortrinligt overblik over den lange tanges to ejendommeligheder, dens østlige og vestlige skarpt modsatte landskaber – vestligt den vældige, øde, brede klitbræmme med dens bjergtoppe ud mod det urolige Vesterhav, østligt den smalle, grønne engstrimmel med dens småbyer og spredte boliger i læet ind mod den blide, rolige fjord. Hvor som helst man færdes ad vejen over tangen, har man næsten bestandig disse to modsætninger for øje.¹⁹

Fra nord til syd ligger her i læet landsbyerne Hovvig, Søndervig, Klegod, Nørre- og Sønder Lyngvig, syd for Hvide Sande et udskibningssted „Renderne“, og endnu sydligere Årgab og Nørre- og Sønder Havrvig. Derefter følger sønden for Bavnebjerg, hvor fjordens gamle gennembrud mod havet fandtes, et langt og øde stykke land, og sønden for dette landsbyen Bjerregård.

Heroppe over klittens fattige bund findes foruden hjælme, som næsten er ene om at klæde de højeste toppe, kun lyng og revlingris, de sidste dog mest i lavningerne, hvor der også gror klokkelyg og blåbærris med store, modne bær. Hist og her findes den lille gule høstborst, men mager og forkommen.

Det er først, når man har passeret Hvide Sande, hvor et mægtigt arbejde stadig er i gang for at holde kanalen åben, at man når tangens mærkeligste og mest imponerende steder, således de vældige, forrevne sandbanker Karen Brands Bjerger, et af de ejendommeligste landskaber langs hele vor vestkyst, alvorligt og tungt i sin stemning. Hvad der særkender disse steder i modsætning til f. eks. Blåvands- og Vejrslandskaberne, er, at denne ørken til begge sider er begrænset af vand – enerådigt og almægtigt strækker den sig fra Vesterhavskyst til fjordstrand, kun med sin smalle engbræmme ind mod denne.

Som jeg står heroppe i klitten i dag, er den blideste af alle vestenvinde nok til at gøre Vesterhavet til en dundrende modsætning til den blå og blide fjord dernede i øst. Ikke et eneste hus ses her i dette fuldkomne øde, intet menneske, kun nogle få, magre får nede ved fjordbredden. Først uendelig langt borte i syd skimtes ved øststranden den lille gruppe sammenkrøblede menneskeboliger, som kaldes „Renderne“.

Hvilke farver over disse brutale klitformer! Krybende og forpjuket er selv hjælmen, som dækker toppene med sine visne spanskgrønt-farver. Nøgne sandflader og dybe, fastblæste gryder ses overalt – det er, som om selve landets benrad jager igennem med uhyggelig hvidhed. Hvor den elendige lyng

Karen Brandts Børg 9 Juli 1932. ØL.

bider sig fast, ses foruden denne kun den lille krybende pil med dens blå-grønne blade og strittende, lave grene.¹⁸

Et par store havmåger skråler ude fra vesterstranden deres langtrukne: *Hav-hav-v-v!* Og pludselig hører jeg et får bræge dybt nede fra fjordbredden. Havet og fjorden taler sammen tværs over tangen! De to fjerne lyde gør ensomheden og stilheden endnu voldsommere.

Hele vejen sydover ser jeg to modsætninger: den brede bræmme af spidstoppede ørkenbjerge og det smalle, grønne engbælte med dets småbyer og huse. Af og til passerer jeg en redningsstation med de to korslagte flag malet på porten. Jo, her er hændt mærkelige og alvorlige ting langs denne barske kyst, især før dampskibe og fyr blev almindelige.

Det er her overalt det samme øde, som man møder inde på Midtjyllands ensomme heder – men hvor væsensforskellige er dog ikke disse steder fra hine! Her er kun barskhed, alt er hårdt, ubarmhjertigt. Histinde rummer landskabet en stemning af uendelig *vemod*, som er disse egne fjern. Jeg mindes et udpræget hedelandskab inde fra Omme Bakker, lige så fattigt som dette, men trods sin alvor af en sørgmodig mildhed, som griber om hjertet.

Jeg har gemt billedet af dette sted for at kunne sætte det op ved siden af et par karakteristiske klitlandskaber fra disse vesteregne.¹⁸

Stedets stemning når sin klimaks ved Bavnebjerg omtrent midtvejs mellem Hvide Sande og Nymindegab – et endnu mere øde landskab end Karen Brands Bjerge. Det er ganske dødblegt i farven, og det forekommer naturstridigt, at der findes nogen form for levende plantevækst på denne bund – uhyggeligt, som når hårene gror på et lig.

Fra bjergets 80 fod høje top ser jeg, at der mod syd ud fra foden af dets bratte fald strækker sig en vældig, jævn lyngslette, der krummer sig om langs dets vestside. Det er som at se ud over en oldtidsarena, men af tusindfoldige dimensioner, eller ned over et langstrakt månekrater. Det er stedet for fjordens ældste gennembrud, denne vide flade er gammel fjordbund, hvorover åernes vand med deres slam er blevet ført ud. Lyngen dernede er frodigere end andetsteds herude; med sit intense brungrønne og det rige blomsterflor står den i dybe, fuldtonende farver mod klitternes vældige, døde sider.

Solen brænder, og en dundrende hede slår tilbage fra klitternes lyngsværtede rygge og fra de dybe gryder. Man befinder sig som i et mægtigt krematorium. Hærskarer af myg og bremses og milliarder af kolerafluer stiger som dampskyer op fra sandet og sværmer over den døde klit som over et uhyre kadaver.

I sydøst skimter jeg gennem varmedisen over den bleggrå fjord Tippeternes lave flader som pletter af nydannet andemad på den rolige dam, der ligger skjæret bag sandenes bastioner ud mod det tungt åndende hav med dets

Fra Havnvej Bæmmedij mod S.Ø. 9 Juli 1932. H

fjerne dundren, der synes at komme helt fra verdens yderste grænse. Man befinder sig på disse højder mellem de to vande som på en langagtig sandø, fjernt fra alle andre kyster. Landet på fjordens inderside viser sig her fra mit stade kun som en fjern anelse, en fin, næsten usynlig linje gennem disen. Men efterhånden som solen svinger om i vest, begynder kirketårnene derovre at lyse – de viser, at det er land og ikke noget fata morgana.

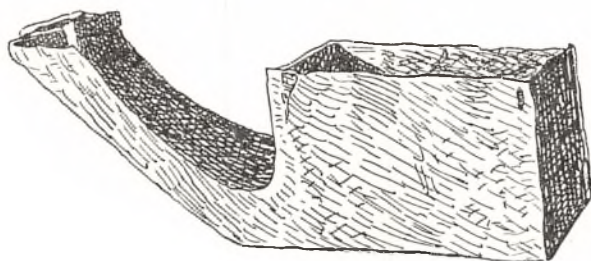
Sorte skygger af klittoppene begynder at falde over lyngsletten dernede og strækker sig som lange fingre hen under min bakke. Solen går lavt mod horisonten, og sandet i klitternes åbne sider gløder som guld.

Den stille lyd af nogle forbitrækkende engpibere når mit øre. – Og pludselig, som jeg sidder her helt alene, skjult bag de svære jernstivere i sømærket ud mod bjergets bratte rand, kommer en stor rovfugl glidende gennem luften lige forbi mig, svinger på stive vinger omkring mig og suser hen under mig kun tre-fire alen fra mine fødder. Det er en gammel blå kærhøg. Hvor ser den strålende ud med alle fjerene spillende i solglansen! Dens store svingfjer piber i luften, da den jager forbi mig. Så daler den dybt ned i slugten under mig, hvor den længe vedbliver at kredse over lyngsletten.

Mens solen daler og skyggerne falder, kører jeg tilbage nordpå. Tæt ved vejen gennem Sønder Lyngvig kommer jeg forbi en gammel vejrmølle, primitiv i sin bygning; lav og lille krykker den sig for vejret. Men hvor smuk den er, som den ligger her mod den lysende vesthimmel og de fjerne havklitter! Den og fårene, som græsser omkring den i aftenens sidste solskær, passer sammen med det fattige, enfoldige landskab.¹⁷

Umådelige stæreflokkede trækker som farende skyer ud over engene langs fjorden – tusinder er der af dem. De kaster sig som avner, udslyngede af en mægtig hånd, hen over agrene. Nu begynder de at samles til det store efterårstræk.

Solen går ned, og landskabet gråner under den kobberrøde vesthimmel. I den fuldkomne stilhed ligger de ensomme gårde som små øer, hvorom aftenens tågesøer begynder at stige.

Holmsland Klit nævnes første gang så sent som i 1531 og anvendtes da af beboerne på Holmsland udelukkende til „Fællig og Fægang“. Men efter-

hånden som tangen bredte sig mod syd, fulgte menneskene med og bosatte sig herude, og de første bebyggelser ved Hovvig og Søndervig må være blevet til omtrent ved det nævnte årstal. Først 1552 nævnes de sydligere Årgab og Havrvig, og i 1610 Lyngvig, den sidste kun med tre familier, hvis antal ikke steg indtil 1665. Det fremgår af lensregnskaberne, at dette sted har lidt skade af havrendinger og oversvømmelser hvert eneste år fra 1610 til 1665! – Gammel Bjerregård anlagdes først i 1802, nu findes alene på dette sted omtrent tredive familier.

Barskt og fattigt har livet været for folkene herude på den smalle strimmel mellem fjord og hav, imod nord især hjem søgt af sandflugt, sydligt af de bestandige oversvømmelser. Jorden, siger „Markbogen“ fra 1683, er idel sand, som snart overskylles af fjorden, snart af havet. Brødkorn, brændsel og tørv findes ikke, fiskeriet er den vigtigste næringsvej. Men om *strandinger* tier bogen helt, og dog er det utvivlsomt dem, der har givet beboerne mest. Thi deres tarvelige både, fireårede og uden sejl, var dårlige havbåde, og hver gang de havde benyttet dem, måtte de møjsommeligt på ny hale dem højt op i klitten. Det var fra strandingerne, de fik tømmeret til deres fattige boliger og brændselet til deres arne foruden meget andet godt, som drev i land.

Den stormflod, som rasede langs størstedelen af Nordeuropas vestkyst den 3.–4. februar 1825, var en katastrofe for klitboerne herude. Den 3. februar om natten kl. 3 brød havet samtidigt helt gennem klitten på seks forskellige steder med en sådan voldsomhed, at det kun varede tre-fire minutter, inden det nåede fjorden. Boliger bortreves, og kreaturer druknede i mængde; men mærkeligt nok omkom ingen mennesker, skønt mange først i yderste øjeblik redede sig op i klitterne. Da stormfloden var på sit højeste, var den store tange forvandlet til fem øer, og dens sydlige del var helt overskyttet i en mils udstrækning. Klitterne dernede jævnedes fuldstændig af broddet, og kun Gammel Bjerregård ragede op over vandet. Her sad familien lige til dagningen og turde ikke begive sig bort i den båd, som lå ved gården. Først den næste morgen begyndte vandet at falde; men tangen rundt om var ukendelig. Fra gården helt til Nymindegab var store klitpartier forsvundet, og hvor der før var ager og eng, sås nu kun sand- og grusflader. Kun langsomt forvandedes følgerne af katastrofen; den store, stenstrøede og fuldstændig ufrugtbar flade, hvorpå kapellet nu ligger, er endnu et minde om februar-stormfloden for over hundrede år siden.

Beboernes forbindelse med Ringkøbing, som i ældre tid foregik med køretøjer over de lave grunde i fjordens nordlige del, over hvilke der stod trekvart til en alen vand, var besværlig og farlig på grund af de mange huller i bunden. Jens Sørensen benævner kørestedet „false“ og viser, at det var prikket af som et almindeligt sejlløb, hvorover kørslen tog en time ind til skibsbroen i

A. Fr. 1932.

FISKER KRÆ LAURSEN, 69 AR
HOLMSLAND KLIT

Ringkøbing. Endnu viser en stenrevle et stykke uden for havnen, hvor dette gamle kørested førte ind til byen. Denne form for forbindelse ophørte i 1862.

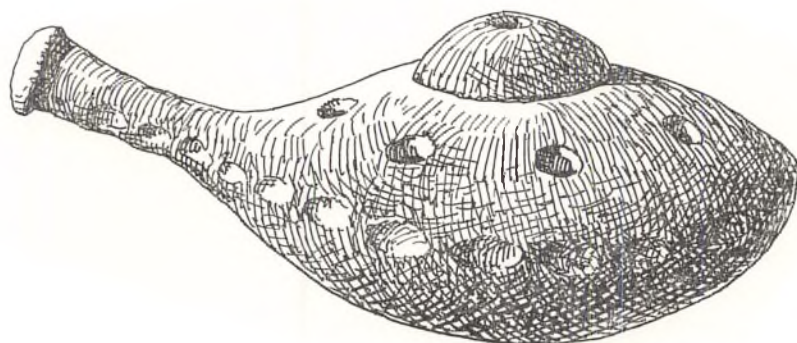
Livet i den barske natur med dets savn og farer har præget menneskene herude. Steen Steensen Blicher siger i *Vestlig Profil af den cimbriske Halvø* om denne befolkning: „Det er et mærkeligt Folkefærd disse Vestkystens Amfibier, der leve i Sandet og af Vandet. De ere i næsten enhver Henseende mere eller mindre ulige deres Nabolandsmænd: Klædedragt, Legemsbygning, Aasyn er kjendelig anderledes; selv Maalet, skjøndt Vestjydsk, har sin særegne Betoning. En Klitboers Aasyn har – for mig – Noget, ikke *Mørkt*, men *Mørkagtigt*: Noget, ikke *haardt*, men *hærdet*: Noget, ikke *koldt*, men *køligt*: Noget, ikke just *stivt*, men *lidet bevægeligt*. Jeg kunde ligne hans Ansigt med en Ager, som Havgusen har sveden og fortørret. Paa hans, som paa hans Hustrus, Kinder finde vi hverken Roser eller Liljer; endnu mindre finde vi Spor af heftige Lidenskaber: koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøjelig Standhaftighed – dette er Præget, hvormed idel Møje og idelig Fare har stemplet Havgassens Ansigt.“

De hundrede år, som er forløbet, siden Blicher skrev dette, synes at være gået sporeløst hen over disse folk; beskrivelsen kunne ikke være sikrere den dag i dag. De fleste herude er store, tunge, men magre folk, næsten altid lyse eller lysblonde. Der findes en mængde prægtige, nordiske ansigter, de er sikkert nogle af de mest racerene jyder, vi har. Et par af de bedste typer fandt jeg i Klegod, hvor jeg tegnede den 69-årige fisker Kræ Laursen. Han hører til de ægte, gamle Holmslandsfiskere, hvis slægt er meget lidt blandet med folk fra andre egne i modsætning til klitboerne nord for Søndervig, der er stærkt indgiftede med tilflyttede folk, endogså helt oppe fra Thy. Den gamle fisker har „brugt æ haw“ lige fra sine drengeår, men har for nylig måttet give op på grund af en hjertesygdom. Det holdt hårdt for ham, siger han, at måtte skilles fra sit bådelaug; men der var mange yngre folk imellem, som helt tog pusten fra ham under det hårde arbejde, navnlig med at slæbe de tunge havbåde på land. Og han holdt ikke af at lade dem slide for *ham* også, det generede ham ikke at kunne tage sin tørn med. Nu er han endelig gået i land og passer sin jord.

Uden at være særlig regelmæssig i trækkene er han dog en af de bedste havstriler, jeg har set. Vældig er han at se til, som han sidder dér foran mig; det stærke ansigt har en farve som gamle violiner, blikket et glimt af hav, munden er sammenknebet – yderlig stærkt i øjeblikket for at holde på den mægtige skrå. Vinduet foran ham er slået op, og en gang hvert femte minut læner han sig frem og sender en mundfuld spyt ud ad åbningen: det, man på jysk kalder „en ordentle blærp“. Ordet maler både stoffet og anslaget.

Man er forbavsende tryk overalt mellem de folk, man møder herude på

denne kyst. Nogle dejlige mennesker er det, indtagende ved deres ro, deres tillidsfuldhed og den værdighed, de viser. Ja, *værdig* er netop ordet. Det gør én glad og stolt at kunne kalde sig deres landsmand. Hvor som helst jeg kommer, bliver jeg bænket ved et kaffebord og trakteret helt ovenud. Næppe havde jeg vist mig her, før kaffevandet blev sat over ilden – vi måtte jo da styrke os til arbejdet, sagde konen. Selv sad hun ikke med til bords, det er ikke skik på disse kanter.

En af de ejendommeligste former for klitbo, jeg har set, mødte jeg i den bekendte Kræ Fjord i Nørre Lyngvig. Han er absolut i enhver henseende en modsætning til sine naboer, undtagen med hensyn til åben selvbevidsthed og gæstfrihed. Han kan ligne alting fra en sognerådsformand til en bankdirektør og har da også for mange år siden sagt fiskeriet farvel og er slået ind på landbrug og andre erhverv. Men han har gennem adskillige år været formand for redningsvæsenet på stedet og har opfundet et særligt apparat til udskydning af raketter. Han er en af de mest veltalende mænd, jeg har mødt, og samtalen formede sig begge de gange, jeg besøgte ham, mest som et timelangt foredrag, især om hans forhold til malerkunsten. For han er nemlig også maler foruden at være opfinder. Han maler alt muligt mellem himmel og jord, lige fra rene naturstudier til store kompositioner over bibelske motiver med masser af figurer. Medens de sidste er ufuldkomne og naive, viser hans arbejder efter naturen ofte et særpræget malertalent; ikke sjældent minder han i disse lidt om Ring, og hans farver kan være overordentlig smukke. For en del år siden udstillede han en enkelt gang på „Den Frie“.

Hvordan denne mærkelige autodidakt er blevet maler, herom fortæller en bekendt af ham følgende: Han havde aldrig i sit liv haft en pensel i hånden, og ingen havde nogen sinde drømt om, at han havde tilbøjeligheder eller evner for kunsten, mindst han selv. Det kom over ham simpelt hen som en åbenbaring. Og som sådanne har for skik, indfandt den sig ved nattetid. Han lå

og sov ved siden af sin kone, da han pludselig vågnede; og da han havde funderet en lang stund, puffede han konen blidt i siden og vækkede hende, hvorpå han sagde disse overraskende ord:

„Karen Mari! A trower fanden fo', a ka mål'!“

Og det viste sig, at han kunne.

Kræ Fjords gård er typisk for boligerne herude, der er bygget af klitlandets sædvanlige materiale, de mørke, brunrøde mursten.¹⁷ Sammen med nabogården og endnu en i nærheden er den nævnt i en matrikel fra 1688, som viser, at disse tre på den tid var de eneste boliger på stedet. Den er naturligvis senere ombygget, således sidst i 60'erne, da stuehuset flyttedes fra den søndre til den østre længe. Foran indgangsdøren ud mod vejen står en gammel signalkanon, som har været i brug ved stranden i tiden før fyret og redningsstationen byggedes.

Et af Kræ Fjords billeder har bl. a. interesse derved, at det er en illustration til en side af klitboernes virksomhed, som for længst er forsvundet. Ude i de yderste havklitter lå forhen de såkaldte „bowier“, lave boder af træ, hvis tage af lyngtørv eller tang oftest nåede helt ned til jorden. I forårsfisketiden fra april til sankt Hans var de opholdssted for karle og piger, som beskæftigede sig med havfiskeriet. „Esepigerne“ (af at „ese“ = sætte mading på krog), hvis hverv det var bl. a. at gøre krogene i stand hver morgen, inden karlene drog ud på havet, sov sødeligt i samme lille rum som mandfolkene – en gammel hævvd, som forekom ganske naturlig og næppe nogen sinde gav anledning til det, man fordem kaldte „utugt“ – en glose, som nu synes at være slidt op eller er blevet udrangeret som uforståelig. Pigerne lavede mad til karlene og tog indvolde og hoveder af fiskene – mest torsk og kuller – når den varme tid kom. Det var et utrolig slidsomt liv, siger Kræ Fjords hustru, som i sin ungdom i hele ti år har været med som esepige, også for karlene, som hver dag var på søen i deres store „havskibe“.

Hele denne form for fiskeri og dette liv er ophørt allerede i begyndelsen af 80'erne, og hytterne er efterhånden forsvundne. Under et besøg, jeg aflagde i Søndervig i 1899, så jeg endnu dér enkelte af dem, men af en noget anden type. Deres tagskæg gik helt ned til jorden, og ildstedet var ikke som her på billedet *uden for* hytten, men lige inden for døråbningen. På Kræ Fjords billede ses til højre tre esepiger med deres kurve på ryggen.¹⁹

Som formand for redningsvæsenet har Kræ Fjord oplevet adskillige ting; blandt andet har han været med til at bjærge 71 mennesker fra druknedøden. – Jeg mindes hans fortælling om en julestorm for en del år siden, da en svensk damper med 18 mands besætning strandede på kysten og han stod på stranden og dirigerede redningsmandskabet, mens han modtog den ene efter den anden af svenskerne, efterhånden som de halvdruknede blev halet i land gen-

nem broddet med redningsstolen, og sendte dem én for én hjem til Karen Mari, som puttede dem i seng og hægede om dem. Det år havde de atten julegæster!

Svenskerne viste sig for øvrigt at være nogle fyldebøtter, siger Kræ Fjord. De havde bjærget en hel del whisky og andet spiritus med i land, som de gik og pæglede af. Og drivende fulde havde de været om bord under strandingen, kahytten drev bagefter af ituslåede flasker, glas og spiritus. Anledningen til strandingen var da også den, at kaptajnen havde holdt hårdt østover lige ud for Søndervig i den tro, at det var Hanstholm, han passerede. Han har været „højt oppe“!

Karen Mari står ved siden, mens manden fortæller, og ser på ham med et strålende og muntert smil, der lyser langt hen. En smuk kone er hun endnu – hun har ikke været ilde, da hun var esepige, og har nok, om hun ellers havde villet, kunnet få karle på krogene uden større umage.

Sagn om strandinger og drukninger er mangfoldige herude. For omtrent hundrede år siden strandede et stort skib ud for Bjerregård, og alle folkene druknede. Der kom 19 døde i land, og dem slog man kister af rå fjæl sammen om, sejlede dem over fjorden og begravede dem i den østre side af „æ store Mjøll“, klitten syd for fjorden. Men mange år efter, siger gamle folk, som endnu kan huske det, kom kisterne til syne i den vestre side af bjerget, sådan havde sandflugten flyttet med klitten. Sagnet tilføjer, at der dengang ingen bjerge var sønden for Bjerregård, men det hele var ganske slet. Begivenheden har da fundet sted *efter* den store stormflod 1825.

Et andet sagn siger, at der har været et dødmandsbjerg mellem Bjerregård og „æ Gaf“. En kone fortæller, at hendes mand har været med til at køre ben af mennesker væk derfra, og at man fandt en mængde hårfletninger imellem dem.

Livet på fjorden inden for klitterne har ligesom arbejdet på havet heller ikke altid sparet beboerne herude. En dramatisk og uhyggelig begivenhed fandt sted engang, da nogle ålestikkere inde fra Stauning var kommet ud på en isflage, som gik i drift med dem, da strømmen greb den og førte dem til havs. De kom ud gennem Gabet ved aftenstid, og klitboerne, som intet vidste om det, hørte dem inde fra landet synge derude i mørket. Det var salmen: Hvo véd, hvor nær mig er min ende. Det var det sidste, man hørte til dem.

Det er ikke for meget sagt, at omfanget af ulykker, som fandt sted herude på vestkysten i gammel tid, kan måles ved omfanget af strandfogedgårdene, som var indrettede på at kunne huse de overlevende fra strandingerne, indtil de kom så meget til kræfter, at de kunne videretransporteres. En af de smukkeste af disse er strandfogedgården i Havrvig syd for Hvide Sande. Dens stuehus

med de hvidkalkede sokler og søjler, gesimsen med dens tandsnit og den smukke bue om kvisten, hvor forhen hovedindgangen må have været, er helt igennem ypperligt i sin stil. Facaden rummer 15 fag foruden de to nuværende døre. Man kan forstå, at gården er beregnet mere til en slags hotel end til bopæl for en enkelt fisker- eller bondefamilie.²⁰

Noget mindre fornem af ydre, men af endnu mere kolossalt format er strandfogedgården helt oppe i *Husby Klit* nord for Stadil Fjord; den ligger kun et par hundrede meter fra stranden i læ bag klitterne. Ligesom den førnævnte er den typisk for disse gamle gårde, som vestkysten var så rig på. Deres afstand fra hinanden varierede stærkt, især efter strandingernes hyppighed på de forskellige steder eller kystens mere eller mindre tætte bebyggelse. Ofte kunne en enkelt strandfogedgård overkomme at varetage en strækning på 1–1½ mil. Til gården ved Husby Klit hører kun en strækning på 1500 alen; det tyder på, at stedet har været farligt, hvad også beretningerne viser. Foruden at huse de reddede søfolk havde fogederne forpligtelse til at bjærge og samle ilanddrevet gods og våge over det, til auktionen fandt sted. Ved denne fik de indtil 50 % af salgssummen – så man vil forstå, at strandingerne kunne være en betydelig indtægtskilde.

I „Søren Banks Gård“, som den hedder efter sin nuværende ejer, har salsen ikke mindre end 14 rummelige værelser. Og yderlængernes dimensioner står i forhold dertil. Alt er storslået både inde og ude, og en mere velholdt gård har jeg sjældent set. Søren Bank, som er en mand på godt de halvt hundrede og driver et stort landbrug, svarer godt nok til sin gård. Han er en stor, kraftig vestjyde med glatraget ansigt og smukke trækk, en aristokrat af ydre og af væsen.

Der går sagn om, at der heroppe ved Fjand lidt nord for Husby har ligget en kirke, „Kabel Kirke“, og en gammel herregård, „Fjandhus“, som lå ved en vig mellem Fjand og Sønder Nissum, og at vejspor skal have vist forbindelse mellem gården og kirken. Det var ad denne vej, at den døde herremand Eske Frost og hans døtre „gik igen“. De kom kørende i „de hellige nætter“ med fire sorte, ildspyende heste for kareten for at høre messe i kirken. Et Mariabillede i Sønder Nissum Kirke skal være kommet ude fra Kabel Kirke sammen med flere andre sager. En gammel præst fra den forsvundne kirke kommer om nætterne og ser til disse ting; han kommer ude fra sydvest, hvor kirken lå, og har sin egen sti gennem klitterne, som ingen andre benytter; thi han er meget farlig at møde. Det er ikke noget godt tegn, når man hører kirkens klokker runge derude fra dybet, det varsler strandinger og ulykker.

Gamle folk fortalte, at der har ligget ruiner i form af en stor stendynge i strandkanten derude; og efter de store storme i 1911–12 er der fundet tilhugne sten på stedet, som gør det sandsynligt, at sagnet har ret.

Et andet sagn siger, at der for mangfoldige år siden blev skyllet en død havmand op på kysten ud for Husby, og at beboerne jordede ham på Husby Kirkegård. Men efter den tid tog havet så voldsomt ind af landet hvert år, at folk blev rædde for, at det skulle tage både kirke og kirkegård. Så grov de havmanden op igen for at begrave ham ude ved havsiden. Men se – da de fik gravet ned til ham, sad han og sugede på sin ene tå! Og da de nu bar ham ud for at jorde ham i havklitten, talte han til dem og sagde, at nu skulle de have tak for *det*, nu ville havet ingen skade gøre mere! Og siden lagde havet lige så meget land til, som det havde taget.

Efter mit besøg ved de mægtige sanddynger på Holmsland Klit og ved Blåvand, skuffes jeg noget af landskabet ved Husby Klitter. Fra de største af dem er der udsigt mod syd over Stadil Fjord, som i dag ligger trist og grå under en lav bygevejshimmel. Overhovedet er hele landet i firkanten mellem Nissum og Stadil Fjord af et ret ensformigt præg: lave, oftest dyrkede jorder eller engdrag, og sivene om fjordbredderne strækker sig af og til langt ind over landet, så man ofte færdes adskillige kilometer ad de lave veje med tagrørskove til begge sider. Kun et par steder på den inderste side hæver landet

sig til en halv snes meters højde og minder her om det ligeledes tæt bebyggede og lige så uinteressante Holmsland. Helt ned til Stadil er landskabets karakter den samme, et lavt fjordland med mængder af søer og gennemskåret af brede, rørbræmmede vanddrag, tæt bebygget, med en vis frodighed og velstand – men trøstesløst kedsommeligt. Kun fuglene skænker det skønhed og liv, og et godt jagtterræn må det være. Jeg så enkelte flokke af hjejler foruden mængder af viber; bekkasiner lettede af og til fra sivene langs bredderne, og flere gange så jeg flyvende gråænder. Gæs forekommer her ved forårs- og efterårstid i stor mængde.

Men både landskabeligt og med hensyn til fugleliv er den sydlige del af *Ringkøbing Fjord* langt mere interessant. Det er *Tipperhalvøen* og den nordligere beliggende *Klægbanke*, som er så indgående beskrevet i S. H. A. Rambuschs værk *Studier over Ringkøbing Fjord*.

Tipperhalvøen strækker sig i omtrent halvanden mils længde ud mod nord fra Gødel Bjerge ved fjordens sydbred. Hele den store halvø er opstået ved Nymindegabs vandring mod syd, da det tidligere klitland Tipperne efterhånden adskiltes fra Holmsland Klit, hvorefter havvandet brød ind, underminerede og bortskyllede klitterne og forvandlede arealet til flader af sand. Digeanlæg og plantning af hjælme standsede sandflugten, og fladerne dækkedes efterhånden af et lag klæg, hvorpå der dannede sig vegetation af stride græsarter som harrild og fiorin. Nu er det hele et veritabelt frugtbart marskland, kun med enkelte klitpartier på Bjålums syd- og vestside.

Geografisk deles halvøen i Tipperne, Stenpold, Langpold, Skidenbugt, Bjålum, Ny Værn og Gammel Værn. En mængde småholme og polde, der har samme beskaffenhed som halvøen, ligger udenom, og i øvrigt er hele halvøen så sønderdelt af strømme, vanddrag og laguner, at den, især ved højvande, virker på øjet som en samling store og små holme mere end som en retskaffen halvø.

Omvendt kan stedet under tørke eller blot ved stærkt lavvande gro sammen med den omliggende, lave fjordbund, der da ofte tørlægges i hele trekanten fra sydsiden op til linjen mellem Tippeternes nordspids og Skjern Ås udløb, så den minder om Skallingens sandørken – den samme jævne flade uden en eneste plante og med det omgivende, fjerne land som bølgende luftspejlinger.

Men efter disse våde augustdage søger jeg forgæves *dette* billede herude. Efter at have passeret en interimistisk træbro over strømmen Gødelen, når jeg kun ud til Bjålums nordside, før jeg standses af oversvømmelserne, der dækker vejen og engene foran mig som en sø, over hvilken en række telefonpæle fortsætter mod nord og spejler sig i vandet. Til alle sider undtagen mod syd ser jeg strømme, småsøer og sumpe, som splitter de lave enge. Vil jeg videre,

må det blive i båd, og en sådan findes ikke. Men for landskabsindtrykkets skyld er det overflødigt at gå længere, synet af Bjålums nordlige del med udsigten mod nord giver et fuldtro billede af stedet.

Her er lige så fladt som i den tønderske marsk, eller snarere fladere, for her findes ikke diger, ja end ikke en eneste menneskebolig ses fjern eller nær. Men i syd og vest begrænses Bjålum i modsætning til den øvrige halvø af lave klitter, og langt ude i sydvest løfter Hans Lønnes Pold sin lille blege bjergtop over forgrundens grønne engflade og de nære klitter bag denne.

Men trods det samme jævne engterræn er stedet dog uhyre forskelligt fra marsken. Det er vandet, som gør denne forskel, det giver farver, som marsken ikke ejer. Engene er mere grønne end alle andre, alle strømløb og småsøer er kornblå, sivene langs dem er klart grønne, okkerfarvede, orangegule og røde. Det er som en strålende palet, hvor farverne er sat op mod hinanden i skarpt afgrænsede flader og klatter, men i den herligste harmoni. Hvide får med kulsorte ansigter, omringede af store, tykke lam, brune plage og røde kalve, færdes over engene. Himlen er blå og høj med østenblæst og fine lammeskyer, vinden pusler i græs og siv og rifler det dybblå vand. Usynlige strandskader hvipper et steds langt borte, en kalv brøler så såre. Langt inde på det næsten usynlige fastland rager nogle kirkespir op. Og milefjernt ude i syd hæver Blåbjerg sin majestætiske top, blåsort som et forkullet krater, op over det farverige landskab. Det er næsten som *Rocca di Papa* over den romerske Kampagne. Men *dette* landskab, som Vorherre bogstavelig talt først har lavet

i går, er endnu mere forbavsende. Det er en lille farveskitse, han har kastet hen i et lykkeligt øjeblik.

Pragtfuldt må her være ved forårs- og forsommertid, når de tusinder af fugle ruger herude. Efter Rambuschs opgivelse findes her ikke mindre end 50 årligt ynglende arter på stedet, deriblandt 34 vade-, strand- og engfugle, foruden 4 arter, som *formodes* at ruger her. Desuden viser sig årligt over 40 arter på træk over stedet, deriblandt så godt som alle de hos os forekommende ænder, gæs og svaler foruden en mængde rovfuglearter. Hertil kommer 19 arter, som *af og til* forekommer under trækket. I *klitterne* på Bjålum ruger urfugl, agerhøne, havmåge og gravand, den sidste i betydeligt antal.

Fuglene er fredede her ligesom på den nordligere i fjorden beliggende Klægbanke.

Et par kilometer vest for Ringkøbing ligger ved vejen til Søndervig en meget smuk vindmølle, *Gammelsogns Mølle*, en af de største og mest monumentale, jeg har set. Dens ejer, Ole Møller, er af et imponerende ydre, en pragtskikkelse, til trods for at han fornylig er fyldt de halvfjerds. Hans slægt har i de 200 år, møllen har eksisteret, boet på stedet, og virksomheden er i hele denne tid gået i arv fra fader til søn. Den gamle møller er nem at komme til rette med; han modtog mig næsten som en gammel ven, skønt vi kun har set hinanden én gang før, da jeg i fjor fotograferede møllen. Da jeg nu fik lov til at tegne ham og vi skulle bænke os i stuen, gik han ud og hentede en flaske sort portvin, som han stillede på bordet imellem os. Han fortalte, at hans sønner har foræret ham den til hans 70-års fødselsdag, og at den siden har været fredet i klasse A. Men i anledning af mit besøg skal den undlives, mine protester hjælper ikke.

Den gamle holder meget af at fortælle, og da *jeg* holder meget af at lytte, kommer vi til en forståelse også på dette punkt. Han nærer den sikre forvisning, at hans kære mølle er under separatbeskyttelse af højere magter – *brænde* kan den i al fald ikke, skønt der har været adskillige tilbud! De to sidste nævner han. For få år siden slog lynet ned i hatten og durk lige til grunden, splintrede stumper af de to svære egestolper i dens midte og slog en alenlang splint af den ene, så den som en dolk fór ind i maven på en fyldt mel-sæk med en sådan kraft, at ikke et fnug spildtes. Dér sad den. Men møllen stod sig knageme! Det gamle, stenhårde egetræ fængede ikke med en eneste gnist, og af strået gik der ikke så meget som en røg. Der brændte to aviser . . .

For en del år siden nedbrændte derimod møllergården lige til grunden. Den ligger norden for møllen og tæt op ad denne. Men vinden var selvfølgelig i sydvest! Møllen synes at være assureret i selve himlen.

Det krepere Ole Møller at høre på et par damer, det var „naturligvis

kjøbenhavnere“, som forleden dag var standset uden for møllen og stod og så på den. „Åh,“ sagde den ene og pegede med parasollen, „læg mærke til den gamle forfaldne mølle – se, hvor rotterne har gnavet i den!“ – Det var spurverederne i tækningen, hun havde opdaget.

„Di war s'mænd sjæl' møj mier forfalden end æ møll,“ lagde han til, „om åsse æ sparre et' æ begøndt å bøgg i dem indno!“

„Kjøbenhavnere“ er et forfærdeligt smædeord i vesteregne. Mellem jægere herovre kendes dette fabeldyr på sin sportsmæssige udhaling med gamacher, grøn jægerhat med en fjerkest i osv. En sådan, som oven i købet var lidt vigtig og højttalende, var engang kommet på andejagt med en del indfødte herude, og det endte da med, at han kom „isøk“ i en mose, hvor han sad i tørvedynd til op på livet og råbte om hjælp. Stedets sognefoged, som var mellem deltagerne, nærmede sig til ham, mens de andre så til, opløftede sin røst og sagde:

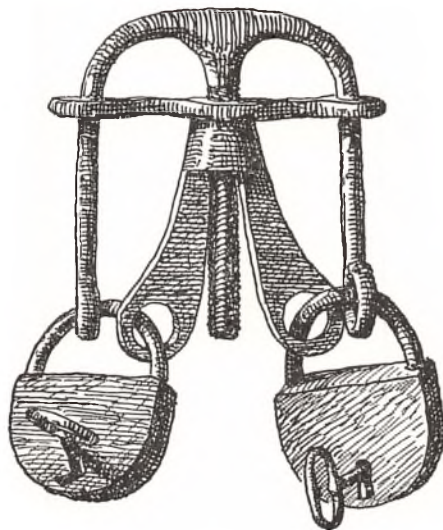
„Hjælp' Dem, de ka a missel et' – men a ka forkort Deres lidelser!“ Og så hævede han bøssen og pegede på ham. Så kom manden op af hullet i en håndevending. Resten af dagen skal han have været noget tavs og indesluttet.

Et par miles vej nord for Ringkøbing ligger nær ved Tim Kirke den tidligere så berømte *Timgård*, som i lang tid tilhørte slægten Gyldenstjerne. Det var

OLE MØLLER
FRA GAMMELSOGNS MØLLE VED RINGKØBING

rigsmarsken Peder Gyldenstjerne († 1594), som opførte gården på en borgbanke, der findes NNØ for den nuværende gård. Den byggedes efter sagnet af materialet fra den nedbrudte Vestervig Klosterkirke – „Timgaard den røde lagde Vestervig øde.“ Bygningen stod kun til begyndelsen af det 18. århundrede, da den nedbrødes, mens ladegården er bevaret. På gården er fundet brudstykker af en ligsten, som uden tvivl har været bestemt for Sigbrit, kong Christian II's veninde. Den bar inskriptionen Sigbrecht Willumsdochter. Det var Knud Pedersen Gyldenstjerne, som førte stenen hertil, og som for at vise sine følelser for damen skal have ladet den opstille i borgporten, for at alle forbipasserende kunne besudle den med en spytklat, eller hvad man nu ellers havde ved hånden. Det var en vittighed i tidens stil.

Om Peder Gyldenstjernes liv her på gården går mange skrøner. Da han engang havde Frederik II til gæst, tog han det løfte af kongen, at han ville blive på gården, til et bestemt vinfad i dens kælder var tømt. Men Peder satte fadet i forbindelse med andre, så besøget trak lidt længe ud. Det forekommer mig at have været letsindigt af Gyldenstjerne. Der var jo fare for hele kælderen: Frederik II var en af de tørstigste oldenborgere, vi har haft.

Der skal have været arrangeret en vædekørsel mellem Gyldenstjerne og kongen, hvor målet var gårdspladsen, ved hvis indkørsel der stod tolv hvide sten, og hvor der i dagens anledning var opstillet en lakaj ud for hver af dem. Lige ved indkørslen svingede Peders vogn frem foran kongens og nåede først ind på pladsen, og i forbifarten råbte adelsmanden i sin overmodige stemning „pyt“. Heraf mundheldet: „Pyt, sagde Per til kongen!“

„Jeg vil ingen pytten vide af, Per,“ sagde majestæten, som formodentlig var sur, fordi han tabte.

Der er intet usandsynligt i de ovenfor genfortalte sagn om livet på Timgården; det hele smager godt nok af den naivitet, ofte parret med en uhyre brutalitet, som karakteriserede selv datidens højeste klasser.

I det lille udmærkede Ringkøbing Museum fandt jeg en genstand, som giver et ejendommeligt, kulturhistorisk bidrag til livet på vore herregårde i det 15–16. århundrede. Jeg har tidligere fundet gamle torturredskaber på vore folkemuseer, således den ovenfor afbildede tommelskrue fra museet i Ribe.

Men den omtalte genstand tyder på en yderlig råhed, som man har vanskeligt ved at forbinde med en race, der netop fra de ældste tider har været kendt for at sætte sine kvinder særlig højt.

Troels Lund omtaler i *Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede* de såkaldte kyskhedsbælter, som har været i brug i landet på den tid. I Cluny-Museet i Paris findes udstillet et par stykker, hvis renæssanceornamentik temmelig nøje viser, hvilken periode de er fra. De er, så vidt jeg husker, lavede af elfenben og desuden forede med tøj. Men dette eksemplar, nu uden tvivl et unikum her i landet, er et plumpt og groft arbejde af massivt smedejern på ca. 14 punds vægt, tilsyneladende beregnet på at torturere den ulykkelige, der bar det, foruden at vise hån og tilføje den dybeste ydmygelse.

Genstanden skriver sig fra en stor gård på Ringkøbing-egnen, hvor den har været opbevaret, så længe nogen kan huske, indtil den for få år siden er kommet i museets besiddelse.

Fra Bøvling Klit til Thyborøn

Det er en sen eftermiddag med vestenluft, jeg er nået ud til kysten ved *Fjaltring*. Landskabet står yderst med lave klinter mod forstranden, men er frugtbart og veldyrket helt ud mod de yderste fald. Mine støvler ælter dybt i leret, hvor jeg end går.

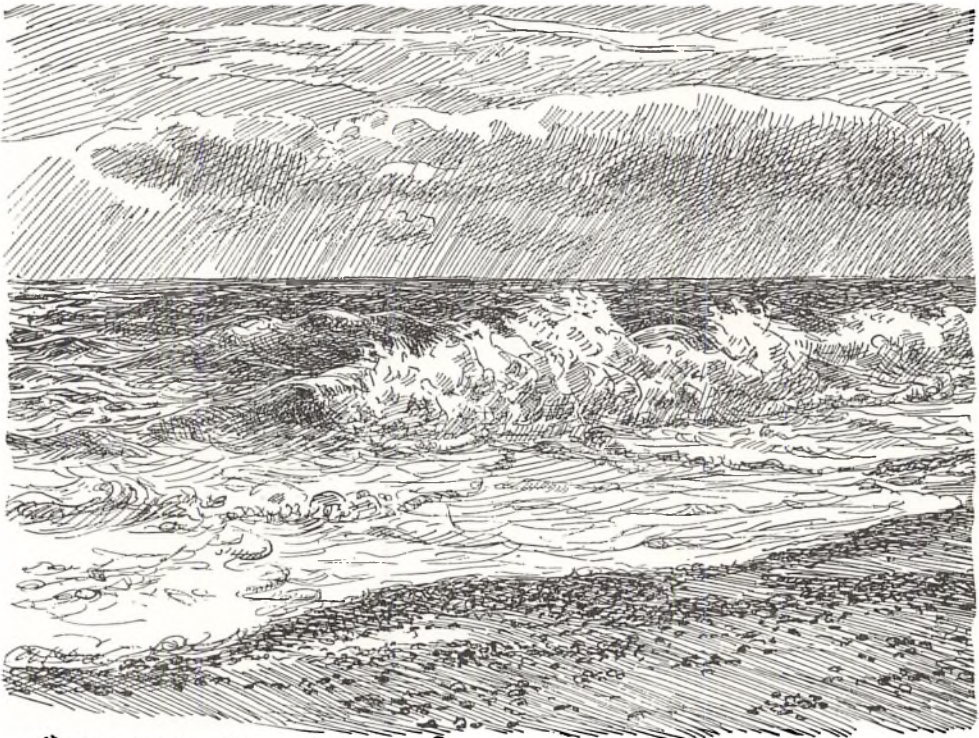
Brændingen under klinterne op over den smalle forstrand er pragtfuld i det lave, intense sollys. Et mægtigt bulder og en brusen går langs hele kysten, ørerne døves af braget og øjet blændes af den vildt glitrende havflade.²²

På en sollys sommerdag som denne er det svært at forestille sig al den uhygge og gru, som denne kyst har været vidne til. Men jeg står her på den strækning af Jyllands vestkyst, som har den mørkeste historie. Navne som *Fjaltring*, *Ferring*, *Bovbjerg* og *Harboør* ejer en klang så alvorlig som få andre danske stednavne, de mest uhyggesvangre langs hele dette barske kystland.

Fra klinterne ser jeg langt mod syd over den smalle, lave *Bøvling Klit*, som skiller *Nissum Fjord* fra havet – milevidt, til hvor den forsvinder i sørøg og solflimmer. Just dérnedede var det, den største stranding her i landet fandt sted hin juleaftensdag 1811, da de to engelske linjeskibe *Defence* og *Saint George* drev ind på revlerne, 1292 mand druknede og 18 blev reddet . . .

Defence under kaptajn Atkins og *Saint George* under kaptajn Qvian var sammen med et tredje linjeskib, *Croecy*, og nogle mindre krigsfartøjer afsejlet fra *Kattegat* den 16. december for at konvojere en handelsflåde på ca. 150 skibe til England. Da flåden var nået ud i *Nordsøen*, opstod en stærk storm af *VSV*, som holdt sig i tre døgn og adsplittede skibene. Af konvojen holdt kun *Defence* og *Saint George* sammen, men drev ind mod kysten af *Jylland*.

Fire mand fra *Fjaltring* holdt om natten den 23.–24. december vagt ved stranden hos et indstrandet barkskib. De havde bygget sig et telt til værn mod den græsselige haglstorm, som rasede. De meddelte senere i søforhøret, at de kl. 5 om morgenen hørte „en usædvanlig lyd“ ude fra havet; og i samme øjeblik, som de løb udenfor, så de et glimt og hørte et kanonskud ude fra nordvest. De løb sammen hen til stedet, og lidt sydvest for *Tranholm* fik de øje på et stort skib, der stod fast på yderste revle. Før de nåede frem, var masterne faldne, og flere vragsstykker kom allerede drivende i land. På ét af disse holdt en mand sig fast, som de bjærgede. Siden kom fem mand til ind på nogle sammensurrede rundholter, og endelig endnu én, og de blev alle reddede med stort besvær. Syv mand i alt. Skibet var *Defence*, og hele resten af dets 550 mand store besætning blev i havet.

5e Aug 1832 sk. Vylby Strand

De reddede fortalte, at *Saint George* var strandet $\frac{3}{4}$ mil længere mod syd. Herom vidnede senere strandrideren Anders Andersen, at da han kom til stranden tidligt om morgenen den 24. og så skibet, var den ene af dets master endnu ikke kappet. Hele denne dag gjorde besætningen intet forsøg på at komme i land, og der kom hverken lig eller vragestumper derfra. På grund af storm og brænding var det hele dagen umuligt at komme til hjælp; juleaften indtil midnat så kystboerne lys i skibets kahytter, og muligvis har besætningen da endnu ikke opgivet håbet om frelse. Der syntes at herske ro derude. Men juledag op ad formiddagen begyndte nogle af mandskabet at gå fra borde i sammensurrede vragestykker, og dermed vedblev de til ud på eftermiddagen; men da stormen stadig holdt ved og blev mere nordlig, nåede kun ganske enkelte stranden. Nu hørte klitboerne gennem stormens susen og havets larm hele tiden de skibbrudnes angstskrig – men der var intet at gøre. Om aftenen i mørkningen kom en flage af kahytten drivende i land gennem brændingen. Derefter blev alting stille . . .

Fra *Saint George* nåede elleve i land af en besætning på 760 mand!

Vragestykkerne dækkede de følgende dage stranden i over $\frac{3}{4}$ miles længde. Men lig vedblev at drive i land til helt hen på foråret. Ved et forhør, som afholdtes den 12. februar 1812, er der allerede langs kysten optalt over seks

hundrede druknede. Optegnelserne viser blandt andet „ét fruentimmer“, senere yderligere „to fruentimmer“.

Strandfogederne sørgede de fleste steder for, at de døde jordedes på kirkegårdene, indtil sognefolkene efterhånden satte sig derimod „for pladsens skyld og for de farlige uddunstninger“. På Nissum Kirkegård begravedes straks efter strandingen 34 mand – mens de reddede engelske søfolk stod grædende omkring graven. Og ikke mindre end to hundrede jordedes i en fællesgrav i et hjørne af Husby Kirkegård, hvor de danske „grønne jægere“ skød æres-salut over de døde fjender.

Men de allerfleste lig blev begravet i klitterne i store hobe. Mange „dødmandsbjerge“ vises endnu langs kysten fjernt og nær om strandingsstedet.

Vragresterne af de store skibe ligger endnu på stedet, hvor de sank.

Jeg kunne standse nu ved dette ene eksempel på, hvad beboerne af denne kyst har været vidne til. Men jeg skal dog omtale én begivenhed til, som E. Falbe-Hansen, dengang dommerfuldmægtig i Lemvig, har nedskrevet i sine *Erindringer fra Vestjylland*, og som ligger nærmere op imod vor tid.

Den 2. oktober 1860 kom en orkanagtig storm af sydvest, som i de følgende dage drejede over vest og nordvest til nord og rejste søen voldsomt. I tre døgn strandede på kysten fra Thyborøn til Thorsminde *fjorten skibe*, mennesker omkom i mængde, og uhyre værdier gik til grunde.

Til dommerkontoret i Lemvig kommer om eftermiddagen den 2. oktober bud om to strandinger ved Fjaltring. Den følgende nat meldes om to andre ud for Bovbjerg, og næste dag melder en ridende fisker fra Harboør om to strandinger ved Thyborøn. Mens dommerfuldmægtigen gør sig rede til at tage ud til kysten, kommer en fisker på en usadlet hest og melder om flere strandinger sydligere på Harboørtangen med tilføjende, at der ses flere skibe på havet, som ikke vil kunne klare kysten.

Fra Engbjerg Bakker får forfatteren det første, voldsomme indtryk af det oprørte hav. „Herfra overskuede jeg hele det lave Harboør med Klitrækken fra Bovbjerg i Syd til Agger i Nord, og derved for det fraadende Hav, der allerede flere Steder oversvømmede den lave Tange. Man øjnede allerede her 4 strandede Skibe, som væltede sig i Havstokken langt mod Nord. En Brig og en meget stor Damper var nær inde under Kysten og vilde øjensynligt snart støde lige ud for os, og flere andre Skibe drev langs Kysten for Takkel og Tov og tildels med kappede Master, alle dødsdømte.“

Han når kysten samtidig med, at briggen strander. Forstranden er udslettet, og brændingen når helt ind til klitternes fod. „Da Briggen, der havde drevet langs Landet nordpaa, naaede ud for os, drejede den Stævnen lige mod Land, og ved Hjælp af et lille Bramsejl satte den med stor Kraft lige ind paa Kysten,

svajede rundt og stod med Bredsiden mod Landet. Havboerne udbød, da de så dette: 'Den Fyr har været her før, han kender Rummelen, det ser man straks!' – Og ved raketforbindelse fra klittoppen reddedes alle i stolen. Kap-tajnen genkendtes straks af kystboerne – han var strandet på samme kyst for et par år siden.

Imens er den store damper kommet revlerne nær oppe ved Chr. Pedersen-Knoppers len lidt nordligere. Den har slæbt ankrene efter sig, hugger et øjeblik på yderste revle, løftes over og nærmer sig næste revle. Men ankrene har nu taget bunden på yderste revle, og efter at det vældige skib har hugget en kort tid, synker det pludselig mellem begge revler, og et jammerskrig når land gennem brænding og storm. „Vi så Folk entre op i Vanterne og surre sig fast i Mersene; men om end disse for det meste vare over Havet, saa slog dog af og til de sværeste Bølger op over dem, og Folkene havde aabenbart svært ved at holde sig fast, ligesom det var klart, at de tildels var let paaklædte.“

De mange hundrede tilskuere på stranden kan intet udrette. – „Paa èn Gang viste der sig som en stor, hvid Faareflok, der kom op af Damperen og drev ind mod Land.“ Dækket er sprængt, og en mængde store bomuldsballer flyder fra lasten ind mod stranden. Over den voldsomme brænding, hvor ingen båd kan gå ud, søger man forgæves at nå skibet med raketterne. Imens høres bestandigt de skibbrudnes råb gennem bulderet.

Så indtræder mørket, og alle må gå hjem, mens de håber på en bedring af vejret mod daggy. Lige før man vil gå, findes liget af et spædbarn iland-drevet i havstokken. Og så – i næste øjeblik kommer en hollandsk kuf ind over revlerne. Det er erfarne folk, de sætter skuden så højt og fast op i havstokken, at den står ganske støt. Der bliver straks forbindelse med raketten; men hol-lænderne benytter den ikke. De vinker roligt til folkene på stranden og bliver om bord. De vil skam vente, til det blir lyst!

Ved daggy blev de alle reddet. Det var kuffen *Barend* af Haarlem – „nogle mærkværdigt rolige Folk, store, svære, tavse Mænd“. Det viste sig, at fartøjet holdt hele tønnen ud.

Efter at stormen havde varet hele natten, forsøgte man ved daggy på ny at nå damperen med raketterne, men forgæves. Vejret bedredes ikke; men kl. 4 om eftermiddagen går en halv snes mand ud med redningsbåden, som de efter mange forgæves anstrengelser får lykkeligt ud over brændingen, og ror videre mod vraget. Til læ kan man ikke nærme sig dette for drivende vragstykker; man må om til luvart. Og her springer de skibbrudne nu enkeltvis i søen og bliver fisket op og lagt i bunden af båden. Folkene nåede ind med de første ti mand og slap lykkeligt gennem broddet på inderrevlen. De skibbrudne blev henlagt i klitterne; mange af dem var besvimedede, de andre faldt i søvn og lå som døde kroppe i marehalmen.

Sydpå i Anders Kruses strandlen var på samme tid strandet skonnerten *Trois Soeurs* af Auray. En ilanddreven mand var dræbt og liget lagt i et udhus, hvor det blev synet. Han havde fået hjerneskallen knust. Det var en meget smuk og blomstrende ung mand med helt blondt fuldskæg, og han lignede aldeles de jyske fiskere. Kanske er han en efterkommer af normannerne, som nu efter tusind års forløb er vendt tilbage til sit hjemlands kyst. Da var det ikke gæstfrit af den.

Ud for Ferring Kirke strandede samtidig galeasen *Margrethe* af Fehmern, syd for Bovbjerg to andre skibe, og noget sydligere ud for Nissum Fjord endnu to andre fartøjer. På et af disse omkom hver eneste mand. Man så dem stå i agterstavnen; de omslyngede hinanden, og man hørte deres råb. Kort efter forsvandt de alle i bølgerne. Et navnebræt flød i land; det bar indskriften *Tapperheten*.

Nordligere stod oppe ved kysten fregatten *Kronprins Frederik* af Drøbak, og ved siden af den skonnerten *Marie* af Stockholm. Alle folkene blev her reddet og indkvarteret hos de venlige kystboer i de ensomme gårde mellem hav og fjord, hvor der blev gjort alt muligt godt mod de forulykkede. Kystboerne herude var folk, som sad i stor velstand. Men året efter kom havet under en stormflod og tog hele velstanden, marker, gårde og alt. Folkene bragtes til betlerstaven, men der blev samlet ind til dem over hele landet, så de kom på fode igen.

Men med disse eksempler kan det vel være nok.

Blandt fiskerbefolkningen herude var mange mægtige skikkelser; efter beskrivelsen minder de om de store rødhårede eller lysblonde Skagensfiskere, som Ancher har malet. Hvad de er blevet så store af, er ikke nemt at sige, for deres kår var i al fald ganske elendige. Især fiskerne i Harboør og Langør Huse førte et usselt liv, som ofte fristede dem til at tilegne sig et stykke vrag-gods fra havet, hvad gammel ret nægtede dem. Hjemme frøs de og måtte ofte nøjes med et stykke tørret komøg som brændsel i de dårlige, utætte hytter. Når havet kastede et stykke herreløst tømmer op for næsen af dem, skulle man da fortænke dem i at slæbe det hjem og putte det i kakkelovnen, i stedet for at præsentere det for strandfogeden, for at der kunne flyde et par skilling i H. M. kongens kasse? Men sligt forfulgtes som tyveri med stor strengthed. I Harboør var omtrent halvdelen af befolkningen straffet for strandtyveri.

Omkring 1850 kom en stor kriminalsag op på egnen. Der var strandet et skib med en rig ladning, især af indigo, men også mange andre gode sager. Havboerne fik den daværende herredsfoged, som var en meget fattig mand, til at være med i laget – og så stjal de næsten hele ladningen. Men det kom amtmanden for øre. Herredsfogeden hængte sig for at undgå retfærdighe-

**FRØKEN KVISTBORG LARSEN
DATTER AF STRANDFOGEDEN I FERRING**

dens næve – *a narrow escape!* Men klitboerne blev nappede med alle deres hælere, mange købmænd i nabobyerne. Der var over hundrede tiltalte, og mange, også rige og ansete mænd, kom i tugthuset.

Synet på de fattige fiskeres smårapsrier burde have været mildere. Disse folk havde næsten intet at leve af uden de fisk, de selv fangede i deres dårlige „havskibe“ – store, fladbundede både med høj for- og agterstav. De af dem, som kunne holde en ko eller et par får i klitterne, gjaldt for velstillede. Ellers var det kun ved hjælp under strandinger, at de kunne tjene sig en lille dagløn. Det er rimeligt, hvad pastor Vaupell sagde, at deres bøn lød således: „Herre, frels os fra Ulykker og Strandinger! Men *skal* der nogen strande, saa lad det ske i vort Len!“

Hvad disse fiskere udsatte sig for, f. eks. ved aftaklingen af et i brændingen rullende og huggende vrage, gør man sig intet begreb om; og det vakte altid beundring hos de fremmede, strandede søfolk, når fiskerne, af hvilke mange havde været på langfarter, løb ud ad bovspryd eller rundholter på de rullende vrage. Mange gange ofrede de livet for de skibbrudne eller for deres kammerater, når fare truede dem. At gå disse heltemodige folk nær på klingen, fordi de holdt på deres fra arilds tid nedarvede tradition, at hvad havet sendte dem, var *deres*, det var ofte småligt.

Disse nærmeste kyster, som har set så megen elendighed, blev også vidne til de første, *planmæssige* forsøg på redning af mennesker, og det fremragende danske redningsvæsen har haft sin oprindelse her. Det var på Harboørs kyst, at man under en stranding i 1847 første gang forsøgte at komme i forbindelse med den nødstedte besætning ved hjælp af en trosse til skibets takkelage, og 4 mand af 13 blev reddet på denne måde. De to første raketapparater opstilledes ved Flyvholm og Tuskær, og 1850–51 bevilgede regeringen 25.000 rdlr. til anskaffelse af sådanne apparater og til synkefri både. 1851 var der foruden de to førstnævnte steder indrettet redningsstationer ved Skagen, Kandestederne, Løkken og Sønder Lyngvig på Holmsland Klit, og deres antal øgedes hurtigt. 1852 blev redningsvæsenet for hele landet organiseret.

Af en i 1890 udkommet oversigt over strandinger i årene 1851–1889 fremgår det, at 11 jyske fiskere i dette tidsrum satte livet til under redningsarbejdet. Men det fremgår af samme opgørelse, at der i det nævnte tidsrum strandede i alt 2.354 skibe på Jyllands kyst. Om bord på disse befandt sig 18.567 mennesker, af hvilke der reddedes 17.574.

Jeg har ikke kunnet finde oplysninger om, hvor højt de 11 fiskeres enker var pensioneret.

Alt det, som havboerne her blev vidne til, alle de farer, som de selv blev udsat for, og deres strenge, fattige liv satte sit præg på deres sind. Er det

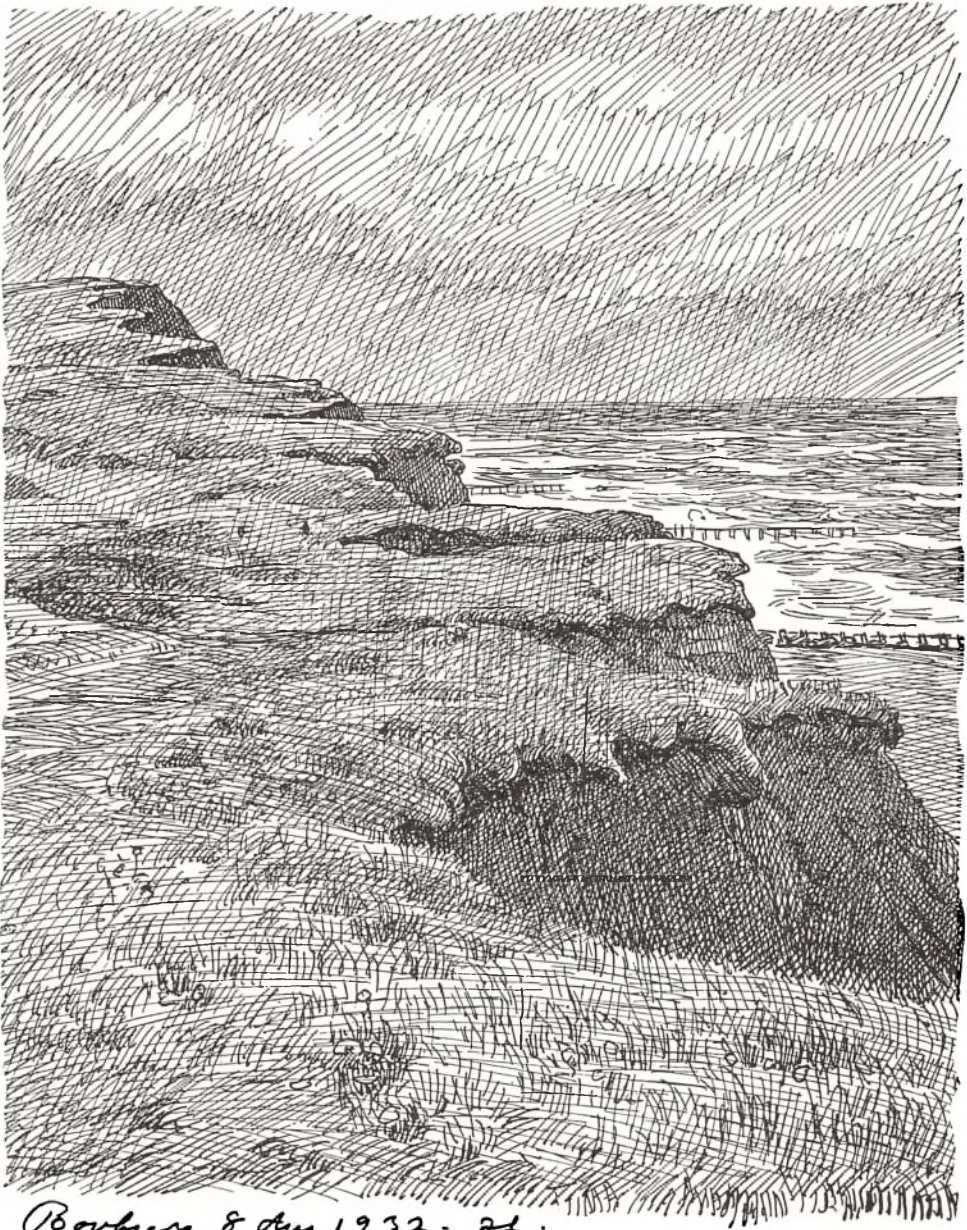
underligt, at de fablede om eventyrlige skatte, som var drevet i land fra strandede skibe og skjult i klitterne, og at de i smug gravede efter dem?

For mange hundrede år siden, siger et sagn, strandede en engelsk prins ud for Bovbjerg. Skibet sønderlodes, og besætningen omkom; men prinsen selv kom levende i land tillige med et guldskrin, som indeholdt store skatte. Da han forkommen og elendig lå på stranden, kom tre „drenge“ og slog ham ihjel, hvorpå de begravede ham og skatten i en høj, kaldet „Wormhyw“, ved den nordre ende af Bovbjerg. Navnet betyder Ormehøj, og stedet kaldes endnu således, skønt selve højen er forsvundet i havet i første halvdel af forrige århundrede. Drabsmændene må ikke have fået noget godt ud af deres ugering; thi det sagdes, at skatten endnu befandt sig urørt i højen, før denne forsvandt. En gammel fisker har fortalt, at når han som dreng vogtede kreaturer i nærheden, havde han af og til fundet en guldmønt, som han mente måtte hidrøre fra denne skat. Og folkefantasier lader ikke ugeringsmændene få ro i graven. I mørke, stormfulde nætter, når havet raser mod klinerne og „børen blæser vesten ind for Danmark“, da kunne man se „tre sorte drenge“ komme ud fra Wormhyw og gå langs med stranden.

Der var en gammel havbo, som var en ivrig „stræner“ og reddede hvad han kunne ved stranden under den gamle synsvinkel, at „det var ingen sin“! En aften så han ved havet tre drenge, som gik og bar på noget. Han troede, det var andre strænere, som havde bjærget noget gods, og råbte dem an. Men det skulle han ikke have gjort; for de tumlede sådan med ham, at han først fandt hjem om morgenen, og da havde han mistet forstanden. Siden den tid talte han ikke om andet end vrag og „de tre sorte drenge“, som han altid skildrede som store, stærke karle. En gammel kone, som døde i 60'erne, havde kendt den omtalte fisker og hørt hans underlige, vanvittige tale.

Strandvaskere gik igen herude og opsøgte de ensomme hytter, hvor de søgte efter sager, som var blevet taget fra dem, mens de lå i havstokken. – Mange *synske* folk var der, og ikke få strandinger havde deres forvarsel. Den gamle Dorthe Lisby i Fjaltring fortalte, at hun en aften i mørkningen ville gå op i et kammer på den anden side af storstuen med et fad mælk. Da var storstuen pludselig så fuld af mange fremmede folk, at hun ikke kunne komme forbi dem, men måtte sætte mælken på dragkisten. Lige på én gang hørte hun et stort klask mod gulvet derinde fra, og da hun gik ud ad døren, strøg en mand tæt forbi hende.

En tid efter kom karlen hjem og sagde, at nu måtte hun gøre alting i stand, for der var strandet et stort skib. Og kort efter kom alle de strandede søfolk til gården. Hun tændte varme op i storstuen for alle de forkomne mennesker. Og nu hørte hun, hvordan de smed deres våde klæder på gulvet med store klask, og den allersidste strøg tæt forbi hende i døren, da hun gik ud.

Bovbjerg 8 aug 1932. 2d.

Ad kringlede veje bevæger jeg mig nordpå mod *Bovbjerg* gennem et landskab, der bestandig synes at tiltage i frugtbarhed. Hvilken modsætning mellem dette højland og de sydlige Vesterhavsegne med deres sandede klitlandskaber! Helt ud til klinteranden går de fede, lerede agre, lige til hvor *Bovbjergs* høje fald står brat ned mod forstranden. Skønt bjerget kun er 46 m højt – ikke noget videre sammenlignet med *Rubjerg Knude*, som når 74 meters højde – virker det mægtigt her lige ud mod havet. Kommer man hertil østfra, hæver

jordsmonnet sig langsomt og umærkeligt, lige til man står på bjergets rand; først da opdager man, hvor højt man er over havet.

Herlig er denne arkitektur, som havets anfald har frembragt i det bløde ler langs hele den vældige kyststrækning. Mærkeligst og mest storslået ser stedet ud, når man nordfra vandrer langs dets yderste kam hen mod fyret, hvor terrasse efter terrasse og den ene bastion efter den anden skyder sig ud mod havet, delt af dybe kløfter.²³

En ganske let sejlvind står ind fra vest, men den får havet til at rejse sig i brede bølger og bryde med dundren mod strand og høfder. Langt ude ligger havfladen i grønlig opalfarver under den lyse himmel og med store, mørkeblå øer af skyernes skygger. Høfdernes levende træfarver står som rust og blå mod brændingen og den grønlig sø.²² Skummet vælter ind mod stranden som tejer fra en vældig karte og lejrer sig som sne om de mørke høfder, blændende i solglansen med et arktisk lys. Solen er på sit højeste, dens refleks skyder som pile op fra havets spejling, fra brændingen og sandet og fra klinternes rødgyldne og blå sider, og solen svarer igen med kast af gyldne lanser. – Røde køer og brogede geder klyver rundt som fluer helt ude på klintens yderste hang på baggrund af det saftiggrønne græs og havets skumstriber.

Langt ude til begge sider forsvinder kystens konturer i tåge og saltskum; den blændende, sølvhvide stribe af brændingen er det, man ser længst gennem dunsterne mod de blå skygetoner i landets udviskede konturer. I nord ses Ferring by med sin højtliggende kirke, der står strålende hvid mod de lave, røde skyer i horisonten. Bag den ligger dybt nede Ferring Sø, rolig og blå som stål, kun adskilt fra havet af den 100 meter brede og ganske lave, matgrønne klittange. En halv snes andre kirker ses i øst over det rige agerland, hvor havretraverne ligger på rækker som fine stikninger af en symaskine hen over de grågyldne stubtæpper, milevidt. Deres strå skinner som guld. Lette små, hvide og rosa uldskyer glider over horisonten i øst.

Oppe fra Flagbakken ved fyret ser jeg mod syd helt til Nissum Fjord, hvis vande ligger som skinnende glar mellem odder og landtunger.

Et fuldstændig skovløst landskab vidt og bredt, lige fra Lemvig hertil og så langt, man ser i nord og syd. Selv de store gårde ligger for det meste åbent, knap nok med en smule have som læ. Herude ved havet har *ingen* det, det tilsteder klimaet ikke. Nøgne ligger boligerne på deres fede marker over det svagt bølgende land.

Det er havet og Bovbjerg, som giver dette land dets stolte og alvorsfulde præg. I dag ligger den store kat dernede og spinder sagte i solskinnet, strækker sine smukke, hvide poter i sandet under klintens tærskel. Men når efterårsstormene får ham til at skyde ryg og gnistre, da blir han voldsom og grim, og ubarmhjertigt kan han lege med sit offer i dagevis, inden han æder det.

Ikke et eneste fartøj ses fjernt eller nær over havet, kun allerlængst ude et lavt, tyndt røgslør fra en usynlig damper.

Jeg klatrer ned ad de uhyre lerskred, der som indvolde er væltet ud af bjergets bug, og kommer ned til havstokken. På den mærkelig smalle forstrand føles de overhængende masser af klinten næsten som et sjæleligt tryk, bastionernes kæmpekroppe synes at hænge over mig som en trussel; jeg er helt begravet under deres store skygger, der ruger over mig som et mareridt. De tunge, nedstyrtede lermasser er revnede og foldede som huden på en kæmpe-mæssig rhinoceros. Hist og her på deres kolde, blågrå flader gror der græs og margeritter og lidt engelskgræs, som blomstrer i en lille *indian summer* lige oven over brændingen.²³

Mod nord og syd falder bankerne langsomt langs kysten og bliver efterhånden til ganske lave klinte. Klit findes overhovedet ikke her.

Geologisk er Bovbjerg-landet skarpt adskilt fra egnene i nord og syd. Som en smal strimmel skyder det sig ud mod vest helt inde fra Salling, et frugtbart moræneland, begrænset af Limfjorden mod nord og de lave, sandede hedesletter i syd. Et tætbebygget og rigt land, de gamle haruders hjemsted, *Harsyssel*.

Havet tager årligt land ved Bovbjergkysten, men langt fra i den udstrækning, som beboernes sagn lader formode. Et af disse siger, at kirkens plads tidligere har været en hel mil ude i havet sammen med et prægtigt nonnekloster, men at der på grund af nonnernes ugudelighed kom et Guds vejr med storm og jordskælv, så klosteret og kirken forgik under havet.

I *Danmarks Tab til Havet i historisk Tid* viser Johs. Steenstrup, at der aldrig kan have ligget et kloster og en kirke på dette sted, og ligeledes, at Bovbjerg i tidsrummet 1790–1874 kun er rykket omtrent 160 meter tilbage. Han hævder, at forestillingerne om havets angreb på Vestjyllands nordlige kyster ikke alene hos lægfolk, men overhovedet, er i høj grad overdrevne, og at tabene til havet varierer stærkt efter forholdene. Der er enkelte steder heroppe tabt større landstrimler, hvor kysten er lav, således især ved Limfjordstangen. Men om tab af milevide landstrækninger, for ikke at tale om byer i hundredvis, således som enkelte beretninger påstår, kan der ikke være tale. Om dette måtte vi finde underretninger i kilderne til de sidste fire århundreders historie, som er både utallige og udførlige.

En kommission, som nedsattes i 1874 til undersøgelse af disse forhold, viser, at det stykke land langs kysten, som har været stærkest udsat, netop er Limfjordstangen fra Harbør til Agger. Det viser sig, at den gennemsnitlig mister 3–4 alen om året. Under forudsætning af, at der var sådanne *ensartede* forhold langs hele Jyllands kyst, og at havets angreb ville fortsætte med ufor-

andret kraft, da måtte der tabes en landstrimmel på en halv snes kilometers bredde i løbet af 3.500 år!

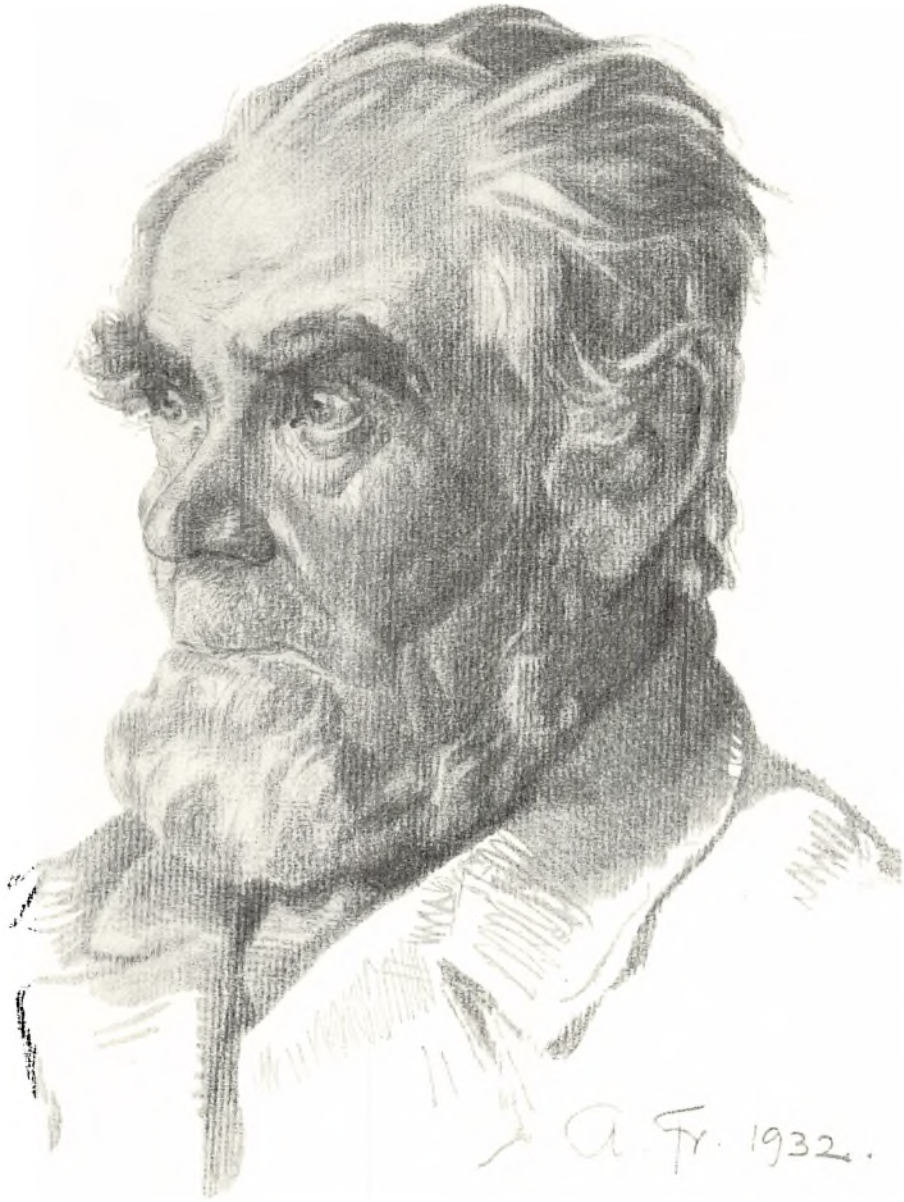
Land er ofte blevet lagt øde af stormfloder heroppe, som har ført sand ind over frugtbare strækninger; men efter stormen har havet så godt som altid trukket sig tilbage til sin gamle grænse.

Når man fra Bovbjerg tager vejen østen om *Ferring Sø*, kommer man gennem et landskab, som trods dets lave, oftest frugtbare marker og grønne enge tit har et mærkeligt vildt og øde præg. Selv om søen ligger fin og blå mellem disse grønne flader og den ganske smalle og lave klittange, der skiller den fra havet, har jeg få steder bedre kunnet forestille mig stormfloders ødelæggelser end her. Der ligger ligefrem angstfølelse i luften, som blæser herind fra det bestandig brummende hav. *Ferring Sø* er oprindelig en ferskvandssø, hvor der var et rigt fiskeri. Men en stor stormflod gennembrød i 1860 flyvesandtangen, og havet skyllede ind over søen og anrettede store ødelæggelser på markerne inden for denne. Åbningen ved gennembruddet lukkedes igen den følgende sommer; men et nyt gennembrud fandt sted i 1874. Også dette sted lukkedes det følgende år; men vandet i søen er siden brakt, og ferskvandsfiskeriet ødelagdes for stedse.

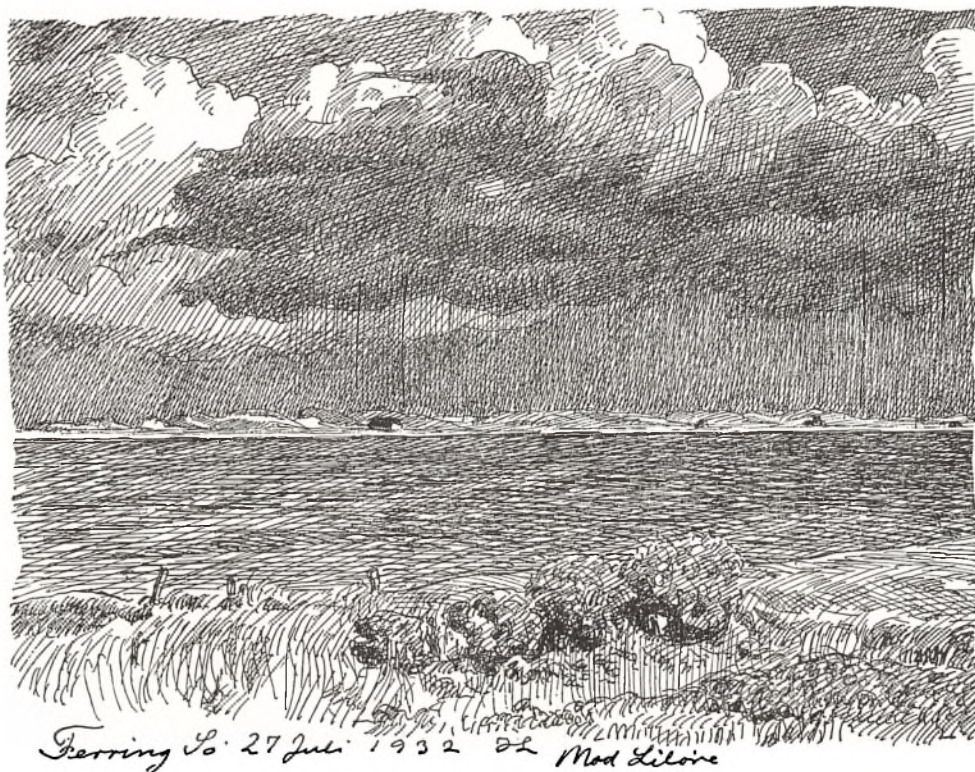
Fra et lille højdepunkt omtrent midt for søens østside overskuer jeg både enene, søen, klittangen og det nære Vesterhav. Tangen synes helt øde, kun et par smårønner skimtes derovre i klittens læ. Ved dens nordside ligger nogle huse, byen Lilleør, som lige kan øjnes herfra. Et skønt og ejendommeligt syn er der herfra over dette ensomme, vilde land. Kun et par enkelte måger ses flyvende, ellers ikke en fugl. De eneste andre levende væsener er nogle får, som med deres gultskinnende uld danner et yndigt billede mod søbredden.

Af den tidligere fiskerbefolkning ved Fjaltring og *Ferring* er der meget få tilbage; de fleste er trukket hen, hvor der er havne, især til det nære Thyborøn. De få, som findes, driver nu mere landbrug end fiskeri. Et par mærkeligt forfinede mennesketyper fandt jeg ved Bovbjerg, en ung søn og datter af strandfogeden i *Ferring*, Peter Kvistborg Larsen. Den unge pige er en yndig type på en nordisk skønjomfru, stille og fin af væsen, bly som en af de små blomster, man til sin overraskelse finder i det stride græs helt ude på den yderste klintekam, hvor vejret er allermest barskt og hårdt.

Det er ikke *alle* beboerne, som dyrker de fede jorder herinde bag klinerne, der er prægede af dette erhverv. Den gamle boelsmand Frands Kristian Jepsen ligner snarere en indlandsbonde fra de magreste hedeegne. Betydende er det, at der så ofte er noget næsten kummerligt over disse småbønder på heden i modsætning til de stoute fiskertyper, som er almindelige selv langs de mest barske og øde kyster herude, selv om disse ingenlunde har bedre kår.

**BOELSMAND FRANDS KRISTIAN JEPSEN
FRA FERRING**

Det er, som om de sidste er blevet hærdede i deres bestandige kamp med havet og stormen, som de altid må møde ansigt til ansigt, mens de første har præget af stedse at dukke sig for elementerne. – Den gamle Jepsen er af ydre ikke nogen type på en helt, men han kan godt være det på sin vis alligevel. Der er mangan én af dem, som færdes stille på „de nedrige steder“, der i forsagelse og tålmod møder skæbnen med et heltemod, der ikke falder i øjnene, men derfor ikke er mindre end de andres.

En helt anden type fandt jeg i den lille by Vejlbj nord for Ferring Sø, en fisker og landmand på henimod de tres år. Man kan ligefrem se på dette benede, lange og noget duknakkede karlfolk, at han hedder Jens Knak. Ikke således at forstå, at han er blevet brækket af forholdene, kun tilpas krøget som gamle egegrene, der bare er blevet sejere af den medfart, de har fået. Med sit rødlige hår og skæg, den fregnede hud og det markerede rovfugleansigt er han en god klitbotype, ramsaltet og tørret. Han er en stilfærdig, men klog og vittig mand, meget lun. Og gæstfrihed i hans hjem er en selvfølge. Første gang, jeg besøgte ham, var han alene hjemme med sin sekstenårige datter; men jeg havde næppe vist mig, før pigebarnet uden et ord tændte op på komfuret til kaffen, der snart efter blev rettet an sammen med herligt, hjemmebagt sigtebrød.

De få fiskere jeg mødte herude, mindede mig meget om Holmslandklittens folk, disse herremænd i færd og tale. Men Jens Knak er nu noget for sig.

Han har været med til at redde en mængde nødstedte søfolk på kysten. Og han husker fra sine unge år, da den store drukneulykke indtraf i november 1893, hvor 26 fiskere her fra egnen gik væk i brændingen under en hastigt opstående pålandsstorm. Det hele gik så hurtigt for sig, at redningsbåden kun nåede at bjærge ét eneste af de indkommende bådelaav. – Senere, vistnok i 1896, omkom et mindre antal fiskere herude på samme måde.

Han gav mig et lille eksempel på klitboernes liv herude, når de som han er ansat ved redningsvæsenet og samtidig har deres eget at passe.

Den 1. november 1891 strandede i en forrygende orkan fra SV en hollandsk tjalk ud for Vejlbj og kom til at stå på den inderste revle. Jens var med, og det lykkedes mandskabet at bjærge hele besætningen i redningsstolen. For så vidt var alting godt.

Men da Jens kom hjem fra stranden hen på eftermiddagen, var taget blæst af hans stald og lade, så kreaturerne stod fuldstændig under åben himmel. Han gav sig straks i lag med at reparere skaden, et langsommeligt arbejde i dette herrens vejr. Men næppe var han kommet godt i gang, før der kom ilbud fra stranden, at en svensk fuldrigger var strandet ved siden af hollænderen. Så måtte han på'en igen sammen med det øvrige mandskab. Til trods for at skibet stod med stævnen vinkelret mod land, ramte den første rakets line i riggen, og hele besætningen, en snes mand i alt, bjærgedes.

Så endelig fik Jens tid til at give sig i lag med sin mishandlede gård.

Jens Knak var ikke nogen ven af missionsfolkene på egnen. Han fortæller, at da de grasserede værst, gik de rundt fra gård til gård hos de „vantro“ for at udspionere dem. Fandt der ugudeligheder sted, angav de dem til højere vedkommende. De havde ordre til ikke at forlade et sted, før de blev *kastet* ud, for på denne måde at lide et martyrium. For resten skete denne udsmidning ofte ret hurtigt efter ankomsten. Jens var på den tid endnu en ung mand, men var allerede mellem redningsmandskabet, blandt hvem der ingen missionsfolk fandtes. De var derfor ofte udsat for ret ubehagelige ting, men de tog det roligt. Som deres stilling krævede, var de ædruelige folk og ordentlige på enhver måde, spioneriet mellem dem gav ikke meget.

Ikke således at forstå, at Jens Knak kaster vrage på denne verdens goder, når de bydes med måde. Og overdådighed er der jo ingen chancer for i disse tider; han har ikke råd til luksus, sidder tværtimod knebent i det og har ganske svært ved at slå sig igennem.

Jeg spurgte, hvad jeg helst måtte bringe med til ham, når jeg kom igen for at tegne ham, enten nogle cigarer eller en flaske brændevin. Han tænkte sig lidt om, så sagde han:

„Ja-ah, hvis Niels Bjerre kommer med, så trower a, det helst ska vær en flask brændvin. Å hvis han et' kommer med – så ska'et åsse vær en flask brændvin!“

Maleren Niels Bjerre, som boede på Bovbjerg Badehotel, er en god ven af ham, som hvert år på hans fødselsdag i juli plejer at bringe ham en sådan gave.

Jeg arriverede dagen efter sammen med flasken, og Jens Knak greb den med en ømhed, som var den et spædbarn, og bar den hen til et hjørneskab, hvor den blev låset inde. Den skal jo helst vare et års tid. Da hans flinke og gemytlige kone senere gav os middagsmad, mente Jens alligevel, at vi måske burde ha' lige „en jenle bette dram“ til maden. Men det viste sig, at der ikke fandtes nogen proptrækker i huset, der måtte bud hen til naboen.

Man hører mange lystige ting her på egnen om missionsfolkene fra disses glansperiode. Den berømte pastor Moe var præst i Harboør, før han kom til Skanderup. Engang holdt han prædiken i missionshuset, og en gammel fisker, Jens Dobler, var inde og høre ham. Bagefter sagde Jens:

„De war sgi' endele en præjst, jen ku ha fånywwels å o hør! Han war dæ-lemæ skrap!“

„Hvad sagde han da?“ spurgte man.

„De véd a fandenglowweme et', de kjerer a mæ et' om!“ sagde Jens.

Når de ugudelige på egnen samledes til fest og drak sig fulde, kneb det med at få sangbogslitteratur, som kunne sætte sving på foretagendet. Men deltagerne så med samme *largesse* på indholdets karakter som Jens Dobler, bare det var skrap. Derfor brugte de uden smålighed „Harboørsangbogen“, hvis indhold udelukkende var salmer, dels danske, dels oversættelser, som udgaves og forhandlede af en missionsk savmøller i Harboør. Sammen med skålerne og duften af kaffepuncherne steg tonerne af den missionske savmøllers antologi ud i natten fra gildehuset.

En meget hellig sygeplejerske fra egnen tilstod engang over for præsten, at hun havde stået i forhold til bemeldte savmøller. Præsten tog ham i forhør, og han tilstod straks. Men han tilføjede, at det havde skam været for at prøve pigens tro!

En broder til Jens Knak havde engang lært en dreng at spille kort; men drengen, hvis familie var missionsk, havde aldrig nogen at spille med og søgte så at klare sagen på egen hånd. Han fandt da på at spille med evangelisterne som blinde makkere. Og en dag, da en fisker uforvarende kom over ham, som han sad alene i stuen med kortene i fire bunker foran sig, hørte han ham sige:

„Spil ud, Matthæus! Ka do'et hør, de æ dæ te'tet?“ Og lidt efter:

„Så for Saten – dær fik Lukas en stik po spar ni!“

En kone, som hed Mæt, havde forskellige tilbedere, som hun meget ofte bønørte. Men når disse senere ønskede at indmelde sig mellem missionsfolkenene, måtte de først gå omkring på de forskellige åsteder, angre deres synder og bede vedkommende om tilgivelse. Det var ikke så få, som i den anledning søgte Mæt; men hun tog det roligt og hævdede, at det havde de jo været enige om. En af de omvendte bejlere sagde engang til hende: „Det sier no ligodt ud te, at æ vej til himlen går øwver dæ, bette Mæt.“

Jens Knak fortæller, at pastor Moe engang talte over en afdød, som ikke havde tilhørt missionen, og han sagde da blandt andet følgende: „Dersom *han* nu kunne rejse sig op af kisten her foran os, så ville han kunne fortælle, hvordan der er i helvede!“

Men han rejste sig ikke. Og alle tilhørerne, selv familien, blev siddende . . .

Disciplene var for øvrigt endnu mere nidkære til at mane folk ned i helvede end deres profet. En mand fra Ølgod fortalte engang Evald Tang Kristensen om et missionsmøde i Harboør, hvor en pastor Jensen, som talte, pludselig stillede forsamlingen dette spørgsmål:

„Hvis nu Satan kom herind midt iblandt os, hvem tror I så han ville vælge?“

Da rejste en gammel mand sig op og sagde:

„A trowwer, de blywver mæ!“

Efter at have sundet sig lidt oven på denne overraskelse siger missionæren:

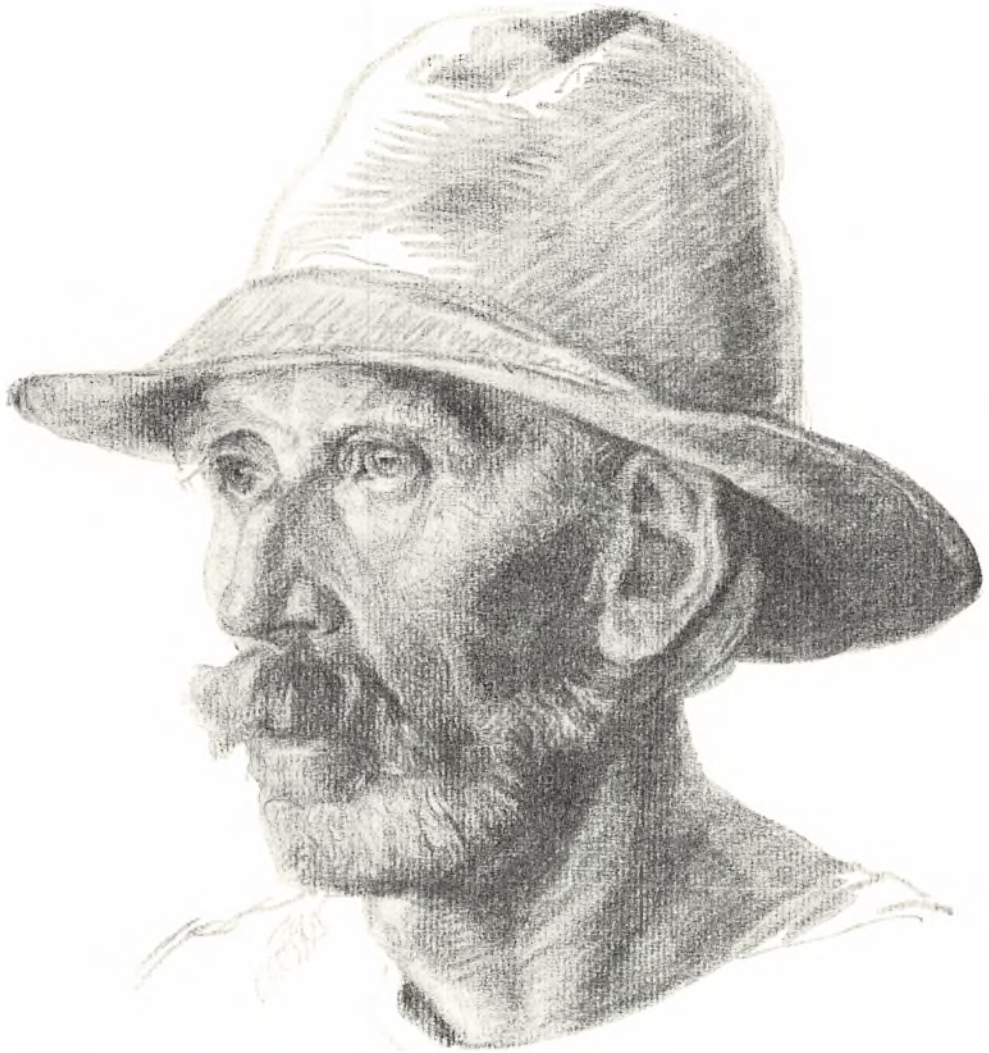
„Hvorfor tror du, Ole Jensen, at netop du skulle blive den udvalgte?“

„Jow,“ sagde Ole, „for åll I anner æ han sikker nok po i forvejen!“

På et geologisk kort over Danmark ville man med temmelig stor sikkerhed kunne konstatere missionens udbredelse blandt landbefolkningen. De sandede egne ville vise det højeste procentantal, de frugtbare, lerede morænelandskaber det laveste. Og deri er der intet besynderligt. At de fattige beboere i Jyllands vesteregne med deres forhen elendige kår har været særlig modtagelige for en lære, som lover dem et *paradis* efter deres trælse vandring på jorden, forekommer i al fald rimeligt. At det særlig blev helvedepredikanterne, som i en lang årrække fangede sjæle herude, forekommer mindre forståeligt.

Bovbjerg Hotel ligger tæt op ad den anselige og smukke gamle kirke med dens simple og mærkeligt fattige kirkegård, som er uden en eneste busk, og hvor kun ensartede, hvidmalede træstakitter skiller gravstederne fra den flade græsmark med de smalle grusveje.

Jeg vågnede en nat ved, at fyret blinkede mig i øjnene med sin svingende lyskegle, og jeg stod op for at trække rullegardinet ned og i stedet åbne vinduet mod øst. Dérudenfor stod fuldmånen på himlen og kastede et mystisk skær over kirkegårdens hvide stakitter og de lave gravmæler. I det samme

1932.

**FISKER JENS KNAK
FRA VEJLBY VED FERRING**

brast gardinstangen, og gardinet raslede ned. Just som jeg skulle til at påkalde mine husguder, faldt linjerne af Oehlenschlägers digt mig ind:

Den fulde Maane rædsomt lyste
hen over Dødes Hvilested – –

Da jeg havde citeret dette, stående på bordet i pyjamas og med rullegardinet i hånden, gik jeg atter i seng.

Jeg vågnede tidligt ved lyden af øksehug nede fra gårdspladsen, som grænser op til kirkegårdsdiget. Jeg stak hovedet ud ad vinduet og så to halvvoxsne, gråstribede kattekillinger, som legede med hinanden på den græsklædte gårdsplads og lavede alle deres forbavsende kunster, pustede sig op, gjorde skinangreb på hinanden, rendte sidelæns med krum ryg og på spidsen af alle de strittende kløer. Men lyden af øksen kom henne fra et hjørne, hvor en karl var i færd med at hugge hovederne af en halv snes store hanekyllinger, mens han efterhånden slængte kroppene på jorden.

På én gang tog fanden ved de hovedløse kyllinger, hen over græsset. Det var en frygtelig *danse macabre* gården rundt, og kattekillingerne grebes af en stor rædsel over dette syn. Nu blev alle deres kunster til ramme alvor, de blev tykke som penneviskere, kastede sig sidelæns og baglæns for at undgå de uhyggelige spring af de hovedløse gespenster, der baskede vildt med vingerne, men var tavse som selve Thánatos. Gang på gang flygtede kattene ind i et hul i muren, men vendte på ny tilbage til arenaen, opirrede af blodlugten og hanernes vanvittige dans. Endelig lagde de små rovdyr sig med krummede lemmer og nedfældede ører på lur bag en forhøjning, halerne slog baskende slag hen ad jorden – og pludselig sprang de frem til angreb som leoparder efter en strudseflok, mens øjnene sprudede gnister af ophidselse.

Så kom karlen og bjærgede kyllingerne. Men det varede længe, inden kattene faldt til ro. De gik på lave ben og snusede til sporene og blodstænkene, og en gang imellem gav de et pludseligt spring op i luften, mens hårene rejste sig på deres ryg, som om der var spøgelse efter dem.

I *Harboør by* søger jeg forgæves indtryk, der minder om hin tid, da „Harboør-Jens“ gik rundt og var en fabel og et tegn i befolkningen. Jernbanen, som fører hertil fra Lemvig og går ad tangen helt til Thyborøn, har besørget byens modernisering. Den lider af stationsbyernes sædvanlige forbandelse, cementpesten. Men her findes dog endnu enkelte gamle bygninger, således en gård i byens sydlige udkant, bygget af mursten og med en morsom udbygning på stuehusets facade.²⁰

Byens kirke er ganske ødelagt ved nyere ombygning. Omkring den på kir-

kegården findes mange triste vidnesbyrd om havets grumhed – en mængde fællesgrave over druknede fiskere og sømænd, således et stort, blomstergroet gravsted over de 26 fiskere fra sognet, som omkom på kysten natten mellem 20.–21. november 1893, den begivenhed, som Jens Knak havde oplevet. Et andet sted ser jeg en langagtig, meget smuk beplantning som en lille allé af træer og buske omkring en mængde grave, der rummer tyske søfolk, faldne i verdenskrigen, mest fra 1917–18, og drevet i land her på kysten. De fleste er navngivet. På en af enkeltgravene var der lagt friske blomster.

Kysten ved Harboør har været skueplads for en begivenhed, som omtrent holder mål med *Defence's* og *Saint George's* stranding nede ved Bøvling, men som fik en lykkeligere udgang. Det var, da den russiske skruefregat *Alexander Newsky*, et af de smukkeste og største sejlfartøjer, den russiske marine har ejet, strandede her natten mellem den 24.–25. september 1868. Skibet, som havde en besætning på 700 mand foruden 35 officerer, var for hjemadgående efter et års togt i Middelhavet. Blandt officererne var den daværende kejsers søn, den nittenårige storfyrst Alexis, viceadmiral Possiet og chefen, kaptajn v. Krämer.

Ukendt med den hårde strøm havde man på fregatten stoppet maskinerne og stod for fulde sejl efter Skagen, da en pludselig opstående pålandsstorm satte skibet ind på revlerne mellem Harboør og Thyborøn. Da russerne var fuldstændig ukendte med brugen af raketapparaterne, mislykkedes forsøgene med disse. Men som ved et mirakel – eller en serie af sådanne – lykkedes det at redde hele besætningen på tre mand nær i redningsbådene.

Det må have gjort et mærkeligt indtryk på kystboerne, da alle de hundreder af bjærgede russere straks efter forsamledes på stranden til takkegudstjeneste og knælede i sandet omkring deres Mariabillede, som var bjærget med i land, mens skibspræsten opsendte takkebønner på sit underlige sprog.

I de følgende dage var der stor indkvartering i alle egnens huse og gårde, 10–12 søfolk i hver. Det må have været en sær pendant til den ovenfor nævnte gudstjeneste, når russerne i den nærmest følgende tid holdt rettergang på stranden over matroser, som havde drukket sig fulde og lavet halløj, og knutten stribede deres nøgne rygstykker. Få dage senere transporteredes de alle på hundredvis af vogne til Lemvig og Struer.

Men på Harboør Kirkegård ligger på et afsides sted en grav med en lille, simpel mindesten, som fortæller, at her ligger begravet en underofficer og to menige fra „Alexander Newsky“ – de eneste, der blev her.

Helt ude ved Harboør Strand ligger den lille fiskerby *Langer Huse*. Den forsøger så godt, den kan, at krybe i læ bag den lave klit på sin ganske flade sandmark, men alle tagrygninger rager op over klitten.²⁴ Hvor er dette land-

Harboøre 24 Juli 1932. J.L.

skab forskelligt fra det høje, frugtbare land bag Bovbjerg! Og dog er der kun en god mils afstand mellem disse yderst modsatte former for Vesterhavskyst. Men på denne brede, åbne strand føler jeg mig mere fri og veltilpas end under Bovbjergs tunge, lammende lermasser, der skimtes fjernt i syd, hvor de løfter sig højt gennem sørøg og soldis over den lave kyst.

Denne kyststrækning har været særlig hårdt udsat for havets oversvømmelser, inden det store havdige, som når fra Langer Huse til Vejlby Strand, opførtes i 1875. I 1839 gik således en stormflod over hele Harboør, og det samme hændte 1872. Den første nåede helt ind til Hygum, trekvart mil fra kysten, hvor vandet stod højt i husene, væggene ramlede sammen, så boligerne stod på bare stolper, og mange af beboerne tilbragte et helt døgn oppe på deres lofter, hvor de hørte kreaturerne brøle og klage sig og drukne ynkeligt, uden at de kunne komme dem til hjælp. Siden kom folk ud i både og reddede de nødstedte mennesker. En kone, som fortalte Evald Tang Kristensen om dette, sagde om redningsmændene, at „de kom sejlene over alle æbjærre ud og frelse os“. Så højt stod vandet over klitterne. – Ja, en mand red på taget af sit hus helt tværs over Næs Sund, hvor han strandede og blev bjærget! Den gamle kone, som boede på et sted, der kaldtes „æ Plet“, tilføjede: „Det første, a kom herud, da var der så mange dejlige, grønne enge her. Det var eng overalt, og der var sådan en fuglesang. Der var en holm norden i fjorden, hvor fuglene lagde deres æg, og én kunne vade lige ud og tage dem. Ja, dengang var her skjønt; men nu er der så meget sand, og engene er borte.“

Det farlige hav går igen i alle klitboernes sagn og forestillinger. Hvorledes værgе sig imod det? Det fortællес, at for godt halvфjerds-firs år siden rejste et par mænd fra Harboøregnen omkring for at købe et barn, der efter deres eget udsagn skulle nedgraves levende i strandkanten af Vesterhavet, for at dette ikke skulle ødelægge de tilgrænsende kystlande ved oversvømmelse. Barnet skulle tjene som offer mod havets vrede. En gammel mand påstod, at han havde talt med de to havboer, og sagde, at de især henvendte sig til fattigfolk og til de mange på den tid omstrefjende kjeltringer for nemmere at komme til en handel. De udbød store summer, men fik vistnok ikke noget ud af det.

Lignende sagn findes, som tidligere omtalt under „Den tønderske marsk“, mange forskellige steder i landet, hvor oversvømmelser har truet beboerne af de lave kystegne.

Det var fåmælte folk, som levede på disse kanter i gammel tid. Og sagde de noget, holdt de af at omskrive det, gik ikke lige til sagen. Det siges, at når Harboørboen friede til en pige, formede han det således:

„Véd do hwa di sæjje hær østen?“

„Nej, de véd a'ét.“

„Di sæjje, te vi tow ska ha hweranner!“

Eller han stillede spørgsmålet således:

„Ska *wor* bø'en et' vær søskend?“

En enkemand herude friede til en gammel pige, som ikke vidste sine levende råd, hvordan hun skulle få svaret ham. Så henvendte hun sig i sin nød til en kone, der var en slægtning til frieren, og spurgte hende til råds. Og hun endte med at sige: „Rå mæ no wal, men rå mæ et' *fræ*'ed!“

Fra Langer Huse kører jeg nordpå ad den smalle *Harboørtange*. I øst ligger Nissum Bredning fredelig og glat, fra vest bag den lave klitbræmme høres Vesterhavets brummen. Siden vider tangen sig pludselig ud mod øst og danner det ganske flade Rønland, så lavt og jævnt, at dets gårde og huse i det fjerne synes at flyde på fjordvandet. Men nord for dette sted fortsætter tangen i en bredde af kun 6–700 meter helt op til Thyborøn. Man kører her ad en vej på en dæmning mellem to lange og smalle, næsten sammenhængende lagunerækker, hist og her sivgroede og med et væld af vilde blomster langs de smalle vejsider. Et dejligt syn, et overmåde herligt sted! Hvilken modsætning atter her til de øde klitter ved Langer Huse! Et rent eldorado må dette være for vadefugle ved forårstid, og man ser for øvrigt en mængde også nu. I en dam mellem vejen og klitten, hvor der til denne kun er en afstand på 30 m, gik en ryleflok ganske roligt og åd i fladvandet, til trods for at jeg lod bilen standse på kun 6–7 meters afstand. En dobbeltbakkasin spankulerede

Lange Pluse 23 Juli 1932. JH.

rundt i forgrunden, siden kom tre andre til og slog sig sammen med den. Da jeg råbte for højt til chaufføren, tøflede de alle fire af med lange skridt gennem vandet, hvad der voldte dem meget besvær; men det faldt dem ikke ind at gå på vingerne. Vi kørte videre og kom forbi nogle rødben, der gebærdede sig på samme tillidsfulde vis. De har formodentlig ynglet her og er vant til, at køretøjer passerer midt gennem deres domæne på den smalle tange. Et postbud kom cyklende og kørte lige forbi en ny flok ryler og nogle enkeltbekkasiner, uden at de så meget som gad se til den side, hvor han var. Stormmåger med store unger, og en mængde viber færdes over stedet. En stær kommer flyvende, slår ned over to vadende ryler og flagrer rundt i luften kun en alen over dem, til den ene forskrækket render sin vej. Så endelig kommer en motorcyklist med skud og brag farende ud ad vejen. Flokkene letter; men næppe er han borte, før de vender tilbage og har fået et par præstekraver med sig.²¹

Jeg følger vejen, til den ikke er nogen vej længere, men ender i en forvirret mængde dybe hjulspor, der byder på mindst tyve forskellige muligheder. Og da kun én af disse er den sikre – man havde advaret os mod at køre videre uden en fører på denne årstid, fordi grunden er blød – standser jeg her. Men ved at gå op i klitten overskuer jeg herfra så godt som hele resten af tangen helt til Thyborøn, en jævn, ensformig strækning, fra nu af tilsyneladende

uden laguner, men leret og blød. Mod vest ser jeg stadig den samme lave klitrække, mod nordøst over bredningen det høje, voldsomt formede land ved Helligsø og Gettrup i Thy med dets tavlede agre, der falder som spraglede tæpper ned mod fjorden. Langt ude i øst ligger Thyholm som bølgende luftspejlinger. En stor, sort damper ligger for anker ude på fjorden; den synes at være den eneste håndgribelige ting midt i et forvirrende luftsyn.

Den over tre mil lange Limfjordstange mellem Silkær Bakker nord for Agger til ned mod Ferring Sø har i århundredernes løb gennemgået store forandringer ved havets virksomhed. Hvornår den er dannet kan ikke siges; men den er ældgammel. Thi allerede hos Saxo omtales den, og der nævnes forbindelse gennem den fra fjord til Vesterhav, et sejlløb, som Knud den Hellige havde haft til hensigt at benytte for at føre en flåde til England. Inden for historisk tid har den dog af og til været helt sammenvokset og dannet en landfast forbindelse mellem Thy og Harsyssel. Først i begyndelsen af det 19. århundrede blev den endelig gennembrudt, da der under den store stormflod i 1825 dannedes en åbning syd for Vejlbj og den store kanal ved *Agger*, hvorigennem det første skib gik ud i Vesterhavet 1834. En ny stormflod i 1839 udvidede kanalen, der senere passeredes endog af ret store dampskibe. Først i 1862 gennembrødes tangen af en stor stormflod ved *Thyborøn*, og efter-

Flasboiretangen mod Thyborøn 23 Juli 1932. H.

hånden udvidedes denne kanal, mens Aggerkanalen tilsandede, og i 1868 begyndte sejladsen gennem Thyborønkanalen, som dette år passeredes af 300 skibe; antallet af disse er allerede i 1880'erne steget til over 800 om året. Aggerkanalen var helt tilsandet i 1875, og allerede to år senere var ethvert spor af den udslettet.

Under disse angreb af havet forandredes tangens fysiognomi overordentligt. Mens dens vestkyst tidligere havde dannet en lige linje, bevægede denne sig efterhånden indefter, især på midten ved den nydannede Thyborønkanal, og dannede en flad tragtform med kanalen som åbning. En sammenligning med Videnskabernes Selskabs kort fra 1790 med kort fra 1870'ernes midte viser, at tangen i dette tidsrum har flyttet sig så meget mod øst, at dens vestlinje nu befandt sig inden for østlinjen fra 1790. Tangen ligger altså nu på et sted, hvor der for godt 100 år siden var fjord, og den er i dette tidsrum på sin midte vandret næsten nøjagtigt 2.000 meter mod øst.

Der tabtes ikke landarealer ved disse forandringer, tværtimod er de stærkt øgede mod øst, hvor der stadig lægges land til. Men betydelige ødelæggelser, så store, som Nordjyllands kyster intet andet sted kan opvise magen til, har fundet sted her i de sidste hundrede år. Gårde og huse forsvandt, klitterne ved den midterste del jævnedes af bølgerne, frugtbare agre og enge forvandlede til øde sandmarker.

Da tangen ofte raseredes fuldstændig af havet, som gik over den og det bagved liggende land selv ved den mindste stormflod, blev det i 1877 overdraget fyringeniør Grove at udarbejde et forslag til sikring af kysten. Resultatet blev anlæggelsen af *de første hofder* langs vor kyst, nemlig på strækningen fra Silkær Bakker til Harboør Strand, et foretagende, hvortil regeringen i 1883 gav sin første bevilling, et beløb på 6¹/₂ million kroner.

I J. G. Pinholts bog *Vestkysten og Havfiskere* (1921) er der givet interessante oplysninger om havboerne på disse kyster. Når der for 60–70 år siden taltes om havfiskere, var det folkene på Skagen eller fra egnene ved Blåvand og Sønderho, man tænkte på. De andre vestjyske havfiskere kendte man ikke stort til; om dem hørte man kun en sjælden gang, når der var gået menneskeliv tabt ved kysten. Den del af denne, som ligger mellem Agger og Nymindegab, var en afsides egn, som var yderst stedmoderligt behandlet af naturen og samfundet. Det var her, beboerne kaldtes „havgasser“. Selv kaldte de sig „havkarle“, og virksomheden kaldtes at „bruge æ haw“. Nu er adskillige af disse fiskere gået helt over til landbruget, og der er overhovedet kommet skarpere adskillelse mellem de to erhverv.

Endnu i 60'erne drev befolkningen herude fiskeriet efter gamle metoder og i de såkaldte „havskibe“, store, klodsede, fladbundede både på tre-fire tons og

ca. 10 m lange. De kunne kun sejle med vinden agten for tværs, var tunge at ro og havde 10–12 mands besætning. Redskaberne var stærke, men noget primitive og klodsede. Man gik helst kun ud i stadigt vejr og højst 1–1½ mil fra kysten.

Bådens besætning, et „havlav“, havde en formand og en stavnmand; den sidste roede stævnaeren, hvilket var en meget betroet post. Formanden sad til rors og havde hånd- og halsret om bord. Når båden sattes ud, måtte folkene have træsko, strømper og bukser af for at vade i vandet, uden hensyn til årstiden. Efterhånden som de forreste nåede i vand op over skrævet, svang de sig over rælingen.

Der fandt på Harboør ingen andagt sted ved udfærden således som f. eks. ved Ferring, hvor forfatteren var ude med et bådelaav i 1886. „Da vor Baad var skubbet ud i Havstokken, da Redskaber, Proviant og lignende var skaffet ud, og Føreren havde overbevist sig om, at alt var klart, sagde han stille: Læ vos gi vos Guj i Wold! – hvorefter han gik et Par Skridt tilbage og lagde sig paa Knæ i Sandet med Hovedet bøjet i Hænderne. De andre faldt ned i Række ved Siden af ham. Et Par Minutter varede denne Andagt. Og siden, naar Revlerne var passeret, hviledes der lidt paa Aarerne. Føreren tog Hatten af, de andre fulgte hans Eksempel, og de opsendte en Tak, fordi de var kommen lykkeligt fra Land.“

Under færden medførtes smørrebrød, øl, brændevin og skråtoak. I almindelighed gik turen godt; men hændte det, at havet pludselig rejste sig, måtte man enten hurtigt søge kysten og prøve på at slippe over revlen – og dertil var de fladbundede både fortrinligt egnede – eller man måtte søge til søs for at ride stormen af. Også herude tålte de gammeldags både forbavsende meget. Var ankertovet solidt, kunne de store både ride en todages-storm af ude på det åbne hav, med en besætning uden fødemidler, forfrossen og gennemblødt til skindet. Men ofte måtte de lande mange mil fra deres hjemstavn, når storm og strøm forslod dem.

Søgte man under stormen at nå ind gennem brændingen over den farlige revle, da standsede man foran denne for at afvente det gunstige øjeblik, når der kom en „slætte“ – dvs. man søgte at komme til at ride på den jævne ryg af en stor sø og den flade, som følger efter den. Lykkedes det, så gjaldt det om at hale ud, inden den efterfølgende sø brækkede over bådens agterstavn. Skete dette, var det skæbnesvangert. Hændte det, at båden kæntrede helt inde i havstokken, da dannede folkene på stranden kæde med hinanden i hånden og gik ud i broddet for at redde de nødstedte, inden søen sugede dem til sig.

Redningsmidler langs kysten var dengang sjældne. I 1862 og 1863 druknede henholdsvis otte og elleve fiskere ud for Harboør ved kæntring på revlen. Der var i hine tider ikke ét fiskerlav herude, som selv ejede båd. Det var

gerne en gårdmand eller strandfoged, som havde bekostet denne mod en „lød“ (part) i udbyttet. Bådejeren var forpligtet til hvert år ved juletid at gøre et gilde for samtlige lavets medlemmer og deres koner, et „skibsbojel“, hvor lavets ugifte karle førte den pige med, som satte „bed“ på hans kroge og passede redskaberne. Gilderne varede gerne et helt døgn, og der sattes store mængder af brændevin og kaffepuncher til livs.

Forårsfisketiden begyndte i marts og endte ved sankthansdagstid; efterårsfiskeriet varede fra mikkelsdagstid til omkring mortensdag. Om sommeren fiskedes mest kun hå (blåhaj), og kun af de ældre folk, mens de yngre var på ålefangst i Limfjorden. Ejendommeligt var det, at fiskerne talte deres fangst i „snese“ på 24 stykker, og at fem sådanne kaldtes „et stort hundrede“.

Efter fiskeriets opsving i halvfjerdserne, da de nye bådtyper, kølbyggede og med sejl, indførtes, ændredes forholdene helt. Den første fiskerkutter anskaffedes i Harbør allerede i begyndelsen af firserne, og der kom hurtigt flere. De var indtil 40 tons store og var forsynede med dam. Især efter at man i halvfemserne fik halvdæksbåde, gik Harbørfolkene på fiskeri i farvandene om Sjælland og småøerne, hvor de lokale fiskere optog deres fangstmetoder. Med den stigende eksport øgedes fiskernes indtægter; men med anskaffelsen af de store fartøjer steg kravene til en havn, og en mængde fiskere udvandrede, først til Esbjerg og til Grenå. Thyborøns fiskerihavn, som fuldendtes 1918, er blevet en fremragende støtte for det søgående fiskeri.

En lille mils vej syd for Harbør ligger en af landets mærkeligste småkirker, *Engbjerg Kirke*. Den er såmænd i sig selv ikke meget for øjet; lille og kullet, som den er, ligner den på afstand en længe af en bondegård, der har fået klokke på gavlen. Men dens beliggenhed er vidunderlig, lige på randen af et gammelt klintefald ned mod de sødækkede enge, der vestligst begrænses af havklitternes række. Der er ingen tvivl om, at disse klintefald netop er det gamle lands grænse mod havet, spor af erosioner ses på den 26 meter høje, skarpe bakkerand, lige så langt man følger den i nordøst og sydvest. Den strækker sig med aftagende højder til Stenodde ved fjorden og sydpå langs småsøernes og Ferring Søes inderside. Hele det omtrent en kvadratmil store lavland uden for den med dets grønne engdrag og dyrkede marker, brudt af søernes blå vande, er gammel havbund, hævet land. Det er altså ikke alle steder, havet æder af landet, somme tider giver det *large* en gave igen, for at venskabet skal holdes. Beboerne fortæller, at muslingeskaller i mængde og andre mindelser fra havets tid træffes helt ind til foden af den gamle klint.

Det er et herligt og ejendommeligt landskab, dette, hvad enten man ser det fra klinten ved kirken ud mod de en halv mil fjerne havklitter eller nede fra

Engbjerg Kirke 24 Juli 1932. ØL.

den lave flade ind mod bankerne med den gamle, solbelyste kystlinje og den lille kullede, aldeles ensomme kirke.

Når man ser fra disse klinter ind mod øst, øjner man kun et par kilometer borte et mægtigt højland med nogle kæmpehøje, der tegner sig skarpt mod luften. Allerede helt ude fra Harbør havde jeg set disse bakker, der synes at være kulminationen af det højland, som strækker sig fra Limfjordens sydside ved Venøbugten ned ad Bovbjerg til. Ingen havde fortalt mig om det, og jeg har aldrig set det beskrevet, men jeg bestemte mig til at komme derop.

Ad nogle indviklede markveje nåede jeg fra Engbjerg til vejen mellem Harbør og Lemvig, og det viste sig, at denne førte mig nær til målet. En lille vej, som bryder af mod sydvest, snor sig forbi et par enlige gårde hen mod stedet. Det sidste stykke var en spadseretur på blot et par hundrede meter.

Jeg må prise det held, som førte mig til dette sted; thi aldrig har jeg set et stykke Vestjylland som det, der ligger udbredt for øjet fra denne pragtfulde højgruppe. Dette er endelig Jylland for ramme alvor!

Her har jeg alt samlet omkring mig, som gør disse egne så storslåede: de vide, vældigt svungne linjer, de fjerne, umådelige flader, som tilsammen giver landskabet dets alvor og patos. Fra den største af højene ser jeg ud over

dette landskab, der synes uden grænser, over bølgende flader til Limfjorden i nord, den skinnende Ferring Sø med alle dens nordlige udløbere og bag disse det umådelige Vesterhav; mod syd og øst over blånende sletter med agrenes gyldne felter, hvor yderst små bitte gårde synes at svæve højt over kimmin-gen. Mod vest højgruppens yderste forposter, der løfter sig mod Harboør-landet og dets tange, næsten usynligt gennem disen.

Rundt omkring over det store højland og over de lave flader ligger gårde og huse spredt og synes at sky hinandens selskab. Ligesom den ganske lille bonde-gård, der ligger lige nord for højgruppen, har sit eget klingende navn, Dron-ninglund, således har de fleste af disse spredtliggende gårde *deres* signale-ment i modsætning til egne, hvor boligerne ligger samlede og danner lands-byer.

Navnene på enkelte af oldtidshøjene i den store gruppe, som tæller ikke mindre end nitten stykker, fik jeg først senere at vide. Gruppen kaldes af be-folkningen *Engbjerg Høje*. Den største hedder Bjørnshøj eller Bavnehøj.²¹ De fire vestligste, som danner en lille gruppe for sig, kaldes Firhøje, og blandt de østligste bærer en navnet Troldhøj. De ligger fordelt omtrent ligeligt på begge sider af grænsen mellem Engbjerg og Hygum sogne. Desværre er de for fleres vedkommende stærkt mishandlede, således den sydligste, der hvil-ler på en mægtig, naturlig hedebakke, som er gennembrudt af en dyb grus-grav på omtrent 100 alens diameter og 25 alens dybde, så højens ene side er skamferet.

Det synes, som om kun fire høje af denne i enhver henseende pragtfulde gruppe er fredet. Den ligger samlet på et areal af næppe 200 tdr. lands stør-relse og er af en usædvanlig pragtfuld virkning i landskabet. Nede fra de bøl-gende lavninger og fra sletterne rundt om virker de mægtige høje på deres ås som et stolt og herligt syn, et vidunderligt minde om de gamle og deres færd. Men som forholdene er, har enhver ejer lov til ikke alene at udslutte hver og en af de fredløse femten høje, der er tilbage, men at beplante højde-draget omkring dem. Og det skal nok blive gjort!

Ikke mærkeligt, at det er en særpræget befolkning, som lever, eller i al fald forhen levede, i disse egne. Det var folk med stærke følelser i dette hjørne af Jylland; men det mærkedes sjældent af den fremmede, og selv indbyrdes søgte de at skjule det for hinanden. Der var noget roligt og støt i den daglige omgangstone, ingen store fagter, ingen støjende ord. De læste af hinandens blik, hvori der i korte, forborgne glimt kunne udtrykkes glæde, sorg eller for-agt, og et lunt blink i øjenkrogene blev ofte det eneste udtryk for munterhed.

Her står jeg og ser ud over dette sære land, hvor folkene af de stærke, gamle slægter har levet og stridt, ofte ensomme i de spredtliggende boliger, der hver

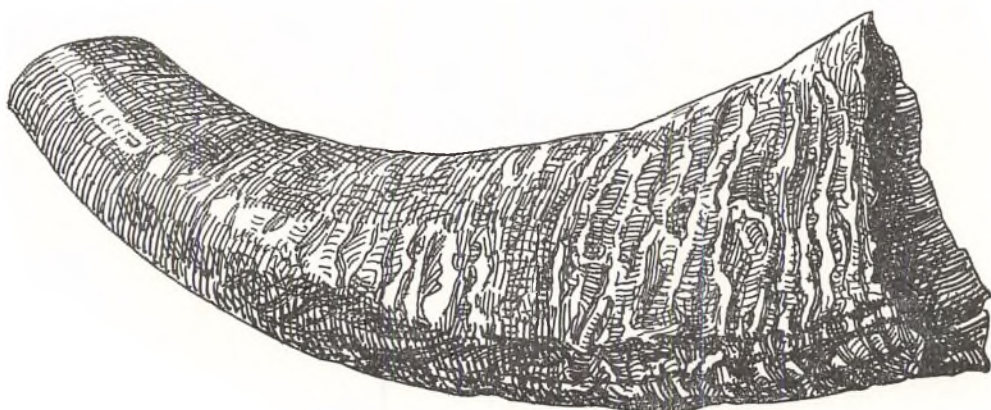
har rummet *sine* skæbner. Nu er de blevet samlede omkring de hvide kirker, der toner frem over landet fjernt og nær. Nu er de blevet helt stille, men her gik de engang med deres egne tanker, med deres ensomme veer og små glæder og med deres sære forestillinger, formede af det land, som var slægtens hjem gennem hundreder af år.

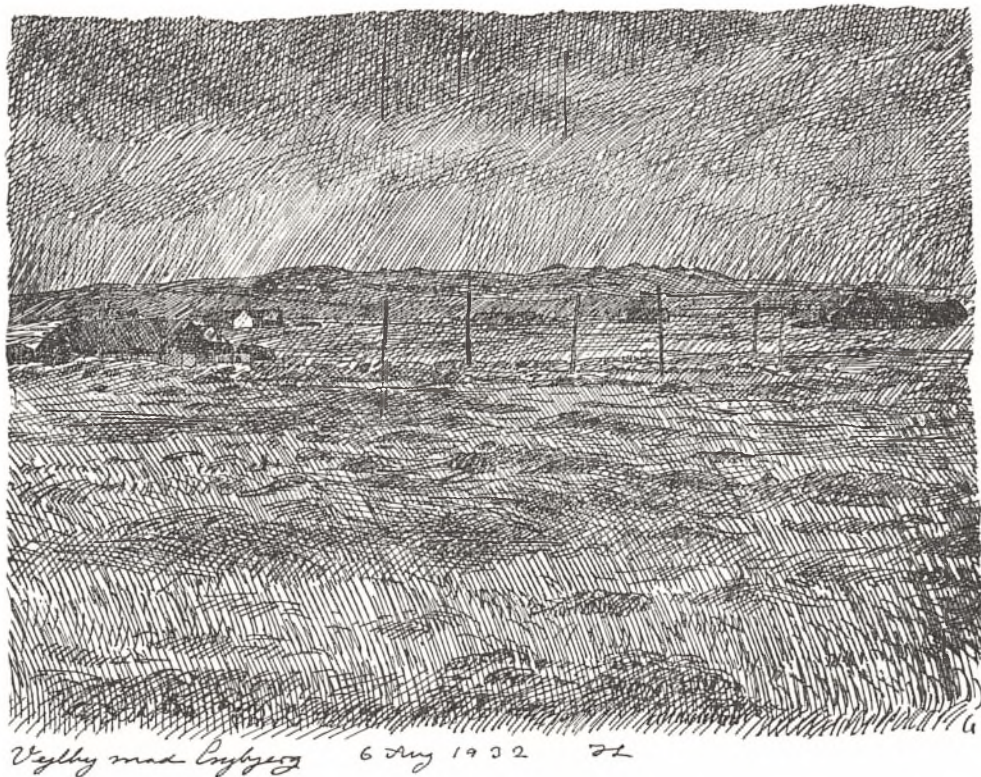
Her står jeg og mindes alt, hvad jeg har fået at vide om disse mennesker. Det meste er kommet til mig gennem en mængde breve, som jeg har fået i hænde i det sidste par års tid. En elskelig gammel dame, fru Christine Kaalund, som er født her i Hygum sogn, og hvis slægt har levet her, så længe nogen mindes, har nedskrevet en mængde af sine minder fra egnen og sendt mig dem; sagn og virkelige begivenheder mellem hinanden, fortalte, af gamle folk i hendes barndom, eller selvoplevede – stof til en hel bog om disse folk, hvis følelsesliv hun vistnok kender bedre end nogen anden. Gang på gang har jeg modtaget disse store, gule konvolutter med den stejle, lidt usikre skrift, men med et indhold, hvis friskhed og dybe kærlighed til emnet hver gang fyldte mig med glæde.

Kun en lille bitte brøkdæl af alt dette kan jeg medtage her, desværre. Jeg tænker på, at hvis hvert sogn i landet havde haft en sådan beboer op imod vor tid, hvilke skatte kunne der da ikke have været bevaret! Thi den vandrende folkemindesamler, om end nok så grundig og interesseret, når aldrig som den stedboende *så* nær ind til kilden med det særprægede væld, som hver egn i landet rummer.

Jeg genfortæller her et lille uddrag af disse breve.

Her lige vesten for mig ligger Firhøje, hvor der i den ene skal være skjult en stor skat. Der er mange gange bleven gravet efter den, men så gik det altid sådan, at når man nærmede sig stedet med spaderne, kom der en støj og en forfærdelig raslen som af tunge jernlænker, og karlene blev „hwerlsyge“ af skræk og løb deres vej. De talte ikke om deres natlige eventyr til andre,

men dagen efter kunne man finde deres spader, som de af rædsel havde kastet fra sig på stedet.

Histude i øst ved fjorden ser jeg den lave *Gellerodde*, hvor også en skat findes. Her lå engang en mægtig sørøvers borg, som helt var bygget af træ. Da vikingen, som ejede den, følte, at han skulle dø, lod han en stor egekiste med alle sine røvede skatte sænke ned i Geller Sø; thi han havde ingen slægtninge og undte ingen sine rigdomme. Den gamle fisker, Povl, som boede i Hygum og døde i 1867, havde ofte stået på pengekisten ude i søen og stanget ål med sit jern, og mange andre gamle fiskere havde set den. I stille vejr med klar luft kunne man tydeligt se, at kisten var af eg. Men *hæve* den kunne ingen, der hvilede en forbandelse over stedet. For hver gang, man forsøgte, sank skatten dybere i dyndet. Og to gange har man forsøgt at udtørre søen, som det sagdes for at finde kisten; men de mange underjordiske kilder har bestandig holdt den vandfyldt. Og endnu ligger egekisten derude i søen, omgivet af de ensomme, vilde hedebakker mellem Limfjorden og de Hygum enge. Og den skal aldrig hæves.

Ude i nordvest skimter jeg det lave Rønland, som skyder sig ud i fjorden fra den smalle tange. Herude færdedes ved nattetide „knopmanden“, som adskillige folk har mødt og kan berette om.

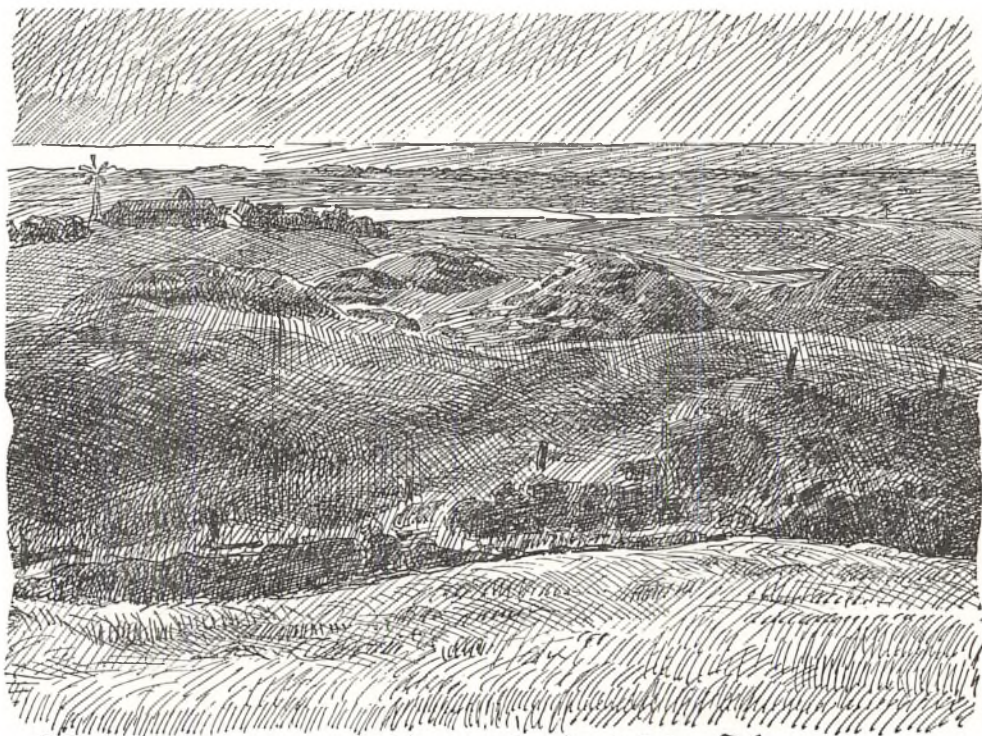
Jens Gregersen på Engbjerggård, kaldet Herremanden, hørte engang, at nogle stude var til salg ovre på Thyborøn, og for at komme en konkurrent i forkøbet tog han derover i smug. Klokken to om natten sadlede han sin hest, kaldte på sin hund og jog af sted. Herremanden var kendt som en vovehals, der ikke gik af vejen for noget. Men da han når ud til den del af Rønland, som kaldes Knopper, standser hesten pludselig og er ikke til at drive frem hverken med sporer eller pisk; den ryster over hele kroppen, og hunden kryber klynkende ind under den. Så glider pludselig en underlig tåget skikkelse ud af mørket og kommer lige tværs over hesten foran Jens Gregersen. Det var en mand uden hoved . . .

Omtrent en halv time senere nåede rytteren på den rasende hest frem til sit bestemmelsessted; det hvide skum drev af dyret, og manden sank sammen på en bænk i stuen, dødbleg og tavs. Hesten blev afgnedet med strå, og Jens Gregersen fik et krus varmt øl med rom i. Så fortalte han, hvad der var hændt ham.

„Å ja, såmænd,“ siger konen, „det æ jo *knopmanden*, Di hår mødt!“

Hvem var da knopmanden?

Nogle år i forvejen boede i Langer Huse en strandfoged Mærsk. Da han en morgen ved tretiden gik nede ved stranden, så han pludselig i havstokken

Fra Engbjerg mod V. 24 Juli 1932. H.

en hel del planker og ilanddrevne ting, som måtte være fra et stort skib. Lidt længere mod nord, ude ved Knopper, lå noget mørkt, som af brændingen var kastet op på stranden. Han ilede derhen og fandt en dreng, som holdt en lille trækiste i favnen; han åndede endnu og rørte den ene arm. Strandfogeden slæbte ham helt op i klitten; dér brækkede han kisten op og fandt, at den foruden nogle papirer indeholdt en mængde guldmonter. Han så sig forsigtigt om, og da han troede sig alene, slog han drengen ihjel. Så gravede han ham ned i klitten sammen med kisten og dens indhold for senere at bemægtige sig dette.

Mærsk var hjemme ved fogedgården allerede klokken fem for at være med til at køre lyng. Da han ved aftenstide samme dag var på hjemvejen siddende på sit store læs og var nået til Bøvling Kirke, skred læsset under ham, og han faldt ned mellem hestene og brækkede halsen.

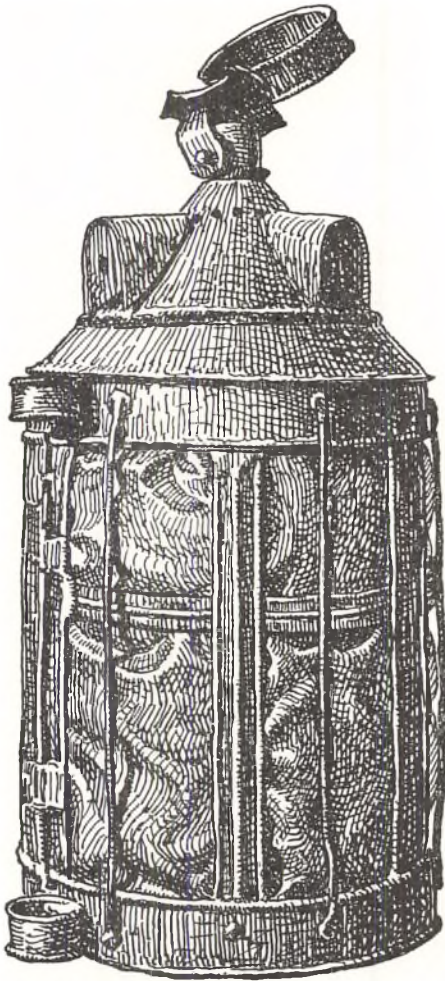
Kort tid efter rygtedes det, at der gik en mand uden hoved derude ved Knopper; man så ham altid om morgenen ved tre-firetiden. Der synes at have været et hemmeligt vidne til begivenheden derude i klitterne, formodentlig en strandtyv, som har skjult sig for fogeden. Og man var klar over, at det var morderen, som måtte bøde for sin udåd ved ikke at få fred i graven. Hvorom alting er, så er beretningen om strandfogedens død ikke noget sagn, men en virkelig begivenhed.

Mærskgården står endnu, men er på en anden slægts hænder. Da fru Kaalund var tolv år gammel, ejedes den endnu af en Christian Mærsk; han var en høj og duknakket, tungsindig mand, som var meget forfalden. Alle børn gik sky forbi ham. Den gamle strandfoged, som var hans oldefader, syntes bestandig at kaste en skygge over hans liv.

Knopmanden har mange mødt herude. Han spøgede altid ved den klit, hvor han havde dræbt drengen og begravet ham og kisten. Det var på et sted ved stranden, hvor man har Harboør, Hygum og Tørring kirker over ét. Ofte fandt folk efter stormvejrdsdage guldmonter herude, når bølgerne havde vasket sandet bort fra klitten. Også fru Kaalunds morbroder, som var fra Harboør, har engang en tidlig morgen fundet to guldmonter ved klittens fod. Men nu findes højen vel næppe mere, efter at havet har taget så meget af stranden derude.

Den gamle Kræ Røn fra Harboør, som kørte omkring til folk og solgte fisk eller havsand til deres gulve, fortalte mange sælsomme historier. Når han havde slået en handel af i fru Kaalunds barndomshjem, fik han smørrebrød med snaps og bagefter et par kaffepuncher, og så kom snakken i gang. Engang fortalte han følgende:

Blandt os havboer går det sagn, at hvis vi går ud til havet tolv nytårsnætter i træk klokken 12, da finder vi den tolvte nat enten vor død eller vort brød!

- *Jeg* var jo også begyndt med dette. Men da jeg havde været der de elleve nætter og tiden nærmede sig til den tolvte nytårsnat, gjorde jeg mig mange underlige tanker. Nå, dagen til nytårs-aften kom, og jeg var urolig og rastløs hele tiden. Skal jeg gå eller blive hjemme? sagde jeg til mig selv. Men da så tiden kom, tog jeg min lille brandhage ned, bad mit fadervor og befalede mig Gud i vold. Og så vandrede jeg ud over klitterne.

Det var en dejlig stille, stjerneklar nat. En hel time vandrede jeg langs havstokken, uden at der skete noget. Jeg begyndte at fryse og tænkte på at gå hjem. Pludselig ser jeg noget sort tumle rundt i havstokken. Mit hjerte sad mig oppe i halsen; men endelig får jeg tingen halet i land med brandhagen. Det var en lille trækiste, omtrent en alen lang og halvt så bred, og den var meget tung. Så foldede jeg mine hænder og takkede Gud, fordi alt var forløbet så godt, og vandrede hjemad. Derhjemme satte jeg kisten ved siden af sengen og

gik så til ro og prøvede på at falde i søvn; men det var umuligt. Så stod jeg op, tog kisten under armen og vandrede ned til præstegården.

Klokken var da henimod tre om natten. Men da jeg kom i nærheden af gården, så jeg lys i præstens værelse, og det kan nok være, jeg blev glad.

Præsten får så hele historien.

„Ja, så i Guds navn, Kræ Røn,“ siger han, „vil vi åbne kisten.“

Det gik nemt. Det første, vi så, var et stort, hvidt lagen; og da vi løftede det – så lå der en lille pige i hendes allerfineste stads, en lyserød kjole og pæne små sko. Hun lå, som om hun sov, og ved siden af hende lå nogle papirer og en pung med nogle fremmede penge. I papirerne, som præsten kunne læse noget af, stod der, at den lille pige var en kaptajns datter; hun var død om bord, og nu bad forældrene om, at hun, hvis hun kom i land, da måtte blive begravet i kristenjord. Pengene var til begravelsen og til den, som fandt hende.

Nytårsdag blev hun begravet østen for kirken lige ved muren.

Sådan fortalte Kræ Røn. Og fru Kaalund tilføjer: Nu, da Harboør Kirke er restaureret og udvidet, findes den lille piges hvilested inde bag alteret. Men jeg kendte godt den gamle grav; vi børn blev altid bevæget af en mærkelig stemning, når vi besøgte den. Hvor ofte har jeg ikke lagt blomster på den . . .

En anden gang fortalte Kræ Røn følgende:

Nordvest for Harboør Kirke er der et gravsted, som kun består af fire fjæle sat på kant. Mellem dem er rummet fyldt med rullesten, og ved hovedenden står et simpelt trækors med navnet *Agathe*.

Efter en stormnat drev der en morgen et kvindeligt i land ved Langer Huse. Kvinden havde et pragtfuldt, sort hår, som var udslået, og hun knugede et lille barn tæt ind til sig. De var begge i fine natdragter, og på kvindens var broderet et navn med en krone over – Agathe stod der. Også til denne grav bragte børnene forhen deres fattige vestjyske markblomster.

Tæt neden for Hygum Kirke lå den gamle præstegård, som nu er nedrevet, en prægtig bindingsværksbygning med roser, som slyngede sig op ad stuehusets vægge. Alt så såre fredfyldt ud her; men den gamle gård rummede også sin uhygge og mystik. Da der engang i halvfemserne skulle forandres noget i dens kælder, stødte man under gulvet dernede på en stor tønne, hvori der lå skellet af en mand. Men ingen aner, hvilken historie der knytter sig til dette uhyggelige fund.

Beboerne af de store gårde herude var stolte, stærke og særprægede mennesker, som ofte førte et kraftigt liv og var meget selvrådige i deres færd. Småhjemmene var meget forskellige fra disse folks boliger, og deres beboere levede under så beskedne forhold, at man nu næppe kan forestille sig det. Men hygge kunne der være i de små fattige hjem, og folkene her var ikke mindre særprægede end i de store gårde.

I Hygum boede den gamle væverkone Kaaren Kjestin i et lille bitte hus med en eneste, lavloftet stue foruden et køkken og et spisekammer. En dobbeltseng, den store væverstol, et bord og et par småstole var stuens eneste bohave. Alt træværk derinde var malet med en klar, rød farve. På en af de hvidkalkede vægge hang et billede af Guds Moder med et stort rødt hjerte uden på kåben, gennemboret af et sværd. Men i vinduerne stod blomster, æblemuskat og geranium, og store garnnøgler hang rundt om på væggene. Kaaren Kjestin kunne spå i kaffegrums, hun var fremsynet, kunne se „ligskår“ og forudsige dødsfald mellem sogneboerne. Da fru Kaalund engang som otteårs pige besøgte hende sammen med sin bedstemor, så Kaaren Kjestin pludselig skarpt på hende, rejste sig og stirrede hende lige ind i øjnene, bankede hende med fingeren på brystet og sagde så: „Åk ja – *den* bette pigh, hon blywwer såmænd åller atten oer!“

Det slog dog altså ikke til.

De små vinduer i Kaaren Kjestins stue kunne naturligvis ikke åbnes, og luften derinde var ikke altid så god. Når der nu viste sig fremmede i landskabet, strøg den gamle med hånden nogle gange kraftigt og i hast hen over geraniens blade, hvorved stuen fyldtes med en stærk lugt. Geranien kaldtes heroppe altid „fisblomst“ og havde en stærk udbredelse på egnen. Thi den var altså ikke alene til pyrd, men gjorde også sin nytte.

På egnen trivedes skinbarlige røvere lige op til vor tid. I firserne, altså for blot halvtreds år siden, boede på „Ryltorvet“, den flade strækning ude ved Limfjorden, en mand ved navn Kræ Flynder, der sammen med sine brødre var noget fuldendt røverpak, som gjorde vejene usikre, især på strækningen mellem Vesterbjerg ved Lemvig og Ballegård i Heldum. Flere bønder og handelsfolk blev overfaldet, skamslået og frarøvet deres penge, og røverne var end ikke bange for at bruge kniven. I efteråret 1879 arvede fru Kaalunds bedstemor, som var født i Staby, en sum penge efter en gammel slægtning, som hed Meulengracht. Hendes ældste søn, Anker Borck Kaalund, som dengang var 32 år, skulle hente pengene i Holstebro og tilbagelægge vejen til fods fra Hygum til Lemvig, hvorfra der var kørende post til Holstebro.

Da han ved nattetide var på hjemvejen fra Lemvig til Hygum med pengene i lommen, havde han bevæbnet sig med en stok med en svær blyklump og havde en tollekniv i lommen. Da han var nået lige ud for Vesterbjerg, snublede han i mørket over en snor, der var spændt tværs over vejen, og i samme nu var to mand over ham. Det lykkedes den stærke karl at slå sig fra dem; den ene ramte han med blykuglen i ansigtet, og den anden fik et hug af tollekniven i armen. Så satte han i trav hjemefter.

Nogle dage efter traf et par mænd den ene af flynderfolkene ude i Plet Enge med den ene arm indviklet i et stort bind. Han ville luske væk, men mændene rendte efter ham og spurgte, hvad han havde gjort ved armen. Han fortalte, at han var faldet ned ad sin loftstrappe og havde skrabet sig. Men den anden af brødrene så man slet intet til før et par måneder efter – da havde han et fælt ar, der strakte sig fra den ene kind helt ned over halsen. Der skete ingen anmeldelse, skønt alle var klar over, at det var de to, der havde forøvet overfaldet.

Men nogle år efter, da den ene af de to brødre døde, fortalte de mænd, som havde båret kisten og sænket den i graven, at de havde mærket, han rørte sig derinde og kradsede mod kistelåget. Det vil sige, de fortalte det ikke før dagen efter begravelsen, da de var blevet vel af med ham! Og ingen tvivlede om, at „flynderen“ som straf for sine ugerninger havde været skindød. Siden gik man helst langt uden om graven, der lå tæt op ad det nordre dige på Hygum Kirkegård. Den blev aldrig plejet og var kun en græsbevokset tue.

Det var ikke blot lig, vragstykker eller skatte, havet sendte ind på kysten.

Fra dets sære dyb kom mystiske væsener, som fik indflydelse på menneskenes skæbner.

Nede på „Ryltorvet“, den førnævnte flade strækning mellem Vestersø og Stenodde, boede Lars Fisker. Han var en ung, sund og stræbsom mand, der passede sin dont. Folk sagde om ham: han har stedse heldet med sig; altid fanger han noget, selv om vi andre ikke ser en eneste fisk! Lars var forlovet med en ung pige oppe fra sognet, som hed Maren, og de mødtes ofte om aftenen nede ved stranden. En aften, da det var fuldmåne og meget lyst, ventede han længe forgæves på sin kæreste; men pludselig ser han hende komme lige imod sig. Hun gik med bøjet hoved helt ude i strandkanten. Han råbte højt af glæde: „Maren – Maren! Hvor *har* du dog ventet længe!“

Aldrig så snart havde han udtalt ordene, før kvinden slyngede armene om hans hals og trykkede og krystede ham. Da så han, at det ikke var Maren, men en helt fremmed kvinde. Hun havde et underligt blegt ansigt og mørke, brændende øjne. Endelig kom han fri af hendes vilde favntag og ravede fortumlet til sit hjem, hvor hans gamle mor, som var enke, sad og ventede på ham. Hun så forundret på ham – han var helt bleg og rystede som i feber.

Den næste dag gik han stille omkring og mælte ikke et ord. Men da klokken blev henved ti om aftenen, gik han atter ned til stranden. Sådan gik det syv aftener i træk. Men den syvende nat kom Lars Fisker ikke hjem. Om morgenen fandt nogle andre fiskere hans lig i strandkanten, indfiltret i en frisk tangbunke . . .

Havkvinden havde taget ham.

Mellem Nissum Fjord og Venø Sund

Næsten hele det indre kystland på den store strækning fra Ringkøbing til op mod Lemvig forekommer mig landskabeligt at være af ringe interesse. Man får et fyldestgørende indtryk af det fra den lige landevej mellem de to byer. Et større stykke aldeles jævn hede med lav lyng findes fra Pølsmark til nord for Madum; men trindt om er landet dækket af uhyre granplantager, som berøver det ethvert præg af selvstændig natur. Efter at have passeret højderne omkring Møborg Bavnehøj og en ny, mindre hedestrækning drukner man i de sammenhængende Kronhede og Klosterhede plantager. Først når man er kommet ud på den anden side af disse, trækker man igen vejret frit; og herude bliver det endelig alvor med bakkelandskabet – eller rettere med dalene. I dybe og bratte fald går vejen til sidst ned mod den lille, herligt beliggende købstad ved bunden af den smalle *Lem Vig*, hvor man havner lunt og trygt mellem byens træer og små huse.

Man gør klogere i at tage den vestligere vej hertil, som bryder af fra den store landevej ved Bækmark. Men inden man når dette sted, bør man ved *Vemb* gøre en afstikker hen til den her beliggende gamle parallelgård, *Gammel Hedegård*, den mest velbevarede bygning af denne art, som endnu findes i landet. Den mærkelige gård med dens to parallelt liggende længer og dens vippebrønd er en af de mest primitive og fattige bønderboliger, jeg kender. Dens sidste ejer, en halvgammel kone, er fraflyttet stedet og bor i et nyere hus i nærheden, men har opsyn med bygningerne for Nationalmuseet, som har fredet og istandsat dem for få år siden.

Der er en mærkelig stemning af længst forsvundne dage og mennesker over dette sted, og man forbavses over, at der endnu lever et menneske, som har haft til huse i disse omgivelser. Stuehuset, som ligger mod syd, indeholder foruden et par små beboelsesrum køkken, bryggers og svinesti, den sidste i den østre ende lige op ad bryggerset. I længen mod nord er stald og lade. Foruden disse to længer, imellem hvilke den gamle vippebrønd findes, er her endnu den til stedet hørende lille smedje, som af hensyn til brandfare er lagt østen for gården i et halvt hundrede alens afstand.

Smedjen, der i sine dimensioner står i forhold til det øvrige, har et gulv, som højt regnet er 4×6 alen. Den var, før museet fredede den, stærkt forfalden og næsten helt sunket sammen. Nu er den restaureret, og alle redskaber, som hørte til den, er samlet herinde. Dette lille rum, uden loft og hvor tagets bjælkeværk og strå begynder kun et par alen over gulvet, er næsten

Parallelgaard i Vemb 22 Juli 1932. Id.

det besynderligste ved hele stedet. Det forekommer helt usandsynligt, at smeden har kunnet svinge en forhammer i denne rønne uden at rage dens tag og vægge ned.²⁴ Noget af det mærkeligste herinde er en ældgammel form for blæsebælg, som findes nær jorden ved siden af essen.

Netop på det sted, hvor den vestlige vej mod Ferring bryder af fra Ringkøbing-Lemvig landevej, ligger den tidligere herregård *Bækmark*, som forhen har været i flere fremragende adelsslægters eje. En tid tilhørte den således rigskansleren Niels Kaas, som købte den i 1653. Den gamle gård, som endnu på tre sider er omgivet af voldgrave, bestod indtil 1758 af tre fløje; men senere er hele vest- og en del af nordfløjen nedrevet.

Det er ikke nemt at forklare, hvorfor Bækmark og egnen omkring den forekommer mig at være et af de uhyggeligste steder, jeg kender. Jeg kan ikke påvise noget bestemt, som fremkalder dette indtryk. Men det synes mig, at disse lave strækninger her inden for Bøvling Fjord og inderfjorden, der ligger grå og stormpiskede derude i vest under det efterårsagtige vejr, netop her rummer det mest trøstesløse præg af øde og skummelhed. Gården selv ligger halvt skjult bag sin gamle, vindhærgede have, hvis træer på vestsiden

kravler hen ad jorden som et lavt, forkrøblet krat og mod øst løfter sig forsigtigt op i højde med gårdens tage.

Godt i stil med hele dette stykke land er det mærkelige gamle stenkors, som står ved vejen ikke langt fra gården, og som uden tvivl skriver sig fra den sene middelalder. Det er knap to alen højt og er uden nogen indskrift eller prydelse. Et sagn på egnen, som knytter sig til dette kors, hvis historie man ikke kender, lyder således:

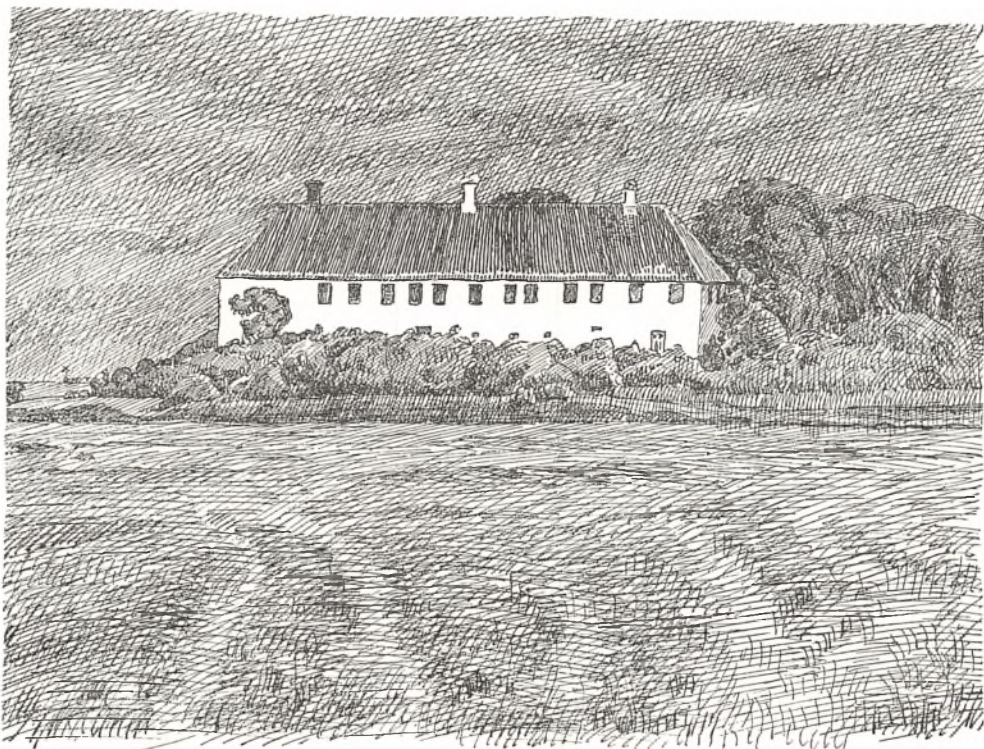
På Bækmark huserede ved nattetide et spøgelse, „den hvide jomfru“, som var kendt og frygtet viden om og indgød beboerne stor skræk. En karl på gården havde engang vovet at spotte hende og fik en frygtelig straf. Sammen med nogle andre sad han en aften i gårdens folkestue og fordrev tiden med et slag kort. Spillet hed „Spil i brudeseng“. Den omtalte karl, som formentlig havde vundet, ønskede sig i kådhed ved spillets slutning at få „den hvide dame“ til kæreste for at gå i brudeseng med hende.

Da karlene hen på natten brød op, hørte de hunden larme og gø uden for gården. Alle blev uhyggeligt til mode; men karlen råbte: „Det skulle vel aldrig være min kjærrest!“ – hvorpå han alene løb ud i mørket. Han vendte ikke tilbage. Først den næste morgen fandt man ham igen; da gik han og tossede omkring og var blevet vanvittig.

Præsten blev nu hentet, og han manede spøgelse ned på det sted, hvor korset er rejst. Men samme præst døde ganske kort tid efter. Karlen kom sig

Bækmark 25 Juli 1932. DL.

Rysenstein 25 Juli 1932. O.L.

siden, men han måtte aldrig vise sig norden for gården. Da han senere var flyttet til en fjern egn og herfra besøgte dette sted, tog han altid ind til nogle folk sønden for Bækmark og sendte herfra bud til sine slægtninge om at op-søge ham. Helt har den ulykkelige præst altså ikke fået magt med spøgelse.

Følger man vejen herfra mod nordvest, passerer man det gamle *Bøvling Slot*, det nuværende Rysenstein, som med sin hovedbygningens hvide mure lyser langt over de lave enge og gør et næsten lige så uindbydende indtryk på den vejfarende som Børglum Kloster oppe i Vendsyssel – det samme kolde, fæstningsagtige ydre. Under det gamle slot, der engang tilhørte Ribe Bispestol og senere kom i forskellige adelsmænds og kronens eje, hørte forhen umådelige landstrækninger. Så langt som helt oppe fra Harboør mødte bønderne her på hoveriarbejde. Slottet indtoges i 1627 af de kejserlige tropper og i 1644 og 1657 af svenskerne, hvorved dets bygninger led stor skade. Sit nuværende navn har gården fået af en hollænder Ruse (udt. ryse), som i 1664 fik skøde på slot og gods, der oprettedes til et baroni under navnet Rysenstein, efter at Ruse var blevet adlet. Endnu i 1798 var godset på 1.022 tdr. hartkorn; senere er det udstykket og delt på mange hænder. Bygningerne, af hvilke syd- og vestfløjen er de ældste og den sidstnævnte er hovedbygningen, er udvendig sat i fortrinlig stand. De anselige gamle kælderhvelvinger i vestfløjen har

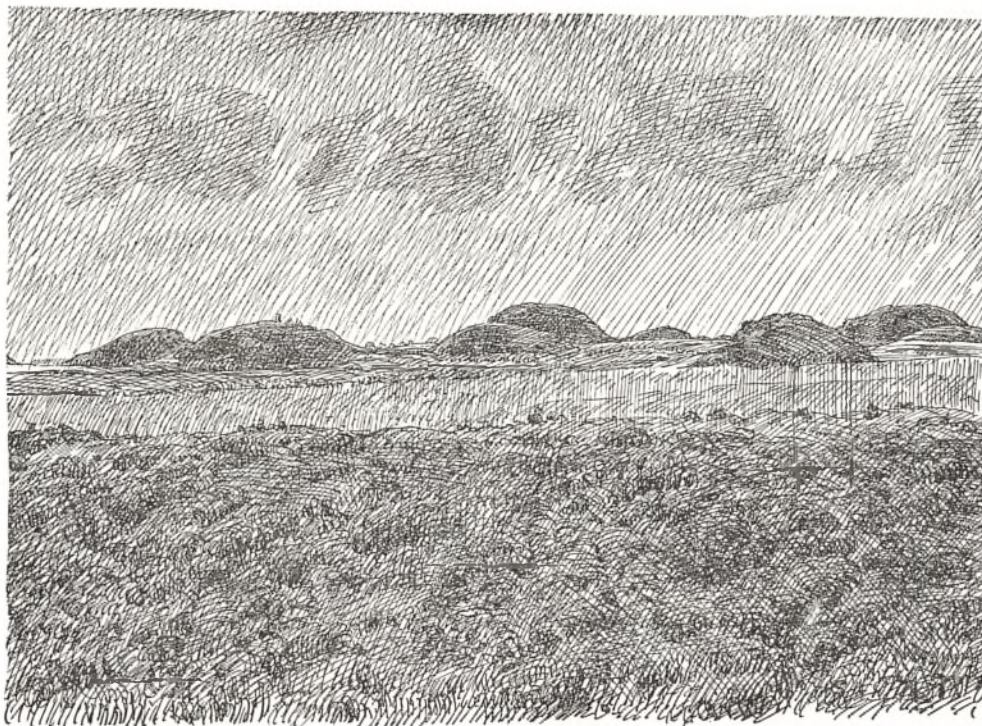
den nuværende ejer ladet dekorere med nogle kalkmalerier, som ikke helt synes at falde sammen med tidligere tiders mere forfinede smag. Et af motiverne er den bekendte reklamekliché, der forestiller „den fede og den magre agurk“, sat op i kæmpemæssigt format!

Landevejen går herfra ret mod nord omtrent en mil, til den nordvest for Ramme Kirke standses som af et hug, dér hvor det store *Ramme Dige* ligger og endnu synes at ville spærre adgangen til landet bag det og den store gruppe af anselige stenalderhøje. Tiden for voldens tilblivelse kendes ikke; men den danner skel mellem to sogne og må altså være ældre end sognedelingen. I størrelse overgås den kun af Dannevirkevolden, og sandsynligvis har den både mod NNØ og SSV strakt sig ud mod fugtige, ufremkommelige lavninger og spærret farbart strøg mellem disse. Den gamle folkevold har uden tvivl spillet en rolle i store, krigeriske begivenheder gennem masser af år. Oprindeligt har den været henimod 2 kilometer lang, men er nu kun synlig i godt 500 meters længde og gennemskåret af en markvej og flere stier. Den når indtil 2½ meters højde og 6–7 meters bredde, og graven foran den er 4–5 meter i bredden. At en ca. 300 meter lang strækning af denne grav er ødelagt og omdannet til kartoffelmark, førend et stykke af dige og grav er blevet fredet, er ikke mere forbavsende end så meget andet, man ser af lignende former for hærværk.²⁵

Højgruppen, som ligger godt 100 meter nordvest for diget, ligner set over dette, således som på tegningen, nærmest en *række* af høje; men disse ligger i virkeligheden uregelmæssigt spredt mellem hinanden. Gruppen, som tidligere har bredt sig også sydøst for diget, hvor den nu er ødelagt, har fulgt en nu forsvunden oldtidsvej, der efter digevoldens dimensioner og højgruppens tidligere størrelse at dømme må have været en betydelig færdselsåre, hvortil der har knyttet sig andre oldtidsveje, mod vest til havet og mod øst til Strueregnen. Gruppen lader desuden formode, at der på stedet har været en større, samlet bebyggelse.²⁵

Sagnet har sat Ramme Dige i forbindelse med et stort slag mellem en dansk hær og en engelsk under Amlod (Hamlet), og kampen skal have strakt sig helt ind i Gudum sogn, hvor den engelske hær blev drevet ud i „Englands Mose“ og omkom. Og den barske egn heromkring er endnu fuld af mørke sagn om drab og gengangere, om stimænds og kjeltringers bedrifter, om trolde og hekse. Den må have dannet en fremragende indfatning om disse gamle fortællinger.

Ad vejen mod øst fra Ramme til Lomborg kommer man forbi to vældige oldtidshøje, som blandt andet er mærkelige derved, at de ligger ved et sted, som var gennemskåret af landets ældste påviselige stenaldervej. Nær dem ligger et dusin andre rundhøje, der sammen med de to er afgørende for land-

Rammedige 26 Juli 1932. JH.

skabets fysiognomi og alene af den grund bør bevares mod ødelæggelse. Denne østlige stenaldervej har uden tvivl stødt til den store færdselsåre ved Ramme.

Fortsætter man herfra mod øst forbi Fabjerg Kirke hen imod „Savmandsgårde“, to bøndergårde i randen af heden nord for Klosterhede Plantage, da møder man her en ny højgruppe, som med hensyn til anselighed og beliggenhed hører til de mærkeligste i landet. Den ligger på en bølge i landskabet, som når henimod 40 meters højde og er af aldeles pragtfuld virkning. Ikke mindre end tretten af højene ligger i en endnu ubrudt, aldeles lige række, der viser oldtidsvejens fortsættelse med retning lige mod øst. Fra den største af dem kan man tælle endnu syv andre høje, der ligger spredt over det nærmeste landskab.

Allerede før jeg nåede dette sted, så jeg østen for landsbyen Rom adskillige høje, som sandsynligvis har dannet forbindelse med Savmandsgårdegruppen. En særlig stor og smuk høj findes påfaldende nær op ad Fabjerg Kirkes østende, et morsomt eksempel på, at man ofte byggede kirkerne nær steder, som allerede på hedensk tid var anset for hellige. I forbindelse hermed går et sagn om, at to engelske jomfruer, som boede i de to „Lundegårde“ eller Engelund, der ligger norden for stedet, skal have opført højen og kirken. Det var to søstre, den ene af kristen, den anden af hedensk tro. Mens den

første byggede kirken, opførte den anden den mægtige høj, som kaldes Fris-høj. Således har almuens fantasi tumlet med det sære fænomen af kirken og højen i hinandens nærhed og søgt at få en rimelig løsning ud af det.

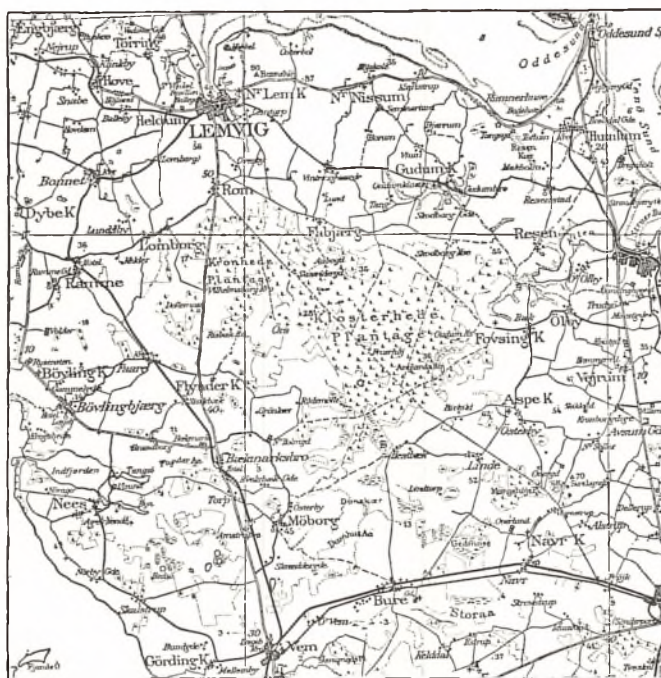
Den lille smukke købstad *Lemvig* har fået navn af den smalle fjord, ved hvis sydlige bred den ligger. Lem skal være en sammendragning af læ-hjem og komme af navnet på havguden Hlæ eller Hlér, som fra de ældste tider må have haft ry for at husere stærkt i disse vestlige Limfjordsegne. Endnu bruges heroppe det udtryk, at fjorden „læer“, når stormen står ind på kysten og bølgerne larmer langs de høje klinger. Men herinde i den lille by glemmer man dette, godt gemt som den ligger i sin dybe dalsænkning, en fortsættelse af vigen, der sender bratte kløfter til begge sider dybt ind i det høje land, gennem hvilke vejene må slynge sig som serpentiner, for at køretøjer skal kunne befærde dem. Hvor som helst man færdes i byens nabolag, bliver man grebet af dette landskabs charme, som er så vidt forskellig fra, hvad man ellers møder i disse egne. Yndefuldt er dette sted, hvad enten man ved sin udfærd ser det i sommermorgenens fulde glans, eller når man vender hjem ved senaftenstide, når svanerne sejler som blege ånder over den lille dunkle sø i dalen, mens solen endnu kun rammer byens røde tage, som dens stråler nølende forlader, ét for ét, mens bakkernes skygger bliver lange.

Så begiver jeg mig da på vej på den lange rejse her søndenfjords; en sen augustdag drager jeg fra Lemvig østpå mod Oddesund.

Så snart jeg ad landevejen når hen imod Nørre Nissum, får jeg udsigt over den inderste del af bredningen og over sundet, der som et hug af en økse skiller de to lange odder, skønt de blot som til et fredeligt „godaw!“ rækker ud mod hinanden. Men i samme øjeblik får jeg også øje på bakkerne ved Humlum, der falder stejlt ned mod fjorden, og hvis højeste kupler ikke uden grund har fået navn af *Toftum Bjerge*. Og så snart jeg ser denne kyst, vedbliver den at holde mit øje fangen.

Ad en markvej vest for Humlum by går ud til disse bakker, hvis højeste punkt hvælver sig ikke mindre end 47 meter over den nære Limfjords flade. De vældige kløfter og styrt ned til fjorden er mod vest så mørke i skyggen som selve underverdenen; men på et af de bratte fald, på en smule afsats om-trent midt mellem vandfladen og bakketoppen, ligger en lille dam, der lyser inde fra den mørke skygge som et blåt, blinkende øje, ramt af himlens klare spejling. Den må vel få sit vand fra en kilde. Stier slynger sig som et delta af bække ned ad de gamle, lynggroede skred; omkring mig på klintens kam gror utallige blomster, røllike, blåmunke, mælkebøtte, gåseurt, som spætter det stride græstæppe.²⁶

Men som den skarpeste modsætning til disse dystre slugter dér neden for mig ser jeg mod nordøst de yngre, bratte skred, hvor endnu ikke en eneste vækst har klædt de hårde sider, der står næsten lodrette ned mod den smalle, stenede forstrand, og hvis grus og ler endnu er rent og skært i bruddene som marmor og fanger det fulde sollys, så jeg står og bliver „hwerlsyg“ af dets refleks herude på randen af den stejle klint.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Hele Limfjordslandskabets vilde og ejendommelige skønhed synes at være samlet på dette sted som i et brændpunkt. Her er både dets festligste og dets dybt alvorlige præg bragt til det yderste. På disse banker kan havguden Hlæ have haft sin bolig; de var værdige til at bære et offersted for ham. Fra disse bjerges kam kunne han spejde milevidt over sit rige, fra de mørke kløfter kunne han slippe en storm over fjorden, så vikingernes bredfokke fik råen til at knage på de svingende master, og alle måtte gribe til årerne for at bjærge skib og liv.

Ude langs Jyllands vestkyst er alt på denne årstid kun lys! Men *her* findes både lys og skygge i så kraftige kontraster, som jeg næppe før har set. Hvor står som her lyngbankerne sorte som sarkofager mod klintens guld, mod fjordens blågrønne flade og himlens blå? Hvor ruller skyerne som her sine tunge faner ud med skygger over land og sunde?

Selv på denne blide augustdag har Hlæ sine spejdere ude. En mægtig „vandhose“ hænger tung og ubevægelig fra en af skyernes blåsorte buge ude over fjorden mod Thyholm og peger med sin lange snabel mod Odby Kirketårn.

Men kun en blød, sommerlig luftning vifter mig ude fra fjorden. Insekter i tusindvis svirrer om mig i solskinnet; mærkelige små bitte biller kravler på mine hænder og sætter bæ på mine dagbogsblade . . .

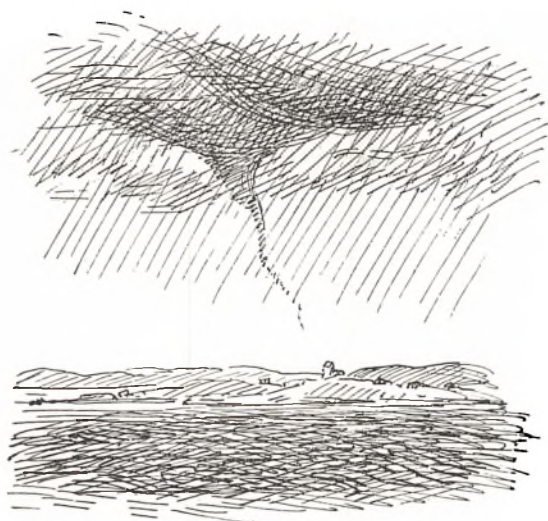

Toftum Bjerge 26 Juli 1932. H

Græshopper gnider deres fele rundt omkring mig. En mægtig stor én sætter i et dommedagshop ud fra randen over den svimlende kløft, styrer som en flyvemaskine ind i skyggen, men kommer en snes alen længere nede atter ud i sollyset, som pludselig rammer dens spillende vinger, der stråler som guld og lak i lysglansen. Den lander langt borte på kløftens modsatte side, hvor den vel har *sit* at passe.

Men højt over det alt sammen står skyernes rene tinder som Himalayas og Popocatepetls snetårne, hellige sejlene lande på himmelhavet, déroppe hvor mariehønsene lander og beder Vorherre om godt vejr.

Å – hvilken ensomhed, hvilken dejlig dag! Lad os leve længe i landet.

Nordjylland

Det sydlige Thy

Blandt Limfjordens mange færgesteder indtager Oddesund landskabeligt en beskeden plads. Når man mindes de karakterfulde kystlandskaber omkring overfartsstederne ved Næssund, Vilsund, Feggesund, „æ Brånd“ mellem Saltingsund og Fur, eller Hvalpsund, som alle danner nogle af de skønneste, vestlige Limfjordskyster, da forekommer disse to lange odder lige så kedsommelige, som de er flade.

Men man kommer ikke langt op over *Thyholm*, før dette indtryk udviskes. Fra den 41 meter høje Vagthøj, som på sin top bærer en mægtig oldtidshøj, er der udsigt over næsten hele halvøen, et ret ensformigt bølget land, men hvor vandarme overalt blinker mellem utallige næs, odder og øer i en sådan forvirring, at man kun med besvær kan orientere sig, selv ved hjælp af kortet. Fra banken skimtes Skibsted Fjord en mil ude i nord; i syd og sydøst øjner jeg Jegindøs og Venøs højder over sundene, kendte steder fra min ørejse. Herligt er synet over Nissum Bredning; i syd til de høje Toftum Bjerge, i vest helt til den fire mil fjerne Harboørtange, hvis huse set gennem kikkerten synes at flyde på vandet som skrog af strandede skibe.

Over hele det synlige Thyholm ligger gårdene spredt ligesom nede i Harssyssel og samler sig kun på enkelte steder i større grupper, ved Odby, Søndbjerg, Hvidbjerg og Lyngs. Fra Hvidbjerg med dens smukke, gamle kirke er udsigten måske endnu bedre end fra Vagthøj. Men landet selv virker dog overalt ret ensformigt med dets fladt forløbende bakkeformer. Det er sundene og fjordene, som giver stedet dets ejendommeligste præg.

Det er først, når man har passeret det smalle og lave drag mellem Skibsted Fjord og bredningen, at man møder *Thylands* rette ansigt. Og det viser sig hurtigt og overraskende, når man bryder af fra vejen mod øst og går ind over *Ydby Hede*. Her fra dennes 43 meter høje kuppel, der hvælver sig som et mægtigt skjold, dækket af oldtidshøje, skuer man pludselig ud over et af de mærkeligste landskaber, som disse prægtige Limfjordsegne rummer, og som i arkæologisk henseende næppe har noget sidestykke i Danmark.²⁷

Ved sin storslåede, mørke skønhed og ved sine udsigters mangfoldighed gjorde dette sted et uudsletteligt indtryk på mig. De herligt svungne kystlinjer, den betagende udsigt over Thyholm og den vide Nissum Bredning, denne mængde af drag, øer og landtunger, halvøer og holme, vige og sunde, og forrest de mægtige oldtidshøje på den lynggroede hede højt oppe over det

hele, med åse og kløfter, der løber ned mod de nære kyster – det er et af de skønneste steder, jeg kender.

Før plantagerne dækkede store dele af dette land, har det rummet sådanne mængder af oldtidsgravhøje som næppe noget andet sted af lignende udstrækning. Alene tæt øst for Ydby Kirke har plantningen skjult ca. 40 høje, der betegnede stedet for en stor oldtidsbebyggelse. I Dover Plantage er et noget mindre antal forsvundet mellem granerne. Men her på Ydby Hedes endnu åbne højderyg syd for plantagen er der fredet et hedeareal på ca. 33 tdr. land med i alt 16 høje, af hvilke enkelte når den anselige højde af 5 meter. Fredningen fandt sted efter tilskyndelse af enkelte fremragende mænd på egnen, som i 1916 indsamlede 3.000 kr. til dette formål, mens Nationalmuseet skaffede restbeløbet.

Desværre er stedet på nordsiden begrænset af granplantagen, som brutalt bryder landskabets linjer og farver. Også lavningen over mod Boddum er opfyldt af dette ukrudt i små og store firkanter, så kun en åbning på nogle hundrede meters bredde holder udsigten fri over den pragtfulde Skibsted Fjord.²⁷

Både denne fjords navn og benævnelsen Skipperdalen på en lavning på Dover-siden leder uvilkårligt tanken hen på en livlig skibsfart i oldtiden. Og i forbindelse med denne har rimeligvis stået den forsvundne vej, som efter

højenes placering har gået langs stranden mellem Ydby Hede og Boddum. En halv snes mindre høje og spor af tre andre findes endnu i den dybe dalsænkning nær det sted ved kysten, hvor man har fundet stensætninger og pikning, rester af det gamle vadesteds 100 alen lange brolægning. Og på dalsiden af Boddum ligger to andre høje, Ravnshøjene, netop på det sted, hvor vejen fra dalen på ny har ramt bakkerne. Stedet kaldes endnu af beboerne Kongens Gade, et yderligere bevis på, at her har gået en vej.²⁶

Set fra den fredede Hvilhøj på Boddums nordvestside ville denne dalsænkning med de mærkeligt lavtliggende oldtidshøje og den herlige Skibsted Fjord i baggrunden have dannet et billede af en gribende og ejendommelig skønhed, hvis ikke plantagernes lapper skæmmede det.

Boddum-højdedraget har endnu 17 rundhøje på sin 41 meter høje ås, der danner et vidunderligt, lyngklædt terræn med højtsvungne bakkerygge og dybe slugter. Jeg har set dette sted mange gange på forskellige årstider og i alskens vejr, i stille regn, i østenbrise, i vestenblæst med farende byger. Men nu var jeg nået herud en stille septembraften ved solfaldstid, og dette sidste minde om stedet er det smukkeste. Thi Limfjorden og septembervejret hører sammen.

Så står jeg da her, just som den dalende sol er horisonten nær og med sit lave, skarpe lys fremhæver alle terrænets former. Aldrig så jeg klarere farver mod hinanden end disse brune, skinnende høje med de stolte former, som kaster lange skygger ud over højsletten, himlen med de krystalklare toner lavt over horisonten og dens kuppels dybe blå med de lette, rosafarvede skyer, fjordens kobolt i strømbælterne mod de blanke fladvande, der er som en bræmme af opal langs de gyldne kyster.

Hvor stille her er! Vinden hvisker sagte omkring gyvelens tørre bælg og pusler mellem aksene på det høje, hvide græs, som danner smågrupper mellem højene. Lyngens blomster er begyndt at blive brune; efteråret er nær, om få dage har vi jævndøgn. Mange fugle er for længst draget sydover, andre samler sig i små og store skarer til trækket. Viberne svinger i tætte flokke over mosen nede ved det gamle vadested; og er det ikke, som om rørskovene dernede allerede er begyndt at visne – eller er det guldglansen fra den sidste sol, som rammer dem og får dem til at stråle så voldsomt mod det dyblå vand . . . ?

Alt omkring mig synes så nær, selv kirker og gårde, der er mile borte. Solen går ned bag Ydby Hede. Det blå fjordvand bliver gråt og gustent – ingen overgang, intet tussmørke. Langt ude i øst blusser en gavlrude op som en brand. Så slukkes også den. Et skrig af en vibe fra den nære mose. En hund bjæffer i en gård langt borte.

Så tændes den første stjerne. Højene om mig synes at vokse, det er, som om

de opgiver deres sjæl og sender den op mod den sidste solrødme, der strejfer en lille enlig sky midt på himlen.

Jeg vandrer bort mellem gyvel, pors og lyng, som allerede begynder at udsende nattens dufte.

Blandt Thylands omtrent fire tusinde oldtidsmindesmærker er *Lundehøj Jættestue* et af de mærkeligste. Frederik VI ofrede i 1838 hele 500 rdlr. af sin „chatolkasse“ på dens fredning, så den har undgået at blive anvendt til stenpikning i svinestierne. Den ligger nær Ullerup i et landskab, som i sig selv ikke har noget særpræg. Men når gravboerne spøger, har de god udsigt over den nære Visby Bredning helt til Mors.

Jeg er kommet hertil i oprækkende torden, og jeg kryber ind i det gamle gravkammer for at søge ly mod regnen, forsynet med en lygte, som jeg har lånt i en nærliggende bondegård. Ikke en lyd af vejret trænger ind til mig gennem den lange, stensatte indgang; torden og lyn, blæst og regn er ikke til for mig. Jeg er helt uden for tid og rum, som jeg sidder her alene med lygtens lille flamme, der kaster et svagt skin over det fugtige gulv og over stenene i det tre tusind år gamle gravkammer.

Så dødsens stille har her været, fra den sidste stenaldermand blev lagt herind, og til kammeret i vore dage er blevet åbnet. I to tusinde år, før landet fik nogen historie og til nu, er intet lys og ingen lyd fra verden udenom nået ind i gravboernes stue. Det er nemt at føle sig som en ringe ting herinde, i pagt med den smule flamme i lygten, som nylig er tændt og snart brænder ud.

Så pludselig ser jeg et lille bitte, skinnende legeme, der svæver hen imod lygten og rammes af dens lys. Det er en myg, der ligesom jeg søger ly mod regnen. En anden følger efter, mange flere. De kommer en seks-syv stykker ad gangen, bevæger sig langsomt og sindigt, ligesom flyvemaskiner på milevid afstand. De stråler som bitte små sølvfnug mod de begmørke skygger i hulens baggrund. Så sejler de stille én for én ind i mørket og sætter sig til ro.

Men en lille tone er kommet ind med dem i det stille gravkammer. Jeg hørte deres summen, sommerlig og sød. Sådant har de vel spillet herinde for tusinder af år siden, da kammeret blev bygget og endnu ikke var lukket over de døde. Det er som selve evighedens susen, som de gamles fjerne røster. Én klinger pludselig lige ved mit øre, lyden stiger til et skrig i stilheden, et uventet *sforzando* i en *danse macabre* . . .

Her bliver koldt, og uhyggen griber mig. Jeg går ud, låser døren efter mig og lukker myggene inde i mørket. Men jeg véd, at der er boret små huller i døren, som de kan slippe ud igennem.

Udenfor rammer dagslyset mig som et slag – solen er brudt gennem skyerne, og dens ild gnistrer i fjordens spejl og alt det våde land. En vældig

kæmper på de gule stubmarkers lyse tæppe! – Ingen af dem synes dog at være fredet.

Vestervig med sin kirke og kirkegård – hvor forandret, siden jeg første gang besøgte stedet for over 30 år siden! Hvor mishandlet kirkens arkitektur end var dengang, og skønt den siden ved en restaurering er bragt et godt stykke hen imod sin oprindelige skikkelse, så savner jeg nu dens gamle, ædle patina. Men som Julius Lange sagde: „Man kan jo desværre ikke bygge gamle huse!“

Om Liden Kirstens og prins Buris' grav, den mærkelige dobbeltgrav fra det 12. århundrede, som forhen lå åbent og smukt på den græsklædte flade, er der nu som værn mod publikums overgreb sat et stakit af usædvanlig hæs- lig og plump form, og udsigten fra stedet mod fjorden og havklitterne til Vesterhavet er næsten helt spærret af den nyopførte ladebygning til gården *Vestervig Kloster*.

Omtrent 200 meter nordvest for den nuværende kirke findes endnu stedets ældste kirkegård, hvor den oprindelige kirke lå. Legenden siger om dennes tilblivelse, at da Hellig Thøger, en Thüringer-munk, der havde prædikeret kristendommen i Norge, efter Olaf den Helliges død i 1030 var draget til

Danmark og kom til Vestervig, byggede han her en kirke af „ris og kviste“ – det vil vel sige, at de jordgravede stolper forbandtes med risfletning, som derefter klinedes med ler. I denne beskedne kirke blev helgenen skrinlagt efter sin død i 1065. Allerede i det 12. eller 13. århundrede rejstes den nuværende kirkebygning, som bl. a. ved sine korsarme, der hver havde en længde på 30 meter, oprindeligt var uden sidestykke blandt vore romanske kirkebygninger, men senere ved nedrivninger og ombygninger blev ilde medtaget.

Sct. Thøgers lille kirke nedlagdes dog først efter reformationen. Det var provst Svend Mogensen i Vestervig, som gav ordre til dens nedrivning, og det skulle han ikke have gjort. Thi samme dag, som nedbrydningen begyndte, rantes han af et slagtilfælde og døde brat! Da de tilhørende klosterbygninger nedreves omkring 1660, var der af kirken kun en grushob tilbage. Nu er af det hele kun den lille kirkegård levnet, og på denne en simpelstensætning om den hellige og undergående Sct. Thøgers Kilde, som sprang ud på det sted, hvor helgenen på sin vandring hertil træt og mødig havde lagt sig til hvile, men hvor der nu gror nælder over den tørre bund mellem stenene.²⁸

Kilden er kun ét af den mængde minder, som Thy rummer om den hellige Thøger. En mængde andre helligkilder bærer hans navn, og overalt i det sydlige Thy er navnene Thøger og Thøgersen endnu stærkt udbredt. Når forhen Thylands fiskere i strengt vejr vendte hjem fra havet, da råbte først rorgængereren og efter ham alle de andre bådfolk: „Thøger, Thøger!“ i det farlige øjeblik, da fartøjet af søen løftedes over den inderste revle.

I noget senere tider har kilden ikke haft det bedste ry. Sagnet siger, at alle egnens hekse samledes omkring den Valborg aften, og da sad selve Fanden midt i kjelden og dirigerede forsamlingen, der siden på sine ovnragerer fór til Troms Kirke.

Hele det flade, smalle landskab, som skyder sig fra Vestervig ud til kysten og er kilet ind mellem Ørum og Flade Søer i nord og Nissum Bredning i syd, er en fortsættelse af de frugtbare egne i Sydthys indre og når helt ud til, hvor det næsten brat går over i klitlandskabet ved *Øster Agger*. Herude ændrer billedet sig hurtigt, det er sandflugtslandskabets elendige jord, grus og småsten, som næsten overalt dækker grunden. Selve *Øster Agger* er en by, hvor huse og sandflugtshøje ligger broderligt mellem hinanden og ikke altid er lige nemme at kende forskel på. Typisk for den gode, gamle byggeskik herude, som endnu for et halvt hundrede år siden var enerådende, er den gamle fisker Josef Mikkelsens hus med dets gulkalkede murstensvægge og lave stråtag. Det er flyttet for havets fremtrængen ikke mindre end tre gange. Dets næsten 80-årige ejer, Josef Grøn, er mindst lige så bemærkelsesværdig som huset; han er simpelt hen et af de smukkeste mennesker, jeg har set, og en al-

deles ren nordisk type. Høj og bred, nu noget bøjet af alderen, må han som ung have været en pragtfuld fremtoning. Han er nu desværre stokdøv, så jeg fik intet ud af mit forsøg på en samtale med ham.²⁸

Kysten ved Agger er som før omtalt den del af Vestjylland, som har gennemgået de betydeligste forandringer i tidens løb. Den ene stormflod efter den anden bøjede tangen, og store landstrækninger med deres byer blev overskyllede. Beboerne har ligesom Josef Grøn gang på gang måttet flytte deres boliger østpå uden for havets rækkevidde. Agger sogns kirke, som i slutningen af det 17. århundrede lå ca. 700 meter fra havet, måtte flyttes i 1838, og den sidste rest af den gamle kirke forsvandt i havet allerede det følgende år. – I tidligere tid fandtes på tangen store, frugtbare strækninger, som var naturligt skærmede af havklitterne. Da disse bortskylledes af stormfloderne, førte havet sand og grus ind over de lave enge. Men også sandflugten har hærget usædvanlig hårdt i disse egne. Agger sogn, som for 300 år siden var på 50 tdr. hartkorn og havde 28 plove, havde allerede i 1683 kun 1³/₈ td. hartkorn, og her fandtes hverken plov eller harve på stedet! Først fra 1840 begyndte man at værne disse strækninger med kunstige sandklitter; men disse raseredes stadig af havet, og først efter at man i 80'erne er begyndt at bygge høfder, har kysten fået et effektivt værn.

Det er *sandflugten*, som i hundreder af år har været disse egne værste fjende.

Når man betragter Videnskabernes Selskabs kort over Jylland fra slutningen af det 18. århundrede, virker det i højeste grad overraskende at se, at omtrent *halvdelen af landet på den tid lå hen som øde heder*. Ganske vist er store dele af indlandshederne opstået som følge af befolkningens hensynsløse ophugning af gamle skove, men en ikke ringe part af disse heder skyldes et oprindeligt geologisk fænomen. I modsætning hertil skyldes sandflugtslandskabernes opståen og de frygtelige dimensioner, de antog, så godt som udelukkende beboernes letsindige ødelæggelse af marehalm og klittag (hjelme), tjørne og andre af klitternes naturlige vækster.

Først så sent som i det 16. århundrede hører vi om sandflugten og om, at den bliver genstand for lovgivningsmagts opmærksomhed. Længe kæmpede man forgæves mod ødelæggelserne, og de første usikre foranstaltninger til sandflugtens dæmpning virkede snarest mod deres hensigt. Det var først efter langvarige forsøg, netop her i Thisted amt, at man efter forordningen af 19. sept. 1792 kom ind på den eneste virkningsfulde metode ved beplantning med marehalm og klittag, hvorved man satte grænse for ødelæggelserne og siden genindvandt uhyre strækninger, ofte af landets forhen frugtbareste jorder.

Når man sammenligner opmålingerne af sandflugtsarealerne fra 1787 med målingerne fra 1816, ser man et resultat, som i betragtning af denne korte

Agger 21 Juli 1933. SL

periode virker forbløffende. Af disse værst hærgede nord- og vestjyske egne viser Horns herred i Hjørring amt en nedgang fra 20.772 tdr. land sandflugtsområde til 11.037 tdr. land. – I hele Thisted amt er af 30.725 tdr. land sandflugtsareal kun godt 300 tilbage! – I Ringkøbing amt er af 20.900 tdr. land dæmpet 11.224. – I Ribe amts Øster- og Vesterherreder går arealet ned fra 15.196 tdr. land til ca. 13.000. – I de østligere amter, hvor sandflugten hovedsagelig skyldes indsande, er forholdet gennemgående noget lignende.

De uforholdsmæssig store fremskridt, som dæmpningen gjorde i Thisted amt, kan kun have deres årsag i, at den herværende sandflugtskommissær Thagaard gjorde sig særlig flid og bestræbelser for denne vigtige sag. Han var den første, som udplantede klittag og marehalm *med rod* i pløjede furer i stedet for at så dem som frø eller plante dem i spade gravede huller.

Af Jyllands samlede sandflugtsareal på 112.159 tdr. land er på få år beplantet og neddæmpet i alt 74.658 tdr. land, dvs. at næsten nøjagtigt to tredjedele er uskadeliggjort, selv om de på dette tidspunkt (1817) endnu kun for en brøkdels vedkommende er forvandlet til agerland. Omkostningerne ved dette arbejde androg til udgangen af 1816 i alt 39.669 rdlr., hvilket vil sige, at hver tønde land er indvundet for en pris af 3–4 mark!

At komme ind på sandflugts-dæmpningens videre historie op til vor tid

ville her føre for vidt. Jeg har kun fremført ovenstående regnskab, hentet fra Laurits Esmarchs *Historiske Efterretninger om Sandflugten i Nørre-Jylland* (1817), som et *memento* for dem, som nu til dags ser det eneste saliggørende i klitlandets beplantning med nåletrær, hvilket synes at være desperate forsøg på at grave så mange som muligt af statens overflødige penge ned i sandet. *Overflødige penge* på et statsregnskab i vore dage!

Jeg står ude i det smalle og ganske lave klitlandskab, som adskiller *Øster Agger* fra havet, en sandbarriere, hvis toppe ikke engang rager op i højde med husenes rygninger. Gråt og irgrønt, sand og hjælme – ikke stort andet. En signalmast og en mønjerød signalkanon på den helt øde yderklit lige ved forstranden taler deres overbevisende sprog om, hvad her kan foregå. En snes større og mindre fiskerfartøjer halede op i klitten over havstokken med næserne indefter, uden for dette høfdernes grå skeletter mellem de rødbrune kampesten i det stille vand. Fralandsvinden og gråvejret gør havet dødt som skifer. En enlig havmåge glider langs stranden på stive vinger – i den magre grønsvær bag klitterne nogle græssende får.

Blot 200 meter længere mod nord ser jeg husene i *Vester Agger*, hvis tage lige når at løfte sig over hjælmens lyse toppe – blot 30–40 meter fra selve havstranden. Engang var det en stor by; nu er her kun 8–9 boliger tilbage, resten har havet taget.

En af de frygteligste ulykker, som har ramt Agger, indtraf i 1818, den 15.–16. januar, da dens enge og marker under en voldsom orkan oversvømmedes af stormfloden, og da kun 4 af stedets 87 beboeres jorder undgik ødelæggelser af det opskyllede sand og grus, da både og redskaber forsvandt i broddet, og store stykker af kysten blev skåret bort. – Under den tidligere omtalte store stormflod i 1825 gik havet på ny op over landet, den bortskyllede jord lagde sig $\frac{1}{8}$ mil ud i fjorden mod øst, og den lille by Toft ødelagdes fuldstændigt. Denne by var den tredje, som i løbet af et hundrede år var lagt øde i Agger sogn; de to andre var Bollum og Nabe, som dels oversvømmelser, dels sandflugt fuldstændig havde udslettet. Det var under uvejret i 1825, Agger Kirke blev så truet, at den få år efter måtte flyttes, og så godt som alle sognets beboere blev ruinerede. Samme år, den 27.–28. november, kom havet igen og forøgede ulykkernes antal, da Røn by med dens 24 huse af floden blev afskåret fra sognets nordlige del.

Man hører ofte tale om det heltemod, som får beboerne af en vulkans nabolag til at vende tilbage til deres ødelagte boliger, når et udbrud har forjaget dem og truet dem med døden. Men er denne befolknings vedhængen ved deres fattige land ikke mindst lige så beundringsværdig? Hvor langt hypigere har ikke elementerne faldet an her på den barske kyst, mens vulkaner

ofte i hundreder af år hviler og lader slægt efter slægt i fred på deres frugtbare vin- og kornbevoksede skrænter.

Den samme følelse af uro og utryghed, som man gribes af ude ved denne kyst, følger en, når man færdes i de lave egne omkring *Flade Sø* inde bag klitterne. Følelsen synes at ligge i luften, og den hviler som en bestandig tyngde over sindet. I østenblæsten i dag er søen her på sin vestside langs den smalle tange oprørt til fråde – sort som kul er den, med de hvidgule skumtoppe rasende ind mod strandens græspolde. Barsk og trist er denne klitsø, af en voldsom og øde stemning, som kun øges, når den ensomme ryle tavs letter fra bredden og flygter.

Nordpå hæver klitten sig mere, og den løfter sig til store, grå dynger histoppe, hvor *Lodbjerg Fyr* står tungt og mørkt i sandet som en jernpæl, der er rammet ned i ørkenen af en jætte. Et aldeles dødt landskab, selv over søen ikke en eneste fugl.

Men anderledes bliver det, da jeg svinger bort fra kysten og kommer norden om *Ørum Sø*. Især bliver modsætningen stærk, da jeg har passeret landsbyen *Ørum* og når søens østlige vig. Her bringer fuglene liv i det døde landskab. Et dusin skeænder svømmer ved søbredden, ædende og snadrende. En snes blishøns ser jeg; halvdelen ligger på vandet, og resten står i grønsværen

Vejen v. for *Flade Sø* mod *Lodbjerg Fyr*. 20 Juli 1933. J.L.

på bredden og piller sig. En mængde viber letter med skrål, da jeg standser vognen, og en flok stormmåger på et par hundrede stykker, som står på mar-ken, går på vingerne og trækker ud over de store rørskove og over søen.

Fra højderne ved dennes østende er en fremragende udsigt over begge søerne helt ud til Lodbjerg Fyr, til klitterne og havet bag disse.

Ad vejen herfra mod Thisted kommer man tæt forbi den 69 meter høje *Hassing Galgebakke* ved sydenden af den mærkelig langstrakte *Ove Sø*, som man herfra overskuer i hele dens længde. Mod syd ses Visby Bredning, i sydvest helt til Vestervig Kirke. Mange kvadratmile af det sydlige Thy, af Mors og Harsyssel ligger udbredt for øjet. Den høje banke må have været et herligt sted at blive hængt på. Forbryderne har dog nok villet nøjes med at stå på jorden og har gerne skænket retfærdigheden de 4–5 alen, de blev hævet over bakketoppen.

Hvor hele Thy dog vrimler af oldtidshøje! Intet andet sted i landet har jeg set noget lignende. Selv når man færdes ad hovedlandevejene, har man i almindelighed udsigt til en halv eller hel snes stykker ad gangen, fjernt eller nær på alle åse, i smågrupper eller rækker. Det er disse høje på deres bakkekamme, som sammen med det mærkelige virvar af søer, fjorde og sunde, landtunger og halvøer karakteriserer landskabet i det sydlige Thy.

Dette indtryk bestyrkes, når man ser landet fra den høje *Hvidbjerg Kirkebakke* vest for søen, hvorfra man i retning af havet har udsigt over de fuldkommen ubeboede sandflugtsheder med de drabelige klitter ved Lodbjerg Fyr og mod syd over det rige agerland ned mod Bedsted, hvor gårdene over en hel kvadratmil ligger så tæt, at de synes at danne én eneste, sammenhængende landsby. Naturligvis dækker også herude plantager store dele af landet; helt op til Vorupør lider heden af dette udslæt, som har berøvet landskabet næsten hele dets ejendommelige præg.

Bedst af alt herude er strækningen om nordbredderne af *Ove Sø*. Så snart man sydfra er nået langs søens vestside til Kjallerup, rækker det ubrudte klitbælte fra vestkysten helt herind, over en mil i bredden, og står med vilde, forrevne klitter lige ned mod den smalle engstribе langs søens bred. Den milelange sø danner skel mellem to landskaber, som næppe kunne være hinanden mere modsatte, og *den* er kun ét enkelt led i hele den sørække, som adskiller det frugtbare, høje østland fra de vestlige sandflugtsheder, og som strækker sig helt fra Ørum Sø til op mod Hanstholm.

Når man er drejet om søens nordende og er nået op i de høje bakker på dens østside, ser man først rigtig modsætningen mellem disse to forskellige verdener; histovre klitlandskabets lave, sandede ørken, her de høje limstensklinter og bag dem de frugtbare agre, adskilte af søen som ved et hug af en økse.

Ove So: 20 Juli 1933 FL.

Denne lange og smalle sø, som synes at være dannet af en række jordfaldshuller fra istiden, har ved forårs- og forsommertid et vrimlende liv af ynglende fugle. Selv nu ser jeg på lang afstand dens vand dækket af svømmefugle, og jo nærmere jeg kommer, jo mere vokser deres mængde for øjet. Til sidst ser jeg dem som et sammenhængende, bølgende tæppe dække vandspejlet over hele søens nordende. Det er tusinder og atter tusinder af blishøns, som holder til her endnu på denne årstid, og som dækker søen fra dens nordbred omtrent en kilometer mod syd. De basker, flagrer og render over den ultramarinblå flade, der piskes til skum under dem, så vandet er levende som en heksekedel, mens de udstøder deres underlige trompetskrål.

Og rundt om den blå, spillevende sø løfter sig mod vest de lave, bleggrønne klitter med deres sparsomme hjælme, mod øst de høje, skinnende kridtklinter, overhævet af de mægtige, brune lyngbakker med kæmpehøj ved kæmpehøj.

Intet sted i hele Sydthy er disse to landskabelige modsætninger faldet mig stærkere i øjnene, end da jeg en dag på vej fra Vilsund ud mod Stenbjerg Strand så ud over landskabet fra de bratte banker vest for Nørhå. Det var som fra et Kanaans land at stirre ud over ørkenen.

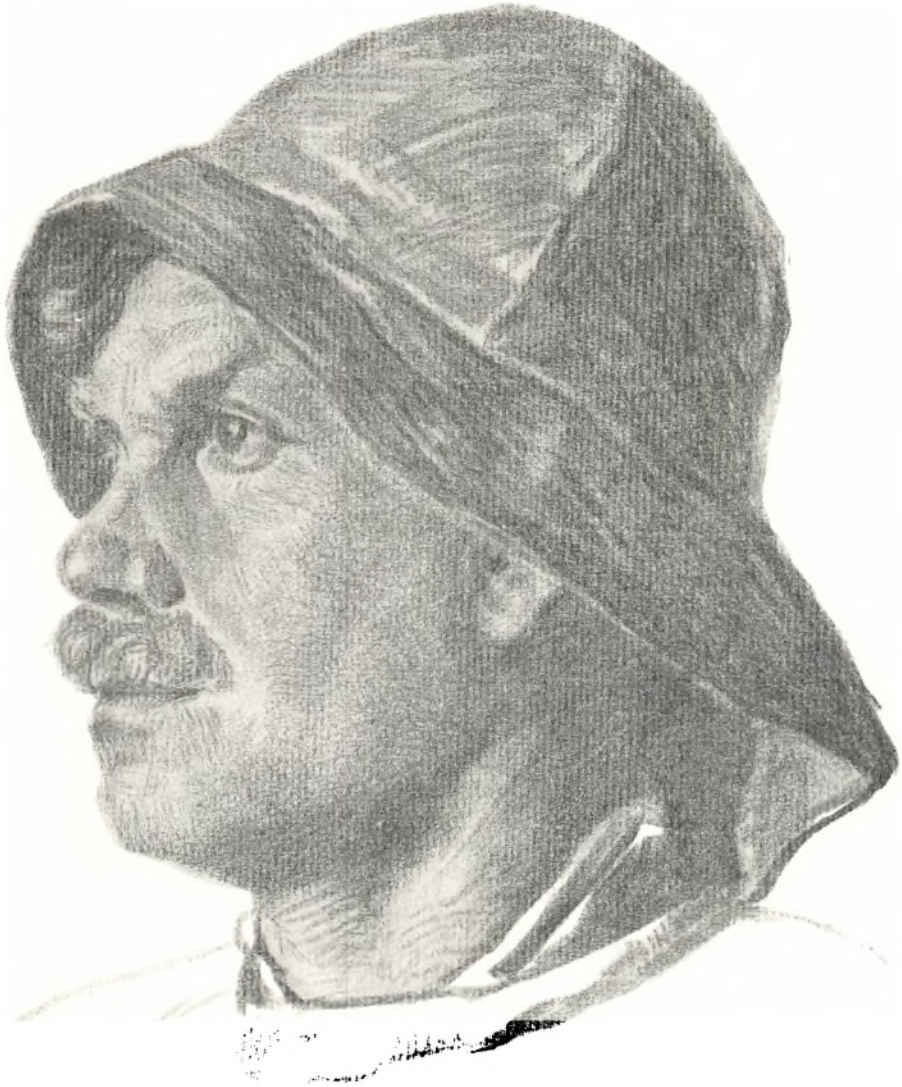
Stenbjerg er en by med en fiskerbefolkning, som bor i splinternye huse, og som formodentlig har bygget disse for penge, de har tjent i krigsårene. De synes at leve meget ensomt herude. Skønt jeg standsede bilen på et fuldkomment mennesketomt sted mellem husene, blev den øjeblikkeligt omringet af en snes mand, som nysgerrigt stirrede på mig. De var nemme at komme i lag med og fortalte mig straks, at de skulle til stranden for at være nogle bådelaug behjælpelige med at lande. Det var tre både, som havde været på fiskeri hele natten, og som i den nu på morgenstunden opfriskende vestenkuling næppe kunne klare sig selv.

Jeg fulgte efter dem og nåede ned til stranden, just som bådene kom i sigte. Brændingen var endnu ikke blevet stærkere, end at de landede glat og blev forankrede ved et dræg, hvorpå folkene med forenede kræfter varpede dem op i havstokken.³⁰ Imellem de hjemvendende fiskere lagde jeg straks mærke til en prægtig havkarl, en trealens-kæmpe med svære lemmer, en bringe som en hingst og et ansigt præget af selvbevidsthed og styrke. Jeg faldt i snak med ham, og det viste sig, at hans navn var Mads Andersen, og at han var svigersøn til formanden for stedets redningsvæsen, Mikkell Bonde. Jeg anmodede ham om at få lov til at tegne ham, og han var øjeblikkelig rede, skønt han lige var færdig med nattens besværlige arbejde. Vi tog plads i signalstationens opholdsstue, hvor vi straks blev omringet af en halv snes fiskere, der spændt fulgte begivenhederne. Naturligvis haglede det ned med vittigheder over modellens ydre, efterhånden som arbejdet skred frem, ledsaget af latterudbrud, der lød, som når et læs brosten vælter. Men da en i forsamlingen blev lidt for nærgående mod Mads, drejede denne sit ansigt langsomt om imod manden, og det udtryk, det havde, blev pludselig hårdt som flint: „Ka do hold di kjæft å kom ud å æ dar!“

Og det skete brat, som han bød. Den formastelige gled stille udenfor, og lidt efter lidt blev der helt tomt omkring os.

Da vi var færdige med arbejdet, inviterede Mikkell Bonde os hjem til sig, og vi kørte sammen i vognen tilbage til fiskerlejet. Fem-seks andre hang på udvendig på den to kilometer lange strækning, klorede sig fast, så godt de kunne. Et par gamle fiskere stod på hver sit trinbræt med hovedet og overkroppen ind ad vogndøren, mens de snakkede ustandseligt. Hvis der er nogen, som tror, at der ikke er nogen videre forskel på bønder og fiskere, så kan de bare prøve på at forestille sig en forsamling af ældre bønder fra en midtjysk egn optræde ligesom disse verdensmænd fra *Stenbjerg Strand*!

Da vi er blevet bænkedede inde i Mikkell Bondes stue, får jeg af ham og svigersønnen mange gode oplysninger om fiskernes liv herude før og nu. Stedet har nu 12 motorfartøjer med 4–5 mands besætning foruden en del mindre både, henimod 40 i alt. De større går hele 6–7 mil til søs, og der fiskes nu så

CA Fr 1932

**FISKER MADS ANDERSEN
STENBJERG**

godt som hele året i modsætning til i ældre tid, da der i hvert fald aldrig var havfiskeri i tiden mellem jul og marts. Når bådene dengang blev lagt op ved juletid, væltedes de med bunden i vejret, og der blev holdt et „hwælbojel“, hvor der blev drukket godt med brændevin. Herefter lå bådene urørte til „kjørnes“. Livet var til for et godt halvt hundrede år siden utrolig tarveligt og fattigt. Man stjal, hvad man kunne ved stranden, og ikke sjældent fra hinanden. De gamle huse var som oftest opført af strandingstømmer og murede op med flintesten og ler mellem bindingsværket, og hytterne var så små og lavloftede, at en voksen mand næsten måtte krybe ind ad døren. Det var dengang gennemgående meget større og kraftigere mænd end nu, rene kæmper, siger Mikkel Bonde. Det må jo have lettet samkvemmet noget, at folkene er blevet mindre og husene større.

Belysningen var dengang udelukkende tranlamper eller tællelys. Første gang, der her på kysten strandede et skib, som var ladet med petroleum, lod man indholdet af tønderne løbe ud i stranden, fordi man ikke anede noget om dets anvendelse.

Det er gået her som næsten overalt langs kysten, at siden fyrene blev bygget og dampskibe afløste sejlerne, forekommer så godt som aldrig mere nogen stranding. Det sidste større skib, som strandede her i nærheden, var en tysk bark, som kom ind på Lyngby Strand natten mellem 25.–26. december lige før århundredskiftet. Det var en uhyggelig begivenhed; hele besætningen, tolv mand i alt, druknede og blev begravet på Vorupør Kirkegård.

Mikkel Bonde er en prægtig type, en stout og imponerende skikkelse, men ganske unordisk af ydre, nærmest alpin i sit præg. Af alle de øvrige, jeg så herude, var der kun et par stykker, som ikke var fuldstændig ubestemmelige med hensyn til racepræg; og lige så lidt var de i det ydre prægede af deres næringsvej.³⁰ Man savner overhovedet langs kysten heroppe den type, som endnu er almindelig f. eks. på Holmsland Klit og flere steder sønden for Limfjorden – manden, der både er præget af havet og af at nedstamme fra folk af nordisk race. I den henseende er den gamle Josef Grøn fra Øster Agger et unikum på disse kanter.

Naturligvis er det ikke alene fiskerbefolkningen, hvis særpræg synes at blive mere og mere udvisket. Det gælder alle befolkningsklasser, også på bondelandet og mest de yngre slægtled. Jeg så for kort tid siden i en lille nordjysk købstad i hundredvis af bønderkarle og piger, som var kommet ind i anledning af et dyrskue. Jeg benyttede adskillige timer til at holde menneskeskue og kom her som så ofte før til det samme resultat: ingen førstepræmier, enkelte andenpræmier, og nogle få indstillet til hædrende omtale. Blandt hele denne sværm af unge 18–30-årige mennesker sås næppe ét intellektuelt ansigt. Adskillige af dem var grimme, et par viste tegn på degeneration. – Nå,

sixpencen på snur, håret ned over øjnene og den obligatoriske halvtrøgede cigaret i mundvigen gør jo ikke disse ynglinge mere indtagende, lige så lidt som det hovedtøj, pigerne anvender, og som ligner en mellemtung af en vildfarende kokasse og en pandekage, som et vindstød har ført hen på siden af deres hoved, gør deres *allure* mere harmonisk. Men jeg gad for resten se det land, hvor den såkaldte almue i vore dage har en fornemmere ungdom!

Helt anderledes stiller forholdet sig, når man søger mellem de ældre eller ældste folk. Her findes endnu ansigter! Jeg må mindes de gamle soldaterbilleder fra 64-krigen, som jeg fandt i Koldinghus Museum. Hvilke pragt-typer mellem disse bønderkarle!

Jeg blev skuffet over, at Thyboerne ikke i højere grad ligner deres landskab – store linjer, men bevægeligt i udtrykket, noget storladent, barskt og blidt samtidigt, noget rent og åbent. Jeg fandt kun sjældent disse træk forenede i befolkningens ydre. Ofte syntes de at have indre egenskaber, som falder sammen med de nævnte. Men det er ikke nemt at komme på hat med Thylands storbønder, de danner her en stiv modsætning til de tillidsfulde kystboere. De viser over for den fremmede en gammeldags reservation, som gør det svært at få dem i tale.

Når det alligevel lykkedes mig i et par enkelte tilfælde at få indpas hos

**GARDEJER JENS CHRISTIAN KRABBE
SKYUM**

disse gårdes beboere, da skyldes dette ejeren af Tøttrupgård ved Kolby, proprietær M. C. Korsgaard, i hvis smukke og fine hjem jeg fik den elskværdigste modtagelse og tilbragte nogle herlige timer. Hr. Korsgaard introducerede mig hos nogle af sine kendinge i nabolaget. Blandt disse fandt jeg ikke få udmærkede typer, således gårdejer, sognerådsmedlem Jens Christian Krabbe i Skyum, en særpræget, kraftig nordjysk bonde, som jeg tegnede. Også han var til en begyndelse vanskelig at komme på talefod med; men efter at vi var blevet bænkedet i stuen, viste han sig både åben og hjertelig, og vi samtalede efterhånden omtrent som gamle kendinge. Måske er dette træk typisk for hans hjemegns befolkning. Men få steder i landet er ordene „*My house is my castle*“ så ofte kommet mig i minde, som her.

Krabbes folk var alle sammen til dyrskue i Thisted, og han var under mit besøg helt alene om gårdens røgt. Han sad meget uroligt på stolen, da uret viste, at der var gået en halv time over kreaturerne fodringstid. Han holdt sig dog bravt endnu. Men rent galt blev det, da der pludselig kom et løbende bud, som fortalte, at en rævovre fra Skyum Bjerge lige havde taget tre høns i nabogården. Så sluttede seancen brat, og Krabbe styrtede ud for at bjærge gårdens mange høns ind fra kornmarken.

„Det er nowen grumme dyr, di Skyum ræve!“ sagde han, da han forsvandt ud over marken. Høns spiller for tiden en lige så stor rolle i mange landmænds husholdning som i rævens; så gale er tiderne blevet!

Om nøden i gammel tid har været større mellem Thylands bønder end i mange andre rigens provinser, ved jeg ikke. Men i al fald synes der tidligt her at have udviklet sig en folkelig digtekunst, som bærer vidne om det. Der er et lille stænk af åbenhjertigt klassehad i de sidste strofer af dette hjemstavnsdigt:

Klaar op i Sky, læ rææn i Thy,
Læ Plowwen dryww, læ Høgen flyww,
Læ Fattemands Bø'en kom tør i Hus,
Læ Rigmands Bø'en blyww gjæmmelbløt.

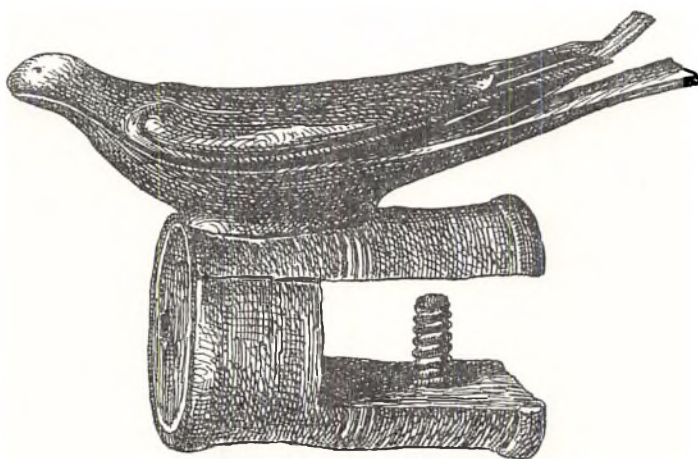
Uden at eje disse linjers mærkelige blanding af naturstemning og nidvise viser det følgende vers sammen med et udtryk for øjeblikkeligt velvære kun den sureste nød:

No haar A ædt,
Aa æ bløwwen mæt;
No ær'ed nejer –
Gud gi mæ snaar no mæjer!

Fælles for landskabsindtrykkene af det østlige Thy er det åbne, bølgende højland med de skovløse vidder og med oldtidshøjenes mængde på baggrund

af den altid nære, dejlige fjord. Intetsteds når dette land større skønhed end i *Skyum Bjerger*, hvor disses lyngklædte skrænter falder i bløde rundinger ned mod det smalle Vilsund. Gud véd, hvor mange „piber tobak“ jeg har tilbragt på dette sted, hvor den eneste lyd var rusket af fårene, som græssede om de ensomme oldtidshøje, mellem hvilke den lille kringlede vej aldrig synes at blive befærdet og ikke at føre noget sted hen. Se dette sted en årle septembermorgen, når tågerne letter for solen og åbner udsigt over sundet, mens odder og fjerne banker dukker frem gennem disens slør bag den solblanke fjord, og lyngen og edderkoppernes spind over hedens høje stråler af duggens blanke dråber.²⁹

Skulle *jeg* ikke begejstres for dette sted og gribes af andagt, når selve Mors, den store, frodige øbopige, som svømmer derude i fjorden, betaget strækker en arm ud mod det som for at kærtegne dette karleansigt på den klassiske nordjyske fastlandskyst? ²⁹

Det nordlige Thy

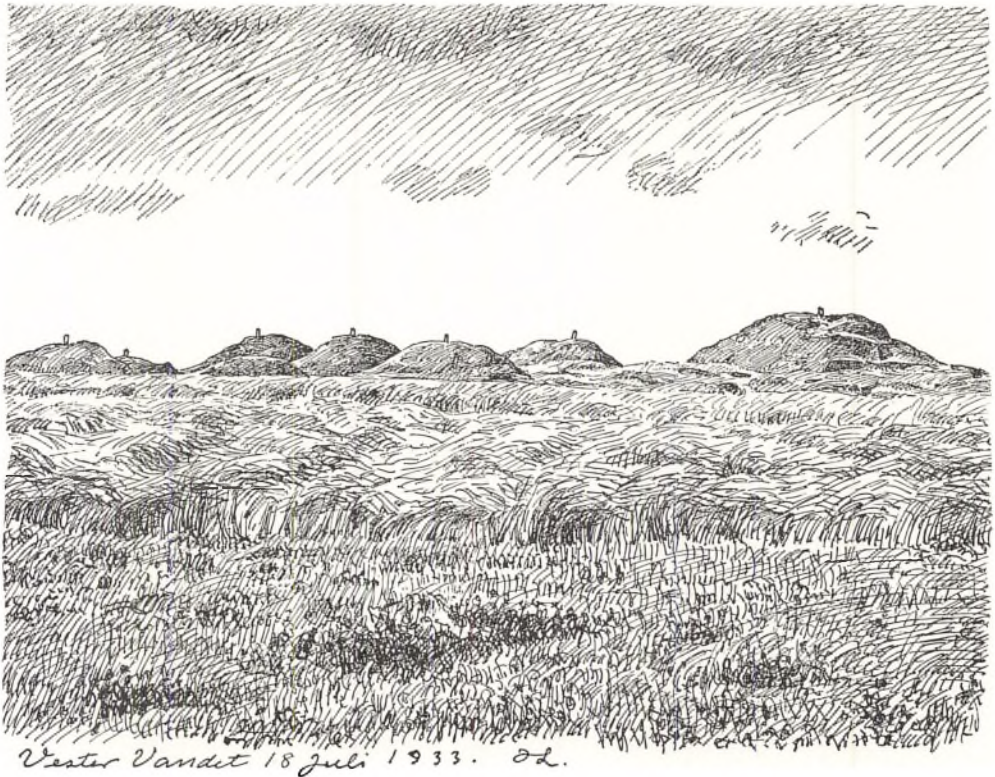
Ad landevejen sydvest fra mod Thisted har jeg bestandig udsigter over dette kraftige, øst-thyske landskab, karakteristisk ved sine åbne, hvælvede banker, sine mængder af tunge bronzealderhøje og den nære fjord. Det er et landskab, der stemmer til alvor, men uden et gran af sentimentalitet; der er næsten noget skæbnesvangert over dets ro, som kunne gøre det til baggrund for et stort drama.

Var det måske netop ad denne vej, Ebbe Skammelsen kom ridende nordpå til den brudefærd, om hvilken der berettes i en af vore mærkeligste ridderviser? I alt fald har man endnu i det 16. århundrede stedfæstet begivenheden til en gård, *Noringtoft*, som skal have ligget sønden for den nuværende Nordentoft netop ved denne vej. Landet kunne være en god ramme om denne mørke begivenhed, der ender med dobbeltdrabet og med Ebbe Skammelsens flugt efter den fuldbragte hævn over fæstemøen og den svigefulde broder, som ægter hende efter at have løjet hendes fæstemand død. Det er den mest dramatiske riddervise, vi ejer, begivenhederne udvikler sig med en dyster og ubønhørlig logik; det kunne ikke gå anderledes. Og efter at Ebbe med Lucielilles blod endnu dryppende fra sværdet har dræbt sin troløse broder og lemlæstet sine forældre, flyr han fredløs og bliver „som vilden Fugl aa Kviste“. Og visen ender efter en af traditionerne således:

Gud naade unge og gamle med,
som saa skulle Bryllup gøre!
Den Vin er sur, den Mjød er besk,
hvor man slig Tidend skal høre.
Fordi træder Ebbe Skammelsen saa mangen Sti vild.

Det er en af de få danske ridderviser, som er stedfæstet. Ebbe Skammelsen bor „nord i Thy“. Og han menes at have tilhørt Strangesønnernes berømte slægt, til hvilken også Niels Ebbesen hørte. Det er Saxos „uregerlige jyder“, hans *gens insolens*, som løber linen ud, når hævntanker fylder deres sind. Vi møder dem igen i Marsk Stig og på en anden måde i Hamletskikkelsen, om hvem sagnet er henlagt til den nære Feggeklit på Mors. Det er et „sind“, som har holdt sig i århundreder og præget disse steders befolkning.

Det er store herreslægter, som forhen har levet på gårdene rundt om i dette land, på Færgeborg, på Noringtoft, på Sjørring Borg. Om den række anselige, middelalderlige voldsteder, som egnen vest for Thisted endnu rummer, Sjørring Vold, Søgårdsborg, Gårdstedhøj, Færgeborg og Borggård, har man gan-

ske vist kun få historiske efterretninger; men de er alle storslåede i deres anlæg og viser, at det nordlige Thy har været skueplads for et stærkt og kraftigt liv af stormandsslægter. Det største og mærkeligste af disse voldsteder er *Sjørring Vold*, som lå ved den nu udtørrede Sjørring Sø, og som nævnes i *Knytlingasaga*, der fortæller, at Knud den Hellige på sin flugt fra Børglum gennem Hanherred og Thy gjorde ophold her på den daværende kongsgård, som bagefter blev lagt øde af de oprørske bønder. Måske er den blevet opført på ny; thi i 1365 solgte medlemmer af familien Glob Syorændæ eller Sjørenth til Valdemar Atterdag. – Det imponerende voldsted, en firkantet borgbanke med stejle sider, er 7 meter højt over den tidligere vandfyldte gravs bund, og graven er foroven 25 meter bred.

Voldstedet er fredlyst siden 1885, og købtes i 1918 af aktieselskabet Sjørring Vold. Der står i nyere beretninger, at voldstedets sydøstre hjørne er ødelagt af vejanlæg. *Det er såmænd det mindste!* Hvorfor står der ikke nævnt, at voldgravens og bankens nordre side er ødelagt af et rutschebane-anlæg? Da jeg besøgte stedet for to år siden, så jeg til min undren, at en tovrutschebane i lighed med Dyrehavsbakkens værste folkelige forlystelser var spændt i en længde af 35 meter tværs over graven til voldbankens højeste punkt, forsynet med to vogne til at hale frem og tilbage! Forklaringen ligger i, at stedet

er ophøjet til festplads, på hvilken der hver sommer samles store menneskemængder til møder af forskellig slags, gymnastikopvisninger o. lign. Et par træskure til Gud véd hvilket brug, samt en monstrøs, rødmalet talerstol fuldender billedet. En værre profanation har jeg sjældent set. Det er et godt eksempel på „fredning“ i forbindelse med publikums uhindrede adgang!³¹

På den nære *Sjørring Kirkegård* findes et af de mærkeligste middelalderlige gravmæler i landet, den berømte „Bispegrav“, hvis form med de dobbelt tagstillede sten er af enestående art, og hvis udsmykning af stenene er usædvanlig rig og af stor skønhed.³² Graven synes at være fra sidste halvdel af det 12. århundrede og altså af samme alder som stedets romanske kirke. Man ved ikke, hvem graven rummer. Men et mærkeligt sagn, som knytter sig til den, fortæller følgende:

Det hændte engang for meget længe siden, at der rasede en stærk storm over landet i mange dage. Efter at vejret var trukket over, gik to mænd fra Dollerup ned til stranden for at „stræne“, og her traf de på et skibsruf, hvori der lå en fint klædt mand. Det var straks deres agt at slå ham ihjel for at plyndre ham; men han bad dem skåne ham og bringe ham til en præst. De bønhørte ham og førte ham med til Sjørring, hvortil de ankom, netop som præsten og menigheden efter gudstjenesten kom ud af kirken. Her fortalte den fremmede, at han var bisp og kom fra England på vej til Børglum for at blive bisp dér. Hans skib var strandet på kysten, og han var den eneste, som blev reddet. Da præsten så, han var døende, lyste han velsignelsen over ham, og straks efter døde den fremmede. Men så hændte det uhyggelige, at mens folkene endnu stod omkring liget, faldt alt kødet fra benene på det – det viste sig, at manden havde pesten! Og mens præsten kastede jord på den hastigt lavede grav, faldt også han om, smittet af den fremmede, og døde kort efter. Og på samme vis gik det næsten alle dem, der havde været til stede. I tolv-tretten måneder efter denne dag lå der en tæt tåge over hele egnen, og i al den tid rasede pesten over landet. Kun de, som det lykkedes at få et glimt af solen at se, blev reddede; ellers blev kun de to sparet, som havde båret den fremmede til Sjørring Kirkegård. Under tågen blev alt græsset sort, og sorte blev også de, der døde. Således, siger sagnet, kom „den sorte død“ første gang til landet.

Sjørrings gamle romanske kirke har været fremragende smuk i sin stil, men er i 1890 blevet ret unænsomt restaureret. En nu tilmuret dør på dens nordside viser, hvor fornem denne bygning har været.³²

Hvor er dette frugtbare landskab en slående modsætning til de nære, vestlige kystegne, hvis sandflugtsklitter på steder spores omtrent halvanden mil ind i landet. Når man har passeret det imponerende bakkeland, som ved

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Hundborg når 210 fods højde, og som formodentlig også engang i henfarne tider, før sandflugten kom, har været rigt og tæt befolket, og hvor oldtidshøjenes rækker på højderne vidner om gammel bebyggelse, kommer man vesten for de små byer Faddersbøl og Vorup ind i et højst ejendommeligt, ganske lavt klitlandskab ved nordenden af den lille *Vorup Sø*. Både søen og dens nærmeste omgivelser er ganske dejlige. Hvor sådan et lille dybblåt vand dog kan stråle varmt og skønt og levende midt i den brune lyng under de døde klitter med deres magre hjælme! – På den ganske lave og jævne hede nord for søen ligger en enlig kæmpehøj, kun meget lidt hævet over søens vand, og østen for denne ses endnu to høje, lige så lavtliggende. Det ser ganske mærkeligt ud.³¹

Kun få huse er der i dette barske og øde landskab: nogle vejrhærgede, gamle boliger med hvidkalkede smålænger og lave stråtage. På hele søen ser jeg af fugle kun to ensomme gråender.

Tager man herfra mod nordøst inden for Torup Plantage, kommer man til den store gård *Færgegård*, ikke langt fra voldstedet af den tidligere herreborg Færgesborg – et par besynderlige navne i forbindelse med landskabet i dets nuværende skikkelse. Forklaringen ligger i, at landet i gammel tid har været så dækket af søer og sunde, at Hanstholm ligesom mange andre højdepunkter i det nordlige Thy var en ø, hvortil der herfra har været færgefart, sandsynligvis til Bådsgård på Hanstholms sydside. Om den store gård med

dens moderne ladebygninger strækker sig en mægtig, men sørgelig forblæst have med en mængde forkrøblede frugttræer og andre løvtræer. Det må være et hårdt klima for en gartner at kæmpe imod! Rundt om stedet findes nu vide mark- og engstrækninger, hvor forhen sandflugten dækkede landet.

Steen Steensen Blicher har genfortalt følgende sagn, som knytter sig til den forsvundne Færgesborg, der har ligget på det nære voldsted, som før dannede en ø i søen:

Borgen ejedes engang af to brødre, som aldrig var hjemme samtidig, men skiftedes til at være på langfart som sørøvere. En rig bonde på Mors havde en dejlig datter, som elskede sin faders fårehyrde, men blev røvet af den ene af brødrene, der førte hende hjem til borgen. Hyrden, som opdagede dette, fulgte efter til Sjørring Sø, hvorfra han roede i en båd ned til Færgesborg. Tæt inde under borgens mure gav han sig til at synge, og da han havde en dejlig røst, hentede sørøveren ham ind til sig, for at han kunne underholde ham. Efter nogen tids forløb førte han ham endelig ind til den fangne pige, for at han med sin smukke sang kunne gøre hende mere føjelig – thi røveren havde hidtil ikke kunnet få sin vilje med hende. Men ved sin nærværelse gav hyrden netop pigen mere mod til at holde ud.

Da den anden broder snart efter vendte hjem fra sin færd, og der i den anledning blev stort drikkelag om aftenen, så hyrden lejlighed til at hviske til den hjemvendte, at broderen havde en underskøn pige skjult på borgen. Under det rasende opgør, som fulgte, gik brødrene i deres drukkenskab og opfyldt af skinsyge løs på hinanden med blanke våben, og det endte med, at de dræbte hinanden. Således fik hyrden sin elskede tilbage, og han fik oven i købet alle de dræbtes efterladte herligheder. Men fra den tid kom der aldrig nogen levende sjæl nær til Færgesborg, hvor det spøgede både dag og nat. Slottet forsvandt og rejstes aldrig siden.

Den næsten sammenhængende sørække, Vandet Sø, Nors Sø og småsøerne på hederne syd for Hanstholm, der uden tvivl har haft sejlforbindelse med Limfjorden over Nørby, Kåstrup og Hovsør, gør det meget sandsynligt, at den gamle Færgesborg har været en vikingerede.

I den lille by *Vang*, et par kilometers vej herfra mod nord, fandt jeg en fortrinlig lille kullet, romansk kirke, vind og skæv af ælde, men overordentlig smuk i sine proportioner og med et dejligt blytag. En usædvanlig fint profilet sokkel bærer dens hældende mure. Desværre er et slemt misfoster af et klokketårn muret op ved apsis og vansirer bygningen frygteligt. Det burde nedrives og erstattes med en klokkestabel på kirkegården. – I et hjørne af våbenhuset står den lille mærkelige, kun 80 cm høje runesten, som er kendt under navnet Sjørring-runestenen.

Fra den lille fattige og forblæste kirkegård, hvis eneste trævækster er nogle lave buske langs digerne, er der en ypperlig udsigt mod nordvest over sandflugtsfladerne til de store havklitter. Fattigt og barskt – hårdt som de gamle kvadersten i kirkens sider, men i harmoni med hele dennes umiddelbare, lidt sørgmodige ynde.

Helt nede fra Sydthy fortsættes den lange sørække til helt op mod Hanstholm; den danner overalt grænsen mellem det mere frugtbare højland i øst og de for det meste lave sandflugtsstrækninger i vest. *Vester Vandet Søs* nordøst- og vestside er nu for størstedelen skjult bag de store Vilsbøl og Nystrup plantager. Langs vejen mellem den første og søen ser man hist og her løvtræer, men mest krøgede og forkomne. Mod nordvest begrænses søen derimod endnu af åben sandflugtshede, over hvilken vejen fører ud til *Klitmøller*.

„Klitmøller er en mærkelig klitby,“ står der at læse hos en mængde ældre forfattere, der trofast er blevet citeret lige op til den dag i dag. Ja, klitten er der da i alt fald endnu; men byen er splinter-flunkende ny – skifer, cement, tagpap og zink er ingredienserne, den er lavet sammen af. Kun fem-seks ældre gårde og huse ligger og trykker sig uhjemligt mellem alt dette, samt de mær-

kelige rester af en ældgammel vandmølle, en af de besynderligste fremtoninger i sin art, jeg i mit liv har set. Som stednavnet viser, har den haft selskab af lignende bygningsværker, der ligesom denne må have ligget ved bredden af den lille å, der rinder ud i stranden. Det er en underlig, halvbarbarisk stil, denne møllebygning bærer til skue; med sit spidse stråtag og de indadhældende, spånklædte fjælevægge ligner den næsten en negerhytte i en kraal.³³ Sammen med de førnævnte par gamle boliger står den nu som det eneste minde om „den mærkelige klitby“. De ældste forfattere, som kalder den således, har utvivlsomt haft ret. Men det er i vore dage ikke uklogt at rejse ud og se efter, om det, man skriver, nu også stadig væk passer.

Mens selve kyststrækningen herude med sine lave klitter er ret kedelig, er der fra signalbakken udsigt mod øst over et storslået landskab, en vild og dyster klitnatur, kun hist og her med en lille stump grøn agerfirkant kilet ind mellem klitternes grå sandkamme, der rejser sig som i harme og trods mod den fremtrængende kultur.

På *Vester Vandet Mark* nord for landevejen opsøgte jeg den bekendte, mærkelige højgruppe. I udgaven af Traps *Danmark* fra 1901 står der, at her findes 16 anselige høje, som er fredet. Så må der siden være sløjfet 6 af dem trods fredningen, for nu findes der kun 10 foruden svage spor af en del andre. Mon forholdet ikke er dette, at der er fredet 10 af de 16, og at resten er blevet raseret af beboerne, sådan som det desværre så ofte går? Gruppen kaldes af beboerne Edshøjene efter navnet på den største af dem. Højene ligger samlet på et areal af mindre end 2 tdr. land og ligner en mellemting mellem et minutivt alpelandskab og en omvendt æbleskivepande. Gruppen generes i høj grad af, at fredningsmærkerne alle er anbragt på højenes top, så de ser ud som en samling eskimohytter med skorstensrør ovenud af taget. – Som næsten altid, hvor oldtidshøje er anbragt på en ås, er der også fra denne en pragtfuld og vid udsigt; især er denne smuk over Vester Vandet Sø med højklitterne ved havet. Gruppen ligger på indhegnet mark i fuldstændig åbent terræn.³⁵

Et par kilometer nord for stedet ligger *Nors Sø*, mod vest og nordøst indeklemmt mellem granplantager, men i øvrigt med udsigt over de store hede-flader, som omgiver den i nord og syd, og de dyrkede marker og lave engstrækninger mod øst. På dens vand så jeg af fugle først kun en enkelt lappedykker; men da jeg drejede om en fremspringende klint, opdagede jeg i søens nordende, hvor der er en del rørbevoksning, en flok blishøns på omtrent 200 stykker. Ellers så jeg på min vandring kun en ensom gulspurv, der sad og sang sagtmødt i en af granerne nær søbredden.

Vejret er blevet barskt og efterårsagtigt. Søen gråner pludselig under en stor sky, som trækker op fra sydøst og fører en kold blæst med sig. Sandet

fyger for vinden hen over markerne og rasler mellem de visne kartoffeltoppe, blandt hvilke rølliker og lave tidsler nejer sig på deres stængler. På de grå, skaldede stubmarker står et væld af stedmoderblomster, små og magre, men med alle mulige strålende farver. Nær stien, som er indrammet af køliggule høstborst, står nogle tøjrede, magre får, som bisser idiotisk forvirrede omkring i tøjret, da jeg går forbi, mens lammene tisser overdådigt med vidt skrævende bagben, slagne af den yderste rædsel – den eneste følelse, som får synes at kunne nære og skaffe synligt udtryk for.

Med vognen forsøger vi at følge vejen gennem Tved Plantages sydvestre hjørne ud til nord for Isbjerg, men den bliver snart til en dyb og sandet hulning, og jeg står ud og går alene bort mod vest over heden. Omsider når jeg ud til et højdepunkt på denne, en vældig sandklit, omtrent hvor Hykær og Blegsø nærmer sig hinanden.

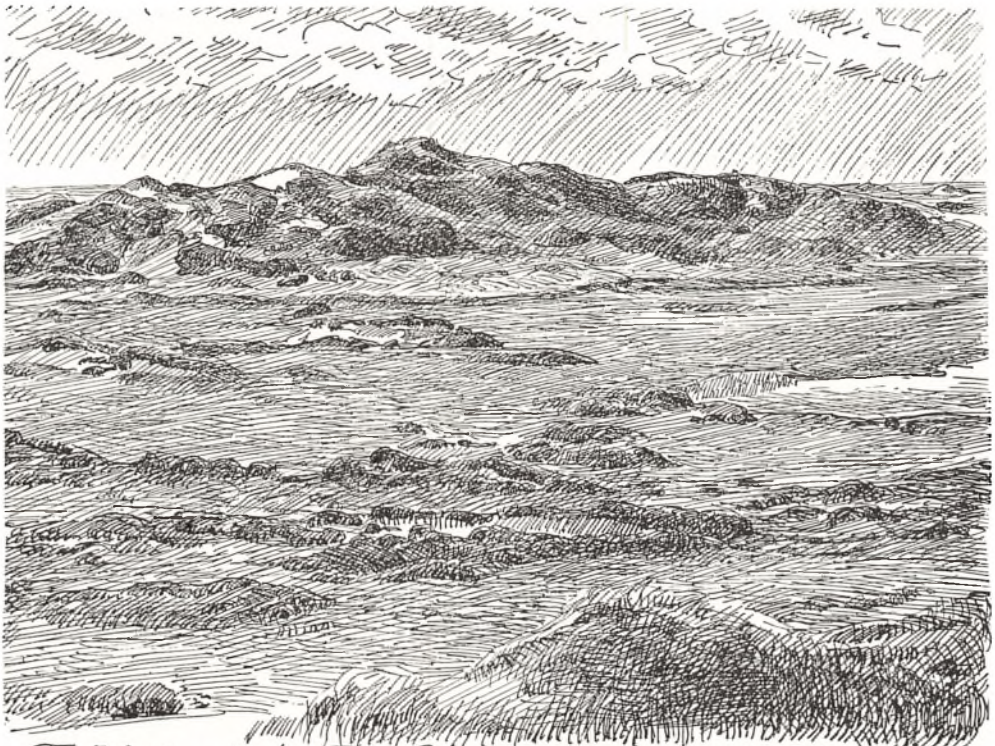
Når jeg nu, efter at min lange jyske rejse er til ende, tænker tilbage på den og genoplever indtryk af de landskaber, jeg har set, da vil mindet om det, jeg her har for øje, bestandig være et af de uforglemmeligste. Erindringen om dette steds skønhed, dets storslåethed og dets mærkelig vemodige stemning, vil aldrig kunne udviskes. Dette er det nordligste Jylland i dets mærkeligste og mest betagende skikkelse; her findes endnu i denne fuldkommen ubørte natur alt, hvad der kan stemme sindet til andagt.

Landskabet synes uendeligt i sin udstrækning, og dog er det vel højst trekvart kvadratmil i alt, indesluttet mod øst og syd af en halvring af plantager, mod vest og nord begrænset af havet og Hanstholms højder. Men så snart man er kommet blot 3–400 meter bort fra plantagen ud mod vest, er denne for stedse skjult for øjet af flyvesandsklitterne, og man har kun den vilde sandflugtsørken omkring sig til alle sider.

Fra toppen af den høje klitbølge, der med sin skarpe kam som en mægtig brodsø løfter sig over de andre, ser jeg ud over den gråsorte hede, skummel og dyster nu i den svage glans af aftensolen, som daler bag mørke skybanker ude over havet. Rundt om mig hæver andre, mindre sandbjerge sig, bølgeformede eller som enlige kegler, undertiden som taffelbjerge med ganske flad top.

Et vidunderligt, mangefarvet tæppe dækker klitternes magre bund. Hjælme, lyng, revling og rensdyrmos, hver med sine toner, står sammen med hvidakset, langstrået græs over bjerge og dale. Vissen klokkelyg skyder sig som felter af en intens, rustød farve ind deri. Omkring mig i sandet gror blåmunke, høgeurt og mangefarvede stedmoderblomster, og soldug dækker som grønne søstjerner de åbne pletter med deres fede, hårede blade.

I vest og nord blinker de utallige hedesøers mængde, spejler den vilde,

Fra Klitteme V. for Fred Plantage 19 Juli 1933. 22

forrevne himmels pragt. Langt ude i nord skimter jeg en lille bondegård, og aldrig har jeg set så ensom en menneskebolig. Hvidkalket og med sit lave stråtag dukker den sine ydmyge længer mellem de ørkengrå klitter nær *Bleg-søens* koldt lysende vande.

Helt ude i vest bliver søerne glødende som smeltet guld under den nedgående sols stråler. Men nær omkring mig, hvor umådelige sandgryder omgiver mit stade som dybe, skålformede dale uden andet end sandets nøgne, fint hvælvede flader, begynder mørket allerede at snige sig frem, mens en kulde stiger op derfra som af klamme kældere.

Langt borte i nord falder et rullende skud, hvis ekko svarer igen fra klit-ternes sider. Det er en jæger, som er ude efter ænder i moserne. Intet levende væsen har jeg set på hele min vandring hertil uden en enlig lærke, der sang sin aftenvise over heden inde ved plantagens rand.

Jeg har siddet der længe, og alt er stille. Da pusler det pludselig sagte i bakken ved min side. Under nogle revlingeris ser jeg et lille, mørkt legeme bevæge sig forsigtigt mod det grå sand. Det er en mus. Den har travlt uden for sit hul, den vimser frem og tilbage og ser ikke mig, der sidder ganske stille. Den løber bort, men vender straks efter tilbage med noget i munden, noget lyst, som den føjer til en lille bunke, der allerede ligger ved hullet. Den

pusler og nusler med det, lægger det snart her, snart dér, men bliver endelig tilfreds med resultatet og vil trisse af sted på ny for at hente mere.

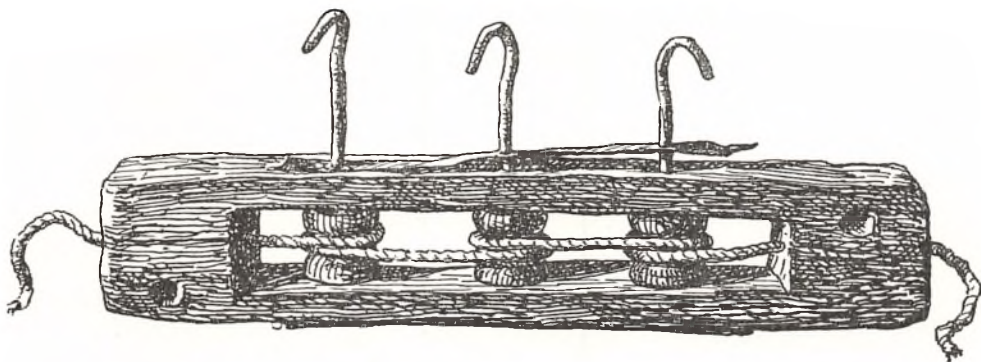
Jeg rejser mig og går derhen, for jeg vil naturligvis se, hvad det er for en slags mus. Men i et nu farer den på hovedet ned i sin hule og forsvinder. Tæt uden for hullet finder jeg den lille bunke; det er lutter fine, tørre, modne aks af det langstråede græs, som gror i nærheden mellem lyngbuskene, ordnede omhyggeligt i en lille, kegleformet stak. Foder til hulen til vinteren! Ak ja, det er jo snart efterår; vi må til at tænke på at gå i hi, min lille mus, enhver for sig. Du er en klog og fremsynet mand!

En sort silhouet af en lærkefalk glider langsomt forbi mod vesthimlen, lavt over heden. Den søger hjem til natten.

Det bliver mørkt over søer og heder. Snart er kun plantagens ugler og natravne ude.

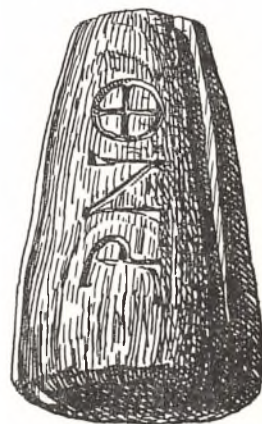
Disse vældige sandflugtsstrækninger, der går fra vestsiden af Thy gennem Hanherrederne helt op i det sydlige Vendsyssel, skjuler de gamle saltvandsalluvier, som engang var bunden af stenalderhavet, over hvilket de nuværende, bestandig mærkeligt isolerede bakkeøer ragede op som en mængde virkelige øer. Da landet under sænkingsbevægelsen indtog sin dybeste stilling, var vestsiden af Thy, store dele af Hanherrederne og Vendsyssel samt hele Læsø skjult under havet, og der fandtes i disse nordlige egne kun en eneste, større ø: de højere dele af det nuværende Vendsyssel, foruden en stor mængde mindre øer. Ved landets hævning groede disse øer mere og mere sammen. Få steder er disse landskabers særegne dannelsesmåde mere iøjnefaldende end her syd for Hanstholm. Den umådelige flyvesandsslette virker den dag i dag som et hav, over hvilket den lange Hanstholm rager op i nord som en skarpt afgrænset økrop, hvis bratte klinter står som en fæstnings sider ned mod de lave omgivelser.

Landskabet her såvel som i Hanherrederne minder derfor på mange måder om den sydlige og vestlige del af Vendsyssel. Fælles har de de vide udsigter fra de isolerede højlande over det lave land til nye højder. Men medens Thy og Vester Hanherred endnu på store strækninger er dækket af store og små søer, rester af det gamle hav, har Øster Hanherred og hele det store Vendsyssel ikke en eneste sådan tilbage. Foruden af sine søers mængde præges Thy og det vestlige Hanherred i overvældende grad af Limfjorden med alle dens vige og sunde, som næsten overalt er synlige fra landets højere steder, medens Vendsyssel kun ved sine kyster er præget af hav og fjord. Thy og Hanherrederne har et andet speciale, som Vendsyssel mangler, de mægtige kalk- og kridtklinter ved Hanstholm, Bulbjerg og Svinkløv, som er langt ældre geologiske dannelser end selv det ældste Vendsyssel. – Fælles

for landskabsindtrykkene er som sagt bakkeøerne, hvis silhouetter selv set inde fra sletterne er prægede af kæmpehøjenes mængde, et vidne om disse forhenværende øers bebyggelse i oldtiden.

Fra Færgegård syd for Vang har der som tidligere nævnt været overfart til øen Hanstholm med dens tre sogne Rær, Hansted og Vigsø. Øst for denne ligger de tre andre sogne Hundstrup, Østerild og Hjardemål, som tidligere dannede en ø, Østholmen, som nævnes endnu i den nyere tid, da „sognepræsten på Østholmen“ omtales så sent som i 1472. Også Vust nævnes i Valdemar II's Jordebog som en ø, hvorpå der var kongeligt jagt-hus. Både Boddum og Thyholm var gamle øer i det samme hav, foruden en mængde andre højlande af ringere udstrækning.

Så snart man sydfra når hældet på Hanstholms østende, iler vejen op over denne og svinger brat mod vest langs højlandets sydside. Her lige på hældet ud mod sletten ligger den mærkelige lille *Rær Kirke*, en fremragende prøve på, hvor selv de mindste af disse jyske romanske landsbykirker kan være ypperligt arbejde fra bygmesterens hånd, både ved formens tyngde og stenedes ædle udsmykning. De stærkt varierede kapitæler og sokler på korets „snoede“ søjler er strålende fint håndværk, ja selv en sådan detalje som bygningens sokkelprofil er noget ganske enestående smukt. Den lille bygning virker som en ædel perle i det strenge og øde landskabs indfatning.³⁴

Efterhånden som man følger vejen vestpå langs højlandets sydside, får man bestandig videre udsigter over den klitdækkede slette ned mod Gråkær Sande. Ved Nytorp, hvor en 200-årig vindmølle ligger helt ude på klintens kam, har man et udmærket instruktivt overblik over holmens sydlige skrænt i hele dens udstrækning og fladerne under den. Ved siden af møllen ligger en gammel bondegård med store, tunge længer.

„De æ en gammel herr'gor,“ siger dens ejer, en lille forblæst og forknyt, ældre bonde. „Å den æ fløtt *hærte* fræ et ånt stej. Men jengång lo der tow anner, møj størr' herr'goor hær po Hanstholm. Dengång war æ juer så gue, te æ herr'mænd ål die tie lo i strid om æ skjell.“ Og så tilføjer han: „No æ't missel ét *så'en* længer!“

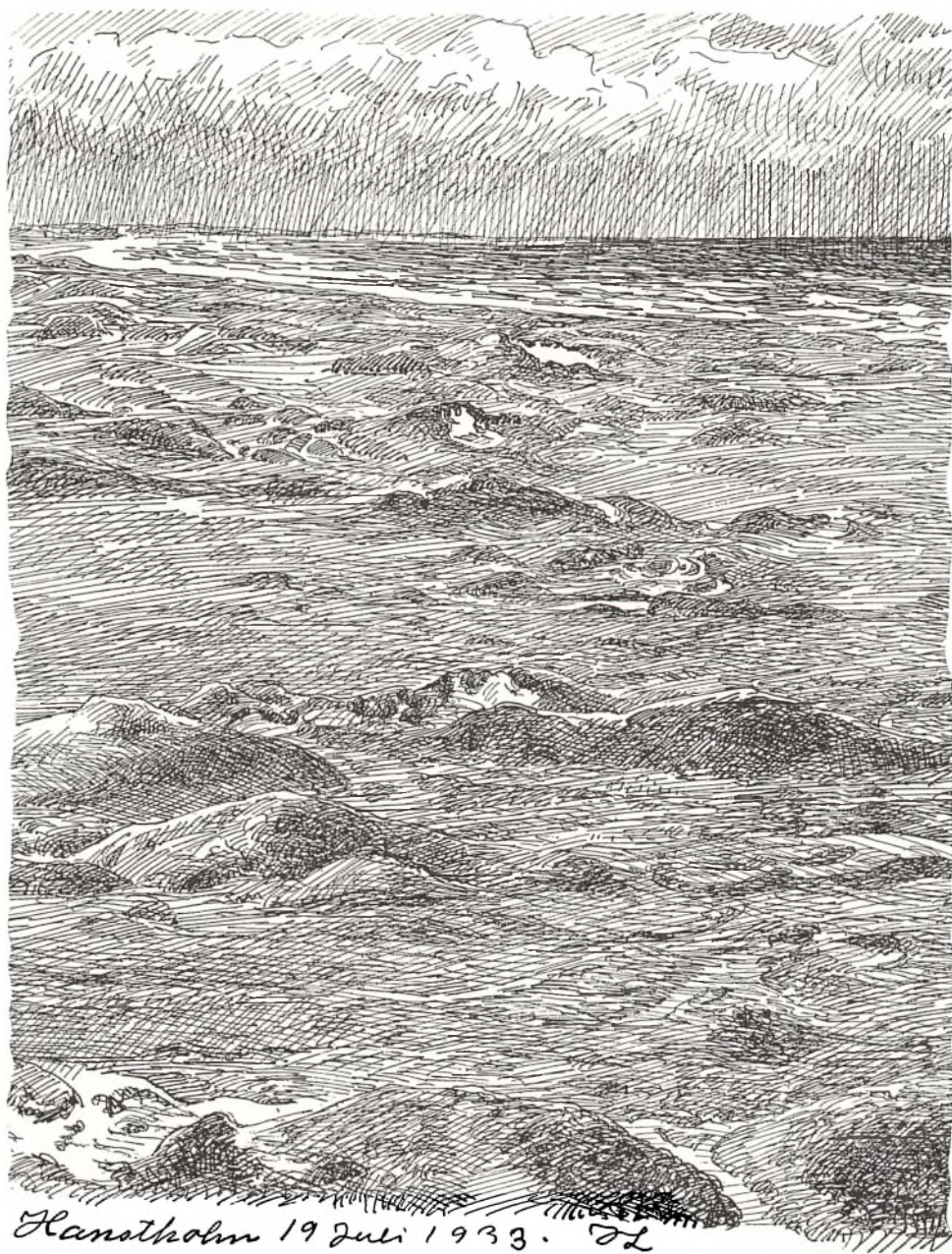
Bonden har ret med hensyn til „herregårdenes“ antal. I Vigsø sogn har ligget en kongsgård, Wigh, (Vig), som nævnes 1406. En anden, Søborg, omtales 1418. Og en gård, Torp, som tilhørte dronning Margrethe, fik i slutningen af det 18. århundrede sine jorder udstykket, hvorved landsbyen Nytorp opstod. Det er altså de sidste rester af den gamle kongsgård, som nu er i den lille bondes hænder. Muligvis har han også ret med hensyn til stridighederne, og hans mistrøstige slutningsbemærkning viser hans kendskab til, at jorderne før sandflugtens tid har været adskilligt bedre end nu om stunder.

Udsigten fra det yderste punkt på denne Jyllands store, knudrede pukkel ud mod hav og vestenstorm er storslået og gribende. Mod sydvest går kystens fint buede linje ned mod Klitmøller og skiller det vide Vesterhav fra heden med de hjælmeklædte klitbjerge og dybe sandgryder. Det er som at se fra en verdensfjern ø ud over *to* have, det ene levende og glitrende, i evig bevægelse under solens lys, det andet dødt og størknet i brede sandbølger med farver som en lavaslette, et månelandskab. Den stride østenblæst jager septemberhimlens store klodeskyer ud over havet, hvis glans sprænges af deres brede skygger og af kastevindenes mørke ilinger. Og grå som bly farer skyggerne hen over hedens gråhvide sand og forvitrede grønne og brune i marehalm og lyng. En lille blinkende å strider sig gennem sandødet ud mod havet og skimtes hist og her bag de nærmeste klitter dernede. Et par enlige huse ligger dybt nede under bankerne mod øst, bitte små, næsten usynlige med deres vissengrå farver. Bag mig på klintens højeste top står fyrets tunge masse, hvid og høj, som et gravmonument over forliste.

Hvilke vældige vidder, hvilken ensomhed! Aldrig havde jeg tænkt, at dansk natur kunne rumme noget så storslået og ufatteligt.

De eneste liv herude er de jagende svaler. På stive vinger står de i luften tæt under klintekammen, vendt mod østenblæsten. De svæver så stille som drager på en snor – kaster sig så pludselig til siden, brat som et sabelhug. Men i næste nu er de vendt tilbage og hænger på ny i luften tæt under mine fødder.

Hanstholmens øverste ryg, som ved Hjertebjerg på dens midte når den store højde af 67 meter, er bølget og åben, næsten helt uden træbevoksning, men med dyrkede marker og en mængde småbyer langs sine rande. Østligst ligger Vigsø, langs sydsiden Rær og Nytorp, på vestsiden Hansted med dens fyr, og på nordsiden byerne med de mærkelige navne Nørby, Pugdal, Gård-

dal, Hamborg og Febbersted. Foruden disse findes et par småsamlinger af huse. Kun få enligtliggende gårde finder man mellem byerne i modsætning til på de store, dyrkede flader i disse egne. *Her* gælder det om at skutte sig i fællesskab mod vejr og vind!

På nordsiden af landet findes højtliggende klitter, som stormene har kastet herop fra strandens sandflader – et højst besynderligt syn med denne brede klitrække oven på de høje klinter. Overfladen er ellers uden ejendommelig-

heder, frygtelig ensformig, og byerne har for det meste nye huse med alle former for hæsligt byggemateriale.

Fra holmens østende, der falder mere jævnt ned mod fladerne, ser man ligesom fra vest- og sydsiden ud over et fuldstændigt øde kystland med klitter milevidt ind i landet – så langt man kan se ikke andet end sandørken, et storartet og mærkeligt land, det yderste Thule! Kysten krummer sig om Vigsø Bugt i en skøn og vældig bue med sine skinnende havklitter helt hen til det tre mile fjerne Bulbjerg, der står som en fældet lanse mod havets anfald.

Helt herude ligger på nordøstsiden den lille landsby *Vigsø*, hvis lille bitte kirke lyser langt hen over den øde slette. Den lille bygning, oprindeligt opført af limsten, men senere noget restaureret, hed oprindeligt Sct. Peders Kapel. Den er en af de kummerligste former for gudshus, jeg har set; men hvor passer den smukt til stedet, den vindhærgede kyst og det fattige land! Ingen ved noget bestemt om dens alder, men dens navn viser, at den i al fald er fra katolsk tid, og dens klokke bærer årstallet 1500. På vestgavlen har den et besynderligt klokketårn, til hvis klokke en almindelig træstige uden på muren fører op. Mærkeligt er det, at der inde på kirkegårdens vestside tæt op ad kirken ligger en stor, velbevaret oldtidsgravhøj; den er næsten aneligere end den beskedne kirke. På Hansted Kirkegård findes en lignende høj – atter eksempler på det ikke ukendte fænomen, at vore gamle kirker byggedes på steder, som allerede i hedensk tid ansås for hellige. Mange steder, hvor man forhen blotede til Odin, har senere slægter bøjet sig for korset; hvor fædrene hængte deres ofre for at skænke guderne et evigt, lykkeligt liv, har sønnerne spist sakramentet for at sikre sig selv den samme fordel.

Nogle mærkelige, gammeldags gravsteder findes på den lille, usselige kirkegård; de har en kant af sten som ramme uden om den beskedne beplantning af simple småblomster. En enkelt busk findes på en af disse grave, den eneste trævækst herinde foruden nogle smågraner langs digerne.

Kom til Hanstholms vestkyst en dag med pålandskuling og gå ud på molerne ved havneanlægget! Det er ikke sikkert, at udsigterne for dette anlægs fremtid er lige så blændende som udsigten fra Fyrbakken oven over stedet. Men en vandring ud ad den længste mole på en sådan dag, når broddet i al sin vælde raser rundt til alle sider, får én til at glemme, at man skatter til den statskasse, som bekoster foretagendet med denne havnesag, som har stået på i seksten år og ifølge sit tempo kan vare i seksten til.

En ældre fisker fra stedet fulgte mig ud ad molen og viste mig anlægget. Det var et mægtigt og gribende skue, når man fra den yderste spids af den 150 meter lange mole så de vældige vanddynger, som drog forbi i pålandstormen ind mod kysten. Man får en forestilling om, hvad det vil sige for en fiskerbåd at forsøge en landing gennem denne brænding, når man som her er

midt i den og kan se den „fra ryggen“ i modsætning til inde fra kysten. Kæmpebjerge af glasgrønt vand, som sollyset falder igennem, vælter forbi os, store havheste med flyvende manker, som med snøften og vrinsken jager ind mod den frådende strand, gnider med deres skummende sider mod molens pæle, bryder imellem dem og splintres til skum med regnbueglans. Det er et havbrøl, så man må råbe af sine lungers fulde kraft for at blive hørt.

Min ledsager fortæller, at her findes omtrent 70 fiskerfamilier, og at stedet har 14 motorbåde, hver med 4 mands besætning, foruden en snes robåde med et par mand i hver. Det er drøje vilkår for folkene her på den åbne kyst, og de føles dobbelt, mens alle nu med længsel venter år efter år på havnearbejdets fuldførelse. Det er hårdt nok, siger min mand, når man ved efterårstide må gå herinde på stranden og se store fiskerbåde fra alle mulige havne ligge klos op ad kysten, indtil 30–40 lanterner svingende derude, og så tænke på, hvor meget af den gode fisk der går beboernes næse forbi, fordi man ikke med de små både og uden havn kan tage del i fangsten. Jeg så adskillige af disse herboende fiskere ved landingsstedet østen for anlægget og inde i byen, da vejret i dag holdt dem hjemme, og jeg hørte mange hårde ord mod dem, som i skrift og tale agiterer mod havnens fuldførelse som et håbløst foretagende.

De usikre udsigter holder bestandig befolkningen knyttet til stedet, mens den måske gjorde bedre i resolut at udvandre til de store fiskerihavne, således som fiskerbefolkningen for længst har gjort så mange steder langs vore kyster. Det er en befolkning med en streng fortid og med en højst usikker fremtid. Man både hører og ser det på dem, de ligner *ci-devants*, mange af disse mennesker. Kun ganske få virkelige „havkarle“ er der imellem dem, folk fra den tid, da man tog sagerne, som de var, og ikke ventede på udsigter til noget bedre. De fiskere, jeg talte med, var bitre, og ikke få af dem synes at have opgivet håbet om, at den nærmeste fremtid skal bringe nogen ændring i forholdene.³³

På Mors

Det har været sydøstenluft med skybrud om natten. Men vinden er gået over i syd, og vejret klarer op, da jeg en septembermorgen tager ad vejen fra Thisted mod Vilsund og over dette til Mors.

Øen med dens for det meste jævnt bølgende, frugtbare agre har jeg ofte befærdet på kryds og tværs, uden at indtryk af dens landskaber har fæstnet sig stærkt hos mig. De forhen smukke heder i Sønder herred er beplantede og har fået deres bekomst. En god højgruppe mindes jeg fra Blidstrup sønden for dette sted. – Men to steder er der, hvortil jeg bestandig vender tilbage, og hvor indtrykkene af skønhed for hver gang synes at blive stærkere, det er Flade Bakker og Feggeklit, begge på øens nordlige, smalle del, hvor Limfjorden med sine mange arme spiller ind som et væsentligt led i landskabet.

Hele turen fra overfartsstedet ved *Vilsund* til Flade Bakker er en oplevelse. Udsigten fra bakkerne på Mors-siden over den lange sundarm mod syd med alle de fremspringende næs er altid vidunderlig – i dette let disede, gyldne septembervejr efter nattens regn er den som en skøn drøm. Alle afstande forstørres af solsløret, bakker, dale og fjorde bliver af vældig udstrækning set bag forgrunden i dette frugtbare land, som står grøn og frisk mod de fjerne, tågede sunde og banker.

Mors er velforsynet med færgesteder, som fra ældgammel tid har dannet forbindelse mellem øen og fastlandet over de mange smalle sunde – ved øens nordspids Feggesund, på dens vestside Vilsund og Næssund, ved dens østside sundet mellem Sillerslev og Nymølle, samt længere mod nord Sallingsund med Pinen og Plagen – det sidste det smukkeste af dem alle. Hvor mange gange er jeg ikke på min cykel kommet østfra over Sallingland til højderne ved Hjerk og Harre, har herfra set ud over dette udprægede, friske Limfjordslandskab og siden stormet på „frihjulet“ ned ad den 41 meter høje, bratte banke til den lave odde, hvorfra dampfærgen nu går mellem Glyngøre og Nykøbing.

Alle disse færgesteder ved Limfjorden var i gammel tid lige så berygtede for deres farlighed, som de siden er blevet berømte for deres skønhed. Under de primitive forhold med de dårlige, åbne færger hændte mange ulykker, når de af kreaturer og mennesker ofte overlastede fartøjer trodsede storm og strøm, således ved Hvalpsund i 1792, da færgen sank med 23 mennesker, 18 får og 36 tdr. sæderug. Kun 3 personer reddede sig i land, flydende på årerne. Hele resten af får og mennesker drev i land som lig. Også ved Sal-

Salgerhøj mod Flanket 18 Juli 1933. J.L.

lingsund gik det hyppigt galt. I 1735 gik en hel færgefuld stude med deres roere under og omkom, og noget lignende hændte i 1800, da foruden en studeflokk 7 mennesker druknede. I maj 1844 sank færgen over Feggesund med 6 kvinder og 4 mænd, som havde været til begravelse på Mors. 7 af dem druknede, deriblandt alle de 6 kvinder. Ville man gennemsøge gamle aviser og retsprotokoller fra disse steder, kunne man finde meget af den slags.

Solen bryder frem af og til gennem de drivende perlemorståger over det åbne, skovløse land, mens bilen langsomt og besværligt arbejder sig op ad Flade Bakker til deres højeste punkt *Salger Høj*, denne 88 meter høje knude, som kun er en god kilometer fra kysten, der synes at ligge svimlende dybt under dette sted.

Både på selve bakken og dens omgivelser har man gjort et vellykket attentat ved opførelsen af en hæslig restaurationsbygning, der ses helt ovre fra Thisted med sine hvide, ultramarinblå og giftiggrønne farver – en rædselsbygning, der sammen med de hurtigt opvoksede bjergfyrsplantninger er en skændsel for stedet. Hvordan kan dog øens befolkning være med til et sådant hærværk?

Men endnu kan man dog trods nåletræerne finde de pragtfuldste udsigter fra bakketoppen, især hvis man kravler op i det dér anbragte træstillads ved

generalstabsmærket. Omegnen er set herfra aldeles vidunderlig, ligefrem blændende ved sin ejendommelige og voldsomme natur. Men der er det sarteste farvespil over disse kraftigt formede bakker og dale, runde kupler og bratte, dybe fald, som i en lys og blød pastel – septemberdagens ædle farver. Bakernes blødt rundede toppe står med museskindsbløde toner mod den disede himmel. De sortbrogede køer i forgrunden ligefrem skærer i øjnene ved deres håndgribelighed. – Ballebjerg på Samsø, som er det eneste sted, jeg kan sammenligne med dette, er svagt og ringe imod det, man her ser. Dette er større, højere, videre, mere vildt. Det er, som om guderne selv har åndet på dette land, har løftet deres vældige hænder over dets bakker og dale og ladet dem i et glimt skue deres sjæl.

Fastlandet derovre ved Silstrup Bakker er næsten borte i disen og solflimmeret; det drager som en tonebølge gennem sindet, blot som en anelse af farver.

Så pludselig kommer en tung og tæt tåge drivende ind fra bredningen, hvis vandspejl bliver som galde bag de mørknende agre. Lyset slukkes, alle de glade farver dør. Vandets hvislen nede fra stranden stiger til en brusen under byen – det sorte og grå kommer nærmere, voldsomt som var det selve Åsgårdsrejen.

Men byen trækker over med hylen i et nu – og den gyldne soldis tager igen dens plads for en stund.

Jeg går ned mod stranden over lyng- og græsklædte bakkefald, hvor alle banker er runde som halvkugler, men spredt kaotisk mellem hinanden. Helt nede ved stranden står de mægtige klinter som i trods ud mod fjorden, fæstningsværker med farver i gult, grønt, rødt og blå, de mærkelige molersklinter, som strækker sig herfra helt ned til Hanklit. Underligt er det, at betegnelsen klit er knyttet til disse steder, Feggeklit, Hanklit og den fjerne Skarreklit. Der er ikke spor af klit på disse steder, det er udprægede *klinter*.

Her på stedet skyder deres former sig som kæmpemæssige bryster ud over havstokken; deres vilde farver taber sig i toner efter toner bag hinanden, mildere og blidere, indtil de til sidst er himlen nær i farve, højt svævende som skyer oppe over havets fjerne flade.

En hare rejser med et rusk fra en lyngtot foran mig og farer med skæve spring over til dalens modsatte side. En skovdue letter fra en lille bakketop med klaprende vingeslag. Engpibere letter i mængde fra markerne på de vildeste, mest nøgne bakker. Gang på gang trækker de forbi mig med en lyd, som når en prop blidt og kærligt bliver gnedet mod en flaske. Denne idé-association viser, at jeg må være blevet tørstig. Jeg styrer mine skridt mod restaurationsbygningen, men med nedslagne øjne.

Foran mig i lyngen på et af de ensomste steder mellem bakkerne ligger et

rosenrødt strømpebånd, åbenlyst og ugenert. Det er et af de mere sarte spor af civilisationen i ødemarken. Måtte dets lille ejerinde blomstre, mens det selv falmer!

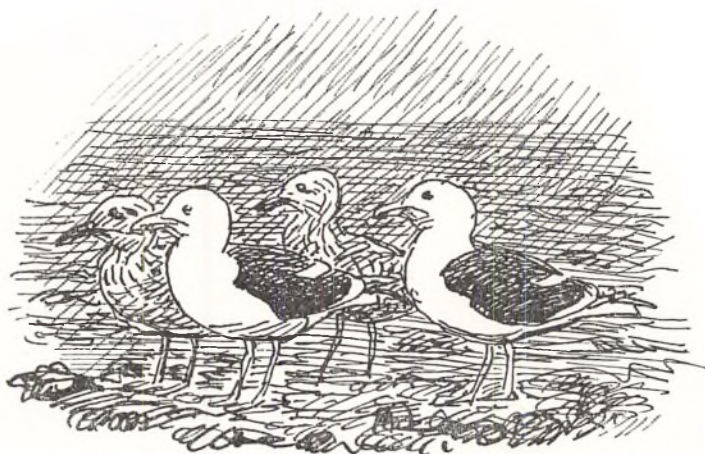
Jeg følger vejen over Nordlandet fra Dråby Vig til *Feggeklit*. Over den lave tange, som forbinder denne gamle ø med landet, ligner den aldeles en gammel, kunstigt dannet fæstning. Ikke underligt, at et af vore mærkeligste, mest dramatiske sagn er knyttet til denne mørke kolos, der skyder sig ensomt op af havet.

Sagaens Amlet-skikkelse forekommer mig at forholde sig til Shakespeares Hamlet som den åbne, barske og stejle klinteø derude til det romantiske menneskeværk Kronborg med dets mørke, mystiske gange. Med forlov at sige, så kommer sagaens og skuespillets to skikkelser ikke hinanden nærmere, når hovedpersonen i dramaet fremtræder på scenen i en skuespillerindes skikkelse med sjælfuldt agterspejl i stramme permissioner, med hvidsminket ansigt og hænder med brillantringe – Sarah Bernhardt!

Over lagunerne på tangen og ved deres bredder, hvor den dystre „fæstning“ derude spejler sig i de stille vande, og hvor man i spejlbillederne synes at kunne finde kong Fegges gamle borg, færdes terner, stormmåger og ryler.

Ude ved yderstranden står nogle svartbagmåger og store havmågeunger sammen med en flok kobbersnepper. Jeg hører fløjt af præstekraver, og af og til bæres lyden af regnsrovers dybe toner herved.

Det begynder at øsregne fra en himmel, der lover at blive ved dagen ud. Da jeg er kommet forbi Feggeklit og kører ud ad den smalle tange til Feggesund, er klokken seks, og det begynder allerede at mørkne. En skypumpelignende vandflod raser hen over landet, da jeg med færgen flygter over sundet nordpå. Hamlets faders ånd synes at true mig fra skyens mørke agterude.

I Hanherred

Om Limfjordens tilblivelse findes et gammelt sagn, som er optaget i Lyskanders Danmarkshistorie. En ung, fornem frue havde pralet af, at hun ville bringe en søn til verden, som var en bedre mand end Kristus. Men i sin første barselseng fødte hun til straf for denne bespottelse et underligt kreatur i svineskikkelse, som siden voksede så drabeligt, at dets børster ragede op over de højeste trætoppe, når det gik på olden i skovene. Dette svare udyr, som kaldtes Limgrim eller Limgris, oprodede med sine hugtænder landet på tværs fra Kattegat til Vesterhav, men blev til sidst opædt af sine brødre, ni hundehvalpe, som den slugte, da de anfaldt den, men som opåd den indvendig fra.

Det er naturligt, at folkefantasiens har beskæftiget sig med dette farvands tilblivelse, landets største og mærkeligste fjord, og at det bliver overnaturlige magter, som har skabt den. Få steder synes dette mere forståeligt end på overgangen fra Thy til Hanherred, hvor det indviklede roderi af hav og land virker fuldstændig kaotisk og knap nok lader sig rede ud, når man står med et kort i hånden.

Når man vestfra er kommet sønden om Hjardemål-højlandet og har passeret de lave flader, der strækker sig fra fjorden over Vesløs Vejle til Tømmerby, og som med sine søer, sine mængder af damme og tætte rørskovene endnu viser tydelige tegn på at være rester af en gammel fjord, kommer man på den anden side af Hannæs Land til endnu et lavland af samme beskaffenhed, der strækker sig fra Limfjorden over Bygholms Vejle og Solbjerg Vejle til op mod Bovbjerg-højlandet. Det er oplysende, at de nordligste søer i disse to gamle vanddrag endnu bærer navnene *Tømmerby Fjord* og *Lund Fjord*, skønt de ligger som isolerede vande henholdsvis $\frac{1}{2}$ og 1 mil fra Limfjorden. At disse gamle vandveje, som indrammede Hannæs Land, har været stærkt befærdede i oldtiden, og landet rigt bebygget, fremgår af gravhøjenes mængde på deres bakker og langs deres bredder. Det må have været gennem det forhenværende sund fra Bygholms Vejle til vesten om Bulbjerg, at Harald Hårderåde i 1061 flygtede for den danske flåde og undslap ved at trække sine skibe over den smalle Vusttange, som allerede dengang skilte fjorden fra havet.

Nu er de store Vesløs og Bygholms Vejler inddæmmede i forrige århundrede, hvorved der er indvundet ca. 10.000 tdr. land.

Et af de mærkeligste minder om fortids liv i disse egne er den store gravplads ved *Højstrup* nær Tømmerby Fjord, beliggende tæt øst for landevejen

på en ganske lav, lynggroet hedeslette. Oprindeligt var her 30 rundhøje, 7 langhøje og 3 skibssætninger foruden omtrent 70 bautasten. Af højene, som er ret små, er nu 28 tilbage i alt, desuden to af skibssætningerne – en af de sidste stærkt forstyrret – og enkelte bautasten. I alt findes nu kun ca. 70 sten tilbage af skibssætninger og bautasten tilsammen af et oprindeligt antal på ca. 125.

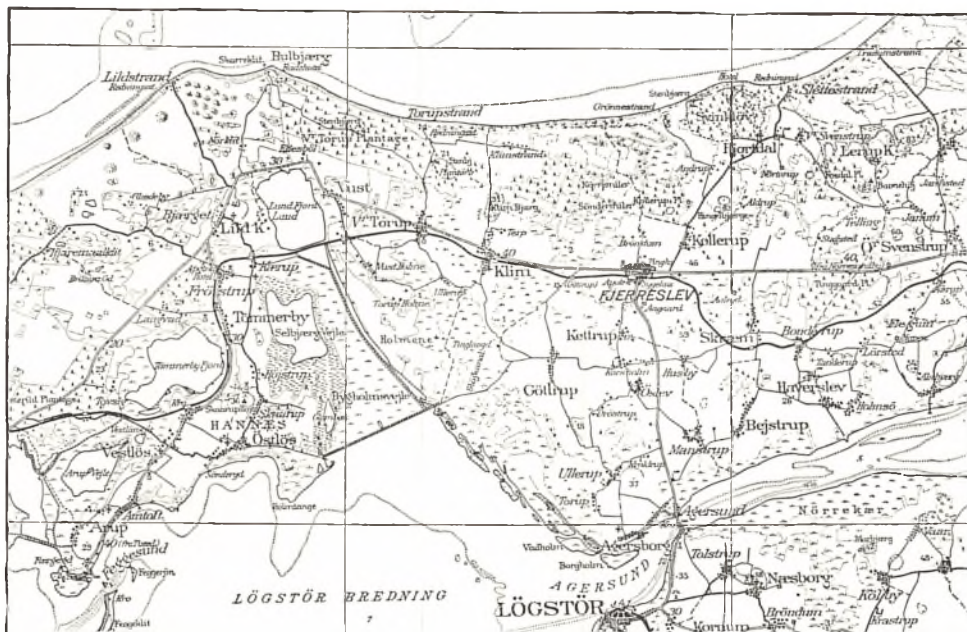
Det er tydeligt at se, at stenene, som er det mærkeligste ved den gamle gravplads, er rejst lige ved den oprindelige strandbred, og rørskovene i Tømmerby Fjord er kun 40 meter fra stedet. – Der er en besynderlig stemning over heden med de anselige sten på det ganske lave terræn og med den nære sø og Hannæs' smukke bakker som baggrund.³⁶

Som tidligere omtalt er disse skibssætninger et udansk fænomen; de er rejst af fremmede, norske eller svenske vikinger, som har gæstet vore kyster. – Folkesagnet, som har søgt på sin egen vis at klare det uforståelige fænomen, siger, at det er en brudskare, som er kommet forbi og blev forvandlet til sten.

Når man betragter Hannæs Land fra dets 36 meter høje Skårup Høje, ser man først rigtigt det indviklede net af søer og fjorde, som omgiver det til alle sider, vikingernes gamle vandveje, og i nyere tid „krejlernes“ færdselsveje.

Bautasten ved Tømmerby Fjord 12 Juli 1933. DL

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Krejlerne var i forrige århundrede Limfjordens færende handelsmænd, og hovedparten af dem, deres „faste stok“, havde hjemsted i *Øsløs* på Hannæs Land, selv om enkelte fandtes spredt over andre af Limfjordens kyster og også dannede mindre kolonier f. eks. i Haverslev og Bejstrup. I *Øsløs* findes endnu en gammel landsbygade, som kaldes Skippergaden, hvor der boede op imod en snes krejlere, der sammen med en del fiskere fra Harboør, som drev sommerfangst på fjorden, gav *Øsløs* præg af en ægte skipperby.

Krejlerne var både skipperne og handelsmænd og fór hele fjorden rundt med deres primitive sejl fartøjer, fladbundede kåge, som kunne hjem søge hver lav vandet krog og vig langs de indviklede kyster. Kågene var, i al fald i senere tid, dæksbåde med en lille kahyt, som foruden et par køjer til skipperen og hans dreng rummede en kakkellovn eller en lille muret fyrplads med skorstensrøret ragende op gennem dækket. Kågen var uden køl og måtte lastes forsvarligt med store sten for ikke at kæn tre. De fleste førte af sejl tøj kun en bred fok – akkurat ligesom deres forgængere vikingeskibene – og kunne ligesom disse ikke sejle bidevind. Årerne var derfor et vigtigt fremdrivningsmiddel. Selv om enkelte efterhånden blev så fornemme, at de førte både fok, klyver, topsejl og storsejl, drev de fladbundede både hjælpeløst af for vejret, når vinden ikke var agten for tværs.

Det var især lervarer, som krejlerne handlede med, og der fandtes af disse tre slags, som fabrikeredes i Limfjordsegnene: sorte kar af jydepotteler, der lavedes i omegnen af Kvols eller i Gammelstrup mellem Skive og Viborg,

røde kar af rødt ler, som var glaserede, og som kom fra Asp, Torup og Siem syd for Ålborg, samt brogede kar med forskelligfarvet glasur. Hvorfra de sidste kom, har jeg ikke kunnet få opspurgt. – Udfærden begyndte ved påsketider; efter at handelen var sluttet med pottemagerne, blev varerne på en bestemt dag kørt ned til Kvols og bragt om bord. Dette fejredes ved en festlighed, hvor skipperne kom med brændevin, pottefolkene med brød og pølse, og festen stod hos Bette Niels i Kvols, en lille visse mand med en mægtig stor kone ved navn Dorre.

Så gled skipperen med sin dreng og sine pottes ud over Limfjorden til høkere og købmænd langs kysterne. Hvad han ikke fik afsat undervejs, solgte han siden på torvet i Ålborg.

Senere drog krejlerne alle mulige andre varer ind under deres virksomhed, vævede dynevår, trævarer, kartofler, fisk osv., men også disse fredelige vikingers tid er forbi, den sidste af deres skuder er for længst forsvundet. Men måske lever dog endnu i én eller anden lille gemt fjordby heroppe en gammel stodder af en viking, som har faret med sin fladbundede kåg ad de våde veje, der forbinder nord og syd, øst og vest mellem Limfjordens indviklede kyster.

Storslået bliver landskabet herude, når man kommer ad vejen herfra mod nord til det store, isolerede højdedrag, som kulminerer i *Bjerget* nord for landsbyen *Lild*. Allerede dets sydligste, lyngklædte del er imponerende med sine brede afsatser, der hæver sig bag hinanden og åbner vide udsigter over det åbne, lave land til tre sider. Selve forgrundens højder, hvor ager og hede efterhånden skifter mellem hinanden, danner med sine brogede farver et pragtfuldt billede mod de fjerne vidder, hvor gamle, hvidkalkede gårde og huse med mosgroede tage ligger spredt, så langt øjet rækker – den karakteristiske bebyggelse for disse egne.

Da jeg er nået nordligere ad vejen op til Bjergets højeste punkt, er det blevet voldsomt bygevejr med drastiske virkninger af lys og skygge. I nord, vest og sydvest ses herfra en mængde hede over den umådelige flade, som strækker sig helt fra Hjardemål-højderne til Bulbjerg, og som, kun brudt af et par plantager langt ude, når helt ud til Hanstholm i vest. Det er det samme milebrede og næsten ubeboede sandflugtlandskab, som strækker sig herfra mod øst helt hen imod den Store Vildmose og fortsætter i et smallere bælte langs vestkysten, nu brudt af de store plantager ved Thorup og Svinkløv og flere andre længere inde i landet, men forhen en af de største og farligste flyvesandsstrækninger i landet, som øst for Svinkløv strakte sig hele tre mil ind fra kysten. – Her kunne bonden have haft hjemme, som sagde: „A hå'r 10 tønder land – når di da helsen æ hjemm!“

Fladen løber med sin dystre lyngfarve helt ind under Bjergets fod. Som tre mærkelige, skarptskårne højlande ligger bakkeøerne Hannæs, Bulbjerg og Hanstholm omkring mit sted og rager med stejle sider op over den gamle havbund. Og her på Bjergets gamle, puklede bag står jeg på et fjerde højland, adskilt fra Hannæs ved de lave engdrag syd for Højstrup.

Alle linjer og farver dæmpes af drivende skytåger, der slæber hen over landskabet og hænger fast med hvide totter af damp i de høje bakketoppe som uld i en karte. Møller står med svingende arme på højderne som pansrede ridderspøgelser i jernhat og fuld rustning. Kirker glimter frem i et pludseligt solstrejf og forsvinder igen i de perlemorsfarvede tåger. Yderst i nordvest ligger havklitternes fjerne kæde som et drømmesyn over horisonten.

Jeg kunne ikke se dette land på nogen bedre tid end i dette pragtfulde septembervejr. Det er, som om dampene fra jordens skabelsesmorgen endnu opfylder rummet og ombølger mig – over og *under* mig, her på mit høje stade. De svæver hen over bakker og sletter, søer, havarme og fjerne næs, over de svungne kyster og blanke sunde. Jeg synes, at jeg aldrig har set en dejligere dag. Turner ville kunne vækkes til live af dette farvespil, ved synet af det herlige land under det danske bygevejr. Der er jo intet klima mere overraskende i sine belysninger end vort. Det er tågernes og de milde, fine farvers land – ligesom England. Turner var den udprægede lavlands-maler. Han har i sin kunst „atmosfæren“ tilfælles med den danske – i modsætning til den norske og svenske med deres klare, hårde farver.

På bakketoppen omkring mig de vædedrivende agre, roebladenes regnfyldte, tunge skåler, af og til med et vildt og flammende solstrejf over, så alle dråberne tindrer. En kone trækker forbi med et par køer; skørtet har hun opkiltret over hovedet for regnen. Den ene ko brøler pludselig, som om dommedag var nær. Så bliver alt lige med et ganske stille. Regnen standser, solen skinner en stund, og jeg hører myggene summe. Men i næste nu rasler en ny byge med solramte striber som forgyldte lanser hen over mig og slår med skrald som haglskud mod roernes blade. Køerne dernede på sletten, små som mider at se til, stiller sig alle med ryggen mod vejret. Den smalle landevej, som fører over heden, bliver som en bæk, en våd, skinnende stribe, der peger ud mod Bulbjerg.

Da vi er kommet ned på vejen over sletten, er bækken blevet forvandlet til en flod, hvori den forrevne himmel spejler sig, og hvor bilen efterlader et kølvand som en motorskudes.

Så snart vi har passeret Lund Fjord, forsvinder de dyrkede agre hurtigt bagude, og foran os løfter sig klit bag klit i en uendelighed, øde og grå, og vejens blanke linje viser så lige som en lineal mod *Bulbjergknudens* høje vestside. Så begynder højlandets sydlige udløbere at spærre udsigten mod øst,

og snart når vi de stejle skrænter, hvor vognen bjærger sig op på det tørre akkurat som et skib, der når en kyst. Vel strandet på denne begynder køretøjet stønnende og futtende at indtage den ene afsats efter den anden.

Da vi når det højeste punkt ved hotellet, skylregner det på ny, og snart efter buldrer tordenen omkring os. Det er, som om de andre „fæstninger“ derude bag tågerne over den milevide slette beskyder os med deres sværeste skyts. Men i stilheden mellem bragene og gennem den sagte susende regn hører jeg dønningens dybe slag ind under *Skarreklits* udhulede sider, den samme massive lyd, som når bølgerne vasker ind i et isfjelds hulninger, eller som en kæmpehvals smasken.

Fra bjergets yderste vestlige huk ser jeg sydpå langs hele bakkeøens vestside, til hvor denne ender i langsomme fald ned mod sletten. Ud for dette ligger et af de alvorligste stykker vestkyst, vi ejer, umådelige vidder af lutter sand, klædte med lyng og hjælme, hist og her med lidt sparsomt græs i lavningerne. Hvide, smalle sandstier og en redningsvej med de traditionelle telefonpæle langs siden skærer sig som karavaneveje gennem den brune og grågrønne ørken.³⁶

En god kilometer ude i sandet mod sydvest ser jeg nogle lave rønner, så håbløst ensomme herude i det vildsomme øde. Deres mosgroede stråtage over de kalkede længer formår knap at kigge over klitternes grå manker. Det er Bulbjerg Huse, en lille fiskerby. Bag den ses langt ude på række indad i landet tre andre småbyer: Nørklit, Kæret og Glædeby (!) – navnene bliver mere og mere forhåbningsfulde, jo længere de kommer mod syd. Oven over alt dette, milevidt borte, skimter jeg bag lyngørkenen større landsbyer med deres kirker, omgivet af grønne agre, hver for sig et lille Kanaans land sammenlignet med dette. Yderst mod vest bag kystlinjens brede bue ser jeg Vigsø by som en lille klat boliger på Hanstholms østlige hæld, og bag disse rejser fyret sig på den yderste vold mod Vesterhavet. Mod øst runder kysten i en lignende, men langt bredere bue, synlig helt op forbi Blokhus, hvor den endelig højt mod nord forsvinder i tykningen.

Bulbjergknuden, hvis nordvestlige, bratte fald ud mod havet kun når en bredde af et par hundrede meter og en højde på 47 meter, strækker sig ca. 3 kilometer ind i landet og omtrent 7 kilometer langs kysten. Både mod vest og nord er den overfløjet af flyvesand oven på de gamle limstensklinter, og sandet danner ofte anselige klitter, der især på vestsiden ligger synlige som hele bjerge på dens ryg, mens det på de andre steder for det meste er dækket af den store Vester Torup Plantage, der breder sig over hele højlandet.

Jeg går ned ad vestskrænterne til stranden og vandrer på den aldeles jævne forstrand mellem klinten og havstokken, hvor yderst rallen ligger i lange volde. Tung og trykkende hælder klintens kolossale masser ud over

Fra Bullbjerg mod Lild Bjerg 14 Juli 1983. Jd

stranden med mærkelige, ruinagtige former – store, firkantede flader som mure og tårne af Utgård, hvor Thor besøgte jætterne. Kun langsomt og umærkeligt brydes disse hårde mure og styrter i havet, ikke som ved Bovbjerg, hvor klintens bløde lermasser hvert år skifter udseende. Jeg ser indskrifter med årstallet 1908 huggede i de yderste, stejle vægge lige ud mod broddet, og sikkert findes adskillige endnu ældre. Langs hele klinten, som her på sin nordvestside strækker sig et par hundrede meter ud mod stranden, ser jeg sådanne indskrifter.³⁷

Omtrent 100 meter uden for stranden ligger *Kleven*. Eller rettere den *står* derude, som en mumie af et underligt uhyggeligt væsen, et spøgelse, der ikke ligner noget som helst andet, jeg har set. Det kunne være selve Limgrim, som har villet falde an på kysten, men er blevet standset af en forbandelse og forvandlet til en kalkstøtte, ombrust af bølgerne, der bestandig slikker om dens hule fod og får den til at mumle. – Denne 17 meter høje, ufordøjelige rest af den store klint, der engang har strakt sig langt ud i Skagerrak, men som langsomt er fortæret af bølgerne, hvor længe har den ligget således? Hvor lang tid har det taget for bjerget at komme så langt bort fra sin store unge, som den har kælvet derude? Det er ikke godt at vide, men inden for mands minde har Kleven altid været der, ingen husker stedet anderledes.

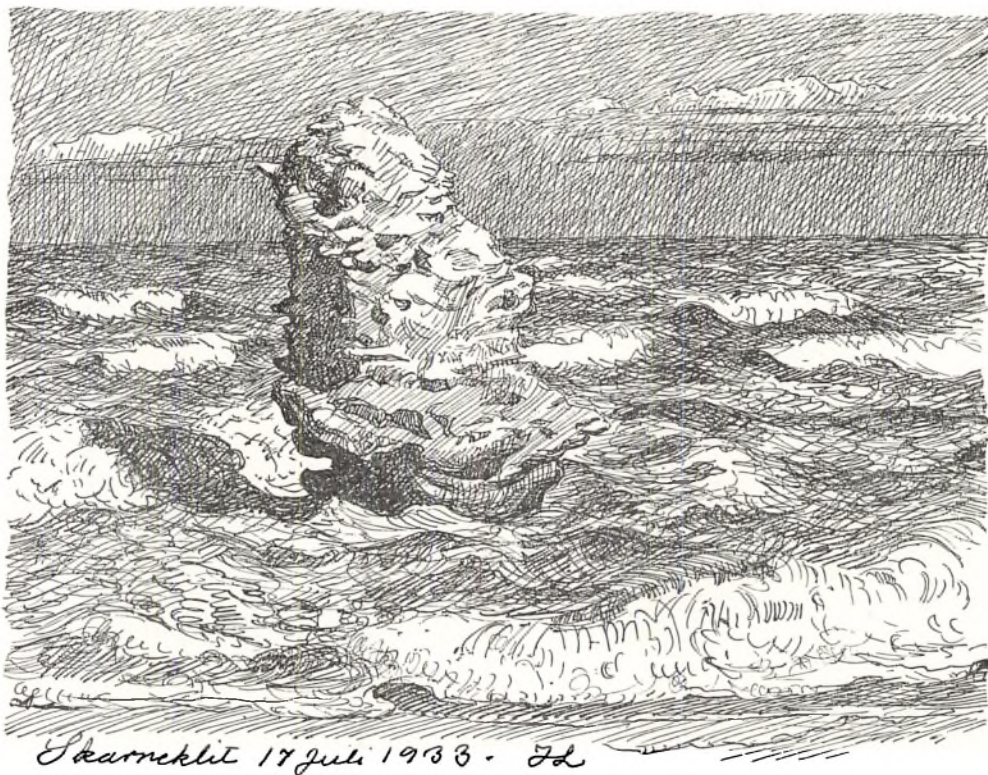
Hvorfor benævnes den nu altid *Skarreklit*, da den dog er en rest af klinten, og dens gamle navn er *Skarreklev*?

Her er ensomt og godt, som sædvanligt langs kysten på denne årstid. Kun to fanatiske englændere, som er hotellets eneste gæster, klavrer med „nails“ under støvlerne rundt på klinterne som et par fluer på sugefødder.

Et par enlige fiskere kommer ind og lander med deres båd og aser med at få den halet op over stranden på nogle træruller. Det er et par pragtkarle, høje, slanke folk med brede skuldre, smalle hofter og lange ben og med dejlige, udpræget nordiske ansigter. Hvilken kraft og rytme i deres tag, når de med ryggen mod lønningen skyder den tunge båd ind over de rullende stokke! Det er rene vikingetyper. Sådanne folk kan der altså avles i Bulbjerg Huse, skønt de ligger langt nord for Glædeby!

Over stranden ser jeg af fugle kun enkelte store havmåger. Et dødt marssvin ligger og ruller i dønningen som en strandvasker, og oppe i klitten fandt jeg en rådden pighaj, som en hel armé af ådselbiller var i kast med. Selv herude findes et virksomt sundhedspoliti.

På hjemturen mod syd til Fjerritslev så jeg norden for Lund Fjord en vibeflok, der fløj sammen med omtrent hundrede hjejler. Denne yndige fugl, som med sin sørgmodige fløjten passer så godt til disse ensomme og øde land-

skaber, forsvinder nu mere og mere. Hvorfor klarer viberne sig så meget bedre og vedbliver at være talrige, skønt de begge fra gammel tid synes at høre hjemme i de samme lokaliteter og have samme fornødenheder?

Nu flokkes de, alle efterårets trækkere. Stærene jager i brusende flokke som mørke skyer hen over stubmarker og dyngvåde pløjeagre – ingen sang lyder mere fra *dem*, de er fyldte af den store rejsefeber. Kun viber og hjejler lader endnu deres toner høre. Regnsponerne synes for længst at have forladt landet, i mange dage har jeg ingen set eller hørt.

Regnen pisker og stormen går sin gang over landet. Spurvene flokkes ved husene og æder af de spildte kerner uden for lovinduerne. Musene gik i hus med det sidste neg. Men agerhønsene tripper rundt i roerne med deres stærke kyllingeflok, og haren laver sæde i læ af de lyse græstotter ude i hederne. Om et par dage går jagten ind, så er også *deres* fred forbi. – Her går jeg og mindes den favre tid, jeg savner så såre, fortidens glade dage, da vi sang disse strofer:

Bøssen hænger ej mer paa Væg,
hist sigter *forhærdede* Skytte ...

Det var dengang, da man havde et par tusind tønder land at gå på alene – alene med sin hund. Da var der vildt i masser. Nu kan enhver lille bonde-dreng, når han blot kan løfte en „tolver“ og har en foxterrier som en hvirvelvind omkring sig, magelig rasere hederne. Der er ikke for lidt til *ham* – for han rammer aldrig de rester, som krigstidens jægerkomplotter har levnet.

Stæren synger jo minsandten alligevel! Jeg konstaterer det en tidlig morgenstund, da der sidder en uden for mit vindue i Fjerritslev Afholdshotel. Det er en fuldstændig skrupgal fugl, der gebærder sig, som om vi var i maj måned. Men sikken også en septembermorgen! Gårsdagens torden og blæst er afløst af stille, solgennemskinneth gråvej, så lunt som på en midsommerdag. Den tossede fugl giver sig helt hen i forårsfornemmelser, vingerne ryster af iver, den sender lange fløjtetoner fra sig med noder i *glissando* fra oven og nedefter; den trommer og knebrer som en stork, slår kastagnetter, piber som en trillebør og gør som en lille hundehvalp, så alle fjerene på dens strube stritter. Den minder mig om disse omrejsende spillemænd, som blæser sækkepibe og har et helt janitsharorkester i gang med overkroppen, samtidig med at de slår på tromme og bækkener med benene.

Men man skal ikke tro på stæren som vejrspåmand. Han er en stemningsfugl, karlen dér, han vil bedåre sine omgivelser. Skulle der ikke være bare en fem-seks hunner i nærheden, som vil falde ham til fode? Skælv, kvinder!

Det blev da også op ad dagen den værste øsregn, jeg længe har set.

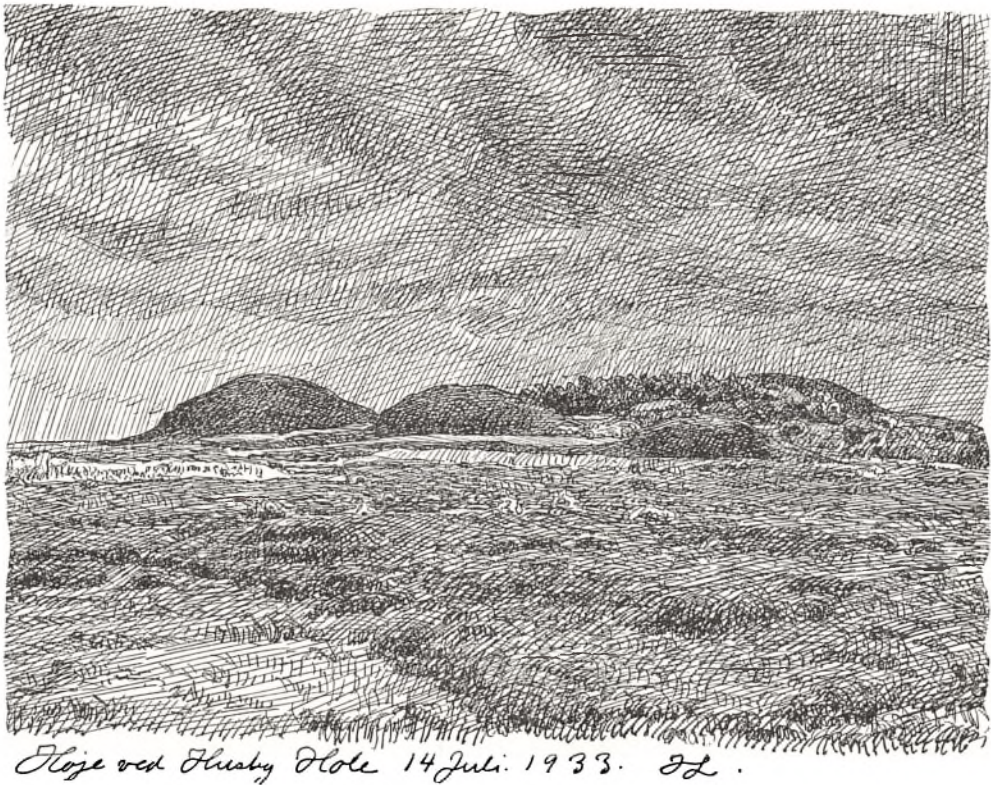
Det var jo i Fjerritslev, den „kloge mand“ Kræn Mand sad arresteret for nogle år siden for sine kvaksalveriske handlinger, skønt han sikkert ved sine hånds- og andre pålæggelser havde sendt mangan en krykke i kakkelovnen. Der var på afholdskroen bestilt 400 kopper kaffe til den folkehob, som havde givet møde for at fejre ham på dagen for hans løsladelse. Folkehelten tog dog beskedent et andet sted hen lige fra arresten. Men som en storstilet demonstration mod øvrigheden drak den forsamlede mængde de fire hundrede kopper kaffe. Det var afholdskaffe. Men jyden han er stærk og sej!

Det har disse egne befolkning vist nogle gange før på anden måde.

Ikke langt sønden for Fjerritslev ligger de to berømte steder *Husby Holer* og *Sankt Jørgensbjerg*, skuepladser for hovedbegivenhederne i det store nordjyske bondeoprør i 1441, da kong Christoffers krone dansede uhyggeligt på hans hoved og nemt kunne være gledet af, hvis sammenholdet mellem jyderne ikke var bristet. Det var efterkommere af de jyder, som havde rejst bondeoprøret mod Knud den Hellige i 1086 og drevet ham bort fra halvøen, som nu atter rejste sig – efter at øboerne var faldet til føje. Aggersborg og Ågård blev afbrændte, og det sidste sted kom ejeren, Niels Pedersøn Gyldenstjerne „ikkun af sin Gaard med Stav i Haand“. Oprøret havde efterhånden bredt sig over størstedelen af Jylland, da kong Christoffer personlig gik i spidsen for hæren mod nordjyderne.

Der omtales *to* slag på egnen her. Det første nævnes af Huitfeldt og skal have fundet sted ved Husby Holer i maj 1441, hvor bondehæren sejrede over Eske Broks riddere, og anføreren selv blev dræbt i en af de dybe hulveje, hvor adelshæren var drevet ned efter en forgæves storm mod bøndernes vognborg, som stod på højderne oven for holerne. Det andet slag fandt sted samme år den 8. juni på Sankt Jørgensbjerg i Kettrup sogn. Historien meddeler, at kong Christoffer indlod sig i forhandlinger med bønderne, som havde indtaget en fast stilling bag deres vognborg, og lovede dem fri afmarch og tilgivelse, hvis de nedlagde våbnene. Dette tyder på, at kongen har anset udfaldet af kampen for uvist. Men det førte til, at morsingboerne og thyboerne sveg vendelboerne, som alene blev tilbage på kamppladsen og først efter en voldsom og blodig kamp blev overvundet af kongehæren. Vendelboerne faldt i hobetal, og deres anfører Henrik Tagesøn toges til fange og endte sit liv på stejlen.

Her fik den jyske bonde sit første knæk i kampen mod adels- og kongevældet, og han kom efter dette til at dele kår med sine standsfæller på øerne. Men først omtrent hundrede år senere, under grevfejden i 1534, blev hans sidste modstand brudt, og han sank ned til at danne en underordnet og underkuet klasse i hundreder af år. Man kommer uvilkårligt til at tænke på, hvorledes Danmarks historie havde formet sig, hvis ikke vendelboerne var kommet til at stå ene på Sankt Jørgensbjerg.

Høje ved Husby Hole 14 Juli. 1933. J.L.

Trap oplyser, at Husby Hole (der er *to*) ligger syd for Sankt Jørgensbjerg. De ligger 2 kilometer *nord* derfor. Og Galschiøt fortæller, at Sankt Jørgensbjerg har en halv snes kæmpehøje liggende på sin øverste flade. Dette er også galt – der findes kun syv kæmpehøje, og de ligger på højdedraget nord for Husby Holer!

Sankt Jørgensbjerg og Husby Holer er to helt forskellige, adskilte steder. Beboerne i omegnen fortæller mig, at turister kommer hertil året igennem, bestiger kæmpehøjene ved holerne og bryder i begejstring over Sankt Jørgensbjergs skønhed – dette flade og ret uanselige bakkedrag, som er helt opdyrket og ligger 2 kilometer herfra – og som de aldrig får at se.

Huitfeldts beretning om det første slag anses for uhistorisk. Det er mærkeligt nok, da hans historie er skrevet kun godt to hundrede år efter begivenhederne. Står man på de lyngklædte højder oven for holerne, da støtter synet af landskabet Huitfeldts fremstilling; stedet synes at være fortrinlig egnet netop for en strategi som den, bondehæren anvendte. Plateauet omkring de anselige oldtidshøje, hvor der fra den største, Skårhøj, er en vid og orienterende udsigt over de lave omgivelser, hvor ikke en bevægelse af en fjende ville blive ubemærket, er som indrettet til at bære en vognborg. Fra dalsænkningerne mod øst skal Eske Brok være kommet stormende med sine beredne jern-

mænd. Jeg kan forestille mig dette syn, når jeg står her: de pansrede ridderses flok, der kommer dundrende på de tunge heste i stormløb op mod vognborgens sider, brydes som en brænding og viger i forvirring.³⁸

Selve *Husby Holer*, hvor katastrofens sidste akt skal være udspillet, hvor adelshæren efter at være sprængt blev drevet ned, og hvor Eske Brok selv faldt, er to dybe slugter, der udgår fra samme punkt, og af hvilke den ene fører mod nord op til plateauet, den anden mod vest. Den første har i modsætning til den anden endnu en vej på sin bund.³⁸ Nordligst i denne påviste man endnu for et halvt hundrede år siden den sten, ved hvilken Eske Brok efter sagnet faldt og blev sønderhugget af de rasende bønder. Den blev slået til skærver af en svensk stenhugger, Lars Svensk, som boede i nærheden. Og kilden tæt ved den i kløften, som var en gammel helligkilde, blev ødelagt af en bonde, der tog vand af den til sine kreaturer i en tør sommer, og som søgte at forbedre den ved at grave i den. – „Men så sak den!“ sagde en bondemand, som jeg mødte på marken og snakkede med om sagerne. Og den har aldrig sprunget siden.

På *Sankt Jørgensbjerg* syd for Husby finder man ikke den landskabelige stemning som oppe ved holerne. Det er et ret jævnt, ganske lidt iøjnefaldende bakkedrag, hvor alt er dyrket. Agrene er dækkede vidt og bredt af roer og kartofler med deres visne toppe. Men her var det altså, det afgørende slag stod den 8. juni 1441, da vendelboerne stod alene for de danske bønders sag. Visen om „kong Christoffer og Henrik Tagesøn“, der giver besked om katastrofen og dens årsag, rummer disse stolte vers mod sin slutning:

Thett war Hennrich Thagissenn
saa sig op thill sky:
„Nu da rømmer di Morsing
och saa di forreder aff Thy!“

Først da rømmer di Morsing,
och saa di forreder af Thy:
effter da stod di Vindelbo,
di ville icke flye.

Effter stod di Vindelbo,
di ville icke flye:
di bygged dem enn vogenborg,
der for lod di dieris liff.

Det er vers, hvis rytme falder tung som øksehug.

Visen er historisk betegnende derved, at den første gang viser jyderne i modsætningsforhold til hinanden. Dette blev afgørende for lange tider.

Hvorledes har nu beboerne selv røgtet dette sted, hvor forfædrene i hundred- eller tusindvis led døden for bondens sag?

Ja – det er farligt at rejse til historisk berømte steder og prøve på at fritte, mens man søger den rette stemning og andagt, som stederne kræver. Også her gælder det ofte, at man hellere skal søge „de nedrige steder“ end dem, der har størst glans. Da jeg gik op over marken, hvor vendelboerne for 500 år siden stred til sidste mand, mødte jeg en ung bonde, som gik dér og såede. Overalt bag ham lå de lysegule, små bitte korn og tittede op fra den sorte muld, foran ham fløj de som guldkorn fra hans hånd. Jeg faldt i snak med ham, det var en djærv og klog mand med et lunt smil på sit ansigt. Da jeg ledte samtalen hen på stedets berømmelse, fortalte han mig, at da en af „Bjerget“s gamle ejere engang for 60–70 år siden pløjede heroppe, bragte ploven en mængde knogler for dagens lys. Manden skønnede, det måtte være menneskeben; men for at blive sikker i sin sag bragte han en af de længste knogler med sig hjem til gården, hvor en „gammelfar“ havde ligget til sengs i mange år og var meget hentæret og mager. Bonden trak dynen til side og lagde knoglen ved siden af den gamles lår. Og se – det stemte på en prik! Da der ikke var stort mere kød på den gamle end på det fundne ben, kunne enhver da se, at dette var lårknoglen af et menneske! Så blev bonden ved at pløje, og for hver gang han kom over marken, kom der mere og mere frem. Til sidst gravede han. Tæt under overfladen fandt han på et stort areal sådanne mængder af menneskeben, at der blev flere vognlæs. Og da samme bonde var en driftig og praktisk mand uden sentimentalitet, læssede han det hele på vogne og agede det sydpå til Aggersund, hvor han slog en handel af med „krejlerne“, som fik benene om bord og fór til Ålborg, hvor lasten blev solgt til en fabrik. Her blev resterne af vendelboerne, der efter kampen må være blevet begravet på slagmarken, puttet i møllen og *forvandlet til benmel!*

Det er underligt at tænke sig mindesmærker over vore gamle folkehelte i form af reklameskilte langs vejsiderne for et eller andet foder- eller gødningsstof . . .

Men heroppe, hvor ridderne før svang deres lanser og bønderne deres økser, svinger nu vindmotorerne deres vinger over gavlene på Bjerget og vidt over det rige land. Danmarks bonde er ikke længere nogen småmand, han har for længst forvundet den forsmædelige periode, som fulgte efter det store drama. Dette gælder ikke mindst vore dages „stolte vendelboer“. Var der ikke mening i, at disse gamle heltes efterkommere, bønderne over hele Vendsyssel, slog sig sammen og rejste en svær kampesten på stedet til minde om begivenheden og fredede et lille stykke jord af den gamle valplads uden om den?

Det store højland, som fortsætter fra Husby mod nord, rummer sådanne højder som Rævebjerg og Hingelbjerge, med den mægtige kuppel, Nordbjerg,

på 83 meters højde, og strækker sig yderst ud mod klinterne ved *Svinkløv*, der med hensyn til højde er et barn imod Nordbjerg, men mærkelig derved, at det er det nordligste sted i Danmark, hvor landets ældste undergrund, skrivekridtet, træder frem i dagen.

Fra heden mod nord fører vejen op over højlandet gennem den nuværende Svinkløv Plantage, hvor det kraftigt formede landskab med sine kløfter og småbække forhen ikke havde sin mage langs Jyllands vestkyst, idet den frugtbare jordbund her bar en naturlig og rig vegetation af ener, asp, sandtidse, klitroser, bregner, pors og lyng, som var enerådende over størstedelen af klinterne, men nu er delvis skjult eller indrammet af nåletræernes mængde. Bedst bevaret er endnu de to dybe kløfter Langdalen og Dybdalen, som skærer sig ind fra kysten i nord.

Men den mest ublandede glæde har man under vandringen ad klinterne fra hotellet mod vest, hvor skrænterne med deres naturlige bevoksning falder i brede bølger ned mod den vide forstrand. Småhyld, enebær, pors og lyng, blandet med sandtidse med dens koralrøde bær, dækker bankerne højt og lavt, og under dem ligger klitternes hjælmeklædte sanddynger inden for strandens rullestensbælte. De kløfter, som skærer sig ned gennem denne del af klinten, inden man østfra når ud til „Klovene“, har en fuldkommen urtidsagtig bevoksning af de førnævnte vækster. Især når sandtidsen her en næsten træagtig højde med svære stammer. Med sine kølige, blågrønne blade og de flunkende røde bær er den noget af det mest henrivende, jeg har set. Også hybenrose fandt jeg i dens skønneste pragt, mærkeligt nok bar den foruden de sædvanlige røde bær også aldeles kulsorte, de sidste noget fladtrykte ved enderne i modsætning til de røde. Vækst og blade i de to var fuldstændig ens, og jeg har ikke kunnet få konstateret, om det drejer sig om to forskellige arter; men de tilhører i al fald begge slægten *Rosa*. Hele klinten stråler af disse bærs farver. Det er på denne årstid, man skal hertil!

En vældig udsigt er der heroppe fra langs kysten til begge sider og over havet. Bulbjerg med Skarreklit ses tydeligt i vest, og det halvfjerde mil fjerne Rubjerg i nordøst – som to kæmpemæssige moler rager de ud i havet. En redningsvej går som en grøn, græsklædt stribe dybt under mig gennem lyn-gen nede ved stranden.

Jeg følger klintekammen til vest for Klovene, hvor jeg klatrer ned til stranden. Har der været farvespil i grunden over klinterne, da stiger dette her-nede ved deres fod til et fuldkomment orgie. Sandtidsen er her kun lav og krybende, men bærer hele myriader af bær; dybt rustrød bynke rejser sig mod tjørnernes kølige løv sammen med to alen høje tidsler, endnu med strålende, violette blomster på de ranke stængler. Høstborst og brandbæger kaster et fyrværkeri af gult ind deri og luer vildt mod strand-mandstroens intense, blå-

Sunkløv 9 Juli 1933. 54.

grønne farver – alt på baggrund af hjælmens bleggrønne toner over de nære klitter. Og over denne pragtfulde strand løfter sig *Klovenes* mærkelige, nøgne sider.

Her har i fjerne tider Skagerraks brænding buldret mod højlandet og skabt den stejle klint; men havets nedbrydning er for længe siden endt, og klitrækken og den brede forstrand skærmer klinten. Siden har denne kun været udsat for virkninger af vejrsmuldring og det rindende vand ned over dens sider, og på mærkelig regelmæssig vis er disse blevet furet af vandløbenes tragtformede fordybninger, så fremspringene har fået udseende af en række kæmpemæssige svinekløve.

Jeg må tilstå, at hvor den underlige tvedeling af hver enkelt af disse aldeles nøgne fremspring er stærkest, ligner de med deres blege farver snarere en række bare ender, der stikker ud af den tætte bevoksning imellem dem og på uforknyt vis synes at røbe deres foragt for Skagerraks bølger, som ikke længere kan nå dem: „Kjøs vos hier!“ som Blichers Jens Jensen sa'e til franskmændene.

Et for vestkysten usædvanligt rigt fugleliv sætter sit levende præg på dette sted. Nogle gamle svartbager står på stranden sammen med et halvt hundrede store havmågeunger. En lille terneflok larmer over havstokken og sender en

deputation på tre-fire stykker hen over mig; den forfølger mig skrigende og slår flere gange ned efter mig – mærkeligt nok, for de har dog ingen småunger på denne årstid. Gulspurve pipper rundt omkring i de lave buske, og engpibere letter foran mig på hele min vandring langs stranden, hvor jeg følger den lange redningsvej tilbage til hotellet.

At komme fra de høje, åbne vidder i dette land og havne i *Fosdalen*, som ligger en lille mil mod øst tæt nord for Lerup Kirke, er som at komme til en helt anden natur. Dette er romantik, så det forslår – men lige så fjernt fra Østjyllands bøgeskovsdale med deres nattergalesang som fra de store heder med deres melankolske og dystre skønhed. Hvor mærkelig blidt og stille, hvor verdensfjernt og ensomt er dette fortryllede sted, skønt det er Nordjylland i dybeste alvor, som indrammer det. Man er det eneste menneske i verden, når man vandrer i denne kilometerlange, snævre og dybe kløft, hvor alt er lunhed og ro, og hvor de eneste lyde er den lille bæks sagtmodige pludren, vindens hvislen i egenes kroner og den stille raslen af bævreaspens blade.

Kløften er ved sin sydlige indgang ganske snæver, men vider sig stødvis ud mod sletten i nord. Det første, jeg møder herinde, er egeskov og hassel; længere mod nord forsvinder egene helt, mens haslerne endnu står tæt om den smalle sti langs bækken på kløftens bund. En lille sø, som ligger højt på en jævn afsats, er så tæt dækket af andemad, at den er helt hvidgrøn som skimmel. På sin sydlige bred er den tæt bevokset med alenhøje græsser og rør med store duske; på dens nordside står mellem løvtræerne en høj birk, allerede med visne blade, der lyser gule som rust.³⁹

Herinde mærker man intet til dagens gråvejr og blæst, alle disse farver skaber solskin uden solen. Asp, poppel og seljepil, hybenrose og hvidtjørn mødes tæt i lavningen om stien og det frodige bækleje, som næsten er skjult under brombær- og hindbærbuske og et broget væld af kærtidsler, rødbynke og bregner, og hvor blåmunke, knopurt og ranunkel, gederams og brandbæger endnu er i blomst – en hel urskov af buske og urter. En plante med en rød blomst, som jeg ikke kender, minder i vækst og form næsten om en *caprifolium*. Alle farver er milde og dejlige i den douce belysning.

En hare kommer pludselig farende lige forbi mig; det lyder i denne stilhed som en løbsk vædder, der kommer stampende ad den hårde sti. En skovdue larmer op fra en trætop, nogle skovskader haster forskræmte bort over kronerne, og solsorte flygter, rasende, skældende. Men da alt dette er forbi, bliver småfuglene tillidsfulde tilbage. Jeg går her i denne stille middelalder-skov som svenden i folkevisen og venter, at den forheksede fugl skal komme og føre mig vild. Og se – en musvit sidder i toppen af en enebærbusk ved stien, pipper sin lille vise og flytter sig langsomt foran mig, efterhånden som

Foedalen 10 Juli 1933. Ed

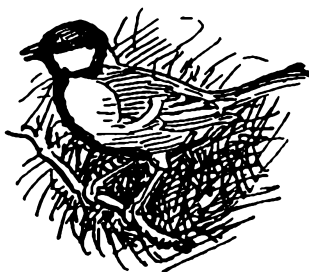
jeg går frem. En bynkefugl synger sin plovmandssang oppe fra sandtidsekrattet, der dækker de høje skrænter omkring skoven og vælter sine blågrønne bølger ned mod dalen. Tværs over stien kravler småfrøer på størrelse med en ært, små buksetrolde, som man skulle synes endnu ikke havde indrettet deres liv efter en bestemt plan. Men se – som behersket af en eneste vilje, en ubønhørlig lov, vandrer de alle til samme side, ustandseligt; de skal alle sammen vestpå – hvad det nu kan betyde!

Små hemmelighedsfulde dale fører bort fra stien til begge sider. Bynkefuglen flyver derind og lokker mig; men jeg følger musvitten ad den lille sti langs bækken og kommer yderst mod nord til, hvor dalen vider sig ud, og hvor bankerne løfter sig med deres næsten nøgne sider ud mod lavlandet og det barske vejr – her hvor stormene kan suse ind over hav og slette og kun lyng og de hårde torne trives.³⁹

Men alt dette finder jeg kun et par kilometer fra Jammerbugtens strand, et af de barske steder på hele vor vindhærgede vestkyst.

Det keder mig med det norsk klingende navn Fosdalen eller Fossedalen, som er hæftet på dette sted, en forvanskning af det oprindelige *Fasdalen*, hvis betydning for øvrigt er dunkel. Den kunne hedde Fruerdalen efter det gamle væld „Vor Frue Kilde“, som findes i den, og som forhen søgtes på Vor Frue Dag, da det berømte kildemarked „Lerup Marked“ holdtes i nærheden til langt op i tiden.

En god kilometer sønden for dette sted møder vi atter en helt anden natur, dér hvor det høje bakkeland, hvori Fosdalen danner en kløft, kulminerer ved den 82 meter høje *Lerup Bavnehøj*, som med fire fredede oldtidshøje ligger midt på det jævne, skarpt afgrænsede højdeplateau med en ring af andre kæmpehøje langs dets rand, især virkningsfulde i deres profil ud mod de åbne sletter i nordøst.³⁵ Herfra ser man milevidt ind over Vendsyssels sydlige hedeflader og mod sydøst over fjorden med Øland og Gøl helt til det fjerne Ålborg, hvor den bleghvide røg fra cementfabrikkerne trækker som lette skyer ud over landet.

Omkring Store Vildmose

Den, der kommer over Limfjorden mellem Ålborg og Nørresundby og følger landevejen mod nord, gør klogt i at bryde af fra denne mod øst en mils vej nord for fjorden. Han vil da straks få en prøve på, hvad det vendsysselske landskab kan byde ham, når han kommer ud i *Hammer Bakker*. De to gange, jeg har været på stedet, begge gange i august måned, har det skylregnet ustandseligt, og det er mig derfor umuligt at sige, om dette vejr formindsker eller fremhæver landskabets særegne skønhed. Men til trods for – eller på grund af – dette vejr, og skønt en uforstandig granbeplantning ofte dominerer den gamle, naturlige krat- og skovbevoksning, fik jeg begge gange det mest storslåede indtryk af dette mærkelige landskab.

Smukkeste er for mig de åbne strækninger, især mellem de to skovpartier, hvor generalstabsmærket står. Noget lignende som dette, med spredt og lavt krat bevoksede, 88 meter høje bakkedrag, har jeg ikke engang mødt i Rebild Bakker, hvor den ældgamle bevoksning omtrent er den samme. Med sine vældige udsigter, især mod vest over den store Vildmose, er det et af de stykker nordjysk natur, som har grebet mig allerstærkest. Navnlig vil jeg aldrig glemme det syn, som mødte mig, da jeg fra vejen vadede et stykke op over de højeste bakker mod vest gennem den drivvåde lyng – jeg kunne lige så godt have gået i vand til knæene – og nåede et punkt, hvorfra jeg fik udsigt over en lang og dyb, åben kløft med en vandfyldt mose, hvis sorte spejl brydes af nogle lave, lysegrønne øer med græs og siv, der svømmer på den stille flade, alle af en mærkelig uregelmæssig, langagtig form.

Bag mosen på kløftens modsatte side har en naturlig bevoksning af alle mulige slags gamle løvtræer haft lov til at trives i fred. Højt løfter de sig på bakkekammen og spejler sig dybt i det mørke mosevand, hvis dunkelhed får øerne til at lyse endnu grønnere.

Kaotiske bakker og kløfter omgiver kørevejen, som her knap er andet end et par hjulspor gennem lyngen. Lysningerne er overalt bevokset med lyng og rensdyrlav foruden mængder af blåbær, tyttebær og revlengeris, alle med modne bær – blå, rødt og sort, strålende blankt under regnens væde.

Bøgepur kravler avet af vestenvindene op ad bakkernes sider, mod vest så flade som pandekager, men ofte af mange meters udstrækning – mærkelige, lysegrønne bede i den brune lyng, som så småt er begyndt at blomstre.

Fra andre, mere åbne højder ser jeg trods gråvejret milevidt ud over den store, mørke Vildmose – en besynderlig kontrast til disse vældige banker med

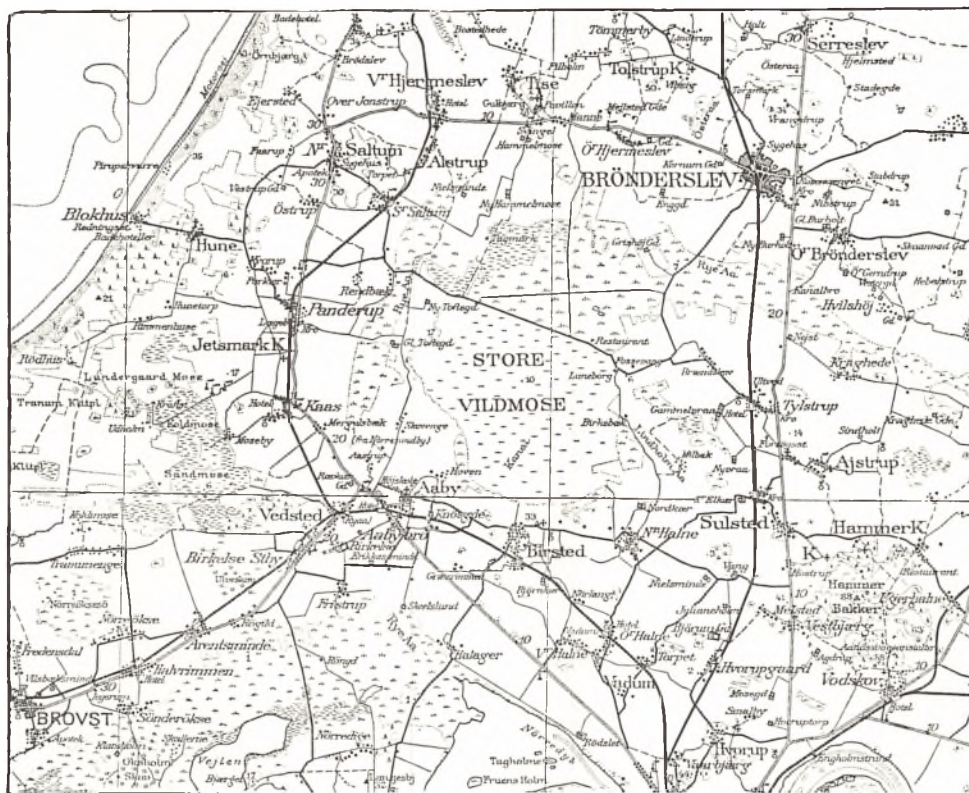
deres strålende bevoksning, hvor desværre allerede små selvsåede nåletræer begynder at vise sig, udvandrede fra de større plantninger. – Det var stedets nu afdøde ejer, etatsråd Olesen, som i 1913 forærede 100 hektarer af det urørte terræn i bakkerne til Botanisk Forening, men som også har sat granbeplantningen i værk og oprettet stedets åndssvageanstalt.

Gamle folk på egnen mindes endnu, at de har hørt Hammer Bakker omtale som dækket af en sammenhængende, stor skov – således som også Rebild engang har været. Bakkerne hørte i de tider under gården Kjøske i Dronninglund herred. Herremanden på Kjøske og egnens befolkning havde megen fortræd af tyve og røvere, som holdt til i de vilde skove. Et sagn fra den tid fortæller, at røverne engang havde plyndret en bonde, som ved nattetide var på vej hjem fra en hestehandel, havde taget hans penge fra ham og klædt ham af, så han splinternøgen kom til Bilidt Kro. Men Jørgen Skytte fra Vrå sporede røverne op med sine hunde, og i følge med kromanden og en del andre mænd fra egnen faldt han over banditterne, som blev overmandet. Der blev gjort kort proces med dem. Man bandt dem til hestenes haler og jog ind gennem skoven med dem, så længe der var liv i dem.

Jaja – vi er i Vendsyssel nu! Bonden heroppe har af og til måttet tage sig selv til rette, når den såkaldte retfærdigheds arm havde travlt andre steder.

Hvis man i stedet for at tage fra Nørresundby mod nord tager vejen mod nordvest, kommer man ud i en helt anden form for landskab, lige så forskelligt fra Hammer Bakker og de vidtstrakte højlande nord og øst for disse, som

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

fra Himmerlands banker søndenfjords. Det er et udpræget lavland, dette sydvestlige Vendsyssel, umådelige saltvandsalluvier, som mod syd fortsætter i de vide kær, der næsten umærkeligt går over i øerne Gøls og Ølands nordbredder, og som mod nord grænser til den lige så jævne Store Vildmose. Men over fladerne, på grænsen mellem eng og Vildmose, hæver sig i nord en høj bakkekam, den store *Biersted Kirkebakke*.

Hvor mærkelig forskellig virker ikke udsigten fra *denne* bankes top, når man sammenligner den med Lille Vildmose, set fra dennes højder i øst eller vest! Skønt moserne er dannede på samme vis og har samme bevoksning, virker de i farven så forskellige som nat og dag. Her er det natten, der hersker – alle lyse og glade toner synes at være glemt, da dette land skabtes. Vist er det muligt, at det tunge vejr, hvori jeg i dag ser det, har sin skyld deri. Men sådan vil jeg mindes stedet; sådan har jeg i min barnefantasi forestillet mig, at Det døde Hav måtte se ud.

Hele denne mægtige, alvorlige slette ligger helt i skygge under tunge klodeskyer, som ingen vind synes at nå; kun i det milevide fjerne på lynghavets kyst står alle banker som en solbelyst bræmme, skinnende som guld med kirketårnenes lysende sølv. Når man selv står her i mørket og ser mod de strå-

lende banker på mosens fjerne bred, tænker man på middelalderens helvede, hvor man for kontrastvirkningens skyld havde udsigt til paradiset salige højsletter.

Men nede i dette pragtfulde mørkets rige, som hedder *Store Vildmose*, arbejder nu „fræserne“ uden sentimentalitet og for fuld kraft. Næsten for hver dag udslettes tøndevise af dette *inferno* og forvandles til et salighedens rige for græssende høveder. Hvor forhen kæmpefuglen Gam med sine vingers sus spredte sandet ind over de frugtbare egne og skænkede landet til digterne, her går nu fræserne og skærer landet bort ligesom Gefions plov, tager det fra poeterne og giver det til studene.

Således er det gået til, at *Store Vildmose* nu er blevet mindre end sin lille bror syd for Limfjorden, og at vi er ved at blive et mærkeligt landskab fattigere.

Jeg havde været meget spændt på, hvad jeg skulle få at se heroppe på selve Biersted Kirkebakke. Flere forfattere omtaler syv kæmpehøje, som omgiver kirken på bakkens top. En dyb hulvej, som fører fra bakken mod nord ned til *Vildmosen*, skulle også findes endnu. Den var berømt for det gevaldige slag, der her stod mellem de *Vadum'er* og *Bissinger* for et par menneskealdre siden, hvor der vankede mange brodne pander. For vi er stadig væk i *Vend-syssel*! Ligeledes var jeg spændt på at finde den ældgamle tjørnebusk ved „*Buermans Grav*“ på kirkegården, den, som en mængde uhyggelige sagn knyttede sig til, så ingen turde komme den nær endsige røre ved den. Et af disse sagn påstod, at når busken blev så stor, at skaden kom og byggede rede i den, da ville kirken rammes af en stor ulykke. I begyndelsen af forrige århundrede hændte det virkelig, at en skade byggede i busken, og kort efter mistede kirken sit tårn! Det skete for resten på den måde, at birkedommer *Vrigsted Møller*, som var godsforvalter på *Birkelse* 1798–1805, lod det rive ned, efter sigende for at det ikke skulle tjene som sømærke for englænderne under krigen. Ulykkesfuglen lod sig nu ikke se i mange år, indtil kirken var blevet meget brøstfældig. Da den viste sig på ny, skyndte man sig at sætte kirken i stand. Siden blev skaden ked af legen og viste sig ikke mere. Men videre siger historien: „Den hundredeaarige *Tjørnebusk* staar nu i fuld *Grøde*; ingen tør røre en *Gren* paa den af Frygt for, at der skal hænde ham noget ondt. Ved saadan *Fred* trives den desto bedre.“

Men hvad fandt jeg på stedet af alt dette? Den gamle hulvej, som går lige nord for kirkegården fra kirkeværgen *Knud Thomsens* hus ned til *mosen*, er begravet under en granplantage. *Bynkefugl* og *gulspurv* sad i nåletræerne og sang sørgekvad over stedet. – Af „de syv høje“ omkring kirken er de seks helt nedpløjede, og af den sidste er kun nogle elendige rester tilbage. Af „*Buer-*

Fra Vildmosen mod Birsted 8 Juli 1933. H.

mans Grav“ og tjørnebusken findes ikke mindste spor, og ikke et menneske, ikke engang kirkeværgen, havde fjerneste anelse om sagnet eller om, hvor graven og busken skulle findes. Der er overhovedet ikke nogen tjørn mere på hele kirkegården.

Hvor længe det er siden, alt dette er ødelagt, er det ikke nemt at sige. De forskellige forfattere, som omtaler stedet, har naturligvis skrevet af efter hinanden. Og derved er i al fald sagnene blevet bevaret.

Store Vildmose er dannet på nøjagtig samme måde som den lille; ligesom denne er dens dybereliggende, faste sand oprindelig havbund, over hvilken der har dannet sig tørv, da den hævede sig. Fra sin 10 m høje, midterste del falder den kuppelformet ned mod sine lavere rande. Endnu findes der i dens østlige del rester af søer, „lunerne“ kaldet, med navne som Store og Lille Lune og Gåselune; men de forsvinder mere og mere. Birkestubbe og egestammer i mosens bund viser, at den engang har været skovbevokset, mens den nu hovedsagelig kun er dækket af hedemosernes sædvanlige flora, lyng, klokke-lyng, pors, revling, mosser, halvgræsser og lidt spredt, lav bevoksning af birk, gråpil og nogle andre små buskvækster. Uden for dens rand i nord og vest løber Rye Å, og fra østsiden skærer en bugtning af Lindholm Å ind i den.

At hele denne mosedannelse er af meget ung dato fremgår af, at en mængde stensatte oldtidsgravhøje findes på sandfladen under mosen, enkelte en halv mil fra dennes nordlige rand og nu alle helt overgroede af tørvejord. Da disse høje alle er fra det 6.–8. århundrede, må mosen være dannet i løbet af højst et tusinde år. Der må i dette tidsrum være foregået terrænforandringer, som har medført en standsning af vandafløbene fra stedet, hvorved det er blevet fugtigere og skovene omdannet til mose.

Men over denne mægtige flade, hvor i århundreder ikke en menneskebolig fandtes, hvor kun røgen fra en eller anden hedebrand trak sine skygger, og hvor luftspejlinger lavede deres gøglebilleder af liv – her vandrer nu de store fræsere og gør sig jorden underdanig. Mosen, der indtil for få år siden henlå lige så urørt, som da den var krongods og Frederik II i 1574 overdrog den til Estvadgård, hvorfra den senere kom under Birkelse, var oprindelig 12.500 tdr. land stor. Efter at enkelte forsøg i den senere tid, dels på tørvefabrikation, dels på at opdyrke den, kun havde haft ringe succes, begyndte staten i 1920 at opkøbe dele af den til dyrkning med det resultat, at omtrent 5.000 tdr. land i øjeblikket er forvandlet til græs- og hvidkløvermarker, hvorpå 3.300 kreaturer, 300 heste og 1.000 får græsser sommeren igennem.

Man skal se en jordfræser, dette forbausende uhyre på 9 tons vægt, når den med sine 80 hestekræfter og på hjul af 1½ meters bredde vralter hen over mosen og opæder jordsmonnet foran sig. „Fræser“ maler blot lyden, der udgår fra bæstet; ifølge sin virksomhed burde den hedde en jordfrådser. Dens tyggeredskab er plov, knivtromle og harve samtidig, og i modsætning til andre grovædere er det materiale, den lader bag sig, ulige værdifuldere end det, den gaber over. Det sønderdelte jordlag er efter én eneste behandling af dens kæber parat til at modtage den gødning, tromling og såning, som skal forvandle den golde mose til frodig græsgang.

Der er tre fræsere i gang herude. Hænder det, at en af dem trods sine halvanden meter brede fødder kommer i søk i det bløde „hundekød“, behøver den bare at hyle for at tilkalde en af de andre, som så haler den op af sumpen. Det er, som om Leviathan ville ile til for at frelse Bêhemoth!

Det behandlede areal er inddelt i fenner, som i færdig tilstand udlejes til græsning. De enkelte lejere disponerer almindeligvis over 10–60 tdr. land, undertiden mere. Her græsser både malkekvæg og slagtekvæg; det sidste bliver ved årets slutning transporteret i lastbiler direkte til slagterierne i Thisted. At man ikke kan avle korn her – strået sætter ingen aks – skyldes formodentlig blot, at man endnu ikke har fundet hensigtsmæssige gødningsstoffer.

Afvandingsarbejdet har selvsagt været et af de vigtigste led i dette kæmpeforetagende. Man får en forestilling om dette forberedende arbejdes størrelse, når man hører, at kanalerne tilsammen har en længde på flere hundrede

kilometer; disse fordrer naturligvis ligesom de anlagte færdselsveje bestandig vedligeholdelse.

Det er et beundringsværdigt arbejde, her er i gang; man ofrer gerne sine illusioner – et bristet eventyr, som var blevet til i forbindelse med stedets navn – når man ser alt det, som her er nået og er i bestandig vækst. Dette nye eventyr er ikke mindre, blot af en anden art.

Med sine tusinder af kreaturer og hele det ejendommelige liv, der rører sig herude, ville jeg tro, at dette sted kunne minde en lille smule om de amerikanske kvægfarme. Også her findes, i al fald tilsyneladende, lutter mandfolk. De besøger alt fra arbejde i maskinværkstederne til malkning af kreaturerne. Men medens staten holder opsyn med alt vedrørende arealets opdyrkning og vedligeholdelse, holder de enkelte lejere egne vogtere og malkere på stedet.

Hvert øjeblik møder man en sådan nordjysk cowboy, lige så brunet og tør som sin amerikanske kollega fra *the wild west*. Men i stedet for en lasso svinger han en skipperskrå. Og fører han på foruroligende vis en hånd hurtigt op til sidelommen, kommer den ikke op med en *six-shooter*, men bare med en enkeltløbet shagpipe.

Jeg krydsede mosen i hele dens milelange udstrækning ad vejen fra vest til øst sammen med proprietær Korsgaard fra Tøttrupgård i Thy, som kørte mig herud i sin bil. Korsgaard har lejet et græsningsareal, hvor han har halvandet hundrede kreaturer gående.

Jeg mindes den dejlige augustdag, da vi holdt hvil i lyngen omtrent på grænsen af det dyrkede areal og den gamle mose, hvor vi nød den medbragte frokost, mens viber og stæreflokke sværmede over mosen og de dybe fløjtetoner fra usynlige, trækkende regnsøver blev båret ned til os. – Til den ene side den mørke Vildmose med dens blomstrende lyng og vilde urter, kun med småkrat af gråpil og nogle spredte, krumbøjede egepur ragende op over den aldeles jævne, vide flade – til den anden side de grønne marker med deres frodige græs og kløver, plettet fjernt og nær af de tusinder af brogede kreaturer, et fuldkomment marskbillede. Bag de sorte heder i syd og de grønne sletter i nord løfter sig til hver sin side de to kirkebakker ved Biersted og Tise. Sletten virker som en mægtig skål med blådunkle rande, hvor de fjerne, bjergagtige højder står med fine luftspejlinger over de yderste, næsten usynlige flader.

Gåselunerne i mosens østside skal efter sagnet være blevet til på den måde, at to store gårde, som stod herude, sank i afgrunden som straf for deres ejeres ugudelighed. I lyst og stille vejr har mange folk i gammel tid set gårdenes hvide skorstone dybt nede i det klare vand. Mange gange har man

gjort forsøg på at fiske med vod i lunerne, men hver gang blev garnet sønderrevet, uden at man fik fiskene at se. Da hændte det, at nogle mænd fandt på at lave et net af ståltråd, som de trak gennem vandet. Men da nettet nu holdt, og man fik det halet ind til bredden, indeholdt det et rædselsfuldt, sprællende uhyre, der lignede en kæmpemæssig fisk med hestehale og manke, og folkene gav skrækslagne slip på byttet. – Et andet sagn siger, at nogle fiskere engang fik en hel mængde store utysker op i nettet, fiskelignende skabninger med et tæt lag mos på ryggen; og det skulle være nogle af de onde folk på gården, som præsten havde manet ned i søerne.

Men omegnens beboere har haft andre, mindre sagnagtige bestier at trækkes med herude. Endnu til henimod slutningen af det 18. århundrede vrimlede her af ulve i den store, øde mose, og de var en sand plage for folk, som boede i nærheden. I den store gård Hammelse, som ligger nær ved Rye Ås nordligste bugt, og hvortil Vildmosen i hine tider nåede op, hændte det ikke sjældent, at ulvene tog både får og lam, ja endog slog tand i gårdens heste og køer. En skytte fra gården flyttede derfor helt ud i Vildmosen, hvor der blev bygget ham en lille rønne, fra hvilken han ivrigt jagede de nærgående gråben og havde adskillige farlige eventyr med dem. Da huset, hvori han boede, efterhånden blev helt overgroet af græs og urter på sit stråtag, døbte omegnens beboere det „Grønborg“, og denne betegnelse blev siden hæftet som efternavn til husets ejer. Den flinke og modige jæger fik en mængde efterkommere, som endnu skal leve i Vendsyssel, og alle bærer Grønborg-navnet.

Naturligvis besøgte jeg den for sin storslåede skønhed og vide udsigter berømte *Tise Kirkebakke* nord for Vildmosen. Til min overraskelse fandt jeg den på fuldkommen barbarisk vis ødelagt af granplantager. Disse ækle træer hærger da landet værre end forhen den sorte død! Flere hundrede tønder land er her skjult under det sortgrønne dække, og selv fra bakkens højeste punkt er enhver udsigt spærret. Kun når man vover sig op på det pilrådne udsigtsstillads, på hvis platform flere brædder er trådt løse, ser man bag de yderste grantoppe en ganske smal strimmel land i den fjerneste horisont.

Jeg kender intet kedsommeliggere påfund af naturen end en gran – det skulle da lige være en plantør under Hedeselskabet. Den spidse trekantform, som træets silhouet danner, er gentaget i hver af dens grene og går igen i dens spidse nåle. Det er en fuldkommen idéløs vækst, et geometrisk uhyre. Især omplantet i dansk natur virker den hæslig. Den er blevet ophøjet til lysestage på vor juleaften; det er formodentlig, fordi vore egne trævækster ikke bærer løv på denne tid af året, at vi har valgt det fremmede nåletræ. At en poet har kaldt det „grenen fra livets træ“ viser, at også poeter kan løbe løbsk, hvilket det gør mig ondt at konstatere. Især behængt med elektriske pærer er

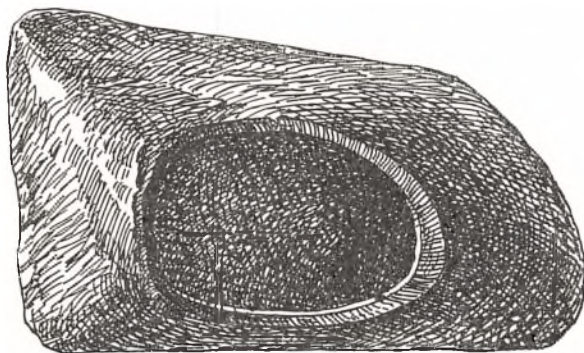
denne vækst et mærkeligt symbol på, hvad der skal være hændt hos et lille asiatick folk for omtrent to tusind år siden.

Fra et andet højdepunkt omtrent 50 meter syd for bakkens 49 m høje top, synes der også engang før granperioden at have været et udmærket overblik over landskabet. Nu er der anbragt en restaurationsbygning, ud for hvilken der er lavet en udhugning i bevoksningen, hvorigennem man har udsigt til – Tise nye mejeribygning! Denne er omgivet af en mængde andre nye huse, og i nærheden ligger Tise by, der er usædvanlig grim at skue. Her synes man virkelig at have gjort alt, hvad man formåede, og succes'en er heller ikke udeblevet.

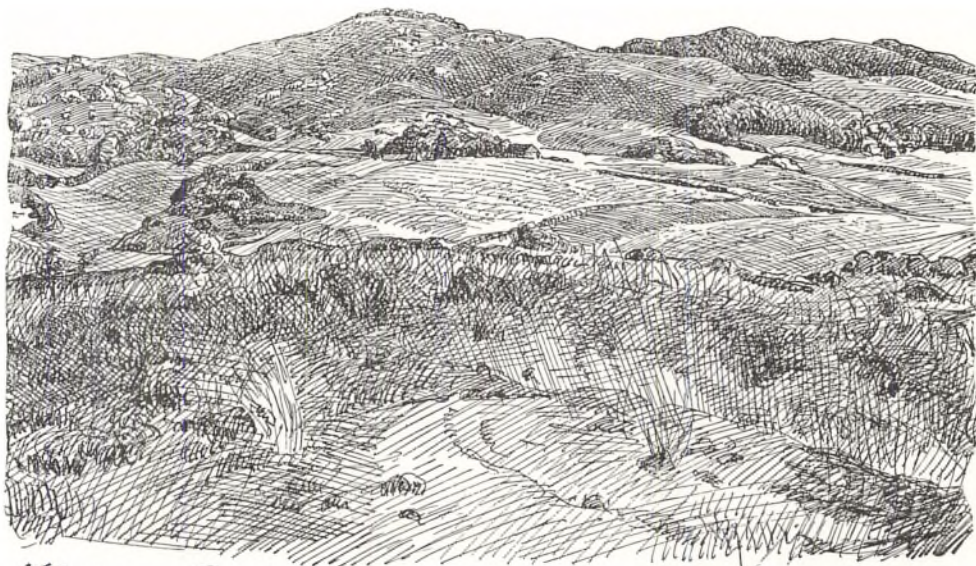
Efter dette burde jeg måske tie om det nærliggende *Blokhus*, som jeg besøgte på min vej herfra. Thi stedet er landskabeligt set ikke mange linjer værd.

Ganske smukke og stilfulde er en mængde af de murede sommerhuse med stråtage, som findes i byen og især langs strandklitterne – i sin art noget af det prisværdigste, jeg har set af moderne bebyggelse ved et hjemligt bade-sted. Stedets hotel er derimod slem. Spisesalen i dets restaurant er stuvet fuld af strandingsgods, kuriosa fra forlis på kysten i form af navnebrætter, kompasser, redningsbælter og andet skrammel, som er drevet i land. Et stort rat er omdannet til lysekroner med elektriske pærer på alle knagerne. Det er et henrivende turistarrangement; det er lykkedes at skabe en virkelig ægte, makaber stemning på dette madsted. – Alt her i verden måles ved sin mod-sætning. Og *her* har man det herligt. Med en følelse af tryghed og dybt vel-være sidder man på det tørre med sin lille brunede kylling og en flaske „ka-nalje-sek“ – med udsigt til minder om druknerædsler og strandvaskere.

Forbavsende, hvad mennesker kan hitte på af tricks! – *Jeg* ville i min uvi-denhed have anvendt dette, hvis det havde været formålet at jage folk væk.

Fra Jyske Ås

Hellum Bakker 23 Juli 1933. J.L.

Den, der møder den idylliske *Voer Å*, hvor den ved Vendsyssels østkyst falder i havet, gør sig næppe nogen forestilling om, hvilke oplevelser den har haft undervejs hertil, og hvad den skjuler bag sit rolige ansigt. Thi trods alt, hvad den har set, lige fra den som mange små bække springer ud fra de strenge banker inde bag sletterne, til den som en samlet strøm rinder over disse forbi Voergård og Voer Kirke, og trods al den mørke historie, som den i tidens løb har været vidne til, har den i sit udtryk kun bevaret et stort og yndefuldt smil. Den er her ved sit udløb blevet ligesom visse gamle folk, der af alt, hvad de har mødt i livet, kun synes at huske det smukkeste.

Den kommer gennem engene ved *Voergård*, den gamle herregård, Ingeborg Skeels skønne renæssanceborg, som med sine røde mure og sine sandstensornamenter og den pragtfulde hovedportal er et af Nordjyllands smukkeste bygningsværker fra sin tid. Om dens adelige frue går mange mørke sagn; for sin gerrigheds og grusomheds skyld måtte hun efter sin død spøge på slottet, indtil hun af præsten blev manet ned i et morads, „Pulsen“, hvorfra hun hver nytårsnat kan nærme sig et hanefjed til gården. Når hun kommer så nær, at hun kan kigge ind ad vinduerne, skal den stolte bygning gå til grunde.

Her havde i 1627–29 Wallensteins ryttere ophold under hertug Franz Albrecht, mens hans hær besatte Vendsyssel og plagede dets bønder, til disse

satte sig til modværge mod både fjender og marodører, enkeltvis eller i flokke – en kamp, som vendelboerne førte med en sådan forbitrelse og vildskab, at da fjenden trak sig tilbage herfra i 1629, blev der givet streng ordre til, at hæren skulle marchere gennem Vendsyssel i store, samlede kolonner for at undgå at blive hugget ned af de rasende bønderhobe. Få år senere, under krigen i 1644, blev Voergårds svenske besætning tvunget til at kapitulere, da Vogn Vognsen i spidsen for egnens bønder indtog borgen.

Og åens vande snor sig forbi den skønne *Voer Kirke*, som trods mange ombygninger endnu er af pragtfuld virkning, og hvis dejlige, tunge murmasser ses vidt over sletten til alle sider.

Men åen fødes inde i *de vældige skove*. Der er alle dens mange bække blevet til, i nord, vest og syd, og fra de høje skrænter derinde har de fået deres første fald ned mod de åbne, jævne marker, hvorover de forenede roligt glider ud mod havet.

En vid og åben slette, indrammet mod vest og syd af bakkekupler lig en fjern bjergkæde, der står som en blyantsgrå silhouet gennem regnsvøbet. Kvæg fjernt og nær over de drivvåde marker. Landskabet kunne i linjerne ligne Posletten med de fjerne Alper i baggrunden; men dette har de rene, kølige, nordiske farver, ikke de sydlandske støvgrå og gule. Himlen, der glimter frem mellem de flængede skymasser, er skarp blå som anløbet stål, græsset er tæt og grønt under den stride væde, grøfterne bærer Danmarks flora, frodig og med et væld af karske farver. Og bjergene derude er tætte skove, som dækker de knudrede og takkede morænebakker, der som en rovdyrkæbe lukker sig om sletten.

Det er *Jyske Ås*, der krummer sig om højsletten ved Dybvad og Flaven-skjold. Det er et af brændpunkterne i Vendsyssel, et af de voldsomste og stærkest formede landskaber i Danmark – og med en befolkning, hvis voldsomhed og stædige retsindighed er historisk berømt.

Der går vel omtrent tre hundrede køer og græsser løse på markerne tæt vesten for vejen. De er alle af den store, sortbrogede, jyske race, de går alle sindigt samme vej: *mod* vinden, der kommer strygende fra vest med de lave regnskyer som flyvende gevandter hen over sletten. Alle muler er under gangen vendt tæt ned mod grønsværen. Tungerne lægger sig faste som slynger om en visk, og fjernt og nær hører jeg rusket af græsset. Det er dejlige, blanke dyr med gode yvere, hver for sig et lille vandrende mejeri, som giver mælk, smør og ost – liv og helsen for mange mennesker.

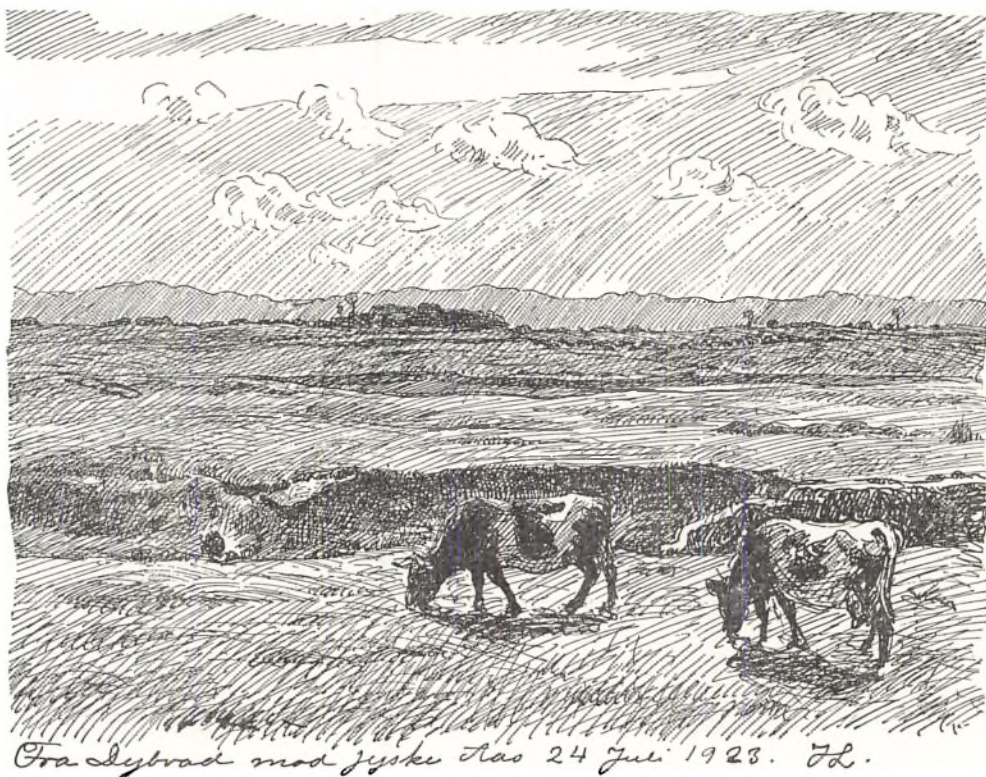
Jeg er det eneste menneskelige væsen inden for synsvidde, og en nysgerig ko bryder ud af flokken og kommer hen for at snuse til mig. Hun er god og tilforladelig at se til, sådan som kun en ko kan være. Intet andet dyr har

et så forstandigt og roligt blik under de lange øjenvipper. Den er smukkere end noget andet kloddyr, sådan en fin, jysk ko; dens hvide skind er blevet gulligt af væden, de sorte øer derpå er blanke som fløjl. Der står en lugt af varme og liv og moderlighed langt ud fra den, alt er lutter tynde og ro.

Men pludselig slår dens væsen over i sin modsætning. Den strækker halsen frem, stikker snuden nær hen til mig og vender det hvide ud af øjnene, medens dens tunge slår en volte omkring mit frakkeærme. Og så var det, at jeg stak hånden ud for at klø den på næsen. Da blev den pludselig tosset. Den gav et baglæns spring som en gal hjort, kovenndte, så det rumlede i maven på den, satte bagbenene højt i sky, så det slog skrald af rumpen, reverenter talt, hvorefter den med halen på hel stang bissede væk i galop, så alle fire patter svang.

De bliver tit så fjantede og voldske, når de går løse efteråret igennem ude på frit felt.

Nogle af de primitive karakteregenskaber er fælles for vendelboerne og disse store kloddyr. Jeg kender ingen elskeligere folk end dem fra Vendsyssel, når de er i ligevægt. Alene i deres tonefald er der noget forbavsende tillidvækkende. Når jeg spørger pigen i kroen, om hun kan skaffe mig noget morgenkaffe, så svarer hun: „Jaja – jaja! Det *ka'* Di da ligh stuel po!“ Og tone-

Fra Lybrad mod jyske Ras 24 Juli 1923. FL.

faldet er det, man anvender, når man forsikrer, at man vil være tro til døden. Men man skal ikke klø vendelboen på næsen. For da hænder det, at han går amok ligesom den sortbrogede ko. Og så vender han ikke agterenden til!

Vinden svinger mere nordvestlig, og det klarer langsomt op. Dagen lang gennemkrydser jeg åsen til vogns og til fods og står nu ved aftenstide på Knøsens udsigtstårn. På den vældige ås, som i en længde af over fire mil krummer sig i en bue fra Dronninglund og helt op til Tolne og Vogn Bakker nordvest for Frederikshavn, kan man endnu herfra se ud over alle de gamle fredskove, som i ældre tid var ene om at dække bakkernes knudrede, lynggroede rygge: Dronninglund Storskov, Stagsted Skov, Topheden, Endeltskoven og Pajhede Skov. Nu trænges de mere og mere af de store nåletræsplantninger, som påbegyndtes i tresserne i forrige århundrede, og som har sat skovarealet op fra 1.700 tdr. land til 4.000 tønder land. Men endnu hævder åsens gamle løvskove deres plads – med stolte stammer, der ses milevidt over egnen, således som „de høje bøge“ på Skelbakken, eller knudrede og vindkrøgede som i Storskovens nordvestlige side.⁴⁰

Jordsmonnet inde i og omkring de dybe skove vringler sig i bakker og

kløfter mellem hinanden, endnu som i tidernes morgen, da bræen fødte dem: Fejborg Bakke med den pragtfulde udsigt over dens vide dalsænkning,⁴⁰ Søhedens Bakke, Storstensbakke, Idabakkerne, Dannerhøj, Knøsen, Allerup Bakker, Haldbjerg Bakke mellem de to dybe slugter Melsig og Grosmissig, og de bedste af dem alle, de åbne Hellum Bakker vest for Stagsted Skov.

Da alle disse skove blev fredskove ved lov i begyndelsen af det 19. århundrede, var Dronninglund Storskov ca. 1.000 tdr. land, Stagsted Skov 180, Tophedens Skov 115, Endeltskoven 100 og Pajhedes Skov 350 tdr. land, et samlet skovareal på ca. 1.700 tdr. land. Nu er her beplantet så stærkt med nåletræer, især rødgran, at hele den øverste, høje del af Jyske Ås hernede mod syd er en næsten sammenhængende skov på ca. 4.000 tdr. land.

Tro ikke på beretninger, som er blot 10–15 år gamle, om de vidunderlige udsigter fra de berømte punkter – disse er næsten alle forsvundet for rødgranernes hære. Man synes her som mange andre steder i landet ligefrem at have lagt an på særligt at beplante højdepunkterne, hvorfra dette strålende landskab kunne ses. Idabakkerne og Dannerhøj er totalt forsvundne. Fra Søhedens Bakke i Pajhede Skov kan man endnu se nogle rester af den skønhed, som er levnet efter forstværnets bersærkerangang over landskabet, men udsigten herfra mod øst, syd og sydvest er i alt fald helt spærret af en mur af rødgraner. Fra Storstensbakken, det berømteste af alle disse steder, kan man endnu skimte en strimmel af de fjerne vidder horisonten rundt, men allerede gennemsavet af forgrundens takkede nåletræstoppe, og om få år vil også al udsigt herfra være skjult.

Jeg måtte op på Knøsen for at få frit udsyn over dette mærkelige land; tro dog blot ikke, at dette kan opnås fra selve bakketoppen, som er tæt dækket af 20 alen høje graner. Men her har man grebet til den udvej at bygge et træstillads, som rager endnu højere op end grantoppene! Hvis man er befaren sejlskibsmatros, kan man klatre op og se sig om fra dets platform og endnu få for øje en afglans af dette landskabs pragt.

Som jeg ser det i dag, er det uforglemmeligt.

I øst hviler Kattegat, skinnende som smeltet bly under den urolige bygevejrshimmel, synligt fra Limfjordens munding til Frederikshavn i nord. I sydvest stiger den blege røg fra cementfabrikkerne ved Ålborg op som fra et fjernt krater. Mod nord har jeg hele Jyske Ås, der nordligst krummer sin nøgne øgleryg helt op under Tolne Bakker. Ved Vesterhavskysten ses i nord Vennebjerg Kirke, i nordvest de mægtige klitter ved Gølstrup Strand – gult skinnende sande under mørkeblå takker som en umådelig hajkæbe mod horisonten. Mere vestlig Børglum Klosters mørke bakkensilhouet og Tise Kirke på sin bakkeø, der ligger som et fort ud mod den store Vildmose.

Åbent, frit og mangfoldigt – en herligere udsigt findes ikke i vort land!

Lovens arm, som straktes langt norden for Limfjorden, når den ragede efter skatter til kronen, var træg og sen, når det gjaldt om at værne befolkningen mod skarnsfolk, hvad enten det var skøjerpak eller amtmænd og herredsfogeder. Endnu for omtrent hundrede år siden rejste degnen Martin Dietz fra Vrensted sig som fattigfolks talsmand mod egnens elendige og despotiske embedsmænd og indgav klage over dem til Frederik VI. Amtmand Sporon svarede ved at sende folk ud for at gribe Dietz, som truede med at sætte sig til modværge. Rundt om fra strømmede folk til og sluttede sig til Dietz; selve borgervæbningen i Sæby måtte trække sig tilbage for mængden. En løjtnant fra Ålborg garnison havde samme lykke. Først da en kaptajn mødte op med en armé på 200 mand, lykkedes det at få degnen fat, og han blev ført til Ålborg. Men Frederik VI formildede hans straf til tre års fængsling og gav ham siden en årlig understøttelse resten af hans liv. Og Sporon forflyttedes til et andet amt!

Det hårde sind, som ytrede sig under de århundredlange stridigheder mod konger og embedsmænd, havde yderligere udviklet sig under det 17. århundredes krige, da landsdelen tre gange var besat af fjender, som før omtalt i 1627–29, i 1644, og siden i 1658, da befolkningen hele tiden ydede desperat modstand mod voldsmændene, og da endelig den gamle bondehøvding Lars Dyrskjøt faldt i bøndernes kamp mod svenskerne ved Nørresundby.

Både *Danske Atlas* og senere forfattere har beretninger om vendelboernes stridbarhed; deres sind kunne rejse sig som det vejr, der farer hen over det barske, hårde land fra kyst til kyst. Men der er også ord om dette folks nøjsomhed, dets stræbsomhed og flid – og om et sammenhold og en ordholdenhed, som aldrig svigter.

Et af de grelleste eksempler på, hvor yderligt vendelboen kunne gå, når det gjaldt om på egen hånd at skaffe ro og orden til veje i landet, er den såkaldte „dronninglundske mordsag“, et drama, som udspillede her på egnen i 1841, og som ved sit furiøse udbrud er i fuld harmoni med det vilde landskab, hvori det opførtes*.

På *Stagsted Hede* på Knudseje Udmark lå dengang det berygtede hedehus, hvor „Klogdrene“ og „Skovpakket“ havde til huse. Rønnen er for længst ramlet sammen, og stedet nedpløjet; men dets beboere var i trediveerne og fyrrerne i forrige århundrede fjernt og nær frygtede som det mest ildesindede pak, der røvede og plyndrede åbenlyst og havde hjælpere rundt om mellem egnens banditter. Hvor utroligt lyder det ikke nu, at de i en halv snes år kunne operere lige for næsen af retfærdighedens gudinde, hvis sted-

* Se Urban Hansens fortrinlige værk: *Tyvebanden paa Jydske Aas*.

lige repræsentant, herredsfoged Hejberg i Sæby, synes at have gået med bind for både øjne og ører. I årevis var han blind og døv for alle klager fra befolkningen.

De to røverfamilier, som beboede hedehuset, var *Per Klog* og *Maren Olesdatter* med deres fire voksne sønner og *Skov-Johanne* med to voksne sønner. Familierne var hovedanførere for en vrimmel af banditter, der var spredt over det halve Vendsyssel, og som bar så klangfulde navne som „Svamperne“ – førernes nærmeste naboer og intimeste staldbrødre – *Hammer-Niels*, *Kresten Røjter*, *Simon Bolle*, *Jens Pillerhus*, ægteparret *Fædder* og *Gitte*, *Jacob Slettingen*, *Bo-Kjesten*, *Rasmus Knar*, *Jeppe Blæsbjerg*, *Kok-Lars*, *Niels Gravensten* – osv. i én skrækindjagende uendelighed.

Med forbavsende sindighed tålte befolkningen i årevis dette mareridt. Men til sidst vågnede samfundet og pillede selv sine lus af sig; det kom uventet og med en kraftig gestus. Anledningen blev, at pakket frækt forsøgte at blande sig med godtfolk – og man *skal* ikke klø vendelboen på næsen, ikke med tyvefingre i al fald!

Lørdag aften den 30. oktober 1841 var der legestue på gården Langholt. Folkene her sammen med dem fra Solholt, fra Hytten, Stagsted og Hugdrup, vel et hundrede i alt, fejrede høstens afslutning. Her er det, at *Klog-Kresten* og begge skovdrene pludselig kommer til syne i stuen. De møder ugenert op og blander sig mellem gæsterne for at deltage i gildet. Men bægeret, som længe har været fuldt, skulper over den nat. Rasende rotter karlene sig sammen om røverne, og da disse pludselig drager kniv, bliver lysene slukket. I den kamp, der opstår, bliver skarnsfolkene læsterligt gennembanket og til sidst fulgt hjem med knipler over Stagsted Hede lige til hedehuset.

Efter dette kraftige forspil følger hoveddramaet kun to dage senere. Om aftenen den 1. november kommer maskerede folk til huset og slår fire af dets beboere ihjel med kæppe, plejler dem bogstavelig talt til døde, så benstumper stikker ud gennem de blodige klæder.

De, der udførte denne hævnakt, var godtfolk, ansete storbønder. Drabsmændene var ingen ringere end sognefogeden *Lars Jensen* og gårdejer *Lars Jensen Krog* fra *Hellum*, gårdmændene *Søren Jepsen* fra *Krattet* og *Peder Jepsen* fra *Aunkøt*, samt møllejejer *Peder Hansen* fra *Aunkøt*. To „ungkarle“ fra *Østergård* var med og holdt vagt uden for huset.

De gode mænd var ikke gået ud for at slå folk ihjel. Hensigten var en ransagning for at bringe tyvekoster til veje. Men dramaet udviklede sig selvfølgelig, fordi røverne straks truede med skydevåben og en af gårdmændene i det samme fik en syl i maven! Så skred lavinen af sig selv, handlingen udviklede sig med en naturkatastrofes voldsomhed.

Dagen efter fandt man fire af banditterne, *Skov-Kristian* på gulvet i stuen,

Klog-Maren op ad møddingen uden for huset og nær hende Klog-Kresten i en blodpøl, „hvor hønsene gik og pikkede“. Klog-Lars lå i en dal en halv fjerding vej fra hedehuset. Han havde været på vej sammen med angriberne for at påvise tyvekosternes gemmested, men orkede ikke længere. De var alle døde.

Efter de forfærdende efterretninger fra Vendsyssel, der chokerede selve Christian VIII på hans trone og fik ham til at udbryde i de berømte ord, at Vendsyssel lå „norden for lov og ret“, nedsattes en kommission til undersøgelse af forholdene på stedet. Drabsmændene fik en efter tidens forhold overordentlig mild straf. Efter tre års varetægtsarrest og fire års fængselsophold blev de benådede og vendte hjem. Herredsfoged Hejberg var allerede året efter begivenheden blevet forflyttet til Ålborg. Men den retssag, som lynchjustitsen trak efter sig, rensede godt op i hele Vendsyssel, idet ikke mindre end 170 personer, der havde drevet omtrent samme profession som hedehusfolkene, kom i tugt-, rasp- eller forbedringshuset – sammenlagt i 250 år og 8 måneder! Intet under, at de hjemvendende hævnere blev modtaget med åbne arme af befolkningen og bestandig betragtedes som hele egnens befriere.

De fire dræbte var blevet begravet på Skæve Kirkegård omtrent lige så bramfrit, som når rakkerne gravede et hesteskrot ned. Ingen kister, ingen klokkeringning eller prædiken, uden blomster og uden følge. Kapellanen Schönau kastede nogle håndfulde jord på kroppene og „bad en bøn i hatten“, mens fire ligbærere stod hos og overværede handlingen.

I det nordvestlige hjørne af kirkegården tæt op mod diget sås endnu indtil for et par år siden to aflange tuer, bevoksede med stridt græs – det eneste synlige minde om beboerne fra Stagsted Hedehus. Men nu er også tuerne borte.

Den gamle 81-årige graver viste mig stedet og fortalte, at der oven på tuerne lå „en selvgroet sten“ (en naturlig marksten), der nu findes indmuret i soklen på det lille kapel, som for et par år siden byggedes halvt hen over stedet. Resten af det er gruslagt, riven har udslettet de sidste spor. Men nede under jorden ligger Klogfolkene og Skovpakket endnu. Og fra kapellet vil der nu og da, når en god vendelbo er faret heden, klinge en smule af højtideligheden ned over de gamle skøjere, hvem man selv efter døden nægtede en salme.

„Jaja,“ sagde den gamle graver, „på den yderste dag får vi at se, hvem der er godtfolk, og hvem der er pak. Nu til dags er det drolemæ’ svært nok at se. Før hængte man røvere på korset – og nu hænger man kors på røverne!“

Jeg har naturligvis opsøgt stedet, hvor Klogdrengenes og Skovpakkets hus lå. Som før sagt er hvert spor af huset forsvundet; en smule havremark

Klogbrøngenes Flustomt mod Ø 23 Juli

strækker sig ind over tomten, og en bondegård er for ikke længe siden skudt op i nærheden. Men vender man ryggen til dette, ser man ud over den hede-strækning, der har ligget umiddelbart foran hedehusets sydvinduer – en vild og øde, lynggroet mose med småbakker og kløfter, eventyrlig smuk. Det er de sidste rester af Stagsted Hede. Et udløbende krat fra skovbrynet, som sandsynligvis i sin tid med sine forposter har nået helt herud, er nu delvis fældet. Men overalt i selve mosen gror endnu den herligste vækst af buske og småkravl: birk, bævreasp og gråpil, gyvel, pors, lyng og blåbærris. Fra vest skuer den vældige Storstensbakke ned over dette mærkelige sted, der endnu ligger omtrent som det var for halvfemsindstyve år siden, da det gruopvækkende drama fandt sted her en silde høstnat.⁴¹

Naturligvis spøger det slemt både her og ved graven på Skæve Kirkegård.

Den gamle sognerådsformand i „Østergård“ fortæller, at ejeren af nabogården i sin tid lånte drabsmændene den lygte, som de førte med sig ud til gerningsstedet, og skal have sagt til dem ved afskeden: „Læg nu ikke fingrene imellem!“ Han blev sat fast som medvider. Men da det viste sig, at der ikke kunne blive plads til ham i arresten, sad han to dage indespærret hos kromanden, hvorefter han blev løsladt!

Nærmere op mod vor tid henledte en anden begivenhed opmærksomheden

på egnen om Jyske Ås. Det var da en lille rønne i Allerup Bakker – eller rettere dens nærmeste nabolag – blev skueplads for et næsten lavkomisk stoderdrama. Beretningen fór gennem alle landets blade under fede overskrifter, og journalister alle vegne fra satte grå hår i hovedet på Allerups beboere: Herregud, har man nu ikke andet at blive berømt på end disse halvtåbelige skintinger! Bliver en af dem slået ihjel, hvad så! Gratuler fattigvæsnet – men foregår der ikke vigtigere ting i verden?

Indehaveren af den førnævnte rønne, *Boel Hanne*, havde sammen med to andre stakkels kvindfolk, „Spring-Tea“ og „Rytter-Stine“, i årevis røgtet den mere officielle usædelighed i Allerup Bakker til deres tre hjertensvenners tilfredshed. Disse tre musketerer, hvis navne var „Bitte-Laurids“, „den Skjæwbiened“ og „den Jenn’ywed“, fordrev mørketidsaftnerne i Boel Hannes hytte, hvor man mødtes i gammen og brændevin og af og til i lidt slagsmål.

Et sådant udfægtedes en aften på heden i hyttens nærhed, og det endte med, at den Skjæwbiened’ – efter at man havde „slawedes øwwer tow tønder land“ – blev samlet op af vennerne og lagt ind til rekreation på Boel Hannes seng.

Men den samme nat vågnede politibetjenten i Flavenskjold og blev særdeles gnaven over, at nogen bankede på ruden og kaldte ham ud. Edderspændt spurgte han, hvad der kunne være på færde, siden man vækkede ham på denne tid af døgnet. Så kom en ynkelig stemme derude fra, og stemmen var Bitte-Laurids’: „Jow – a vild’ da meld’ te’ hr. Bertelsen, te no hår den Jenn’ywed’ å mæ slawen den Skjæwbiened’ ihjel.“

Så kom der gang i hr. Bertelsen. Og de to stoddere, der stod rystende udenfor og ventede retfærdighedens næve på deres skulder, ventede ikke længe.

Boel Hannes livstragedie skal ikke berettes her; det er den ynkværdigste menneskeskæbne, der kan tænkes. Men jeg besøgte stedet, hvor hendes hus lå. Tomten er nu beplantet med gran; men fra den nære vej i skovbrynet hørte jeg en brøndvindes melankolske hvinen og fandt frem til stedet. Brønden er det eneste, der er tilbage af herligheden; men den er god og søges endnu af de få naboer. To mænd var just i færd med at rense den, og de bekræftede, at stedet var rigtigt nok, her lå sandfærdigen Boel Hannes hytte. – Brønden er 40 alen dyb; uhyggelige lyde steg op derfra, når manden fra bunden galede op til sin kammerat ved brøndkarmen. Og stirrede jeg ned i dette tilsyneladende bundløse svælg, blev jeg ikke hyggelig til mode ved tanken om, at der var et menneske dernede. Se ham kunne jeg aldeles ikke.

Fra stedet er der i udkanten af plantagen et storslået panorama over den vilde, vide hede og baggrundens mørke banker helt ned til Gammelkirke og Hjallerup. Men det er højst usandsynligt, at de seks implicerede i dette stoderdrama har haft synderlig sans for den fattige hedes storslåede skønhed.

Inde, hvor Storskoven er tættest, findes et minde om en anden kvinde, hvis navn endnu lever på egnen. Hendes efternavn er ganske vist glemmt, og fornavnet var såmænd slet og ret Maren. Hun må have hørt til i omtrent samme samfundsklasse som Boel Hanne, for det eneste, man véd om hende, er, at hun som gammel kone fandtes ihjelfrossen her ved skovstien en vintermorgen. Stedet kaldes „Marens Kast“, fordi beboerne heromkring mindedes staklen på den gamle vis, at hver den, der passerede forbi ad stien, kastede en gren eller et ris hen på stedet, hvor den gamle fandtes død. Dyngen er nu borte; men op af den er fra et frø af en af kvistene spiret et af skovens mægtigste træer, en grankæmpe på omtrent 30 alens højde.

Omtrent midtvejs mellem dette sted og Boel Hannes brønd har en dame fra et helt andet samfundslag fået hæftet sit navn til et af skovens berømteste punkter. Det er grevinde Danner, der med sin kongelige amant lod sig transportere op på den vældige bakke, som efter hende fik navnet *Dannerhøj*, forhen et af åsens skønneste udsigtssteder. Nu er bakkens top festplads og så fuldstændig omplantet med tyk granskov, at enhver udsigt er spærret.

Gamle Maren, Boel Hanne og Louise Rasmussen fik hver sit mindesmærke. Den førstes går 30 alen i højden, den andens 40 alen i dybden. På hvert af de to steder er endnu et af egnens mest storslåede, vidt forskellige stykker natur. Men da jeg sidst var på Dannerhøj, var denne triste plads mellem de mørke, tætte graner nedtrampet som et logulv, og det renligste, der fandtes på stedet, var store bunker af fedtet madpapir. – Således skifter verdens herlighed.

Time efter time kunne man stå her på Knøsens tårn og meditere, mens minde på minde melder sig, som knytter sig til disse mærkelige steder. Fuldt af mystik og dyster uhygge ligger skovlandet dernede under mig. – Navnene „Røverstedbro“ og „Trolldjerg“ falder mig ind, steder lige i nærheden, hver med *sine* underlige historier. Ikke langt herfra findes både ved Voer og Ulsted gamle ulvegrave; og et sagn siger, at en spillemand, som engang ved nattetid gik fra et gilde, inde i skovens tykning blev overfaldet af en ulvflok, som han slap fra ved at trække violinen ud af dens hylster og spille på den, mens han baglæns vandrede bort foran flokken og langt om længe nåede til steder, hvor ulvene ikke turde følge ham.

Der er en anden side hos vendelboen, som kommer frem i dette sagn: han har ikke alene sind, men også *sindighed*. Hans tempo kan være roligt, selv under forhold, der synes fortvivlede. Således oplevede jeg på en lille, sydligt beliggende landstation, at stationsforstanderen, efter at der var givet afgangssignal og toget var begyndt at røre på sig, pludselig råbte: „Halløj – hov! Hold et øjeblik! Jeg kommer i tanker om, at jeg har noget til Dronninglund!“

Et par dage senere havde jeg nær lavet trafiksammenbrud på en anden landstation, fordi jeg havde en cykel og to større kufferter, som skulle indskrives. Jeg kom, ti minutter før toget viste sig, men det var nær aldrig kommet videre. Situationen reddedes ved, at nogle behjertede og besindige, stedboende mænd efter en rolig konference med jernbanemanden og hotelkarlen gav sig til at hjælpe mig med at mærke rejsegodset. Toget kom af sted med kun fem minutters forsinkelse.

Vendelboen er ofte fåmælt, og det er ikke enhver fremmed, som kan lukke ham op. Han minder mig om de folk, om hvem Bjørnson siger, at „de klær sig ikke af på kirkevejen“. Men han er også ofte meget lun. En bekendt af mig, som for få år siden var på en tur gennem Vendsyssel, havde fået lov til at age med hos en bonde, der kom kørende og skulle samme vej. Skønt min bekendt ikke er københavner og heller ikke har andet mistænkeligt ved sit ydre, vakte hans fremtoning bondens forsigtighed, og det var umuligt at få en samtale i gang med vendelboen, som kun svarede med ja eller nej. Da der var gået en lille tid, kom min bekendt i tanker om, at han endnu ikke havde prøvet vejret som samtalemne, og så langede han ud med følgende sætning:

„Sig mig, har De haft noget videre snefald heroppe i Vendsyssel i vinter?“

Bonden så hurtigt på ham fra siden, takserede ham endnu en gang og sagde så langsomt og med vægt:

„Sne? Nå-åh! Joow – så'en po di størr' ejendomm', dær æ for resten et' faldt så lidt.“

Dermed uddøde samtalen.

Befolkningens liv i disse egne er såre forandret, blot i løbet af de sidste halvt hundrede år – vistnok i langt højere grad end landskabet. Men vendelboens sind er næppe stort anderledes, end det altid har været, skønt han ikke længere har brug for at vise det ved at støde spydstagen i jorden og mane til opstand, således som i forrige tider. Selv inde i de dybe skove brydes freden kun, når en krybskyttes bøsse ved nattetid vækker ekko mellem bakkerne.

Få sangfugle løfter deres røst herinde i de forblæste skoves dybder, kun rovfugle som den sjældne duehøg, eller ravn og sort stork har endnu deres

tilhold mellem de skumle skovbakker – ét af de få steder i landet, hvor de endnu træffes.

Aftenens skygger er begyndt at falde, og solen er nær sin nedgang, da jeg stiger ned fra tårnet. Sammen med min ledsager, skovfogeden, begiver jeg mig vesterud gennem Storskoven.

En vandring gennem de gamle fredskove er som gennem et middelalderligt landskab. Terrænet derinde vælter sig op og ned, der findes i hele Storskoven næppe én samlet tønde land, som er blot nogenlunde jævn. Mærkelig, fuldkommen urdansk virker dens sydlige del, Lilleskoven, hvor rester af den ældste bøgebevoksning med sine yderste forposter af pur og lavstammet krat endnu kæmper sin århundredgamle kamp mod vind og vejr. Her findes de vildeste lyngbakker endnu uberørte, kun bøgene vover pelsen for at bestige dem, slås til jorden gang på gang og bliver krøblinger; men livet bjærger de dog, om end hærgede og kuede. Også på skovens vestside findes bøgeskov af høj ælde; men her har den til gengæld rejst sig til kæmper. Knudrede og værkbrudne er de, men der er noget af en Stærkodder i hver eneste en af dem.

Helt uden for skoven mod vest ligger Sømosen endnu i ensom ro, verdensfjern som for hundrede år siden.⁴¹ For at komme derud passerer vi en dyb dal-sænkning, hvor vi finder en gammel forglemt hustomt. Alle spor af selve bygningen er for længst borte, ingen på egnen aner, hvem der har boet her, så det må være menneskealdre siden, stedet er forladt. Men endnu ligger et svært, lynggroet dige om den gamle haves sted, mens haven selv er helt erobret af bævreasp, der breder sig tæt på grunden. Men i det ene hjørne op ad diget løfter sig endnu en lille røn med koralgule bær, og se! – to steder på det lyngdækte dige finder jeg stikkelsbærbuske, ganske små og jammerlige i væksten, men med store røde, fuldmodne bær. Endnu lidt liv, et lille spor i ødemarken af for længst glemte mennesker.

Ved et dybt høl i skovbrynet ud mod mosen, et brat, næsten bundløst svælg, standser skovmanden og peger ned på et sted, hvor en helt overgroet tomt ligger mellem krat af forkrøblede bøge. „Se,“ siger han, „dernede, der var det, han blev født, ham ‚Cirkus Mundeling‘ – kender De ikke ham? Han blev ellers kendt nok. Han var af samme slaw som de andre forløbne sigøjnere, Altenburgs og Hertzbergs, der også havde tilhold her ved skovene. Og derovre, helt på den anden side af mosen, kan De skimte en lille hytte; dér bor da for resten en søster af ham endnu. Ja – *hun* kom jo aldrig videre, så forskelligt kan det gå folk i verden – én når til magt og herlighed, en anden krykker sig gennem tilværelsen på kanten af Sømosen!“

„Og derovre ligger ‚Måren’s hus,“ vedbliver han. „Han er gammel nu, vel op i firserne. For en menneskealder eller længere siden kom han herud, ingen ved hvorfra, og gravede sig et hul ind i bakkensiden, og i hullet har han

af kampesten indrettet sig et hus. Han holder af at gå for at være troldmand; det er jo svært at holde anseelsen ved lige i disse oplyste tider. Men måske er det bare for at være fri for rend!“

Af hytten ser vi kun en stump skorstenspibe, der rager op over bakkesiden som en sort træstub; men en fin røgstribe skyder op derfra; Måren er nok ved at varme aftengrøden.

Men lige overfor, på den anden side af mosen, har Måren nylig fået en genbo; der er 3–400 meter imellem dem, men det er jo alligevel som at komme i trængsel herude på disse kanter. Det er en anden enlig, gammel stodder, som formodes at ville fly verden og blive eremit. Om ham ved ingen mennesker det fjerneste. Hans „hus“ er nylig påbegyndt, et dybt, sort hul ind i den bare lyngbakke, det ligner en bagdør til Hades – nedgang for „personer med træfodtøj“. Ensomt og fredeligt kan han få det. Hele mosen ligger bred og ufarbar mellem ham og Måren og Cirkus Mundelings forglemte slægtning.

Min ledsager har forladt mig, og jeg er blevet alene. Solen er sunket, og ved dens nedgang er vinden begyndt at lægge sig til ro. Over den mørke mose står den sene aftenhimmel og spejler sin pragt i de små, blinkende vande; nær ved mig er de grå og kolde, men længst mod vest står de gyldne,

Gamle Bøge i Dronninglundes Skovskov 24 Juli 1938. J.L.

grønne og lysende. Over mosens lavninger ligger allerede nattens grå kælderskygger. Men højdernes pukler står med det hvidlige græs mellem lyngtoppene som lådne dyrerygge, hvis hår bevæger sig hid og did i den sagtnende vind – som en karavane af kameler, der er sunket sammen og bukket under for en katastrofe i ørkenen. Her er så ensomt, at selve syndebugken måtte kunne føle sig rensat for alverdens tant og forfængelighed, om den blev drevet herud.

Hvor solen dalede, står høje skylofter op mod zenit, hvilende på søjler af jade og guld. Alle himmelporte står åbne, det er som fortæppet til den store opera, der hedder Den yderste Dag. Men mere og mere drejer jorden sin store ryg bort fra vesthimlen. Farverne blusser op i den sidste fanfare, inden de slukkes – mod vest jorden, sort som en sarkofag under himlens døende kærte, mod øst skovene som ultramarin og rustent jern. Et gys af nat farer hen over landet, mosens vande bliver blege. Porsen dufter vildt og hedt omkring mig som krans i et gravkammer.

Ilden i Mårens hytte er for længst slukket, ingen røg stiger mere fra hans sted; intet tegn på liv spores nær eller fjern. Også røgen fra min pibe er ved at ebbe ud, det braser og futter inde i dens hoved, og jeg søger efter et strå til at rense den med.

I næste øjeblik brydes stilheden af et væmmeligt, langtrukket skrig tæt ved mig i lyngen. Det lyder omtrent som en hares gråd, når jægeren har anskudt den; eller værre endnu – jeg fabler om barnemord og alt, hvad hæsligt er.

Så rejser jeg mig forsigtigt og ser mig om. Skriget stiger på ny, men kvæles hurtigt, og alting bliver stille igen. Dét er det! En stor orm ringler sig foran mig og tumler med en grå klump, som er halvt nede i dens gab. Det er jo bare en skikkelig snog, som er ved at få sin aftensmad. Den har fanget en stor, fed tudse. Offeret er med hovedet forrest på vej til den sikre død, allerede halvkvalt.

Jeg pirrer lidt til snogen med en pind, ikke for at tage dens gode måltid fra den, bare for at se, hvad der vil ske. Med et sæt ringler den sig sammen og gylper sit bytte op; så hummer den sig en alen ind i lyngen og bliver liggende.

Og tusden sidder der alene tilbage. Den gnider et par gange fortunlet med forbenene hen over øjnene og siger „buu-alp“ og „skrzodskt“. Men det hjælper ikke. Nu kommer snogen igen, og denne gang lader jeg den i fred.

Sådan går vi og æder hinanden. Og forsynet sidder og ser til og ryger pibe.

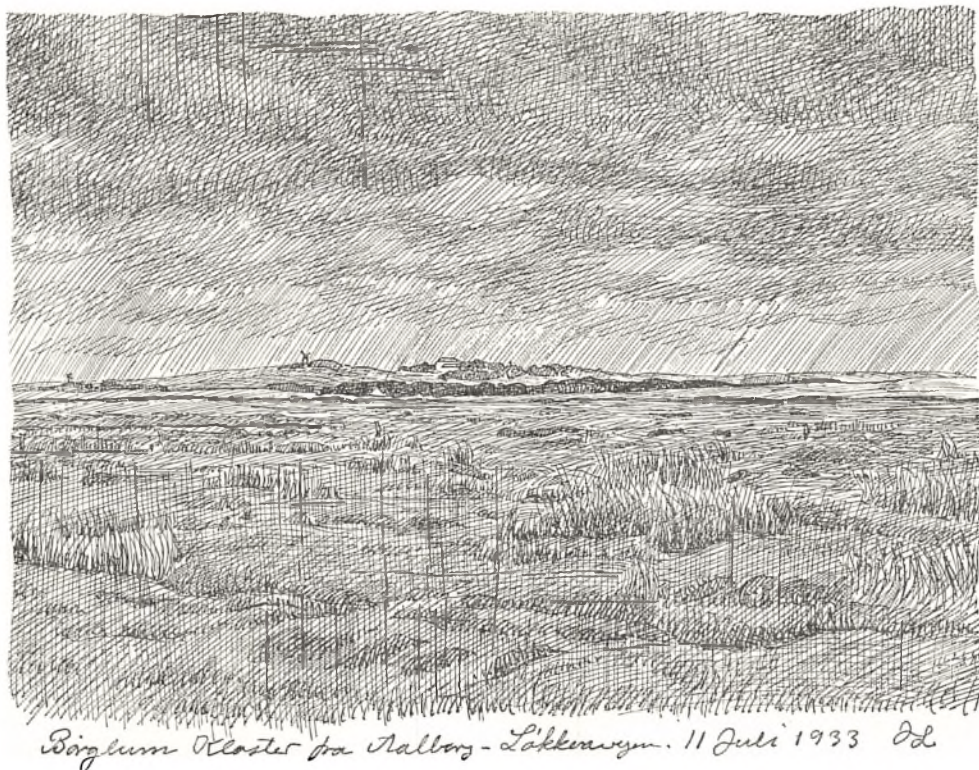
Det nordvestlige Vendsyssel

Vejen vesten om den store Vildmose til helt op mod Løkken fører gennem Vendsyssels mest ensformige strøg. Det er de gamle højere eller lavere plateauer, som dannede stenalderhavets bund, man her bevæger sig hen over. Først ved Saltum Kirkebakke får man udsigt over landet, og herfra også et sidste glimt af Vildmosen nede i sydøst. Men Vendsyssel har jo landskabeligt alting, omtrent ligesom Himmerland, blot endnu mere udpræget. Fra Vesterhav til Kattegat, fra Limfjordsstrand til Skagens Gren rummer det de fleste af den jyske naturs særegenskaber, ofte drevet ud til det yderste i deres modsætninger. Kun søer mangler det helt.

Når man sydfra kommer ad landevejen omtrent ud for Vrensted, møder man her et syn, som er en god introduktion til, hvad man skal få at se i denne del af landet. Ude i nordøst hæver sig en kraftigt formet bakkeryg, der bærer en mølle, og et lille stykke fra møllen løfter en vældig bygning sine hvide murmasser og mægtige tage højt over landet. Det er det gamle *Børglum Kloster*. Storslået, men næsten uhyggelig virker denne bygning allerede på denne lange afstand, ren middelalder – endnu som en trussel mod alt småkravlet viden om. Men man skynder sig gennem den kedsommelige by Løkken for ad en mindre vej mod øst at komme dertil.

Hvor efteråret dog allerede begynder at vise sig i alle ting – i markernes farver, det visnende løv på havernes træer, de mosgroede tages grønne, hektiske farver, de gule roetoppe, de grå, drivende skyer. Også på fuglene mærkes det. De gamle stære er for længst forsvundne, og de unge samler sig til trækket. I tusindvis sidder de på telefontrådene, der er våde af tunge regndråber. Som en vældig sky på mange hundrede meters længde hæver en flok sig fra agrene, af en langagtig, buet form som en fønsky, der holder sig næsten uforandret, mens den trækker over mod Børglum. Den hæver og sænker sig langsomt under flugten, der er en ro og selvfølgelighed i dens bevægelser, som om den er styret af én eneste vilje og kun har ét mål. Pludselig bliver den næsten sort, så lyser den op i en langsom vending. Men alt imens bliver den ved at vokse, nye masser letter og slutter sig til den; dens ende synes aldrig at ville slippe jorden.

En skønne dag, måske allerede i dag, om en time, sejler hele den umådelige sky sydover, revet med af den gamle mystiske trang, et magtbud fra tidernes morgen. Og sådan forsvinder de alle sammen, flok efter flok, dag eller nat,

til landet ligger stille og øde efter dem. Kun agerhønen bliver tilbage herude på de våde stubmarker, hvor den første nattefrost snart vil begynde at svirpe om dens bare fødder. Så råber hønen på sin mand: „Jerrick-jerrick!“ og han svarer hen over den frostbidte ager: „Av, mi tæer – mi tæer!“

Kragerne trækker om morgenen ind til byerne for at søge æde, skrålende som tiggere for en lille bid, og vender ved aftenstid tilbage til deres sovepladser i skove og krat. Ænderne jager frem og tilbage mellem strand og moser. Snart kommer vildgæssenes og svanernes træk – og så er vinteren nær, over Jylland og alle de danske øer.

Jo mere man nærmer sig *Børglum*, jo mere mærker man det forstemmende indtryk, denne kolos gør på sindet. Den imponante, fæstningsagtige bygning med dens hvidkalkede murflader og brunrøde tegltage virker ugæstmild og skummel. Især set fra nord, fra toppen af den nære Bålhøj, når denne gamle kongeborg, senere de mægtige Børglumbispens sæde, sin fulde virkning i landskabet. Det er betegnende for den, at *den* ikke ligger i læ af sin store have, men at denne er at finde på gårdens østside i ly af de svære mure og tage, over hvilke træernes toppe er skåret bort af vestenvinden så skarpt som med en ragekniv. Selv haven er underlig uhyggelig at færdes i, alt vidner om ælde;

den gamle bondekone, som går derinde og river det visne løv bort af gangene, ser ud, som om hun har gået her i to hundrede år.

Men alt dette er kun den hårde skal om gårdens indre. Man behøver blot at se gennem indkørselsporten ind mod denne gårdsplads, hvor hundredårige lindetræer står langs de hvide længer, for at få et indtryk af, hvad man vil møde derinde.⁴⁴ Og pladsen, fra hvilken en svær stentrappe fører op til nordfløjen, den gamle klosterkirke, der endnu bruges som sognekirke, er med sin stemning af styrke og højtid et stykke romantik af sær betagende virkning – en stemning, der øges, når man tænker på stedets historie. Efter krønikeskriveren Ælnoth går denne helt tilbage til en dronning på stedet ved navn Burlina, som skal have givet den oprindelige borg dens navn. Tidligt var den kongsgård, og det var her, Knud den Hellige opholdt sig, da vendelboerne i 1086 rejste den farlige opstand imod ham, som endte med hans flugt og hans drab i Odense. I begyndelsen af det 12. århundrede kom den under kirken, blev sæde for Vendsyssels bisper og stiftets domkirke, som samlede store rigdomme og blandt andet ejede Bangsbo, Birkumgård, Kartoff og Hammelmose. Selveste dronning Margrethe lod sig optage i den derværende ordens broderskab. Men følgen af de store rigdomme blev hurtigt et dybt, moralsk forfald, som henimod reformationen kulminerede under de to bisper Niels

Stygge Rosenkrantz og Stygge Krumpen. Klostret inddroges efter reformationen under kronen og blev senere bortforlenet til adelsmænd. I 1688 købtes det af dronning Charlotte Amalie, efter hvis død det på ny ejedes af forskellige adelsfamilier, til det i begyndelsen af det 19. århundrede kom på borgerlige hænder.

Af klosterbygningens fire længer står for det mest vedkommende kun ydermurene tilbage; men disse er den dag i dag i en skikkelse, så man kan danne sig et fuldgyldigt billede af, hvordan dette historiske sted har set ud i sine velmagtsdage. De hvide mure har ikke været nogen kalket grav, da de store bisper sad her – uden måske netop i symbolsk betydning. Bag den tykke skal har livet ytret sig på voldsk vis, både i den ene og den anden retning – et liv, som næppe blev mere verdsligt, efter at adelsmændene havde overtaget, hvad kirkens mænd levned. Sådant var sæd og skik mellem Kristi efterfølgere på hin tid.

Sagn i mængde knytter sig til stedet. En gudsforgåen krop af en adelsmand ved navn Jørgen Bille, som skal have levet på Frederik IV's tid, spøgede længe efter sin død på slottet for sine ugerningers skyld. Blandt andet havde han efter sigende været slem til at sætte lanterner op ude ved vesterstranden for at lokke skibe ind på revlerne, og det fortaltes, at han engang havde måttet leje en mand til at gå i slaveriet for sig. Han ejede foruden Børglum både Gammel-Vrå og Ellinggård, og alle vegne var han en bøddel mod sine bønder. Han turde da heller aldrig vise sig uden sine hunde, en flok på halvfjerdsindstyve stykker, som bestandig omringede ham.

Pudsigt nok fortælles det, at han var en god ven af sin samtidige, Peder Tordenskjold, som efter at have anlagt Fladstrands fæstning ofte tog sig en svir i Jørgen Billes selskab på Ellinggård. Men en dag, da der kom nogle svenske skibe, som lagde sig for anker og begyndte at beskyde fæstningen, var Tordenskjold ikke oplagt til batalje og kunne ikke tage sig sammen til at gå imod fjenden, før hans vært greb en gloende jernstang og røg søhelten ud af lemme, hvorefter Tordenskjold endelig gik mod svenskerne og jog dem væk.

Da Jørgen Billes spøgefuldheder fortsattes efter hans død, og han som genganger var lige så generende, som mens han levede, fandt man på, at han måske savnede sin gamle røde frakke, der lå på Gammel-Vrå. Man lagde den ned i kisten til ham og afventede, hvad *det* ville gi'. Men morgenen efter hang frakken på den østre gavl af gårdens lade! Endelig kom man i tanker om, at han havde været skrædder i sine unge dage – det er måske derfra, bekendtskabet med Tordenskjold stammer – og så fæstede man nogle synåle og trådender til frakken og lagde den ned til ham igen. Så blev han der! Det er de underligste fornødheder, spøgelse kan ha'.

En anden af Børglums ejere ved navn Frederik Kjær måtte ligeledes bøde for sine ugerninger ved at gå igen og blev af præsten på stedet manet ned i et høl ved Munkebro; men han har lov til hvert år på juleaften at nærme sig gården et kokketrin. Når han kommer helt dertil, bliver han atter herre på Børglum. Nå – bliver det ved at gå, som det går, så er det jo muligt, at han til den tid foretrækker de „fire fjæle“ for en herregård . . .

Udsigten fra *Bålhøj* er herlig og vid, smukkest mod vest forbi den nærliggende Børglum Mølle, som ligger på sin egen bakke, adskilt fra Bålhøj ved en skarp og dyb kløft. Op over møllebakkens skrænter løber den skønneste bevoksning af lave buskvækster, især store mængder af sandtidsen med dens blågrønne blade og gulrøde bær på de stive torne. Langt ude i vest ser jeg de små bitte huse i Løkken, mod nord langt over de store flader til Vennebjerg Kirkebakke.

Solen er lige ved sin nedgang, hist og her bryder den gennem skysløret, og landskabet flammer op i et strejf af dens sidste stråler. Så går den ned. Natte-tågerne danner sig nede i engene og vandrer for den sagte vind ind over Børglum Bakker, hvor de hænger sig fast som hvide taver i havens vindkrøgede træer. De ligner genfærd af hedenfarne bisper og herremænd, som søger ind for natten til de kendte steder.

Fra den hyggelige Hjørring by, som jeg har valgt til standkvarter, gør jeg udflugt i dette mærkelige nordvestlige landskab, over hvilket jeg får et ypperligt overblik fra byens 67 meter høje Møllebakke, Bellevue, som desværre er tæt beplantet, men fra hvis top man efter at være trængt igennem et forsvarligt pigtrådshegn endnu kan se ud over granerne. Det store højland i nord omkring Mygdal, Asdal og Tornby ser lokkende ud herfra med sine kraftige bakkelinjer. I vest øjner jeg havet bag klitterne ved Lønstrup, i syd-vest den mægtige Rubjerg Knude, mod øst de tre mile fjerne Tolne Bakker. En skarptskåret, lyngklædt bakkekam vrider sig fra Møllebakken som en lang drageryg mod nord over sletten. Dens pragtfulde linjer giver endnu et indtryk af, hvor smukt hele dette bakke- og dal-land må have været, inden beplantningen skæmmede dets top.

Endnu nærmere ved byen ligger *Hjørring Galgebakke*, Klonhøj, tidligere berømt for sin udsigt, men nu uhjælpelig begravet under beplantning.

Jeg fandt i Hjørring Museum et mærkeligt minde fra den tid, da bakken endnu var byens rettersted, en genstand, som – formodentlig på grund af dens uhyggelige udseende – ikke findes udstillet i museets samlinger.

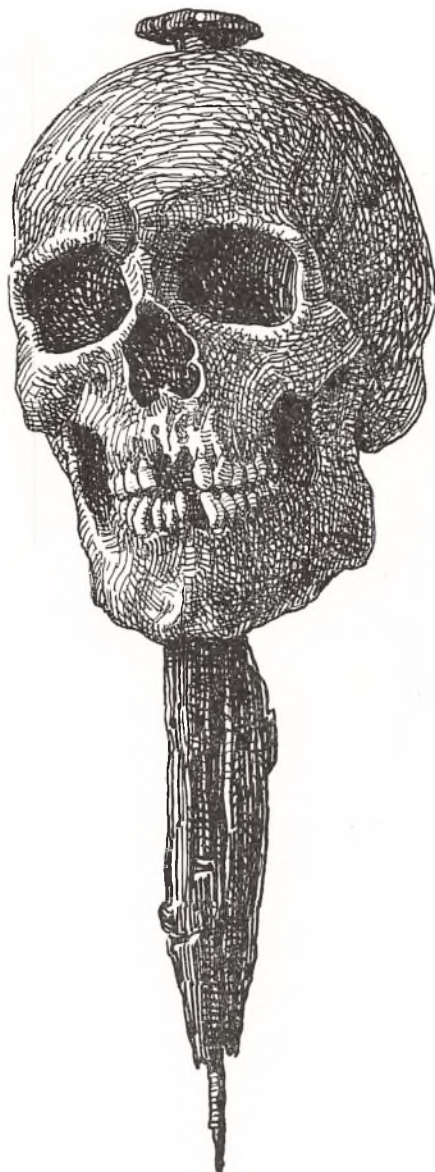
I året 1822 blev en gårdmand på egnen, Thomas Bisp, fængslet, overbevist om mordforsøg på sin hustru, og samtidig fængsledes en af gårdens pi-

ger som meddelagtig i forbrydelsen. Skønt hustruen slap fra det med livet, blev pigen dømt til livsvarigt tugthus, og Thomas Bisp blev halshugget, hans hoved sat på stage, og kroppen lagt på stejle på Hjørring Galgebakke. Men dagen efter henrettelsen var liget forsvundet. Det blev ikke fundet siden, og alle mente, det måtte være familien, som i nattens mørke havde hentet det ned fra retterstedet og begravet det. Historien blev efterhånden glemt.

Men for ganske få år siden, omtrent halvfems år efter begivenheden, fandt nogle arbejdere, der var beskæftigede med et vejanlæg østen om bakken, et mandsskelet, hvis hoved var skilt fra kroppen og fastspigret til enden af en stage. Der er ingen tvivl om, at det er Thomas Bisp's levninger, der her er bragt for dagen. Hovedet havnede i byens museum efter at have været sendt til København til undersøgelse. Det er et unikum; man har aldrig før gjort et lignende fund og har ikke tidligere med sikkerhed kunnet påvise, hvorledes denne skrækkelige akt er fuldbyrdet. Man havde hidtil tænkt sig, at spidsen af selve træstagen var stukket op gennem hovedet; men det viser sig, at et mægtigt spiger er rammet fra oven gennem hovedet og dybt ned i stagen, som øverst var forsynet med en jernring for ikke at sprænges.

Det er underligt at tænke sig, at noget sådant har været skik i et civiliseret land endnu i vore bedsteforældres tid, og at en dom af den art er underskrevet af landets konge, i dette tilfælde den folkekære Frederik VI. – Kraniet er stort og usædvanlig smukt, det har været en anelig mand, som har båret dette hoved.

Det er sandsynligt, at Hjørrings gamle tingsted har ligget i nærheden af Galgebakken. Tingstederne, som opstod i ældgammel tid, hvor en kreds af bønder sluttede sig sammen, var i hvert fald for Jyllands vedkommende altid

anlagt under åben himmel. Her samledes man for at drøfte fælles anliggender og afgøre retssager. Tingstedet, som i reglen var anlagt nær ved en oldtidsgravhøj, bestod af en firkant af store sten, oven på hvilke der var anbragt fire planker til sæde, de såkaldte tingstokke; midt i firkanten lå en enkelt sten, „tyvstenen“, på hvilken forbryderne sad, når de fremstilledes i retten, mens fogeden, skriveren og tinghørerne (stokkemændene) sad på de fire tingstokke. Først henimod år 1700 begyndte man at opføre tinghuse. I almindelighed rejstes stedets galge ved disse tingsteder. Da Horns og Vennebjerg herreder fik fælles tingsted med Hjørring by, fik de også fælles galge med denne, og Hjørring Galge stod netop her på bakken, forbi hvilken den gamle Skagensvej gik.

Thomas Bisp skal være den sidste, som måtte lade livet på det gamle rettersted.

En mils vej vest for Hjørring hæver sig den 69 meter høje *Vennebjerg Kirkebakke*, som langt fra er disse egnens højeste punkt, men er dét blandt dem alle, hvorfra man har den mærkeligste og mest instruktive udsigt over dette landskab, som er så karakteristisk for det vestlige Vendsyssel. Over de højere eller lavere sletter ser man som ud over et fuldkomment hav af agre, hvis bebyggelse virker som mange kvadratmil af sammenhængende landsbyer – hele landet synes fra denne højde at vrimle af boliger. Så godt som alle er de nu hvidkalkede, medens det til for få år siden var karakteristisk for Vendsyssel, at de altid var gule eller røde. Det er synd, denne forandring er sket; men længerne har dog endnu næsten alle deres gode stråtage.

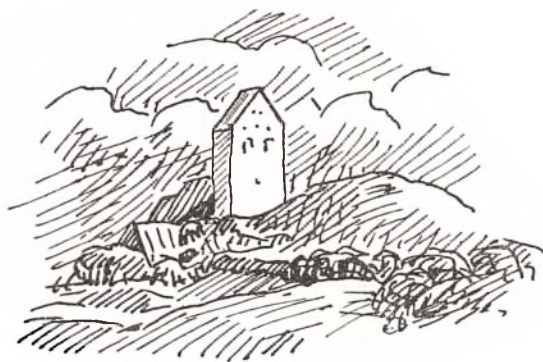
Kirken med det smukke og svære tårn fra middelalderens slutning er blandt andet berømt for, at den har en usædvanlig stor og smuk oldtidshøj liggende på kirkegården tæt op ad tårnet, som kun med sin øverste del rager op over højen.

I den gamle klokkestabels frønnede træværk klatrer en hvidrygget flagspætte omkring og piller larver; så ivrig er den, at den undertiden forsvinder fuldstændigt i de dybe revner og ikke lader sig forstyrre af mig, der står blot fem-seks meter borte og ser på den. Jeg har flere gange i de sidste dage set denne fugl, sidst i går på Hjørring Galgebakke – atter trækket! Hvorfor den kaldes flagspætte hertilands, er vanskeligt at sige; det er da i al fald det *tyske* flags farver, den bærer, sort, hvidt og rødt.

Vennebjerg Bakke er kun en enkelt af de store pukler i det mægtige bakke-land, som danner Vennebjerg herred og står i forbindelse med de østligere liggende Tolne og Vogn Bakker, og hvis vestlige forbjerg er den mærkelige, 74 meter høje lerbanke *Rubjerg Knude*. Alle vegne fra ses dennes dominerende, sandføgne ryg milevidt over landet. Men det går her som ved Bov-

bjerg, at når man inde fra øst nærmer sig til den, får man intet virkeligt indtryk af dens højde, før man står helt ude på dens yderste, næsten lodrette fald mod havet.

Over en vid og prægtig klithede når man ud til bjerget. Det sidste stræk, inden man står på klinten, er på et areal af mindst 100 tdr. land dækket af et lavt og tæt sandtidsekrat. Et par vældige, mærkeligt regelmæssige sandmiler, den ene helt kuppelformet, har lagt sig i læt af klintens øverste lermasser, hvor de udsletter alle ujævnheder med deres glatte, vindslebne overflade. Det er et mærkeligt fænomen, at denne vældige klints ryg er næsten totalt begravet under sandflugtens dyner. Udsigten over milerne med deres duske af strittende hjælme ned mod det mørke sandtidsekrat og over fladerne mod Vennebjerg Bakke og det fjerne Børglum er noget af det ejendommeligste, jeg har set.

Selve klintens fald ned mod stranden er i sin art det mest storslåede langs hele vor vestkyst, både hvad højden og formationerne angår. Fra en højde ude ved randen på omtrent 70 meter styrter lermasserne med deres forrevne former næsten lodret ned mod havstokken.

Tæt ved fyret så jeg en „tovvej“ føre fra et af klintens højeste steder ned ad dens side til stranden. For at komme derned måtte jeg bekvemme mig til at benytte denne „vej“, der kun markeres ved, at et tov er udspændt mellem nogle i leret nedrammede jernstænger. At lave trin i den bløde bund var håbløst. På grund af de sidste ugers bestandige regnskyl, der havde forvandlet klintens sider til et dybt ælte med rindende småbække, fandt jeg her den eneste mulighed for at komme ned til dens fod. Skønt det hele ikke så meget betryggende ud, besluttede jeg mig til at gøre forsøget. Med mit tunge fotografiapparat og dets stativ i den ene hånd og den anden klemt om tovet lod jeg stå til nedover, men hang til tider næsten med hele min vægt i hånden, når jeg mistede fodfæstet i det fede ler.

Da jeg vel var kommet en snes meter ned og fra en fremspringende kam fik udsigt over et ganske stejlt fald i væggen, opdagede jeg, at tovet her var bristet, og dets nederste ende lå sammenrullet ved en halvvaltet pæl en 14–15 meter under mig. Det så ikke kønt ud. Vende om kunne jeg ikke; det var umuligt uden at efterlade min bagage at komme op ad den fedtede vej, hvor støvlerne sank kvarterdybt ned i æltet. Jeg måtte altså tage chancen nedefter. Siddende på min bag lod jeg mig kure ned ad skrænten og håbede at ramme den svigagtige pæl dernede, som stod på randen af en ny kam i klinten. Det lykkedes. Med et bump tørnede jeg mod jernstangen og sled den næsten op af grunden. Siddende her fik jeg udsigt over den næste snes meter af skrænten, der her faldt næsten lodret ned mod en ny skråning. Jeg glædede mig i al stilhed over, at pælen holdt! Og fra nu af var tovet helt. Lidt efter nåede jeg den smalle forstrand, fuldstændig balsameret i ler fra top til tå. Jeg lignede et jordfund, en klump af klinten, der havde rejst sig og gik på bagbenene.

Tovvejen, som vistnok kun er beregnet til brug for folkene ved fyret, vil i tørt vejr med lethed kunne befærdes både op og ned, vel at mærke når tovet er helt, og man har rådighed over alle fire lemmer.

Da jeg havde endt mit arbejde dernede og var klar over, at der ingen mulighed var for at vende tilbage ad denne vej, og efter nogle forgæves forsøg andre steder, måtte jeg til sidst bekvemme mig til at spadsere langs stranden den halve mil til Lønstrup og herfra telefonere til min chauffør, som holdt ved fyret og forgæves ventede på mig. Jeg var svineheldig for anden gang, da jeg skulle forbi Knudens yderste fremspring; dette sted, som næsten altid er helt omflydt af havet, kunne i dag på grund af stærkt lavvande passeres ad en omtrent tre meter bred forstrand.

Rubjerg Knude skal ses nede fra stranden, for at man skal få det rette indtryk af dens forbavsende og imponerende arkitektur. Den virker som Rhinens bjerge med ruiner af gamle, dystre borge ragende op over de stejle kamme.

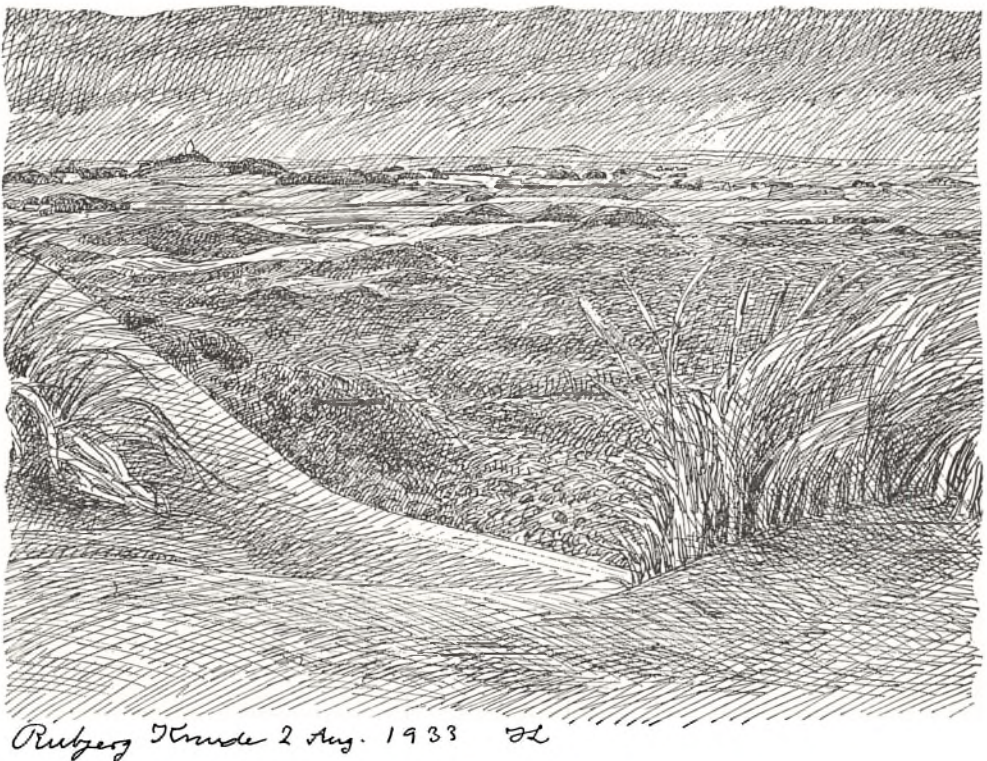
Da jeg to år efter dette besøg atter kom til stedet, fik jeg et indtryk af havets nedbrydende virksomhed på klinten. Ikke et af de fotografier, som jeg havde taget to år forinden, svarede mere til klintens former. De tårnhøje formationer var nu næsten borte, kun enkelte „tommelfingre“ ragede endnu op over de bratte brud. Brede, nedstyrtede masser skød sig ligesom „rovs“ fra en klippeside langt ud over stranden. Det var, som om jeg var kommet til et helt andet sted.

Men klinten rykker også her på sine steder årligt henimod tre meter ind i landet. Og sagnet siger, at Rubjerg by, som skal have været meget stor, engang har ligget nordvest for kirken. En endnu levende mands bedstefader, som boede i en af Ulstrup-gårdene, har fortalt, at han har været med til at

nedbryde ovnen i det sidste våningshus ude i det gamle Rubjerg, hvis beboere efterhånden alle flyttede til Ulstrup.

Men ved mit sidste besøg fik jeg til en afveksling klinten at se i klart vejr, en blændende augustdags sydsol med lette, drivende cirrusskyer, med klintens masser i skygge op mod den glansfulde himmel og et blidt mumlende hav, der med langsomme søer skyller op over det glatte sandgulv lige til klintefaldets fod og helt ombruser Knudens yderste huk. Klinten er helt tør og hård, ingen regn har i lange tider vædet dens sider, over hvilke kun enkelte tynde småbække pludrer og risler.⁴²

Flere sagn tyder på, at de gamle beboere herude længe mindedes de gode tider, før sandflugten ødelagde deres jorder bag det frugtbare Rubjerg, og at de dybt i deres bevidsthed gemte erindringer om den gode muld, som blev begravet under sandet og gik til grunde. I levende live fik ingen mere nogen glæde af den jord, som deres fædre forhen havde dyrket. Men efter døden ville de i det mindste *ned i den igen!* Man har eksempler på dette gennem sagnene, af hvilke bl. a. et fortæller om en mand fra Rubjerg, som efter at være død og blevet begravet på den sandede kirkegård bestandig hørtes råbe nede fra graven. Præsten lod denne kaste op og kisten åbne – og dér lå den døde mand på maven med alt ligtøjjet nede ved fødderne! Dette gentog sig

endnu en gang, efter at graven på ny var kastet til. Men så blev præsten fra Skjellerup hentet, og han fordybede graven, så der kunne komme et stort lag muld over kisten. Og siden lod den døde ikke høre fra sig.

Det er *den gode muld*, som fædrene har dyrket, og som i bondens tanke er blevet til noget helligt – ligesom „det velsignede brød“, af hvilket ikke en krumme måtte spildes. Mulden har næret slægterne fra længst henfarne tider, og den bliver på mystisk vis ved at bevare sin kraft. Den, der dyrker jorden, er i pagt med den og alle dens gode ånder. Helt fra hedenskabets tider må bonden have bevaret denne tro. Man finder den igen i Zend-Avesta, parsernes hellige bog, som siger, at „den, der dyrker jorden, fordriver djævlene“! – Denne tro på jordens hellighed og mystiske kraft er sent forsvundet af bondens sind.

Gamle Johannes Villadsen, Jeppe Aakjærs „Gammel Jehannes“, må have følt sådan. Den gamle fik en smuk død. Jeg må fortælle om den, skønt det ikke hører hjemme her; men det fortjener at kendes. Jeg havde besøgt Johannes, da han som en næsten blind olding gik alene omkring ved sit lille hus i Åkjær by, hvor han yndede ved sommeraftentid at sidde ved vestgavlen, vendt mod solnedgangen, hvis lys han endnu kunne spore, omgivet af sine høns og med katten på skødet – ellers som oftest helt ensom. Det blev sagt om ham, at han i den sidste tid var begyndt at synge et par salmevers nu og da, og man betragtede ikke dette som gode tegn. Det var ikke netop salmer, Johannes havde sunget før i tiden. Men man måtte vel sørge for nu på hældningen at komme på talefod med det hinsidige.

Så blev han da endelig sengeliggende, og siden gik det hurtigt ned ad bakke med ham, han lå stille hen og sagde ingenting. Men en dag, da to gamle nabokoner var inde og se til ham, blev han urolig, gebærdede sig sært og ville ud af sengen. De to kvinder søgte forgæves at berolige ham, men han forlangte at komme op. Så hjalp de ham.

Støttet under armene bevægede han sig på sine gamle, bare fødder hen over gulvet mod udgangen. Han gik helt uden for gangdøren, til han var kommet ud på den bare jord. Her stod han roligt en lille stund og mærkede mulden under fodsålerne, mens han så med de blinde øjne ud over landet.

„Så!“ sagde han. Konerne hjalp ham ind i sengen, nu var han blevet helt rolig igen.

Lidt efter døde han.

Det er for fiskerbefolkningens skyld, man skal tage til *Lønstrup*. Landskabeligt rummer stedet ikke andet af interesse end den dybe kløft med den lille bitte bæk på sin bund, der ser så uskyldig ud, men som engang under et uvejr med voldsomt regnskyl steg til en brølende strøm på 15 meters bredde og

5 meters dybde og rev flere huse foruden træer og masser af jord med sig på sin fart ud mod stranden.⁴³ Det var den 11. august 1877, og et mindesmærke over begivenheden står i Lønstrup by ved nedgangen til kløften.

Gå ned til stranden en dag, når fiskerne er hjemme, og se på dem. Der er brillante typer mellem disse folk, også blandt de unge, som endnu trods stedets hårde vilkår driver et ret storstilet fiskeri.

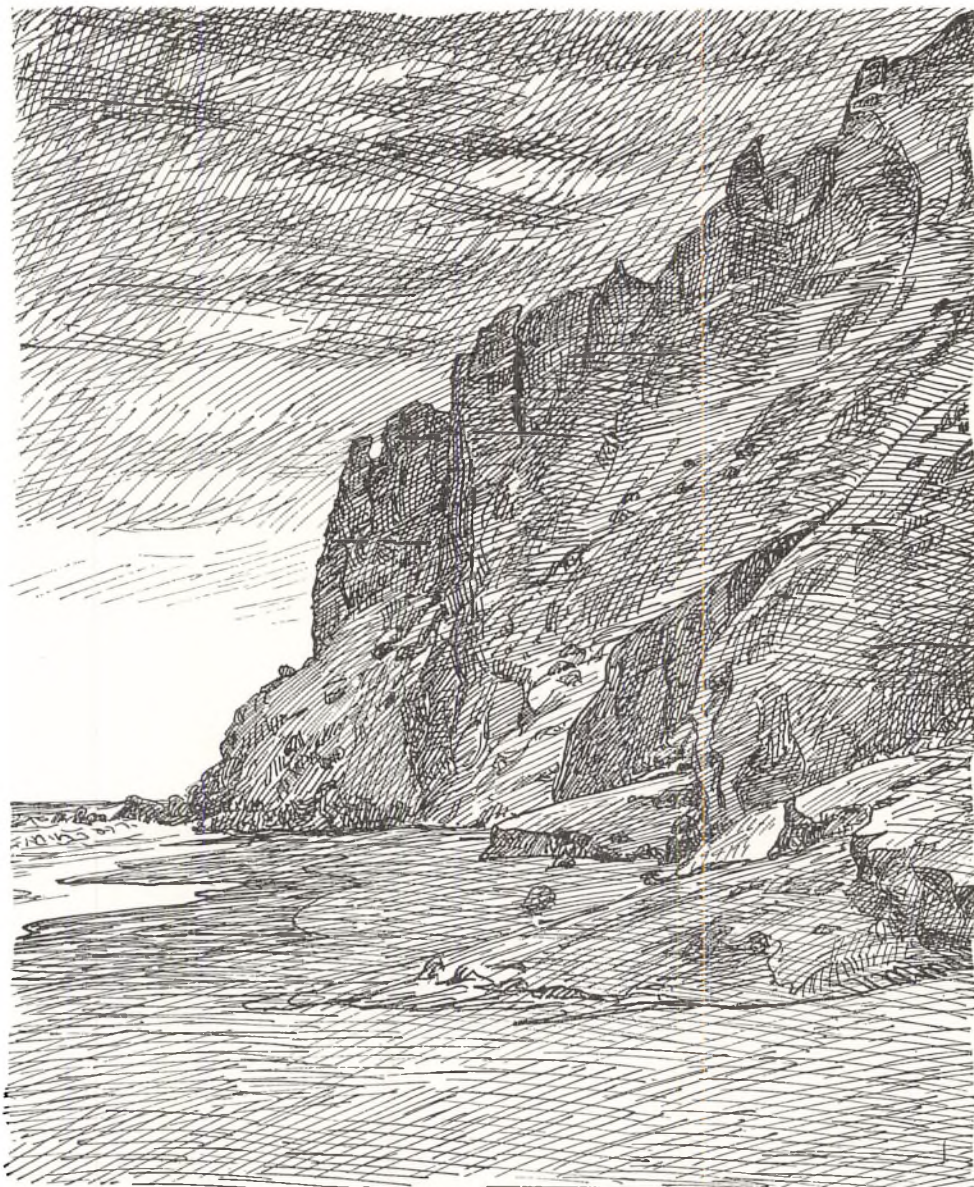
Jeg lagde ved stranden mærke til nogle høfder, som strækker sig fra klitterne over forstranden ud i havet. Da jeg året i forvejen var på stedet, ragede disse høfder med deres pæleværk og sten omtrent i mandshøjde op over sandet neden for klitten. Nu kunne jeg med lethed skræve op over dem, således er sandet skyllet op omkring dem! Det er den kolossale strøm, som går langs kysten ad hele denne nordvestlige del af Vendsyssel fra Hirtshals og sydover, som er i stand til i løbet af et eneste år at aflejre sådanne masser. Da havet så hyppigt overskyller den lave strand, må de både, som hører hjemme her, selv ved den mindste vestenkuling hales tværs over hele forstranden op i selve klitten.

Her er i øjeblikket 32 fiskerbåde hjemmehørende på stedet, hvoraf halvdelen er motorfartøjer på 7 tons, resten mindre sejlbåde; de sidste har to mands besætning, motorbådene to-tre mand. De sidste går indtil 28 kvartmil til søs, men ofte langt større strækninger langs kysten.

Jeg traf en par brillante folk her ved stranden mellem de unge fiskere. Det var to ganske unge mænd, Bertel Mikkelsen og Carl Arildsen, i hvis selskab jeg tilbragte et par morsomme og interessante timer – et par dejlige, friske gutter, som vidste besked om sagerne og havde lyst til at fortælle. I deres beretninger om fiskerens strenge arbejde på den farlige kyst var der ikke antydning af beklagelse over livsens ondskab, det hele syntes åbenbart for dem at gå som hånd i handske. Hvor forskellige de end var af ydre, ét havde de tilfælles: det stærke, selvtillidsfulde smil, som vidner om mandfolkeagtig styrke, og som aldrig syntes at kunne forlade deres ansigter.⁴⁴

De fortæller, at en ikke uvæsentlig indtægtskilde for befolkningen her er strandingerne, som endnu er forholdsvis hyppige på dette farlige sted; næst efter Gammel Skagen den plet ved vore kyster, hvor de fleste ulykker af den art endnu forekommer. Det er ikke ualmindeligt, at en stranding kan give en indtægt af 200 kr. pr. mand i redningsvæsenet. Bjærgelaget, som består af 60 mand, får af Svitzer indtil 25 pct. af bjærgningssummen, når folkene har været med til at bringe skibet flot. Bliver skibene vrag, betales også nogle procenter til folkene af udbyttet fra strandingsauktionerne.

Det er derfor ikke underligt, at det, når man gennem storm og tykning hører en damper tude derude, endnu her, som i gamle dage langs hele kysten, er et almindeligt ønske, at „skal den strande, så lad det blive i vort len“!

Rubjerg Knude 31 Juli 1933. JL

Jammerbugten bærer selv i vore dage ikke sit navn for et syns skyld; der hænder alvorlige ting endnu. I januar måned 1923 forliste en svensk damper med 25 mands besætning i rum sø under en orkanagtig vestenstorm ca. 12 kvartmil V til N for Lønstrup. Skibsjollerne blev knust, da besætningen søgte at gå fra borde i dem; en tømmerflåde med to mand drev væk, og de eneste af besætningen, som blev reddet, var fire mand på en anden tømmerflåde, der drev ind på kysten syd for Rubjerg Knude. De fire mand havde haft

skibsdrengen med på flåden og hjulpet ham med at holde sig fast; men en brodsø rev ham væk. To af de reddede var så udmattede, da de nåede stranden, at de sov i en hule ved Knuden, mens de to andre gik efter hjælp og omsider nåede strandfogedgården ved Nørre Lyngby. En dansk sømand havde været om bord; ham fandt man kort tid efter som lig, drivende på vandet i sit redningsbælte.

De druknede af besætningen blev jordet i en stor fællesgrav på Rubjerg Kirkegård.

I 1928–29 var her ikke mindre end fire større strandinger på kysten, og de faldt netop til jul, påske og pinse, to af dem aftenen før lillejuleaften. Slemst var det jo på *sin vis*. Men det gav penge til højtiderne!

Det er den stærke østgående strøm, som sætter skibene herind fra deres kurs mellem Hanstholm og Hirtshals, den samme strøm, som i så høj grad vanskeliggør havneanlæggene på denne kyst.

En mængde fiskere herude udlejer deres huse til feriegæster i badesæsonen og bor selv i udhusene; derved tjenes også af og til en god skilling. De to fiskere fortæller, at en masse folk på stedet bliver overordentlig gamle. Her lever f. eks. tre søskende, to kvinder og en mand, i alderen fra 92–96 år. Manden har drukket et Niagara af brændevin i sin tid, og overhovedet drak man i ældre tid drabeligt herude; mange folk tog hver dag deres hele liter. Og det var en udbredt tro, at dette var særdeles sundt og konserverende. At det særligt var dem, der drak brændevin, som nåede en høj alder, bestyrkede de således troende i deres forestillinger.

Det var her på lag, at det store engelske krigsskib *Crescent* forliste i 1808, og hundredvis af dets besætning druknede. De begravedes i en stor fællesgrav på den nære Mårup Kirkegård nord for kirken. Graven dannede en forhøjning over jordsmonnet og var omgivet af store sten, forbundet med jernlænker. Denne grav er sløjfet, og ethvert spor af den er udslettet for et par år siden, skønt kun godt halvdelen af kirkegårdens areal er benyttet. Hvad grunden til denne handling har været, har jeg ikke kunnet få at vide. Men det må vel skyldes noget uundgåeligt, at man begår et sådant hærværk mod et minde om søfolk fra en fremmed nation. Derimod har man omhyggeligt skærmet en for øvrigt meget morsomt formet lille mindesten over Christian IX's besøg på stedet i 1872.

Den lille smukke og ejendommelige kirke, som ikke mere anvendes, er i fuldstændigt forfald; blytaget er utæt, og den bliver fugtig og grøn indvendig. Men dens mure er endnu solide. Man skulle tro, at når der på egnen har kunnet indsamles ca. 100.000 kr. til det nye monstrum af en kirke, som er opført ved Lønstrup by, så var det vel også muligt at tilvejebringe den forholdsvis beskedne sum, som var nødvendig til restaurering af denne lille ro-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

manske kirke, som alene i nordmurens og korets udvendige udsmykning rummer stor skønhedsværdi.

Kirken ligger ganske ensom i et højt og øde klitlandskab med sandmiler og sandtornsbevoksning, som jævnt faldende strækker sig helt hen nord for Lønstrup.

Næsten hele den henimod to kvadratmil store firkant af landet mellem Lønstrup, Hjørring, Tversted og Hirtshals er et ejendommelig forvredent og storslået bakkeland, der inden for kystens lave klitbræmme når så vældige højder som det 85 meter høje *Tornby Bjerg* og tæt østen for dette den 88 meter høje banke *Hellehøj*. Disse bakker med deres dybe kløfter omkring Bjergby, Mygdal og Tornby danner et af de skønneste og kraftigste landskaber, det vestlige Vendsyssel ejer.

Bjergby Bakker er nord for byen, hvor de endnu ikke er beplantede, af en mærkelig skønhed og viser her en rest af dette oprindeligt storartede landskab. Agre med grønne felter skyder sig ind i dette kaos af svære banker, bryder deres enstonighed med nye og smukke farver og fremhæver med deres linjer bakkernes stærkt svungne former.

Det er under min færd nordpå blevet rigtig surt vestkystvejr med støvregn og havgus, da jeg når ud i *Mygdal-bakkerne* øst for Bjergby. Men hvor klæder netop dette vejr disse steder! Dette landskabs mægtige former, der ser ud, som om jorden har fået bugvrid og er stivnet i krampe, har i tågen de dejligste farver; dets runde kupler om de snørklede kløfter står rejst mod hinanden i bløde toner, lettere og lettere, til de forsvinder bag tykningens slør.

Helt ude ved *Nørre Tornby* syd for Hirtshals ligger på grænsen af det jævne sandflugtslandskab et meget smukt lille dyssekammer med udsigt mod de nære havklitter. Desværre er stensætningen i dyssen om gravkammeret forsvundet, men kammeret ligger endnu med sin lille lynggroede høj på den store slette.⁴⁹

Under turen videre mod nord fra Tornby Bjerg til Hirtshals bliver vejret stadig tykkere, men landskabet får en øget storhed derved, en stemning af efterår, af tilintetgørelse og død.

I denne rødgrå havtåge mindes jeg ishavssejladser – det er den samme følelse af utryghed og uhygge, som her griber mig. Som en tæt mur standser tågen nu og da alt udsyn. I det dødblege lys sejler en mørk bakkeryg med sin kæmpehøj nær forbi mig, langsomt og højtideligt dukker den frem gennem tågen og glider forbi som et stort, tungt skib. Et iskoldt, gulgrønt hvidt kommer pludselig til syne forude, lysende som et isfjeld – en hvidkalket bondegård på sin bakke. Først ganske nær ved den ser jeg dens eddergrønne mostag, hvis skæg drypper af tunge, hvide dråber.

Hele dette underlige, dystre landskab har lige til i vore dage huset en sådan mængde overtro om hekseri og trolddom, at det næppe har noget side-stykke, selv i de fleste andre afsidesliggende jyske egne. Det er, som om hekserne har dvælet længst her ved halvøens nordligste spids, før de på deres kosteskafter begav sig på den allersidste rejse mod nord til „Troms Kirke“ – ligesom trækfuglene, der ved forårstid holder det sidste hvil her, før de farer ud over Skagerrak.

Troen på „onde øjne“s magt har holdt sig til for ganske nylig, og det er højst sandsynligt, at den ikke er forsvundet endnu. En for kort tid siden af-død mand sagde engang, at når han var på vej til havet for at sejle ud og fiske, ville han hellere møde selve „æ gammel kål“ (Fanden) end et kvindfolk.

Og en firsårig fisker udbød, når han mødte en kone på sin vej til stranden: „Så, nu ka' vi li'så godt vende om, for nu får vi ingenting idaw!“ Som en slags modgift spyttede han tre gange efter kællingen og råbte: „Tvi, tvi, tvi!“

For 25–30 år siden kom der ind til Lilleheden et bådela, der havde arbejdet på havet i samfulde tre måneder uden at fange det ringeste. Som folkene nu sidder i kroen ved et glas, kommer en gammel kone ind ad døren og beder om en skilling, og fiskerne giver hende 25 øre. Den gamle blev så glad for pengene, så hun med høj røst forsikrede, at den gave skulle de aldrig komme til at fortryde. Da fiskerne kort efter atter tog ud på havet, fangede de i løbet af to dage makrel til et beløb af 1.700 kroner. Kutterføreren sagde bagefter, at de 25 øre var de bedste penge, han nogen sinde havde givet ud.

Endnu i 1910 hændte det, at fiskere herude vendte brat hjem fra havet, når torskene ikke ville bide, fordi redskaberne var forheksede.

Går man lidt længere tilbage i tiden, er det forbavsende beretninger, man hører. En slemme heks i Horne sogn, „Løth-Annmari“, var viden om berøgtet for sine kunster. Kræn Jensen måtte fare helt ned til den kloge kone, Maren i Vindblæs ved Mariager, for at hente råd mod heksens anslag, der havde kostet Kræns kone Kjesten hendes helbred, så hun lå til sengs i lange tider. Maren gav Kræn Jensen mange gode råd; og før han begav sig på hjemvejen, tilbød hun at vise ham den, der var skyld i hekseriet. Skønt Kræn strittede imod, måske fordi han var klar over det i forvejen, gav han til sidst efter og sagde: „Jaja da, tho la vos så si spektaklet!“

Da Kræn nåede hjem, var det sent på natten, og efter at have spændt fra lod han vognen stå i gården til næste morgen. Men han fik ikke søvn i øjnene for en skrækelig rumsteren uden for vinduerne. Til sidst stod han op og gik ud i døren – og dér så han Løth-Annmari stå og gnave på løjpinden til en af hjulakslerne. Hun var fuld af tjære over hele ansigtet og stod som fastbundet til vognen; skønt hun strittede imod af alle kræfter, lykkedes det hende ikke at slippe løs. Da nu Kræn nærmede sig, løstes trolddommen, og Annmari sjøkkede hjem. Men Kjesten kom sig kort efter og stod op af sengen.

Hos en familie i Horne Terp forgjorde Løth-Annmari et drengbarn, som blev tilsyneladende uhelbredelig sygt. Den kloge kone i Asdal, Lisbeth, rådede forældrene til altid at have hængt for vinduerne, så heksen ikke kunne komme til at se ind til drengen, når hun listede omkring ved huset. Da Annmari så, at hun var opdaget, blev hun borte derfra. Men straffen kom over Lisbeth i Asdal, som kort efter tog livet af sig. Så sagde folk: „Når hun rådner i jorden, så bliver barnet rask.“ Og det var rigtigt nok; da en passende tid var gået, blev drengen rask.

Også Kjesten Kok i Højrup var en foraledidat heks. Hun var blandt

Mygdal Bakker 29 Juli 1933. FL.

andet engang skyld i, at nabokonen i lang tid ikke kunne få smør i sin kærne. Men en klog mand gav den uheldige kone det råd, at når Kjesten næste gang viste sig i hendes stue, skulle hun skynde sig hen og sætte sig „med røwen øwwer kjærnen“. En tidlig morgenstund kom Kjesten da anstigende, og da hun tog plads i en stol, satte konen sig i en fart med den bare ende over kærnen lige over for hende. Sådan sad de til henad middagstid – så begyndte Kjesten at gi' sig, nu kunne *hun* ikke længere.

„Do kommer ligh te å lett dæ,“ sa'e hun, „for a hå'r mi hå'nd i kjærnen, å a ka et' komm hjem!“ Så rejste konen sig, og Kjesten forsvandt. Og siden gav kærnen smør nok.

Hos Møller-Jens blev konen en nat så „forskrækkele vag“, hun brækkede sig og fik voldsomme smerter, som om hun skulle føde, og to sølle fremmede skrædderpiger, der lå i nabosengen, fik ikke søvn i øjnene. Til sidst gik manden ud i stalden og hentede en øgpude, som han stillede op foran sengen. Og nu så skrædderpigerne til deres undren, at konen uden at sige et ord gik ud af sengen og kravlede splitternøgen gennem åbningen i øgpuden tre gange i træk. Hun kom sig straks, og der faldt ro over huset. Men den følgende morgen rygtedes det, at Bette-Wolles kone, som boede i nabolaget, den samme nat havde født en stor dreng uden spor af fødselsveer. Det var denne lede

kvinde, der havde forstået at kaste sine smerter på *hans* kone, forklarede Møller-Jens!

Heksene kunne synes på fræk vis at ville prale af deres sportsmæssige overlegenhed i retning af befordringsmidler. Således hændte det, at en kone fra Tornby inviterede en skikkelig tjenstepige til at køre en tur, hvad pigen gladelig tog imod. Først kørte de i skridtgang, siden raskere og raskere, så hestehovene til sidst slog gnister fra vejstenene. Pigen blev så skrækslagen, at hun gav sig til at bede til Vorherre – og i samme øjeblik faldt hun af vognen. Og godt var *det*, for de var på vej til „Troms“!

Egnens kloge koner var ligesom Per Smed i Tornby sogn heksenes svorne modstandere. Men når disse optrådte i sådanne sværme, var det jo ikke nemt at overkomme det hele.

En mængde gamle ildgerningsmænd huserede endnu for et par slægtled siden som gengangere mellem bakkerne, trolde og nisser naturligvis ligeså. Endnu så sent som i 1850 døde en karl i Uggerby, fordi han var forgjort af bakketrold.

Men værst gik det til ude ved stranden, hvor så mangan misgerning havde fundet sted i det skjulte. Under en heftig storm var to sømænd drevet i land ved Tværsted Strand, hvor en mand fra byen fandt dem endnu levende. Efter at have udplyndret dem skød han mastetræet, hvortil de var fastsurret, ud i broddet igen. Men siden kom hver eneste nat to tavse mænd i store søstøvler og vandrede frem og tilbage på mandens sovekammergulv, frem og tilbage uden ophør. Og siden ramtes hjemmet af alle mulige ulykker.

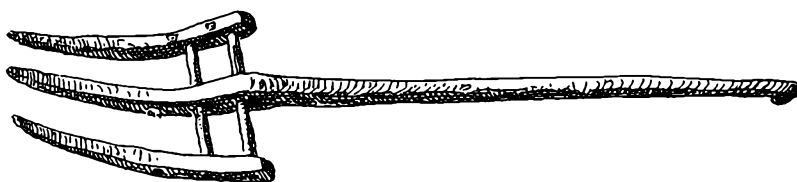
Mikkel Bøsemager fra Tornby Bjerg fandt på en tur langs stranden et ilanddrevet kvindeligt, som han plyndrede for de kostbarheder, det bar. Og fra nu af rådede ufreden i hans hus. En hvidklædt kvinde viste sig dér tidlig og silde, om dagen bag bageovnen og gruekedelen, om natten stod hun ubevægelig som en støtte foran Mikkels seng. Dette vedblev i årevis, og til sidst døde Mikkel som en vanvittig stakkel.

Heller ikke Klit-Kræn i Købsted fik nogen sinde ro efter en bedrift ved Tornby Strand. Hvori ugeringen bestod, blev aldrig røbet; men spøgeriet ytrede sig på den måde, at der præcis kl. 11 hver eneste aften lød en uhyggelig banken bag alkoven i hans stue. Når det begyndte, lagde hans kone altid hænderne i skødet og sagde stille: „Så i Jøssu navn!“ Gamle pastor Ulrich fra Tornby var dernede og hørte selv spøgeriet i huset, og ligeledes den gamle Segelcke på Kjærsgård foruden mange andre af sognets beboere. Ingen gik forbi Klit-Kræns hus uden med rædsel i sindet. Først da bygningen blev revet ned, holdt uvæsnet op.

En havfrue, som steg op af dybet ude ved samme strand, var spøgelseset af

en anden kvinde, som var blevet udplyndret på lignende vis engang i længst forsvundne dage.*

Mærkeligt nok nærede man her i det nordvestlige Vendsyssel ligesom andre steder på Nordjyllands kyster, hvor norske skipper fra gammel tid drev „skudehandel“, overdrevne forestillinger om disse nordmænd, som man tiltroede overnaturlige evner og beskyldte for at kunne udøve trolddomskunster. Det fortaltes om en af dem, at han var så skrap, at han engang gik tværs igennem seks kæmpehøje på rad, men ved den syvende måtte han give op, fordi „den havde en kobberport“. Nu til dags er man kommet bort fra disse forestillinger, og der er vel ingen – i alt fald ikke uden for deres eget land – som vil pådutte nordmændene overnaturlige egenskaber.

Beständig i tyk tåge og støvregn når jeg ud til kysten ved *Hirtshals*, hvor jættefyret står mellem klitterne ud mod forstranden. Længe før jeg skimtede havet, havde jeg hørt lyden af den tunge dønning, som uden en krusning af sin overflade går ind mod kysten. Tågen og det isengrå vand går ud i et, man ser kun et par hundrede meter ud fra stranden. En fiskerkvase går sydpå langs kysten derude, men jeg skimter gennem tykningen kun dens rustrøde sejl og det koldt lysende skum for boven, hele resten af den er usynlig; det ser ud, som om den sejler højt over horisonten. – Nogle store havmågeunger ligger og driver i dønningen. En gang imellem letter de dovent og skifter plads, mens de flyver lavt over vandet med langsomme vingeslag. Et par hundrede edderfugle, de fleste hanner, ligger og vugger og ruller nær havstokken på et sted, hvor dønningen bryder mindst. En gang imellem rejser de sig og basker med vingerne, lige så tavse som mågerne. Jeg hører kun lyden af den silende småregn og den tunge dunken af fiskerbådens motor.

Landskabet omkring fiskerlejet ved *Hirtshals*, *Lilleheden*, skyder sig med et lavt forbjerg ud mellem Tannis Bugt og Jammerbugt. Det er dannet af en stenblandet lerart og står nordligst med skrænter på henved ti meters højde ud mod stranden, men er for en stor del dækket af sandflugtsklitter. Land-

* Se P. Christensens artikel i *Vendsyssels historiske Aarbog*, 1922.

skabet er ensformigt og trist, sammenlignet med de stolte bakkestrøg inden for kysten, og de nye huse i den hurtigt opvoksende, store by er ikke mere opmuntrende end omgivelserne.

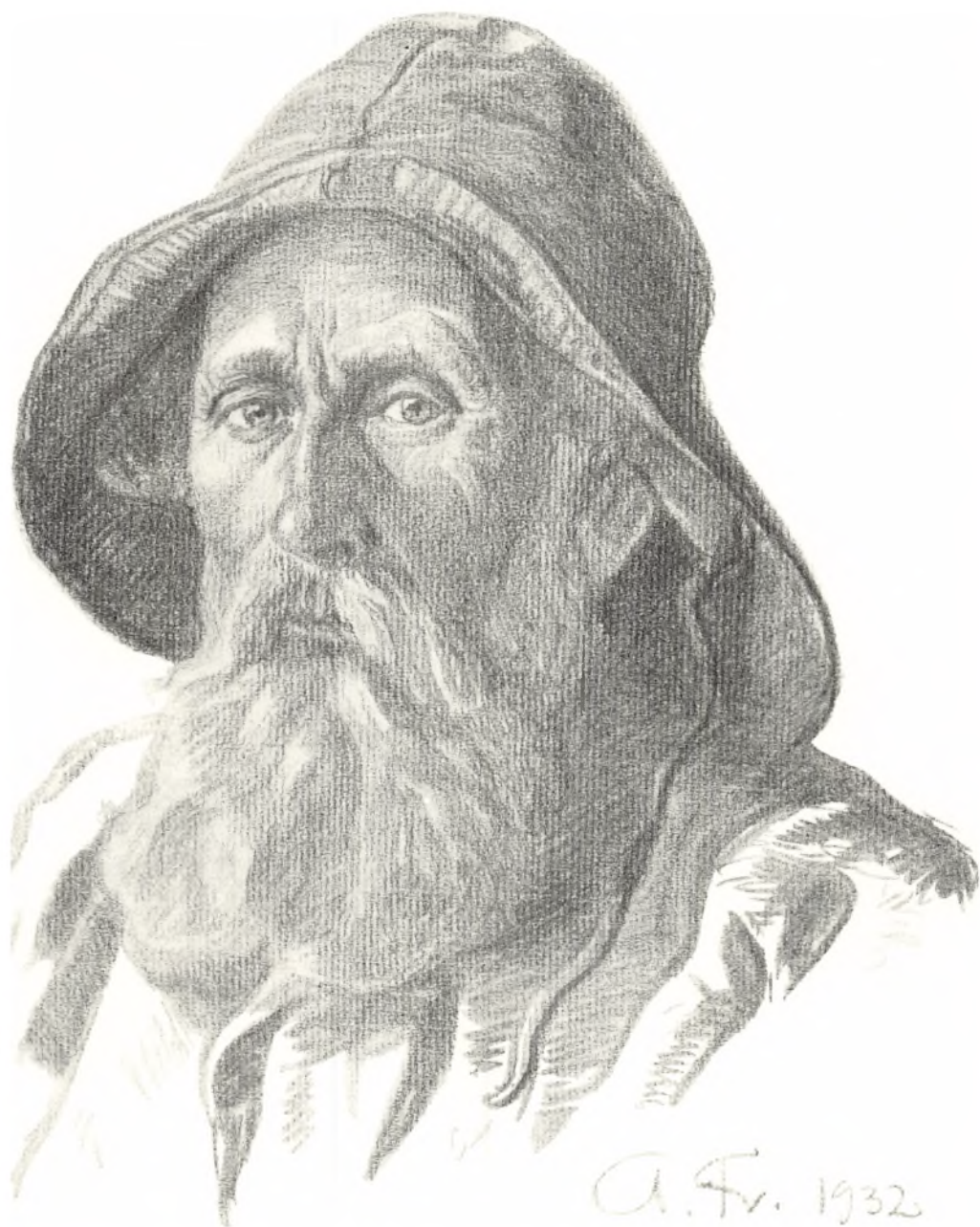
Den gamle fisker Martin Mikkelsen, kaldet Martin Sort, som er 78 år, husker fra sin barndom, at Lilleheden kun havde fire huse i alt, og han fortæller, at han i hele sin barndom kun havde tre legekammerater, de eneste andre jævnaldrende drenge, som fandtes på stedet. Byen, som nu har i hundredvis af huse, næsten lutter fisker- og arbejderboliger, har siden fået navn efter den pynt, hvorpå fyret er rejst.

Den gamle mand er en usædvanlig smuk type, en Odinskikkelse, men med et mærkelig blidt, næsten romantisk udtryk i sine øjne. Han har slidt troligt på havet, til han for nogle år siden fik en skade i ryggen, ved at en båd væltede over ham, mens han stod og støttede den. Sammen med sin jævnaldrende, Jens Heilesen, har han i mangfoldige år været ved stedets redningsvæsen, og de to sad altid på tofte sammen i båden. Ingen af dem er mere med i noget bådelag, men de fisker endnu lidt for sig selv på havet. Det er et par gode veteraner, to gamle „havets helte“, for hvem det har holdt hårdt at skulle gå på land og lægge op.⁴⁹

Den gamle Martin Sort fortæller, at en ikke ubetydelig strækning af kysten vest for havnen er blevet ædt af havet, efter at man har bortslæbt den mængde store sten, som forhen lå i stranden, for at anvende dem til molebygning ved havneanlægget. Nu er man blevet klog af skade. Men kysten er forsvarsløs, indtil klinten på ny ved nedbrydning af bølgerne har afleveret så mange sten, at disse igen danner værn mod søens anfald.

Det er mærkeligt at sammenligne fiskertyperne her med folkene på de tidligere omtalte steder langs vestkysten, hvor den gammeldags form for fiskeri endnu er i gang. Jeg tænker eksempelvis på Holmsland Klit, Stenbjerg Strand og Lønstrup. Dérnede findes endnu mange ramsaltede havkarle, muskuløse, magre, ofte høje og stærke folk af udpræget nordisk race – gammeldags i god forstand. Her som ved de andre moderne fiskerihavne er det forbavsende at se, hvor hurtigt *kårene* er i stand til at ændre præget. Man ser på en mængde af disse folk, at en ikke ringe del af deres tid går med at være maskinpassere, ja adskillige kunne snarere se ud til at være vejarbejdere og grusharpere end søfolk. Motoren og styrehuset i de moderne fartøjer i forbindelse med havnene har gjort den nymodens fisker til en slags chauffør. Men ikke få af dem er dog endnu i nogen grad præget af det krasse liv på havet, og der findes mange smukke og stærke folk imellem dem.

En af de bedste, jeg fandt blandt dem, var for resten ikke fisker mere, men arbejder ved fiskepakhuset, en overordentlig smuk, mørk og noget fremmedartet type.⁴⁹

**FISKER MARTIN MIKKELSEN
HIRTSHALS**

Det er især siden 1902, da man begyndte at indføre motorbåde ved Hirtshals, at fiskernes kår har gennemgået så store forandringer. Før den tid foregik alt fiskeri her med ca. 16 fod lange sejlpramme, af hvilke der var ca. 30 med to mands besætning. Efter havnens bygning er her nu det dobbelte antal

fiskere, og en mængde folk har fundet beskæftigelse ved havneanlægget siden dette påbegyndtes for fjorten år siden. Her er nu 20 fiskerkuttere på 10–24 tons, 4 dæksbåde på 5–6 tons og 27 mindre, åbne motorbåde.

Så godt som alle mennesker her på stedet udtaler sig forhåbningsfuldt om fremtidsudsigterne for dette kæmpearbejde, som havneanlægget er – også hvad dets påtænkte dampskibsforbindelse med Norge angår. Derimod hører man de samme mennesker udtale den mening, at chancerne for Hanstholms fremtid er overordentlig ringe.

Der har flere gange været rejst strid i Hirtshals-sagen; adskillige kompe-

tente og betydelige folk er fremkommet med yderst pessimistiske forudsigelser om havneanlæggets fremtidsmuligheder som trafikhavn og anser det for et fuldkommen håbløst foretagende. Måtte de stedboende folk og andre, som er direkte interesserede i anlæggets fuldførelse, have ret! Thi det kan være interessant og smukt, betragtet som „barnets leg i sandet“. Men bliver det ikke til andet, da er det en *dyr spøg*. Og dommen over dem, der er gået i barndom ved Hanstholm og Hirtshals, vil ikke blive mild.

Jeg traf en brilliant mand her ved havnen, af hvem jeg fik mange fortrinlige oplysninger om stedet, formanden for redningsvæsnet, auktionsmester N. C. Jensen, som ledsagede mig rundt i byen, viste mig mange gode folk mellem de gamle på stedet og fortalte en masse ting om redningsvæsnet, om strandingerne og om fiskernes liv før og nu.

Det fremgik med al ønskelig tydelighed af hans tale, at trods alle fremskridt, trods redningsvæsen og havn, kan den nulevende fisker på disse kyster af og til være udsat for lidt af hvert. Det hændte således i oktober måned 1931, at 11 fiskerbåde fra Løkken under en vældig storm fra VSV søgte ind her for at komme i havn. Fra deres hjemsted blev der telefoneret til den herværende redningsstation, at folkene sandsynligvis ville komme hertil, og snart efter kom bådene også til syne ude på havet med kurs mod havnen. Hirtshals' redningsbåd, et motorfartøj på 50 hestekræfter, gik straks ud for at tage imod dem og vise dem vej gennem indsejlingen, som på grund af strømforholdene er usædvanlig vanskelig. Men lige uden for indløbet ramtes redningsbåden af en så voldsom styrt sø, at den svære rorpind af jern bøjedes og roret gik i borde og sad fast. Båden sejlede rundt i en cirkel midt i det værste brod, men slap endelig ud til søs og fik langt om længe repareret skaden. Trods strømmen og den vældige sø lykkedes det imidlertid omtrent alle bådene at slippe gennem indløbet, skønt de alle sammen blev næsten helt fyldt med vand. Kun en gik tabt, den forsvandt nordpå, hvor man et steds fra kysten den påfølgende nat fik besked om, at en af dens tre mand store besætning var fundet som lig i stranden. De to andre drev i land ved Kandestederne et par dage senere. En af de andre både havde mistet en mand, som skylledes over bord i det stærke brod lige ved indløbet.

Redningsvæsnet ved Hirtshals, der her ligesom andre steder oprindeligt stiftedes for de store strandingers skyld, er mere og mere gået over til kun at være hjælp for fiskerbefolkningen. Men skønt de større strandinger er i bestandig aftagende, er der dog alligevel fra denne ene station, siden den blev oprettet i 1890, reddet over 200 mennesker.

Redningsformanden beretter om de sidste, større strandinger, hvor han har været med mellem bjærgningsmandskabet. Han taler kortfattet og knapt, næ-

sten tørt, om disse begivenheder, uden noget forsøg på at understrege det uhyggelige ved dem, omtrent med den rolige selvfølgelighed, hvormed gamle veteraner kan berette om krigen.

I oktober 1910 strandede en tysk damper *Sofie* fra Danzig ud for Tornby. Det var stærk tykning, men fint magsvejr, og kaptajnen signalerede ikke til land om hjælp, men åbnede straks alle skibets luger og lossede kul i bådene for at hæve fartøjet. Men under dette arbejde, som trak ud til den følgende dag, opstod meget pludseligt en voldsom nordlig storm, der kom „som ud af en sæk“, og et øjeblik efter var havet så oprørt, at lugerne ikke kunne skalkes. Skibet fyldtes med vand og sank på stedet. Da kaptajnen endelig fik signalforbindelse med kysten, havde hele mandskabet måttet bjærge sig op i riggen.

Redningsbådene kom til både fra Tornby, Hirtshals og Lønstrup, og trods den hårde sø lykkedes det med stort besvær at redde de 9 af skibets 15 mands besætning. Det gik for sig på den måde, at bådene forankrede i læ af vraget ca. 200 meter fra dette, hvorpå folkene sprang i søen fra skibet, svømmede hen til bådene og blev halet op. Men flere gik væk her. En så man drive af sønderpå uden at kunne komme ham til hjælp. Han havde redningsbælte på og drev i en time, inden han nåede kysten, hvor nogle folk fandt ham. Der var da endnu liv i ham, og han kunne også gå med folkene; men pludselig sank han sammen og var død på stedet.

Blandt de seks mand, der gik væk, var kaptajnen selv, som til sidst stod ensom på bakken, mens sø og fråde rasede om ham. Han havde helt mistet besindelsen og ville ikke lade sig redde. Til sidst forsvandt han i brændingen, og hans lig drev i land sammen med de andres.

Det er mærkeligt og rørende at se, hvor ofte der i sådanne beretninger om strandinger gøres omhyggeligt rede for skibsdrengens skæbne. Midt i alle ulykkerne synes de hærdede fiskeres øjne særlig at våge over denne lille fyr, som så tidligt stilles ansigt til ansigt med døden og på grund af sin svaghed ofte rammes af den. Også her havde vagtsomme øjne fulgt den lille skikkelse om bord. Lige under uvejrets begyndelse, da alle mand ilede op i rigningen, så man ham blive grebet af en brodsø, som slog ham ned i lasten og dræbte ham på stedet.

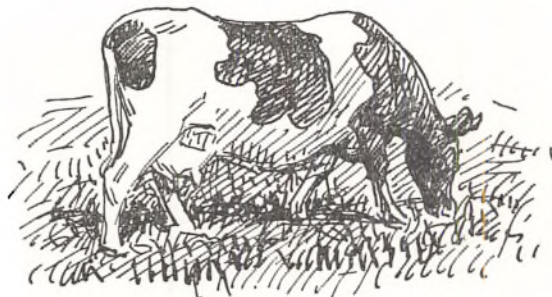
Bådene havde haft en meget farlig tørn med at komme nær til skibet, som stod helt ude på anden revle. Forsøgene indleddes med en ulykke for bjærgningsmandskabet, idet en sø brød ind over Tornbybåden, skønt den ville lægge sig i læ af vraget. Da skummet drev bort, var en mand forsvundet. Gang på gang måtte bådene vende og gå til land for at blive tømt for vand, og når de stod ud på ny, blev de ofte grebet af den stærke strøm og drev med denne forbi vraget sydover. En gang skete det, at en brodsø knuste alle årer langs den ene båds side.

I 1914 strandede det sidste større sejlskib her ved Tornby Strand, en svensk bark, *Orient*, hvis mandskab bjærgedes i redningsstolen. Siden har kun én eneste større stranding fundet sted her i nærheden, da damperen *Flandria* af Göteborg kom ind på kysten i efteråret 1923. Også her reddedes alle mand.

Inde i Hirtshals by traf jeg en lille, gammel kone på henimod de 80 år, som jeg fik lov til at tegne. Hun var ikke helt rask, hun blev hurtigt træt af at sidde for mig, og billedet blev ikke godt. Det milde og søde i dette gamle kvindeansigt slap bort for mig, og kun det triste blev tilbage, det lidt hårde og anspændte udtryk, som ofte må have været i disse fiskerhustruers ansigter, når de forhen stod på klitterne derude ved kysten, mens storm og sand og saltvandsfog røg om dem fra havet og de i rædsel og spænding ventede på, hvilken skæbne der skulle møde deres mænd og sønner, som var på vej derude fra, ind mod den farlige strand. Det er begivenheder, som nu er sjældne; men de gamle kvinder herude bærer endnu spor af minderne på deres ansigter, spor, der sjældent helt udslettes, selv under det smukkeste smil.

En skønne søndagsmorgen, da solen smilede sit bredeste smil, mødte jeg inde i Hjørring en pige, som det er godt at tænke på som modsætning til alt det strenge, mørke og triste, der er løbet mig i pennen under mine skildringer af denne del af Vendsyssel. Det var en bondepige fra en stor gård i en landsby i Hjørrings nærhed. Hun var smuk. Det samme synes jeg naturligvis om alle mine modeller uden hensyn til alder og køn, ellers ville jeg ikke have afbildet dem! *Hun* er det i kraft af sin sunde styrke, sin friskhed og sit livsalige smil. Der sidder mange sådanne piger endnu rundt omkring i Vendsyssels gårde, deres friskhed og glade sind tyder på, at de er rundet af en sund slægt, folk med en god fortid.⁵⁰

Måtte de alle sammen gifte sig, og måtte en hærskere af små „stolte vendelboer“ springe i deres fodspor! Sker det, så kan vi være rolige også for slægtens fremtid.

**DEN GAMLE FISKERKONE ELSE MARIE TOPHØJ
HIRTSHALS**

Fra Sæby Å til Skagens Gren

Nu ville man tro, det var forbi med alle omskiftelser, at landet endelig her hvor det holder op, ville være i harmoni med sig selv og besinde sig på at falde til ro. Men netop her på det sidste er det, som vil den store halvø endnu en gang repetere alt, hvad den rummer, vise alle sine sider i kraftige glimt – som en gammel mand, der lader sit henfarne liv glide forbi sig og i erindringerne forstærker alle de indtryk, som tilværelsen har skænket ham.

Heroppe i det yderste nord klinger Jylland ud i en mægtig symfoni, som en koncert for orgel og fuldt orkester. Der mangler intet for at gøre denne så farverig og storslået som muligt.

Yndefuldt tonende som en andante af hviskende strygeinstrumenter glider åen under de dunkle bøgekroner gennem Sæbygård Skov ud mod østerstranden, stille og øm som en pastorale i sine bløde harmonier. Men brat går dette over i bakkekuplernes mægtige kån; den hæver og sænker sig som toner af et rungende orgel, en allegro maëstoso med vildt klingende dissonanser, hele registret igennem fra diskantens lyse pibere til bassernes mørke hærskarer. – Derefter den brede largo, det storslåede syn over landet fra de sidste bakker mod nord som en tungt brusende dag-salme. Og endelig den hårdt-tonende finale, en allegro furioso for alle blæsere ud over landets lave, stormomsuste sanddynger, klingende ud som et sidste suk, der dør i bølgebruset om Skagens Rev.

Således er det nordøstlige Vendsyssel, et sted, hvor endnu alle modsætninger mødes, et overraskelsens land med voldsomme overgange fra lys til mørke, med alle omskiftelser fra uro til den dybeste fred.

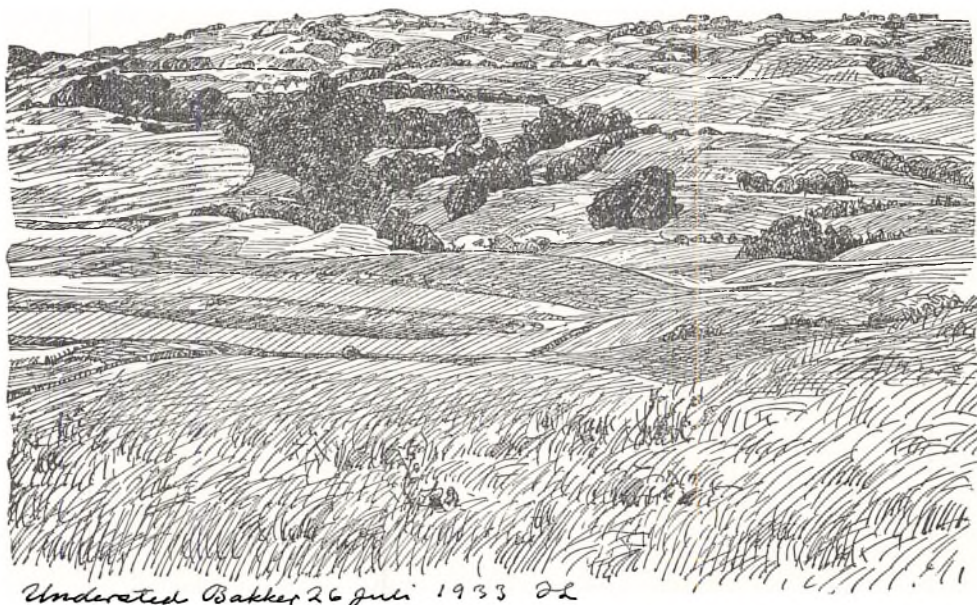
Begynd din rejse gennem dette land med en færd langs åen gennem *Sæbygård Skov*. Det er den typiske, østjyske idyl, det sagte strømmende vand under de gamle bøge, som hælder sig ud over det og fælder deres visnende løv over dets hvirvler. Det kunne være Gudenåen ved Klostermølle med dens romantik, der bringer alle „Wanderlieder“ frem i erindringen med vandets sagte brusen og dets rastløse færd ud mod lyset gennem den fortryllede skov.⁵⁰

Gå herfra blot et kvarters vej op ad de hastigt stigende skrænter, og du havner ude på frit felt, svimlende højt oppe på *Gedebjergets* høje, skaldede ryg, løftet som af en jættehånd ved frakkekraven op over landet, med Kattégat dybt under dig i øst, og med et kaotisk bakkeland så langt øjet rækker i nord og vest. Gå videre over *Langtved Bakker* ude i nord, og drej herfra vest-

over til de pragtfulde *Understed Bakker*, og næsten for hvert minut vil indtrykkene af landskabets storslåethed og væld blive stærkere.

Skønt Bangsbobakkerne er meget mere berømte, foretrækker jeg dog langt dette landskab for hint. Dette er endnu forskånet for den overlast, som publikumsyndest og kultur har ført med sig. Bakkerne her har endnu en smule lyng på deres ryg, men i øvrigt ligger alt landet vidt omkring dem bakke op og ned med ager ved ager, gult, grønt og gråt, alt i lysende farver som i en ædel fresco. Overalt omkring mig hæver andre banker sig i vældige bølger, med solglans og skygger ilende op og ned over deres åbne sider. Også med hensyn til bebyggelsen er dette det karakteristiske vendsysselske landskab, agerlandet tæt og regelmæssigt dækket af de udflyttede gårde – ingen isole-rede landsbyer, kun kirkerne viser, hvor boligerne forhen har flokket sig.

Ved *Vangen* tæt østen for dette sted nær kysten er der i modsætning til *Understed Bakkers* barske, blæsende højder atter den fuldkomne idyl, hvor de frodige skove i bankernes læ indrammer enge med græssende, blanke høveder. Efter en ny himmelflugt op forbi det 95 meter høje *Øksnebjerg* havner jeg i *Bangsbodalen*, et nyt stykke romantik, hvor den lille *Vrangbæk* rinder gennem de grønne, lune enge.⁴⁷ Det er en fuldkommen oase midt i dette hårde landskab. I læ af de herlige løvskove breder den fineste engbund sig så jævn, at den mumlende bæk må vride sig som en orm for at finde fald nok til at komme frem. Aldrig har jeg set et bæk sno sig sådan, atter og atter vender

den tilbage til steder, som den for længst har forladt og opgivet, for ligesom endnu en gang at forvise sig om, at der ikke er noget, den har glemt at undersøge – om der ikke skulle være en endnu bedre udvej end den, som den har valgt. Bugterne går som piberne i en præstekrave, lige til bækken er gledet forbi de stolte bindingsværkslænger i Bangsbos lader – så styrter den sig pludselig på hovedet ud i stranden, forfærdet over synet af kageboderne og traktørstedet, hvor ældre damer sidder ved deres kaffe og sandkage og styrker sig, før de ad en magelig vej lister op ad *Pikkerbakken*.

Vist er denne bakke endnu god. Selv om den er forvandlet til en præsenterbakke, beplantet og overtrampet, har man dog i al fald endnu udsigt herfra over det smukt beliggende Frederikshavn helt op til de hvide sande ved Skagen, og mod sydøst over et par mærkelige, spidstoppede, lynglædte bakkekegler ud over Kattegat. Men alligevel – her er naturen kommet *for* meget i spændetrøje.⁴⁷

Hele dette umådelige bakkeland, Jyllands nordligste, strækker sig i en bræmme på omtrent en mils bredde fra kysten ind i landet mod nordvest, sænker sig omkring Sindal og går endnu vestligere over i det store, føromtalt bakkeland ved Mygdal og Bjergby. Det rummer Nordjyllands højeste punkter og når mange steder en højde på omkring hundrede meter.

Sine største højder når det ved *Flade Bakker* vest for Frederikshavn. Den lille mærkelige Flade Kirke ligger på en 111 m høj banke; men kun en kilometer sydvest for denne ligger en knude på ikke mindre end 122 meters højde, hvorfra man har egnens mest storslåede udsigt over det vidtstrakte, voldsomt formede højland og over Kattegat, som synes at ligge næsten håndgribeligt nær. I syd løfter sig over horisonten de milefjerne højlande ved Jyske Ås, ja helt til Hammer Bakker når denne pragtfulde udsigt.

Og vejrguderne svigter mig ikke, da jeg er nået op på dette strålende sted. Straks ved min ankomst lå hele landet i solglans under den blanke, rene himmel. Men en storm trækker op fra sydvest, tætte skyer kommer ilende fra syd og sydøst, sortblå masser med ildhvide rande jager frem over himlen og omkredser mit stade. Bakkernes hvidgule, grønne og gyldne farver slukkes under skyernes skygger, sydlandet forsvinder allerede helt under bygens svøb, svovlgule kornmarker drukner og gråner, kirkesogne opædes og herreder går til grunde i syndfloden. Den lille kirkes kalkede mure står grønhvide mod den blåviolette uvejrhimmels ragnarok; Frederikshavns røde tage ligger som en sortbrun, slukket aske under væden, havet er som bly. Dronninglund, Stagsted og Hammer Bakkers skove, der før stod som lysende spøgelsesmod torden-skyen, er for længst udslettede og manet ned. Den stride lyng omkring mig taler med susende røster under regnen, lynene vifter og tordenen ramler.

Pludselig lyder to stenhårde knald lige i nærheden. Jeg tror, det er lynet, der er slået ned. Men det er bare et par mænd, der er ved at sprænge stenene om en af oldtidshøjene derhenne. Ikke andet – prosit! Røgen trækker hurtigt væk og slås til marken af regnen, og tordenen bliver atter ene om at føre ordet. Men dér røg altså igen en af disse skønne „selvgroede“ sten, som i tusinder af år har smykket en fornem mands hvilested. Til pikning i en svinesti – eller hvad?

Nordøst for kirken ligger flere gravhøje ude på den åbne mark; de fleste synes endnu urørte. Der er altså nok at tage af!

Stedets lille smukke, kullede kirke er fra romansk tid, opført af mursten i munkeskifte. Hvor denne enkle, hvidkalkede kirkebygning med den lille tætte krop passer sammen med de stormhærgede bakker, vokset sammen med dem ligesom kæmpehøjene! Også den gamle, forhenværende præstegård, der nu er forpagterbolig og ligger i en lille bøgebevokset kløft omtrent 500 meter syd for kirken, er i sin stil fornem og smuk.

Et sagn hævder, at ingen kan være præst i Flade mere end femten år i træk. Grunden skal være den, at der engang har været en præstekone i gården, som var en forrygende heks og havde for skik hver nat at skabe gårdskarlen om til en hest og ride på ham til „Troms Kirke“, hvad karlen var temmelig

Vrangbak 28 Juli 1933. J.L.

misfornøjet med, da han jo også skulle passe sit arbejde om dagen. Det kunne ingen mennesker holde til i længden. For at få en ende på disse rideture var det nødvendigt at få opdaget, hvem rytteren var, hvilket ikke var muligt i nattens mørke. En mand rådede da karlen til at tage bidslet fra heksen, når hun kom for at lægge det på ham, og lægge det på hende selv. Det lykkedes ham; og i samme øjeblik, det skete, var det heksen selv, som blev forvandlet til en hest. Han sprang øjeblikkelig op på den og red hen til smeden, hvor han fik den skoet, naturligvis med skoene vendt avet om. – Og næste morgen, da præsten vågnede, lå hans kone ved siden af ham med en hestesko på hver hånd og fod. Da han opdagede, hvilke hæslige kunster hun drev, manede han hende ned på stedet. Men siden, når en præst har været der i femten år, har hun magt til at komme frem og forfølge ham. Så nu véd man det!

Hvis man fra Understed Bakker tager vejen mod nordvest over Boel, Gerum og Lindet mod Tolne, vil man bedre end på nogen anden strækning få at se, hvilke kontraster dette landskab fremviser. Fra de 71 m høje bakker synker bilen pludselig ned i en dal – så brat, at man næsten får samme fornemmelse i maven som i en hurtigt dalende elevator. Man havner på dalbunden ved den gamle *Boel Vandmølle*, en ny og besynderlig modsætning til bakkernes barske ansigter. En herlig plet, en grøn dal i læ af de vilde bakker, hvor en

vidunderlig gammel mølledam ligger, endnu med møllerhuset i behold nær det sted, hvor hjulet engang har snurret. Hele det hårde land samler sig på dette sted til et lille ømt smil mod den rejsende, som uvilkårligt standser og undres – som så ofte før i dette overraskelsernes land.

En dyb hulvej fører bort herfra, og kun få hundrede meter fra dalens yndige bund når man atter ind mellem vældige højder, lyngdækte og med oldtidshøje på deres rand. Den berømte *Gerum Langdysse* ligger nær dette sted; men den viser sig i landskabet blot som en langagtig jordvold, hvis randsten ligger så dybt i jorden, at de først ses på ganske nært hold. Af dens gravkamre er det østligste en del ødelagt, og landskabet omkring den mangler disse storslåede egnes særpræg. Denne dysse er kun et museumsstykke.

Så hvistes jeg på min vej mod nordvest på ny op over himmelhøje, åbne banker syd for *Lindet*, men går lige på hovedet i en ny fælde nær ved den lille by, hvor jeg bliver hængende hjælpeløs, spundet ind i det net af fortryllelse, som dette sted rummer. Nær en stor bondegård ligger en dyb, rolig dam, langs hvis sider der gror en mur af vældige, frodige træer, et syn, der virker næsten fuldkommen naturstridigt i disse egne. Dammens klare vand er vrimplende fuldt af fiskestimer, der glider under åkanders brede blade.⁴⁸ I det rolige glar mellem disse spejler sig dybt de drivende, sorte og hvide

Baal Mølle 26 juli 1933. B.L.

tordenskyer. Kun ét sted er spejlet søndret, dér, hvor en lille bæk, som strømmer til fra de høje lyngbakker, falder ud ved dammens bred.

Det er det sidste, yndefulde smil, landet sender mig på min vej videre op mod de mørke *Tolne Bakker*, hvor landskabet når sin klimaks i retning af strengthed og barskhed, men tillige en skønhed, som selv i disse egne er af enestående art.

På vejen dertil finder jeg nær sydøst for Tolne Stationsby en aldeles pragtfuld, højtliggende langdysse. Ingen i nabolaget kendte noget navn på den; men den er heldigvis beskyttet mod overlast i fremtiden, hvad der fremgår af fredningsmærket ved dens side. Til trods for, at dens kamre er forstyrrede, og trods sin forholdsvis ringe udstrækning er den ved randstenenes størrelse og skønhed og sin fremragende beliggenhed en af de mest monumentale langdysser, jeg har set i noget jysk landskab. Desværre skæmmes den stærkt af et usædvanlig grimt skrummel af et missionshus, som er bygget tæt op ad den.

Jeg har ofte rejst ad jernbanelinjen mellem Hjørring og Frederikshavn gennem dette landskab, og selv herfra får man et godt overblik over disse kraftigt formede bakker, især øst for Tolne, hvor de syd for banelinjen danner et lille veritabelt bjerglandskab med spidse eller kuplede højder og dybe

kløfter, hist og her med gran- eller løvskov, men man skal naturligvis ud ad veje og stier omkring de 84 meter høje *Boelhøje* for at få det fulde indtryk af stedets skønhed.

Hvor man end går, er dette højland aldrig i ro. Her på grænsen af det ældste land ud mod det senere dannede, lave land i nord løfter det sig til en sidste fanfare. Hele det vendsysselske landskabs voldsomhed og vildhed kulminerer her i disse mørke bakker, hvor man befinder sig som på en bjergfuld ø, hvis toppe løfter sig til alle sider med silhouetter op mod det uendelige hav i øst, og i nord mod den næsten lige så jævne, blånende Jerup hedeblade.

Man ville kunne være fuldkommen lykkelig på dette sted, om der ikke også her allerede var sket ubodelig skade med beplantningen. Selv om denne ikke udvides, vil om blot få år, når nåletræerne gror op, også dette ædle landskab på mange steder være totalt ødelagt, dets fornemme farver og skønne linjer være plettede og brudte af nåletræernes stadig voksende dynger. Er der da i dette land ingen hjælp mulig mod plantør-tyranniet?

Helt ude i *Vogn Bakker* er man rykket det sidste skridt ud mod de jævne flader i nord, der domineres af Jerup Hede og den fjernere Råbjerg Mile. Udsigten herfra er næppe så betagende ved sin skønhed som fra Tolne Bakker;

Fra Vogn mod Jerup Hede 29 Juli 1933. H. H.

Jerup Hede mod Tolme Bakke 25 Juli 1933. J.H.

men den er endnu mere instruktiv. Her styrter bakkerne, som hidtil har fulgt os gennem Østvendssyssel, sig pludselig i de sidste, bratte kast ned mod de store sletter.

Synet herfra over Jerup Hede virker omtrent som udsigterne over Store Vildmose, kun ikke så tungt og mørkt. Brun og blånende i farven ligger sletten dernede, lige så jævn og uendelig som den store moseflade; men bag den skimtes ude i nord de mægtige, vilde sanddynger ved Råbjerg Mile og Søndre Mile, og mod øst det dyblå, strålende Kattegat.

Randen af det yderste højland, hvorpå jeg står, går som en næsten lige afskåret, ujævnt faldende skrænt helt fra Frederikshavn i sydøst til Tværsted ude ved Skagerrak i nordvest. Alt, hvad jeg overskuer nord for denne linje, er hævet havbund fra stenalderhavet, et fattigt sandflugts- og moseland, kun hist og her med lave kær og grønne enge, der især samler sig omkring den nu udtørrede, store Gårdbo Sø.

Bag det hele yderst mod nordøst lyser dødningehvid over det levende hav Jyllands krumme spids gennem disen.

Så vildt og sønderrevet, så blidt og yndefuldt har jeg set dette vendssyselske højland. Alt for ringe plads kan jeg ofre på dets beskrivelse, på dets mængder

af detaljer; det rummer stof til en hel bog for sig. Mange skuffelser beredte også dette land mig, hvor mennesker er faret uforstandigt og unødvendigt hårdt frem mod dets skønhedsværdier. Men tungt vejer endnu synet af dets ansigt, hvor det har sin ufordærvede skønhed, strengt i sin alvor, men let til et smil.

Og nemme til smil er også vendelboerne selv. Det er vittige folk, men ikke sjældent med lidt uskånsomhed dulgt under spøgen.

Det hændte ved et vælgermøde heroppe, at en bonde, der ikke tidligere havde optrådt som taler, begærede ordet og besteg talerstolen. Da han stod deroppe og så ud over den stirrende, hundredhovede Hydra, lammedes hans tunge, og han kunne ikke frembringe et eneste ord. Han skænkede sig med rystende hånd et glas vand, som han langsomt svælgede, hvorefter han atter stod i et helt minut uden at sige noget. Han skænkede et nyt glas vand, som han også drak – og da han var færdig med det, gled han stadig tavs ned fra talerstolen og bevægede sig hen imod sin plads.

Idet han kom forbi den yderste mand på forreste række, sagde denne til ham, så højt, at alle hørte det:

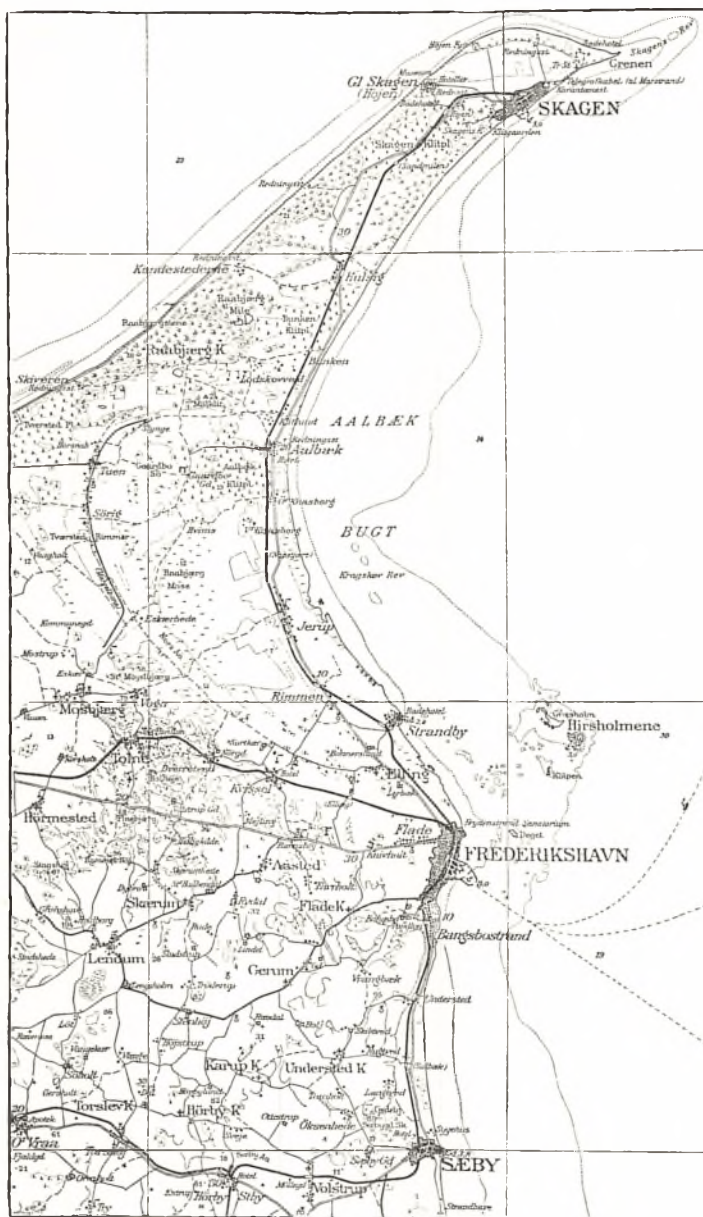
„Nå – do wa nok bløwwen tøste!“

Så snart man ad vejen fra Frederikshavn til Skagen har passeret landsbyen Rimmen, er man allerede ude på den store sandflugtsflade og nærmer sig *Jerup Hede*, der i omtrent en halv kvadratomils udstrækning breder sig mellem Jerup Å og Nors Å. Men først i nærheden af Jerup by skal man bryde af fra vejen mod vest og vandre ind over heden. Her får man ikke alene det smukkeste billede af denne, men også det sikreste indtryk af landskabets dannelse. Endnu tydeligere end fra bakkerne tegner her de to skarpt adskilte former sig mod hinanden: sletten så jævn som et hav, over hvilken det gamle højland løfter sig i sydvest som en mægtig klintekyst. En efterårsaften ved solnedgang ligger bankernes række som lave, blånende skyer fjernt bag den vide flade.

Nu findes efterhånden en mængde store og små boliger med deres haver og enkelte plantninger spredt over heden; men ikke få steder kan man endnu få et fuldgyldigt billede af, hvordan hele denne mærkelige strækning har set ud, da den henlå helt i naturtilstand med dens „rimmer“, lange rækker af skarpe sandrygge, der indeslutter slettens mange dopper, de langstrakte, lave moser, og hist og her gennemstrømmet af små åløb.

Mod nord begrænses heden af den store Ålbæk Plantage og den udtørrede Gårdbo Sø. Men norden for disse kommer man til et af disse egne – og et af vort lands – ejendommeligste steder, den vældige *Råbjerg Mile*.

Det er naturligt at benytte *Skagens by* som udgangspunkt for ekskursioner i disse nordligste egne. Den mærkelige købstad, som i løbet af en god menne-skealder har forandret fysiognomi fra et gammeldags fiskerleje til et moderne

turiststed og har fået sin mægtige fiskerihavn og en tusindtallig befolkning, har trods alt endnu enkelte steder, ofte godt gemt mellem de nye kvarterer, som bærer ikke så lidt af det gamle præg. Og mellem byens ældste beboere findes stadig folk, der har levet det strenge liv på havet fra før havnens tid,

og i hvilke den gamle surdej ikke er udryddet – prægtige mennesker, der endnu er omtrent sådan, som da deres kyster blev opdaget af det store kunstnerkuld for tresindstyve år siden, og som var i deres bedste alder, da jeg for tredive år siden første gang gæstede stedet.

Første gang jeg på denne min Jyllandsrejse kom hertil, var med bil fra Tværsted tværs over tangen og over Ålbæk. Det havde øsregnet omtrent en måned i træk, og af alle de elendige veje, jeg har befærdet under denne tre-års rejse gennem halvøen, var denne den forfærdeligste. Omtrent hele to mil fra vestkysten til Kattegat skumplede vognen som en dragkiste i storm op og ned ad alendybe huller i den fuldstændig opblødte vej, så voldsomt, at jeg ustandselig slog hovedet mod loftets jerntræmmer og et par gange var nær ved en *knock-out*. Det sidste stykke vej fra Ålbæk til Skagen var ikke stort bedre. Jeg ankom sent på dagen til mit mål i form af en pakke bankekød. Men Degn Brøndum tog imod mig og førte mig ind i sit hemmelige laboratorium; og ved hjælp af en sekshestes cocktail bragte han hurtigt eksistensfølelsen til live i mig. Han har før kureret trætte mandfolk og bragt dem både i spise- og arbejdsdygtig stand.

Allerede næste morgen kunne jeg foretage min første udflugt herfra til *Råbjerg Mile* eller Studeli Mile, vort lands største vandreklit. Vejret var klaret fuldstændig op, og kun nogle lette småskyer drev for en fin vestenluft højt over det solbeskinnede land.

Jeg fik straks et lille bud om efterårstrækket, da jeg på min vej mod syd gennem plantagen så en musvåge lette fra vejkanthen. Den var øjensynlig dødt-rætt, trak lavt hen over vejen lige foran bilen, så langsomt, at vi indhentede den og var lige ved at påkøre den. Først i allersidste øjeblik slog den af lige foran skærmen og hævdede sig i et sving op over grantoppene.

Gennem et trods solskinnets gråt og tungsindigt klitlandskab kom jeg ad en smal og dårlig vej vestpå fra hovedvejen ud mod Kandestederne. Her under disse klitters sanddynger, især i Nordklit i den nordlige del af Råbjerg sogn, graver beboerne den dag i dag martørv – eller markul, som de kalder dem – med deres gammeldags, primitive spader. Tørvene anvendes overalt til brændsel, endog på hotellets værelser, hvor jeg bor; og jeg kan garantere for, at de varmer fortrinligt.

Det er resten af *Skagens gamle skove*, som her ligger gemt i mængde dybt under sandet, og altså endnu gør deres nytte.

Det lyder jo besynderligt at tale om naturlige skove i forbindelse med Skagens Odde. Men foruden martørvene som det sikreste vidne har vi gamle beretninger, der temmelig nøje viser os tidspunktet for disse skoves tilstedeværelse. Fra året 1355 hører man af tingvidner, at kongen overlader en bonde

på stedet hele Skagens Mark til græsning for vilde stod. Og disse må uden tvivl have haft ly for stormene ude på den åbne strand mellem de to have, et naturligt læ af skov eller i det mindste af krat. Omtrent samtidig berettes der om, at de første fiskere bosætter sig herude, og at disse må betale „markfisk“ for at have lov til at tage *brændsel* på stedet. Men endnu så sent som i det 17. århundrede beretter Arennt Berntsen, at der er skov „på én mil nær Skagen“, og gamle kort viser også dette. Der er imidlertid sket det samme her som langs størstedelen af Jyllands vestkyst: Op-hugning af skov og krat har skabt sandflugten, som tog fart allerede i det 16. århundrede og efterhånden begravede agrene og de sidste skovrester. Nu er det lille egekrat ved Hesselholt den sidste og nordligste levning af de gamle skove på stedet.

Da jeg forleden på turen fra Lønstrup til Tornby passerede Liver Å, kom jeg over denne på et sted, som bærer det bramfri navn „Røwens Bro“. Og i dag kommer jeg her mellem klitterne til et punkt, som kaldes *Rumpens Mile*. Det er nogle farlig naturlige mennesker heroppe i Vendsyssel! Desværre har jeg ikke kunnet udforske, hvorfor netop denne legemsdel har måtte låne navn til de pågældende steder. – Det sidste sted med sine småsøer og damme midt i det fattige mose- og sandflugtslandskab er for resten aldeles pragtfuldt. Også ved *Hulsig* fandt jeg et ypperligt landskab med klitsøer, hvis mængde og størrelse i år er øget af de vedholdende skybrud. Helt overraskende midt i denne sandørken virker de dyrkede flader omkring det sidstnævnte sted – grønt er den sidste farve, man havde ventet på den fattige palet, guderne har brugt til dette landskab.

Når man er nået ud til den lille gammeldags by *Kandestederne*, som ligger med sine sparsomme grønne agre når den 31 m høje klit, Dødningebakken, der ligesom den nordligere Spirbakken er ypperlige udsigtspunkter, bør man vandre rundt mellem den lille fiskerbys smukke gamle huse. Man finder ingen bedre langs hele vor vestkyst, alt synes her endnu at være som for menneskealdre siden; kun hist og her er en vindmølle kravlet op på et af de gamle stråtage, men der er ingen grund til at gyse ved dette syn. Tværtimod klæder denne rytter den gamle mosgroede krikke, som om de var skabt i samme nu, og der ikke var et århundrede mellem deres tilblivelse. I læ af de lave længer finder man af og til et lille ydmygt træ, som forsigtigt lister sig til at kigge over tagrygningen for også at se, hvad der foregår „vejsterude“.

Redningsstationerne ligger tæt her langs den farlige kyst. På den kun godt tre mil lange strækning fra Grenen til vest for Råbjerg findes ikke mindre end syv sådanne – en på Grenen, en på nordstranden, ved Gammel Skagen to, ved Spirbakken, Kandestederne og Skiveren en på hvert sted. Det lave land, som kun et par enkelte steder hæver sig til anselige klitter, er lidet iøjnefaldende for den søfarende og har fra de ældste tider været et af de mest skæbnesvangre steder langs hele kysten. Masser af store strandinger har fundet sted her, og sagn i mængde om grufulde begivenheder knytter sig hertil.

Et af de mærkeligste og mørkeste af disse sagn knytter sig netop til Kandestederne. Det fortæller om en fisker herfra ved navn Niels, som engang om natten ude ved stranden fandt en hollandsk skibskaptajn, der havde bjærget sig i land på en planke, og som nu på sit hjemlands sprog, som fiskeren forstod, bad ham om at huse sig. Men Niels så, at den fremmede havde en fyldt pengekat på sig. Han slog kaptajnen ihjel, røvede pengene og bar liget på sin ryg op til en klitbakke, hvor han begravede det i sandet.

Men, siger sagnet, hver gang efter denne tid, når stormen ved nattetid rasede ind over landet fra samme kant som hin nat, da Niels myrdede den fremmede sømand, da måtte drabsmanden stå op af sin seng og begive sig ud til gerningsstedet ved stranden. Og her måtte han hver gang spille med i det samme drama. Her fandt han den ilanddrevne kaptajn, måtte hver gang på ny dræbe ham, røve hans penge og siden bære liget på sin ryg op til klitterne, hvor stedet var, og grave ham ned igen.

Man kunne altid mærke på Niels, når han havde været ude på den uhyggelige færd. Han lå syg i mange uger efter hver gang. Og straffen fulgte ham hele hans liv.

Det er vanskeligt at sætte dette grufulde sagn i forbindelse med netop denne lille hyggelige plet, den grønne ø midt i sandhavet, hvis pæne boliger med deres gulkalkede længer og stråtage ligger tæt trykket op ad hinanden og hygger sig som store, skikkelige dyr, der har søgt læ mod vejret under de høje havklitter.

I bestandig klarende vejr med strålende solskin spadserer jeg sydover mod *Råbjerg Mile*. Gennem en lav klitplantage når jeg op på dens højeste punkt, 41 meter over havfladen, hvorfra jeg overskuer dette besynderlige landskab, disse flader og vældige sandkupler, hvis blege farver lyser med et næsten fosforagtigt skær mod de fjerne, mørke heder ude i syd og blænder øjet mere end selve den klare himmel over dem. Overalt i lavningerne er milen sprængt af blinkende damme og søer, der gløder som ild under eftermiddagssolens urolige lys.⁴⁸

Kandestederne 27 Juli 1933. J.L.

Det slog mig, hvor disse sandfladers struktur minder om firnene ved Nord-øst-Grønlands kyster. Ligesom disse står milens rande dels med bratte fald, dels i bløde rundinger, der som umådelige dyner vælter ind mod søernes vandspejl. Et enkelt sted kan dette billede ligefrem minde om indlandsisens snedækte rand ned mod et fjordvand. Her står en vældig, blødt rundende vold, der hvælver sig ud mod læsiden i øst og falder næsten lodret ned mod en blank og stille klitsø, hvori den spejler sin tyve meter høje, grågule ryg, der helt ligger i skygge af solen – et eventyr i form og farve, et stof så blødt, som netop ellers kun sneen har, når den har lagt sig til hvile for stormen.⁴⁵

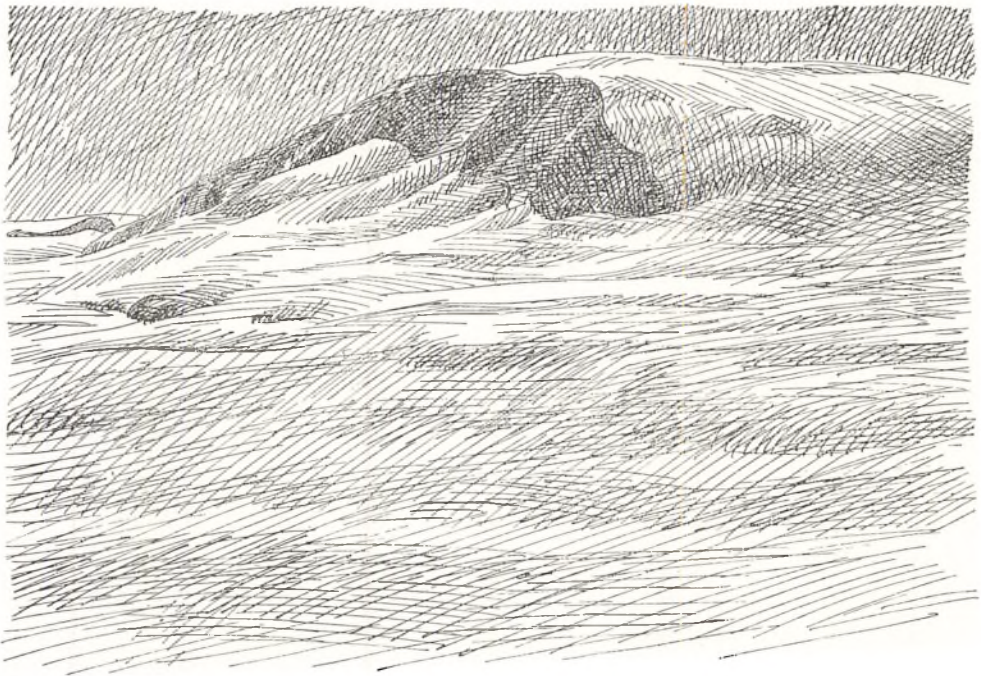
Kun marehalmens sparsomme, stride toppe bringer en smule liv i dette øde; frodig og veltilpas står den med sine lange rødder dybt begravet i den døde grund. Kun sandets sagte hvislen, marehalmens susen og fjerne, dumpe drøn af havets brænding mod kysten når øret. Her er lige så stille, lige så ensomt og verdensfjernt som i den grønlandske ørken.

Langs hele Skagens Odde er utallige miles i århundredernes løb vandret tværs over landet fra hav til hav. Råbjerg Mile og den nærmere Skagen liggende Søndre Mile er de sidste, der er tilbage.⁴⁵ Mile ved Råbjerg er det første stykke dansk natur, som blev genstand for fredning. Men desværre er denne fredning kommet for sent og er virkningsløs. Thi den beplantning, som

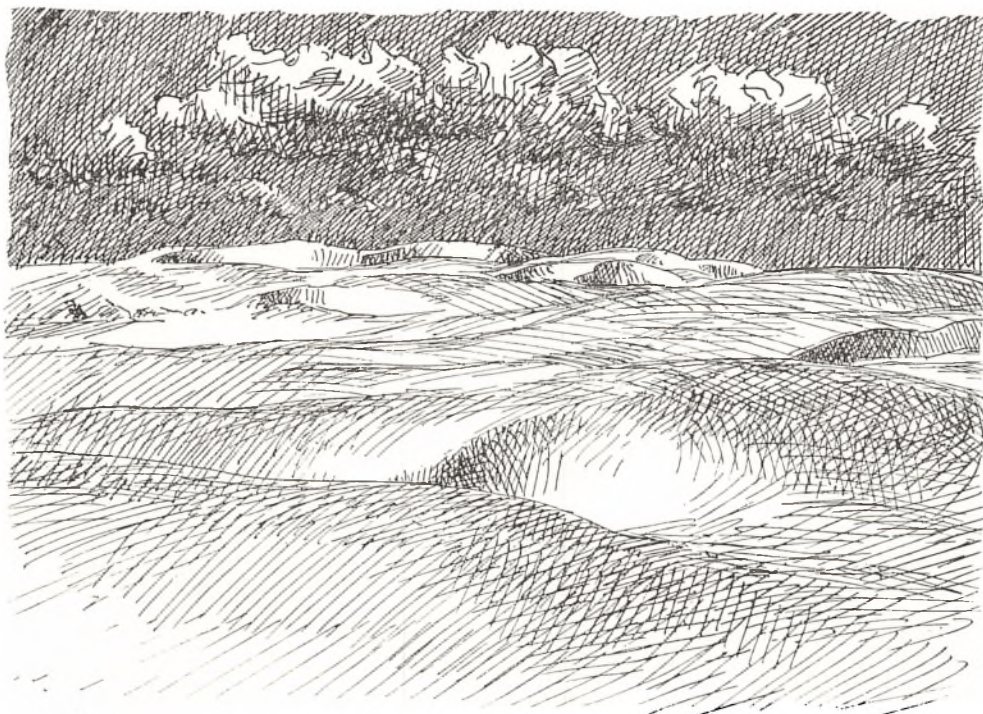
har fundet sted i milens vestlige del, har hindret den naturlige tilførsel af det nødvendige stof, mens stormen stadig fører sandet fra milen østover; og denne brug af kapitalen gør den år for år mindre, den vil ebbe ud og gå sin undergang i møde.

Omtrent ude på det sted ved østerstranden, hvor milens sand ender sin flugt i Kattegats bølger, ligger „Bunkens Strand“. Her forliste engang for længe siden et stort skib, hvis besætning befolkningen dræbte, og hvis gods den røvede. Men noget af skibets forstavn blev stående i kviksandet og ragede op over dette. Med ondt vejr, siger sagnet, kommer der en stor fugl flyvende og sætter sig på vragsstykket, men flyver atter under skrigen ud over havet i den retning, hvor skibet havde sin kurs. Det er de skibbrudnes sjæle, der i fugleskikkelse søger bort over vandet til de fjerne hjem, som de ikke levende nåede til.

Næppe noget sted får man et stærkere indtryk af sandflugtens magt og virkninger end ved Skagens gamle kirke, øst for hvilken en lille stump af landskabet endnu er sparet for granplantning, og hvor foruden hjælmen noget mager sandtidse, hybenrose, revling, lyng, klokkelyng og en mængde brogede

Raalby Mile 30 Juli 1933. O.L.

Raabjerg Mile 30 Juli 1933. Bd

blomster dækker sandet – stedmoderblomster, røllike, ager-svinemælk, kællingetand og snerre – de to sidste endnu i blomst, et par gamle jomfruer, der har fået en *indian summer*. De kan klare sig herude, alle „ukrudtsplanterne“ og alle landets naturlige buskvækster. De pryder med deres skønne farver sommeren igennem den fattige bund, mens nåletræerne synes plaget af alle de syger og soter, som er karakteristiske for klitbeplantninger. Selv her i læet på østsiden står granerne rustfarvede og pjaltede, en flok ladegårdslemmer, der er på vej til deres egen begravelse.

Medens den sydligere liggende Gårdbo Sø, der i sin tid var to mil i omkreds, allerede var udslettet af sandfygningen omkring det 18. århundredes begyndelse, nåede sandflugten først i 1775 sit højdepunkt her på stedet, da det på store bededag hændte, at en heftig storm af nordøst sendte sådanne sandmasser ind over landet, at de trængte helt ind i kirken og truede med fuldstændig at begrave denne, samtidig med at store dele af bymarkerne forsvandt for stedse. I de følgende år måtte man grave sig igennem, når man ville til gudstjeneste i kirken. Allerede i 1795 nødtes man til at nedrive det brøstfældige skib, mens det halvt begravede tårn endnu står og viser stedet, hvor den anselige Sankt Laurentii Kirke med sin hellige kilde har ligget, i sin tid Vendsyssels længste kirke.

Hvorledes det er gået *Skagens by* og dens beboere i de århundreder, hvor sandflugten huserede værst og ustandseligt flyttede klitterne over byen fra kyst til kyst, kan der ikke her gøres rede for. Men det folk, som er kommet gennem denne elementernes skærsild, har vi lært at kende godt, takket være de kunstnere, som slog sig ned i denne udmark og rejste dem mindesmærker, som få andre folk inden for vort lands grænser har fået magen til.

Da jeg første gang som ganske ung mand gæstede Skagen, var den endnu helt og holdent fiskernes og malernes by. Siden har den hurtigt forvandlet sig; men for den, som kendte den i dens gamle skikkelse, er der endnu mange ting at finde, som er fuldgældige minder om, hvad den engang var. Dette gælder ikke mindst om dens ældste beboere.

Det er en vidunderlig stille morgen lige ved solopgang en af de sidste septemberdage, da jeg vandrer omkring i byens ældste del nær Brøndums Hotel. De gamle boliger, af hvilke enkelte endnu ligger i den skikkelse, som da de husede nogle af vort lands største kunstnere, er omgivet af strålende småhaver. Efterårets brogede løv lukker sig over de gamle, sandede veje med deres frønnede, hvide eller sorttjærede plankeværker – gyldne, orange, røde og grønne farver, hvor frugterne hænger som tusinder af små tændte lamper, der endnu brænder efter en natlig fest. Gennem den lette morgendis varmer solen allerede skønt og godt og laver perlende dugdråber af nattens rim, kun i skyggerne ligger den endnu blå og kold. I den årle morgenstund ser jeg ikke et menneske, kun de galende haner er oppe, og stærene, som fløjter deres afskedsviser fra frugtræernes brandgule kroner.⁴⁶

Således virker denne fattige, gamle klitby på dette sted i dag, som da jeg så den første gang. De ensomme folk, som har bidt sig fast i sandet her på landets yderste odde mod nord, har skabt en lille haveby, hvor klitternes toppe endnu løfter sig mellem de lave huse og bølger op og ned helt inde mellem frugtræer og blomsterbede. Trangen til skønhed, til at se en modsætning til alt det døde land og det barske hav omkring dem, fik de fattige folk til at gøre deres hjem til en lille bitte Edens Have, som de værnede mod havgus, saltvandsrøg og sandflugt.

Og her levede dette mærkelige, stærke kunstnerkuld, som opdagede denne plet og dens befolkning, disse malere, hvis mægtige arbejde synes at have været en eneste lang festdag. Nu er det andre, ikke mindre betydelige folk, som er førere i dansk malerkunst. Men hvilken magt var der ikke i denne falanks, i denne sære og fejende periode i vor kunst, ikke alene ved dens skildringer af et liv, som nu er forsvundet. Hvilke *malere* var der ikke blandt disse folk! ⁴⁶

Der berettes i Suhms Danmarkshistorie, at „en fordums Konge paa Jagten gæstede hos en Bonde ved Navn Thorkel Skarpæ, der da boede i Vogn, og paa hans Bøn overdrog samme Thorkel hele den Skagen tilliggende Mark til Græsning for hans vilde Stod. Hyrden for de vilde Heste ved Navn Throndr fandt først paa at fiske ved Skagen og byggede det første Hus paa Skagens Mark paa samme Thorkels Vegne. Og siden efterhaanden have mange flere bygget dér paa forskrevne Thorkels Vegne“.

Det har ikke været de dårligste folk, som er rykket ud og har slået sig ned her på landets yderste odde i havet! Allerede i 1413 var byen vokset så stærkt, at den fik købstadsrettigheder, og den fik sin egen borgmester og råd, som den har haft siden da. Endnu når man ser på de efterkommere, som disse gamle fiskere og handelsmænd har efterladt sig heroppe, de ægte skagboer, da forstå man, at det har været en slægt med krummer i, der har kunnet holde denne yderste, udsatte fæstning i hundreder af år.

Strandingerne har i ældre tid betydet mere for skagboerne end for nogen anden befolkning langs vore kyster. Man lå selvfølgelig bestandig på lur efter bytte, selv om det måske næppe er sandt, at man ligefrem lokkede skibene herind ved at løbe langs stranden med en lygte om nætterne. Men en historie, som berettes, er karakteristisk. Engang da præsten en helligdag stod på prædikestolen i Skagens Kirke og var midt i gudstjenesten, kom en bjærger farende, stak hovedet ind ad kirkedøren og råbte: „Vil I herut, *der står syv!*“ Ved denne efterretning tømtes kirken øjeblikkelig, og alle mand løb til stranden, hvor syv skibe var ved at strande.

En uhyggelig række beretninger om ulykker på havet findes herude fra. Og om skatte, som er sunkne eller bjærgede på ulovlig vis, haves utallige sagn. Om beboerne af Gajhede og Storekarre i Skagens landsogn fortælles det, at der var et ustandseligt spøgeri i storstuerne, når det var ondt vejrlig, og at der brændte lys over gemte skatte på disse steder. Der var en frygtelig slæben og tumlen ved nattetide som af folk med store, våde havstøvler på, og disse gengangere åbnede og gennemrodede alle stuernes kister og slog lågene i med stort skrald, inden de forsvandt. Dette kom af, at mændene de pågældende steder engang for et halvt hundrede år siden under en pålandsstorm på Skagens sønderstrand havde fundet et par svære kister med kostbare sager i, både guld og sølv, og at de havde kørt det hele hjem og delt byttet imellem sig. For ikke længe siden var folkene i Storekarre endnu så bange for spøgeriet, at selv de voksne karlfolk kun vovede sig ud to og to sammen i mørke aftener.

Men alt sligt er kun den ene side af sagen. En anden er de beretninger, man kan finde i det danske redningsvæsens historie.* Der findes lige op til vor

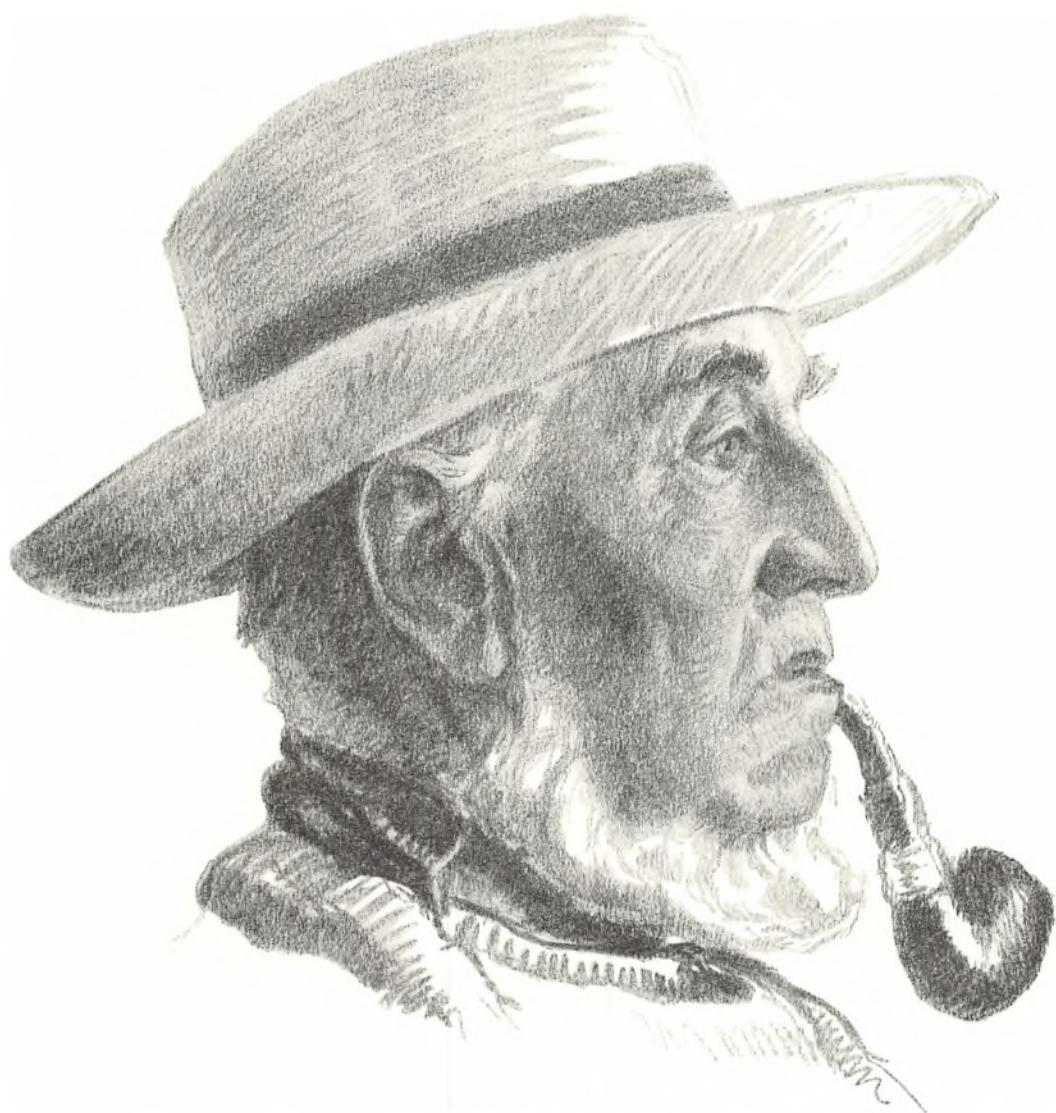
* Se f. eks. Eisenreichs bog om Det danske Redningsvæsen.

tid eksempler på en selvopofrelse og et heltemod, som næppe har noget side-stykke andre steder langs vore kyster. Trods fyrene er der her lige til de senere år strandet skib efter skib, og mange menneskeliv er gået tabt i havet. Men det er ikke alene de nødstedte søfolk, som i mængde har fundet deres død ved denne strand, også blandt de brave redningsmænd har havet ofte krævet sine ofre. Ved vejen gennem Skagens Østerby står et monument over otte fiskere, som tredje juledag 1862 druknede under forsøg på at bjærge folkene fra den franske brig *Daphne*. Da redningsbåden med de otte kængrede, bjærgede *Lars Kruse* under den største livsfare besætningen med sin egen båd. Kirkegården bærer en mindesten over denne den berømmeligste blandt vort lands redningsmænd, som efter at have frelst hundreder af mennesker selv fandt sin død ud for Skagens nordstrand i 1894, da han forsøgte at lande i en stærk snestorm.

På en bænk i klitterne nær byen sidder hver dag i godt vejr en gammel mand og nyder solskinnet og udsigten over havet med alle de fartøjer, der iler til og fra den store havn. Med den blå sweater og fine stråhat kan man på lidt afstand tage ham for en gammel håndværksmester; men kommer man på nært hold, da vil trods mandens soignerede ydre det stærke, solbrunede ansigt med den hvide skægkrave og ørenringene, men især det hvasse blik, hvormed han følger skibene derude, straks røbe fiskeren. Det er den firsårige *Jens Kruse*, *Lars Kruses* søn, som bor et lille stykke herfra i det hus, som hans fader ejede før ham, og hvori han er født.

Jeg slår mig ned på bænken hos ham, og vi sidder og snakker et par timers tid om dit og dat. Solen skinner over det hvide sand og den grønne hjælme i klitterne, over de nye huses røde tegltage, der lyser om kap med de broget malede badehuse på stranden og det dybblå hav. Den gamles pragtfulde ansigt stråler som gammel mahogni. En gang imellem lyser det op i et indtagende smil; han samtaler frit og utvungent, vant til omgang med alle mulige mennesker fra kunstnere til badesæsonens forskellige gæster. Nu har han ikke stort andet at tage sig til end at følge begivenhederne på søen her fra sin bænk og snakke hav med sine standsfæller og drøfte, hvad der sker derude, hvor han hele sit liv har haft sin tumleplads, hvor han har tjent brødet, og som han kender i godt og ondt. Da jeg siger, at det er et dejligt sted, han har valgt til stude, ser han hurtigt om på mig, og et smil farer hen over hans smukke, alvorlige ansigt, mens han med en næsten religiøs begejstring svarer: „Dejligt – ja, det har De ret i! Det er netop det, det er.“

En fisker på et halvt hundrede år kommer gående nede fra stranden, slæbende på nogle grejer, og slår sig ned på bænken ved min anden side. Og mellem de to udvikler der sig nu tværs over mig en samtale, der føres, som

A. Fr 1932.

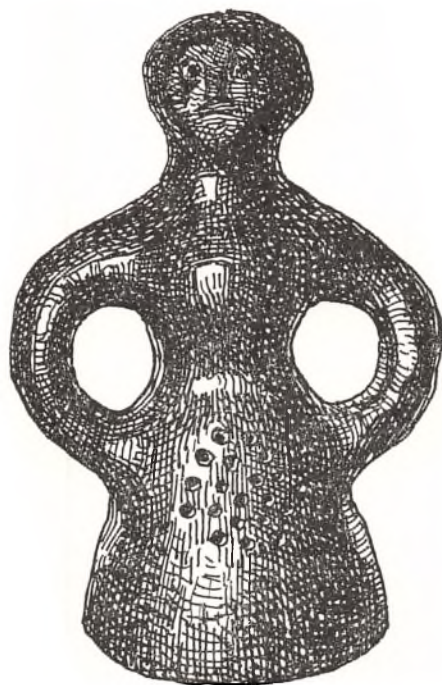
**FISKER JENS KRUSE
SKAGEN**

om jeg slet ikke var til stede. Mest gælder den bådene derude, som i massevis glider til og fra den nære havn; de bliver alle identificerede, deres hjemstavn, størrelse og fiskeplads bestemt med kenderens sikre blik. Jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at den følelse, hvormed jeg følger denne samtale, ja blot føler deres nærværelse, er den dybeste andagt. At de så naturligt kan snakke sammen i lang tid lige tværs igennem mig, gør mig på et øjeblik til deres kammerat. De har takt nok til at kunne gøre det.

Jeg har sjældent truffet et mere ærefrygtindgydende mandfolk end denne gamle søn af Lars Kruse, som tog faderens bestilling i arv, ligesom han i mangfoldige år levede Skagensfiskerens liv og i 47 år stod ved stedets redningsvæsen, i 30 af disse som dets formand. Jeg kan ikke sige med sikkerhed, hvad det er, der uvilkårligt placerer denne mand og flere andre af de gamle Skagensfiskere i et højere plan end deres sydligere boende standsfæller; men på mig virker de både friere og fornemmere, der er ligesom mere *race* i dem.

Vor samtale falder på livet heroppe, og hvor forskelligt det har formet sig for fiskerne i gamle dage og nu, efter at den store havn er blevet bygget. Selv husker jeg fra mine tidligste besøg på stedet, når folkene helt hen i november måned kunne komme ind til stranden ved daggry efter nattens arbejde på havet og slæbe deres store både op i sandet. Når man gav dem hånden til „godmorgen“, fik man fat om en stenhård klump, der stak ud af mændenes ærme, kold som en frossen rødspætte at ta' i. – Og herfra ilede de sporenstregs hen i Brøndums butik for at få sig en iskold morgenbajer til at stramme sig op med!

Efter havnens anlæg har alt forandret sig; Skagen er blevet en storby, hvor en mængde fiskere både fra øst- og vestkysten er strømmet til og har bosat sig, og hvor om vinteren især hundredvis af svenske både holder til i havnen, så det efterhånden er vanskeligt for den fremmede at kende skagboerne fra de tilflyttede folk, som nu er i stort flertal. Også den store badesæson og de mange fine villaer har sat deres præg på stedet, ændret den gamle fiskerbys udseende og dens beboeres kår. Men de ægte gamle Skagensfiskere står endnu

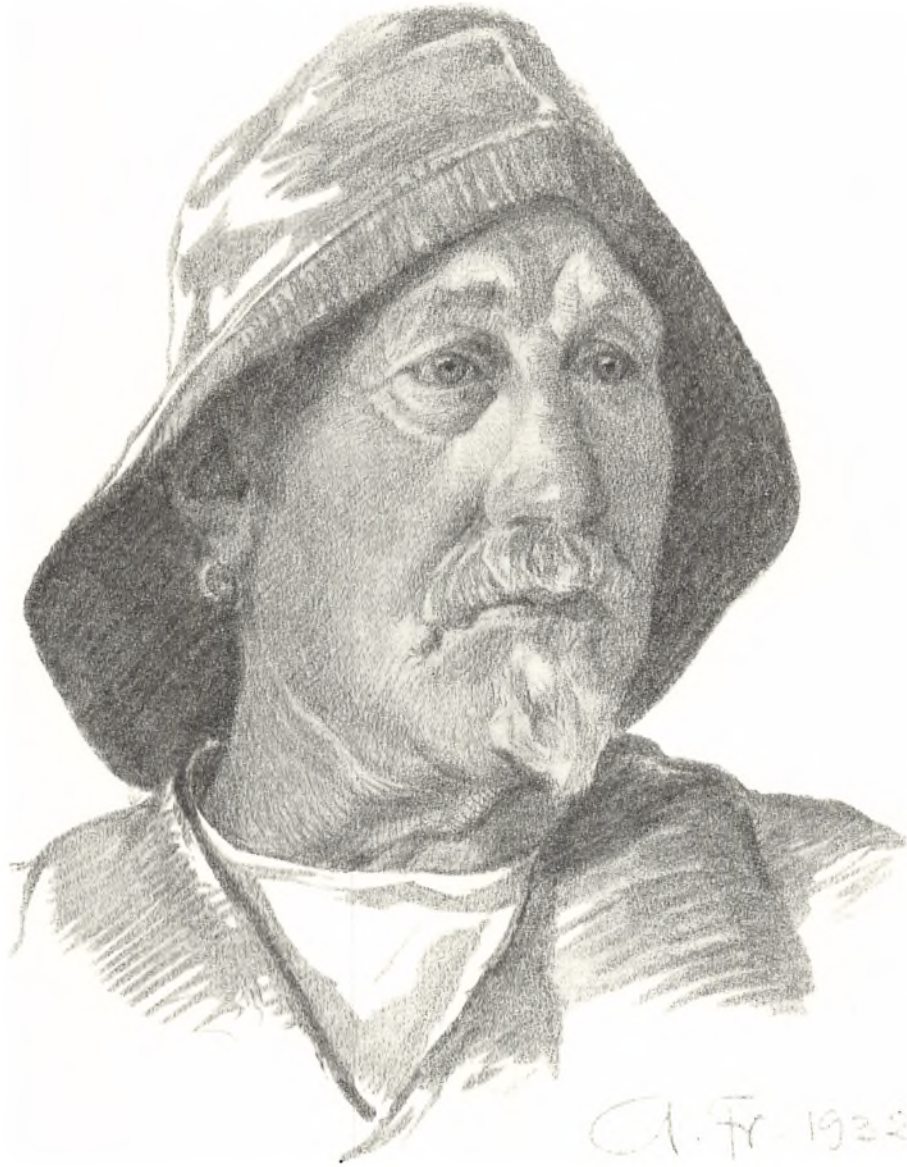

en lille tid som kernen i den faste stok, der præger byens ældste del. Men inden længe vil også de forsvinde, og det gamle Skagen er kun et minde.

Også om strandinger taler mine to sidemænd på bænken, da jeg siden bliver inddraget i konversationen efter at have røbet noget kendskab til fartøjer og afsløret mig som forhenværende letmatros i Ishavsflåden under „Danmark-ekspeditionen“. Den betydeligste af disse strandinger i den senere tid var, da under krigen den store damper, som tyske krigsskibe havde opbragt og befolket med passagerer og søfolk fra en mængde torpederede skibe, strandede på nordsiden af odden. Svitser bragte den flot i løbet af tre døgn, assisteret af alle folk fra bjærgningslagene her og i Gammel Skagen, 180 mand i alt, som hver fik 1.000 kr. i bjærgeløn – en ordentlig skilling til de mange hjem! Men det havde også været en brandstorm lige ind på stranden i alle de tre døgn, det varede at bringe de mange mennesker i land. Den første dag reddedes alle kvinder og børn, den næste alle mandlige fanger og den sidste hele den tyske marine-besætning, som blev afvæbnet, da den kom i land.

Ja, hvad hører jeg ikke om strandinger på min vandring fra hjem til hjem mellem disse gamle skagbofiskere! Anders Kruse Nielsen, søn af Lars Kruses søster, og fætter til den gamle Jens, har adskilligt at berette om sligt. Også han, som nu er 70 år, har i mange år stået ved stedets redningsvæsen. Han fortæller mig bl. a. om en bedrift, han var med til som ganske ung, da en stor engelsk damper strandede på nordkysten. Fire af de faste folk ved redningsbåden var borte på fiskeri, og blandt de frivillige, som meldte sig for at tage deres plads i båden, var han selv. Båden søgte *seks* gange forgæves at ankre for et dræg i læ af damperen, men kom hver gang for nær til et gammelt vrak af en anden damper, som et par år i forvejen var strandet på samme sted, hvor den sad begravet under vandet, og som den nye var drevet ind i. Folkene i båden mærkede, at „det klang af jern“, når de hev dræget ud, og måtte give slip igen af frygt for, at båden skulle blive hugget i stykker. For hver gang måtte de fuldstændig udmattede lade sig drive længere bort i mørket til læ for damperen for at puste ud. De var næsten ved at opgive det, da de pludselig hørte de engelske søfolk begynde at skribe. Fiskerne svarede uvilkårligt med et dansk rungende hurra! I næste øjeblik gik de på igen, og denne gang lykkedes det at finde en god ankerbund.

Seks mand af besætningen var druknede, skyllet ned og gået væk sammen med skibsbådene, som de havde forsøgt at sætte ud. De resterende femten mand bjærgedes af Skagensbåden og af et bjærgelag fra Gammel Skagen. Det var Anders Kruses første redningsdåd, han var dengang en ung mand på 18 år! Men siden har han været med til 48 redningsforetagender og bjærgningen af 363 mennesker med redningsbåden foruden omtrent 40 med privat båd.

ANDERS KRUSE NIELSEN
SKAGEN

**KRISTOFFER KRISTOFFERSEN
SKAGEN**

Der går en stor, tung mand og slæber sig besværligt omkring ad de små, sandede veje mellem husene i Østerby, duvende under sin egen vældige vægt på de dårlige ben. Engang var denne kæmpe en af de første folk ved bjærgelaget, en knag i en båd, med kræfter som en bjørn og kendt for sit mod. Det er Kristoffer Kristoffersen, som har været ved redningsvæsnet i 37 år, men som trods sine kræfter og sin pågâenhed ikke har spundet mere guld ved sin virksomhed end sine standsfæller. Han er søn af den kvinde, der var Anna Anchers model til det smukke billede af den gamle „Kone, der læser i Bibelen“. Hele sin barndom levede han i elendige, fattige kår og måtte sammen med moderen gå rundt og tigge, til han var fjorten år gammel. Så kom han i tjeneste, til han var tyve, blev soldat og gav sig først efter dette til at dyrke havet som fisker. Nu er han 80 år gammel og lever af en lille alderdomsunderstøttelse – han og konen har tilsammen 72 kr. om måneden foruden 30 kr. hvert fjerdingår; de sidste en pension som medlem af bjærgelaget. Denne sum får man, når man i omtrent fyrretyve år gang på gang har vovet livet for at redde sine medmennesker, har trodset storm og sø og snefog langs den farlige kyst og øvet den ene bedrift efter den anden sammen med sine kammerater, hvem den samme lod venter, når de bliver slået ud og ikke kan bjærge føden længere! Den gamle fisker er syg af åreforkalkning, og udgifterne til den dyre medicin tager stærkt på de sparsomme månedspenge.

Et fotografi, som jeg fandt af ham deroppe, viser, hvordan denne kæmpe har set ud i sine bedste år.⁵¹

De klager næsten aldrig, disse gamle. Oftest har de et forbavsende humør, en sindsligevægt og en tilfredshed med skæbnen, som kan give *den* noget at tænke på, der har den lykke at lære dem blot en lille smule at kende.

Ude ved Fyrbakken, hvor det skønne, gamle fyr står lysende med sine kalkede mure over klit og hav, bor den gamle Sørine Møller i et lille hus med en næsten lige så lille have foran, en henrivende morlille, så yndig og sød at tale med, så mild i sin dom over alt og alle, skønt livet har formet sig tristere for hende end for de fleste af hendes medsøstre heroppe. Som ganske ung blev hun gift med en langt ældre mand, der på grund af sygdom aldrig har været i stand til at yde ordentligt arbejde, og som nu er stokdøv og ganske ude af stand til at klare sig selv. Men Sørine stred tappert alene. – Dog var hun ikke ensom; hun måtte have endnu mere at stride for, og derfor har hun haft det ene plejebarn efter det andet, som hun har opdraget og ernæret, som om de var hendes egne. Selv fik hun ingen. De er nu på én nær alle sammen voksne og i tjeneste; den sidste er en lille fjortenårs pige, datter af Sørines afdøde søster, en lille nydelig, intelligent pige, som er blevet sat gratis ind i mellem-skolen og skal læse videre nogle år endnu.

For nogle år siden har Sørine måttet skille sig af med sin eneste ko, hun havde ikke råd til at beholde den længere. Men det går jo rundt for hende endda. Hun fortæller om det nøjsomme liv i det lille nydelige hjem, og om, hvordan hun kan klare udgifterne. Kartoffler har hun jo da i haven; og når hun så bare bjærger sig lidt fisk, er kravene til et godt måltid tilfredsstillende. Undertiden får hun fiskene gratis af de mere velstillede naboer; men det hender jo også, at hun må købe f. eks. et bundt småmakreller, sådan no'en, som andre ikke er alt for glubske efter. Seks stykker kan hun få for 25 øre af en mand, som opkøber de alt for små fisk ved havnen. Femogtyve øre for et måltid til tre mennesker!

Men Sørine bare smiler, når hun fortæller mig dette. For livet i gamle dage var jo endnu nøjsommere og tarveligere heroppe, siger hun, og det er godt at have tanken om dette i baghånden. Navnlig havde børnene det dengang slemt; med deres altid glubende appetit følte de fattigdommen stærkere end de voksne. Når hun en sjælden gang som lille pige fandt på at spørge, om hun da ikke kunne få bare et *lille* stykke kød på brødet, hvor der for øvrigt sjældent var hverken smør eller fedt, så svarede moderen: „Put mel'maden ind i di mund og luk den, så er der kjød på beggi si'er!“

Ingen bitterhed i hendes ord, ikke den ringeste beklagelse – blot et lille undskyldende smil, en stille latter. Trods sine 56 år er Sørine smuk, rød og hvid som en rose og med en hud så glat og fin som en ung piges. Hun er med sit blide sind og sit henrivende smil et af de yndigste mennesker, jeg har mødt.

Længst ude i Østerby ligger et lille fiskerhus, ved hvis sydside klitten rejser sig som en brodsø mellem husets vægge og den nære strand. Klitten er både høj og bred, og den lille bolig ser ganske uanselig ud ved siden af den. Mellem husets tag og klittoppen med dens marehalm og hjælme, der svinger hid og did i vinden, er der nede i læet gemt en lille have på størrelse med et jævnt stort dagligstuegulv, hvor der er dyrket kartofler. Men i noget, der ligner to store sandkasser, findes lige op ad husvæggen en lille blomsterhave, der lyser op med gule og røde farver mellem alt det grå. Blot hundrede alen på den anden side af klitten går havet med lange dønninger ind mod sønderstranden.

En mængde nye fiskerhuse og villaer er begyndt at skyde op i husets nærhed. Den lille gulkalkede bolig med sin fine gesims ligger her med sin eneste beboer som et minde om en tid, der vil forsvinde med ham og hans slægtled. Husets 75-årige ejer, Christian Hansen, har naturligvis været fisker ligesom alle de andre gamle skagboer; han har ikke stået ved redningsvæsnet, men har været med til at bjærge adskillige nødstedte søfolk i „privat båd“, som det hedder heroppe. Og så har han med årene fået tid til at blive digter – Skagens eneste! Man mærker det på hans fremstillingsevne, når han fortæller om de

SØRINE MØLLER
SKAGEN

strandinger, han har været med til; der er dramatisk nerve i ham. Han ligner heller ikke de andre heroppe, han ligner overhovedet ikke nogen fisker mere. Det forhen ganske rovfugleagtige ansigt er kommet til at se ud som hovedet på en gammel, klog høne, alvorligt, overvejende og forsigtigt. Men midt imellem de smukt farvede skildringer af hans mange oplevelser på havet, der alle vidner om, at også *han* i høj grad har været med og taget sin tørn, kan han pludselig standse for at synge en af sine egne sange. Og det er netop det – man skal høre ham *synge!*

Det er ikke den store kunst, man er vidne til; men dens udøver er grebet af selvoplevelserne, og hans grebthed smitter mig, som jeg sidder her og – ja, og *ser* på ham. For det er ikke ringere at se ham end at høre ham. Han *har været med* i det hele, han *dér!* Versenes jævne, enfoldige ord og melodiens tunge rytme sammen med billedet af denne gamle folkevisedigter *dér* foran mig bliver en oplevelse, som jeg ikke vil glemme.

Jeg gengiver en af viserne, som han skrev af til mig, omtrent med hans egen ortografi. Han sang den for mig:

Fra Skagen langs den jyske Kyst
saamangen tar en Dyst.
I stormfuld Nat langs Kliter bradt
skaar op den høje Sø.
Naar Fiskermand tar ud ved Nat
og skuer over Sø,
han gerne rækker Broderhaan
til den der er i Nød.

Ja Redningsmand er Fiskermand
saalangt de rekke kan.
Di kives ej om Ærestand
kun bjerge Folk iland.
Det er jert Maal, det er jer Stand
at rede, hvor de kan.
Vi beder Herre frels iland
de Mænd paa Himlens Strand.

Naar Fiskerkoner staar i Kød
og skuer over Sø,
og venter Mand og Søn iland
der tjene skal jer Brød,
da mangel Barnehaand ved Skørt
fik Moderhjærtet rørt.
Hver Bøn til Gud gik Himmelbud
der har Gus Hjerte rørt.

O kom, gaad med til Himlens Land
paa gyldne, lyse Strand.
Der rinder Livets-Flodens Vand,
o skjøne Kanans Land.
Der bruser Bølgen aldrig mer
naar vi Gus Ansigt ser.
Da skal vi skue Jesus kjær
bland Himlens Englehær.

Den lidt rystende, men fuldstændig rene oldingestemme, lidt træt og lidt brudt, hviskende næsten som vinden i klitternes græs, stiger i det smukke tredje vers til et forte. Jeg synes, jeg ser loftet løfte sig og væggene blive fjernere, jeg ser havet rejse sig og hører blæstens bulder omkring mig – kvinderne og børnene på den rygende strand og alt. Men i sidste vers synker røsten atter til en blid nynnen. Den gamle, som har set og været med til det alt sammen, er træt og ønsker sig hjem, hvor der er fred og ro.

Men under alle de skiftende stemninger har den gamle sanger, hvorfra alt vejret kommer, siddet tilsyneladende fuldkommen uberørt af sangens indhold, med halvt lukkede øjne og bestandig det samme apatiske udtryk i sit mærkelige ansigt. Han virker som et medium for noget, der er stærkere end han selv. Jeg vil altid huske ham.⁵¹

Så går jeg da en silde septemberdag min sidste vandring ud ad *Skagens Gren*. Nogle tavse engpibere letter hist og her foran mig på min vej, og store mængder af stenpikkere sidder rundt om i klitterne og skænder på mig. Lige siden august måned har denne lille fugl næsten bestandig vist sig, hvor jeg færdedes, og altid har den hilst mig uvelkommen, har slået med halen og sagt „skvæt“, når jeg kom den nær. Jeg er blevet så vant til denne helt hyggelige form for ugæstfrihed, at jeg savner den, når jeg ikke møder den. Og den følger mig trofast til landets yderste spids.

Jeg mindes en tidlig majdag for 16–17 år siden, da jeg lå i en lun klitgryde herude og soledede mig, at jeg pludselig så nogle store, brune fugle, som kom svævende lavt i langsom glideflugt, kredsede lidt over mig og forsvandt bag klitranden. Det var musvåger, som kom på trækket sydfra. Jeg krøb op fra stedet og så dem nu sidde rundt om i klitterne – hvor jeg end viste mig, fandt jeg dem, på telefonråde, på hegnspæle, pigtrådshegn, ja i det bare sand langs vejsiden. Mindst fyrretyve talte jeg – trætte fugle, som hvilede sig her på Jyllands yderste spids før det sidste stræk over havet mod nord.

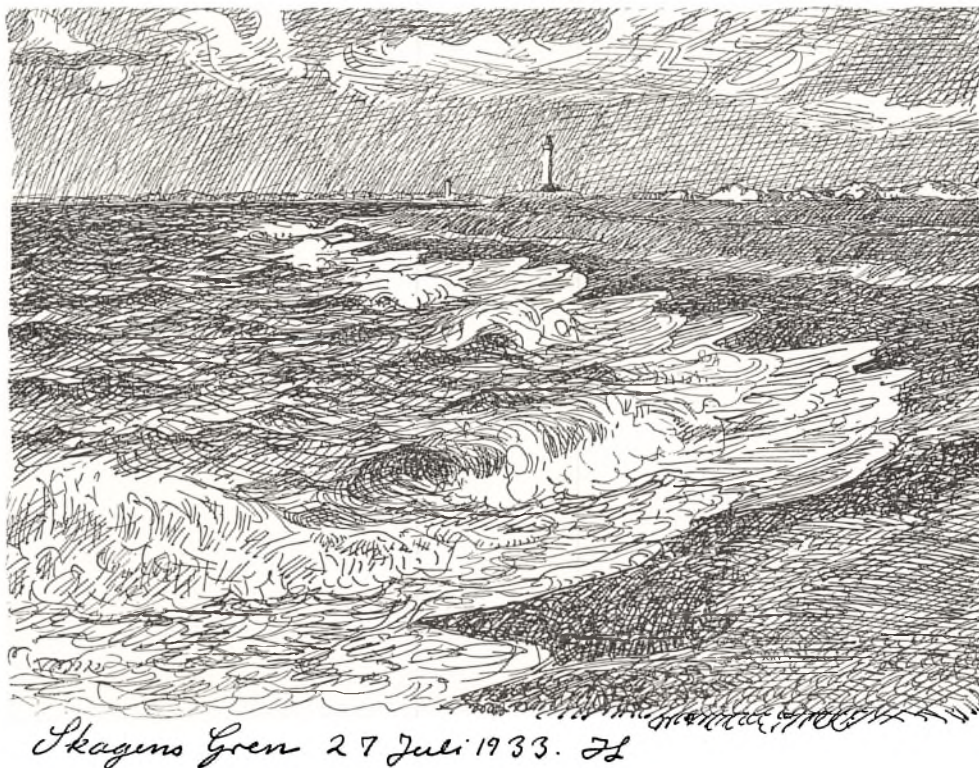
Dagen efter så jeg på samme sted utallige tårnfalke, hvis veje mod nord også her mødtes på den smalle odde, hvor de holdt rast en lille stund, før de drog videre. Et mærkeligt og uforglemmeligt syn!

Men i dag er det bare småfolk, som kommer her på trækket fra nord mod syd, også dødsens trætte efter den lange flugt over Skagerrak.

Et par skalleslugere letter fra nordstranden og trækker tværs over Grenen. En ryleflok letter gang på gang foran mig på min vej ud mod revet, svinger hver gang som en lille mørk sky langs stranden, drejer pludselig i flugten de lyse maver og vingernes undersider imod mig i et lynende glimt som skinnende blade af sølvpopler, der vendes af en blæst op mod det mørke, grøngrå hav. Da jeg når det alleryderste, smalle rev, står hele flokken stille på rallen og venter på mig, til jeg er den på 10–12 meters hold. Så letter den for alvor, svinger med et brus hen over mit hoved og trækker sydpå over vandet i en lige linje.

Så kommer en lille flok fjordterner stormende. Men til allersidst, da alle de andre er borte, hører jeg gennem brændingens susen en lille enlig præstekraves fløjten.

Lavt ude over havet i nord står en vældig, sort sky, hvorfra tordenen en gang imellem drøner hult og længe, rullende brag som akkompagnement til dønningen ved min fod. Et efterårstordenvejr! Bygen har haglstriber i sit slæb, grå som oldingeskæg. Men fra sydvest falder den lave sols stråler skråt ind

Skagens Gren 27 Juli 1933. H

under skyen og laver en pragtfuld, højtrundet regnbue. Nogle fiskerkvaser ligger stille ude på havet med de solbelyste, skinnende skrog og sejl så røde som ild op mod den blåsorte sky. Koldt og dumpt kommer knaldene af tordenen ude fra havet bag skibene. Vorherre skyder på dem med løst krudt, det himmelske artilleri holder efterårsmanøvrer ude over Skagerrak.

Men helt ude bag oddens yderste spids, hvor den halvcirkelformede strandvold forsvinder som en lav grund i havet, mødes Kattegats og Nordsøens vande i en skummende kamplinje. Søerne brydes fra begge sider over det lange, undersøiske rev, rejser sig med vælde som stejle hingste med flyvende manker og synker sammen med vrinsken og snøften.

En hvidmalet finneskonnert står for fulde sejl vesterud om revet. Som et havspøgelse rejser den sig mod skyen i det mystiske lys under regnbuen. Langt østerude skimtes fyrskibet gennem skyens hagltykning som et vrage af Den flyvende Hollænder. En kvase kommer dinglende som en fuld mand nordfra på sin vej mod Skagens havn med hundreder af stormmåger efter sig som en flok gadedrenge i sit kølvand.

Vender jeg blikket mod syd, da er det, som om jeg står på en øde ø langt ude i Nordsøen. Landet ses langs begge bredder ikke længere end til, hvor det store fyr dernede løfter sin stamme over de lave klitter. Til begge sider ligger havet, i vest blændende som sølv, i syd med dønningen jagende højt op over den jævne forstrand. Under solen hviler lave, grå skyer som tykke dampe mellem himmel og hav. Sørøg driver som tåger ind over landet, brænding og klitter forsvinder i det fjerne som gennem røg fra en hedebrand.

Det er landets sidste gestus mod havet – det store orkestrets finale.

Men selv herude bærer den elendige grund et mangfoldigt liv – fattigt, men det *er* her! Længe efter at hjælmen har opgivet alt håb, løber den lille cocleare og bider sig fast i den magre bund, fed og god og livsalig grøn står den med sine små hjerteformede blade helt ude, hvor rallen danner den yderste vold mod brændingen.

Jeg går hjem langs stranden. Det mørkner så småt, solen er gået ned bag tykke, røde skyer, og natten drager fra øst ind over Jylland.

Flokke af store havmåger kommer trækkende vestfra langs kysten med langsomme vingslag, tunge, som var det hejrer i flugten. Sort og skarpt tegner de store fugle sig mod aftenhimmels mørkeblå tæppe.

Jo mere jeg fjerner mig fra revet, jo flere planter pipper der op af sandet omkring mig. De har haft *deres* dag på den store arena, hvor alle utysker har været sluppet løs imod dem, og hvor efteråret endelig har ramt dem. Ind ad den ene lille port er de kommet, og nu skal de ud ad den anden, dødsramte, hver med sine sår. Visne fåreleger, vissen pors – alt visner nu.

Selv rødbynken står sort som blod mod sandet på de mest åbne, bare flader. Høsten har ramt den med sin skarpe le; men den står stiv og rank i sin blodige skjorte, den døde stående, i fuld rustning. Og fyldt med frø er den – den vil genopstå som alle de andre, når foråret på ny drager over landet.

Og sandtornen, ydmyg og krybende, står endnu med små, røde bær, som den vil tabe og så, når dens tid er inde. Der er sørget for, at slægten ikke dør.

Er det af de små urter, folkene har lært at klæde den nøgne kyst – lært, at selv herude ved det yderste hav kan man få en tryk og god aften, når man blot har nogle små, spirende frø efter sig i den magre grund?

Og at der ingen udslettelse er, selv i det bare flyvesand.

Achton Friis

Fotografier til
Vestjylland og Nordjylland

Et brøktal i bogens tekst – f. eks. 7 – betyder,
at et tilhørende fotografi findes på tavle 7. Endvidere er der
sidehenvisning ved hvert fotografi.

Schackenborgs inspektørbolig set fra gårdspladsen. (9)

En tolænget marskgård i Rudbøl. (16)

TAVLE 2

Fra Slotsgade i Møgeltønder. (9)

Hus i Slotsgade i Møgeltønder. (9)

Den gamle frisergård i marsken nær den tyske grænse. (17)

Cornelius Petersens gård i Vester Anflod i Tønder Marsk, set fra nordøst. (19)

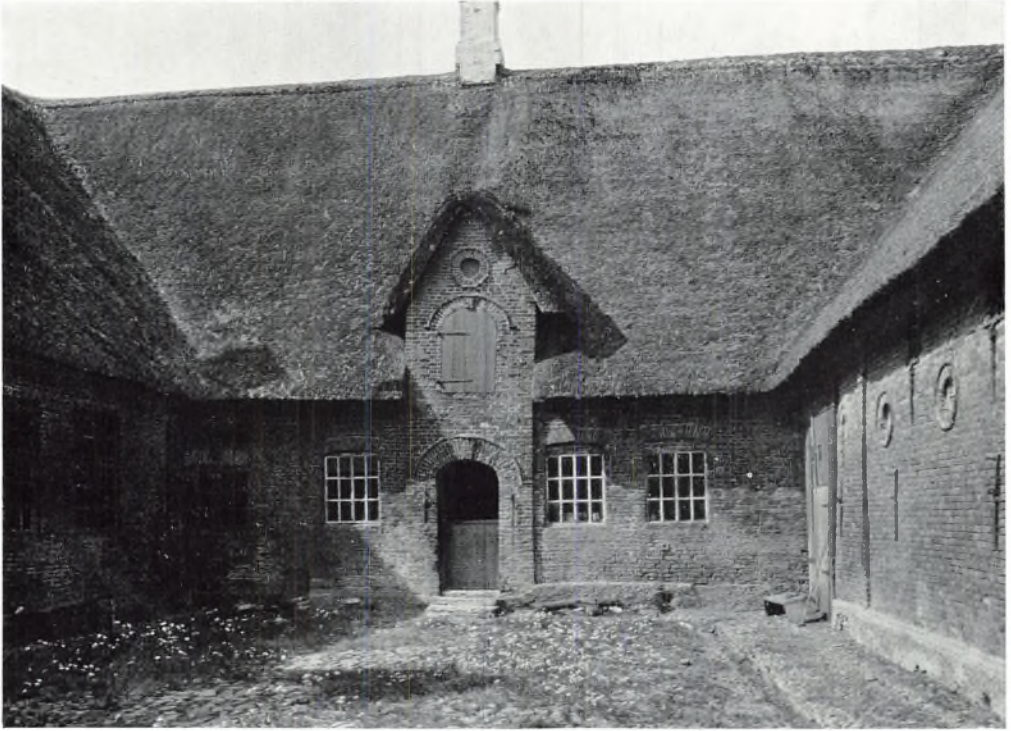
TAVLE 4

Vindmølle ved et dige. Udsigt over Rudbøl Kog. Til venstre Rudbøl Nor. (18)

Udsigt fra et marskdige mod syd over Højer Kog. (18)

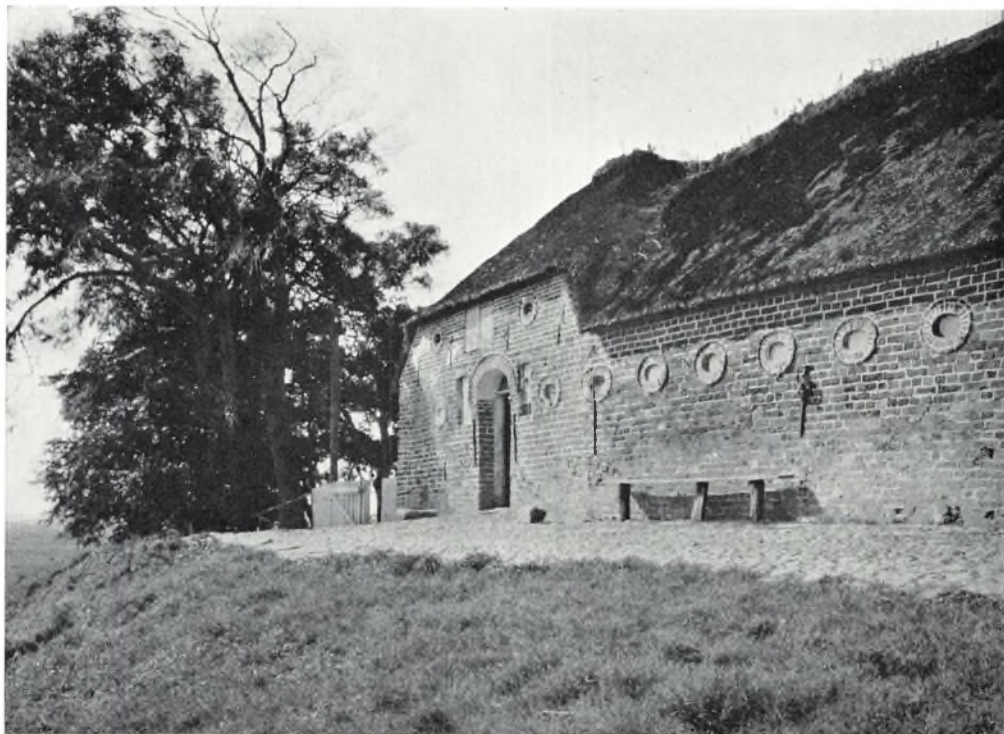

Kjærgårds gårdsplads. (20)

Fru Müller på Kjærgård ved Møgeltønder. (21)

TAVLE 6

Frisergården Nørre Sødams østside. Bemærk den kunstige bakke, den ligger på. (22)

Gavlen på Nørre Sødams østside. (22)

Typiske gamle huse i Højers vestlige del. (29)

Gamle huse i Emmerlev. (29)

TAVLE 8

Ved ruinen af det gamle Trojborg Slot. (32)

Ødelagte oldtidshøje ved Hjerpsted. (31)

Ved Brede Å i Ballum Marsk. (33)

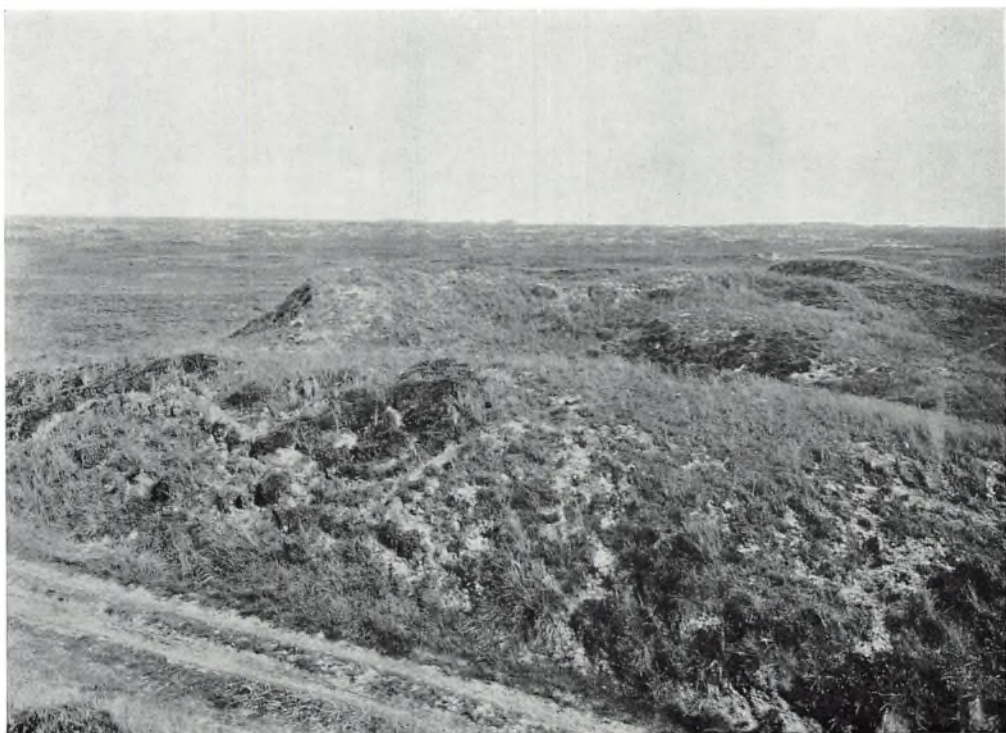

Det forladte hus på heden nær Øster Oksby. (46)

TAVLE I O

I Hornsbjerge ved Blåvands Huk. (44)

Klitterne ved Boldbjerge. (45)

Udsigt fra Kløvbakke over Filsø. (53)

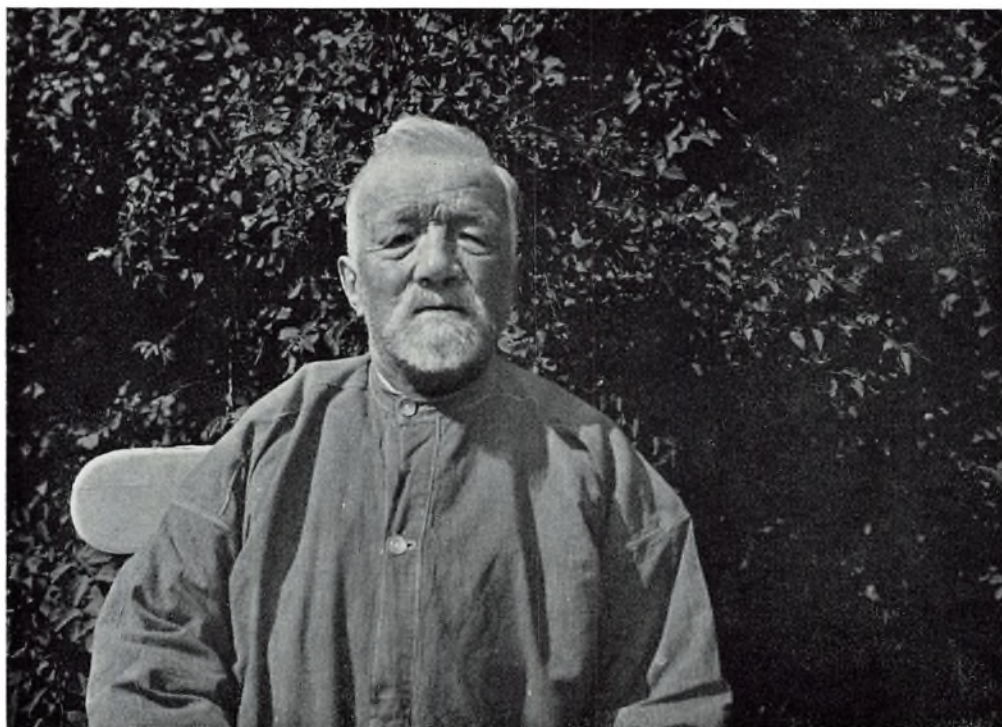

I egeskoven Grimstrup Krat ved Varde. (66)

TAVLE I 2

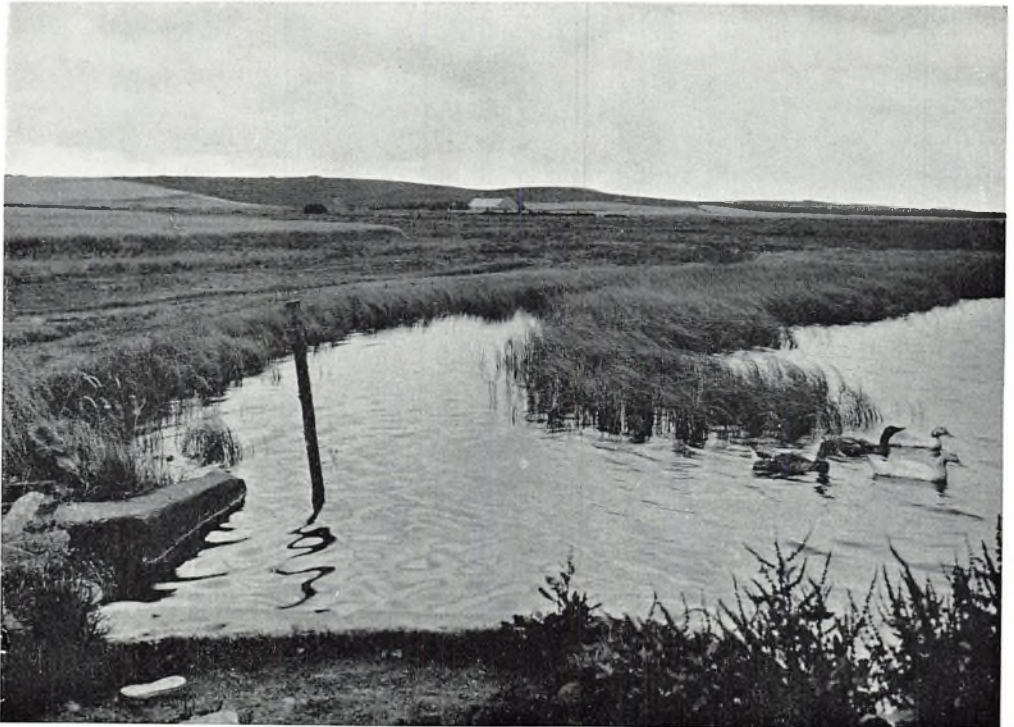
Toppet Kvembjerg og Flade Kvembjerg, set fra nord. (78)

Niels Christian Kvembjerg. Af natmandsslægt fra Kvembjerg. 88 år. (83, 99)

Rakkerhuset i Bjørnemose. (86)

Udsigt fra Bundsbæk Vandmølle mod Dejbjerg Bakker. (86)

Kjeltringen Christian Kvembjerg. (82, 99)

Kjeltringen Casper Høje, som dræbtes af
Ann Mari Grønning. (90, 99)

Kjeltringkvinden
Inger Mari Glistrup. (82, 99)

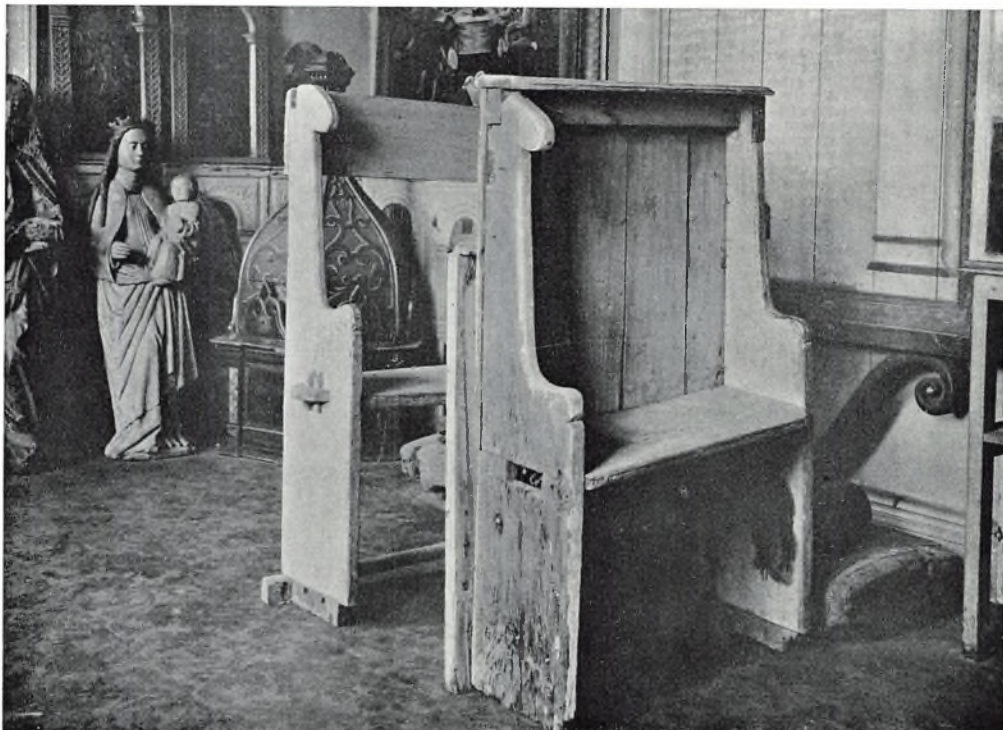

Galionsfiguren fra det strandede skib. (104)

TAVLE I 6

Casper Højes høj på Tophede. Hans lig fandtes, hvor det lyse græs gror ved højens rand længst til venstre. (93)

Rakkerstolene fra Dejbjerg Kirke, nu i Ringkøbing Museum. (95)

Gammel vejmølle ved Sønder Lyngvig på Holmsland Klit. (113)

Laden i Kræ Fjords gård i Nørre Lyngvig på Holmsland Klit. Udsigt mod gårdspladsen. (119)

TAVLE I 8

Fra Holmsland Klit. Udsigt fra Karen Brands Bjerge mod havklitterne i vest. (111)

Karakteristisk midtjysk hedelandskab fra Omme Bakker. (111)

Fra Holmsland Klit. Udsigt over fjorden fra klitterne syd for Klegod. (110)

Tre „bowier“ ved vesterhavskysten på Holmsland Klit. Efter maleri af Kræ Fjord. (119)

TAVLE 20

Den gamle strandfogedgård i Havrvig på Holmsland Klit. (121)

Gammel gård i Harboørs sydlige del, set fra sydøst. Den samme som på tegningen side 155. (153)

Del af Engbjerg Høje, set fra nordvest. I midten Bjørnshøj. (163)

Vejen ad Harboørtangen, set fra nord mod syd. Vadefuglenes opholdssted. (157)

TAVLE 22

Sommerblæst over Fjaltring Strand. (131)

Høfde ved Bovbjerg Strand, set gennem en slugt i klinten. (142)

Bovbjerg, set fra klintekammen i nord mod syd. (142)

I lerskredene under Bovbjergs top. (143)

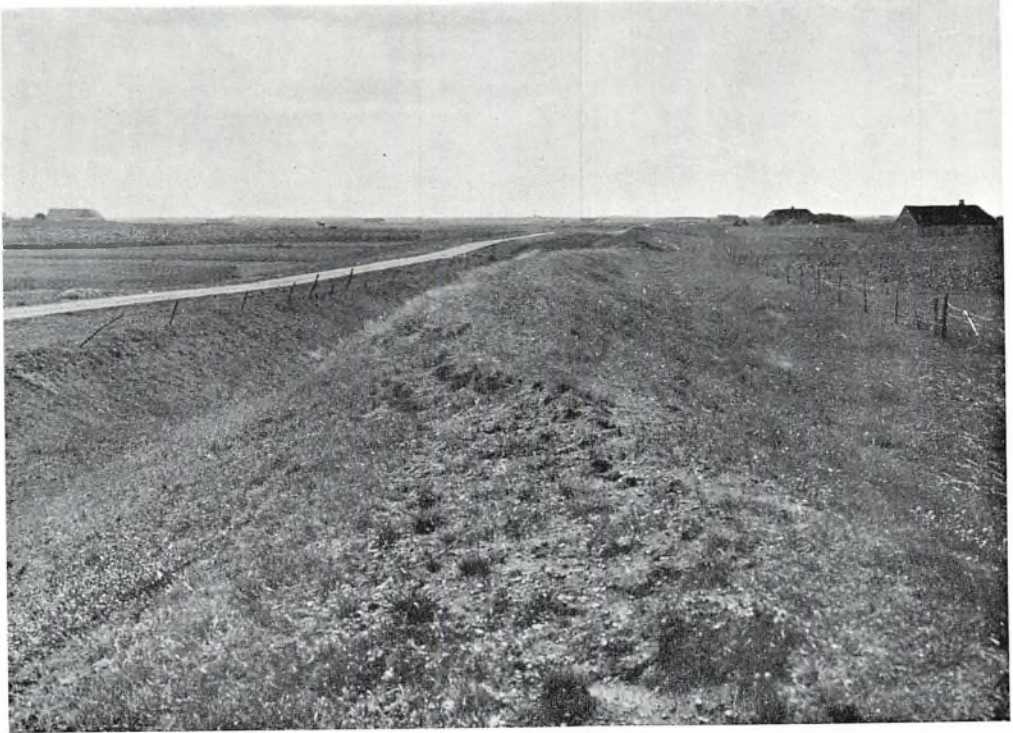
TAVLE 24

Langer Huse, set fra stranden over de lave havklitter. (154)

Fra parallelgården i Vemb. Det indre af smedjen. (173)

Ramme Dige, set fra NNØ mod SSV. – Til venstre graven. (176)

Del af højgruppen vest for Ramme Dige. (176)

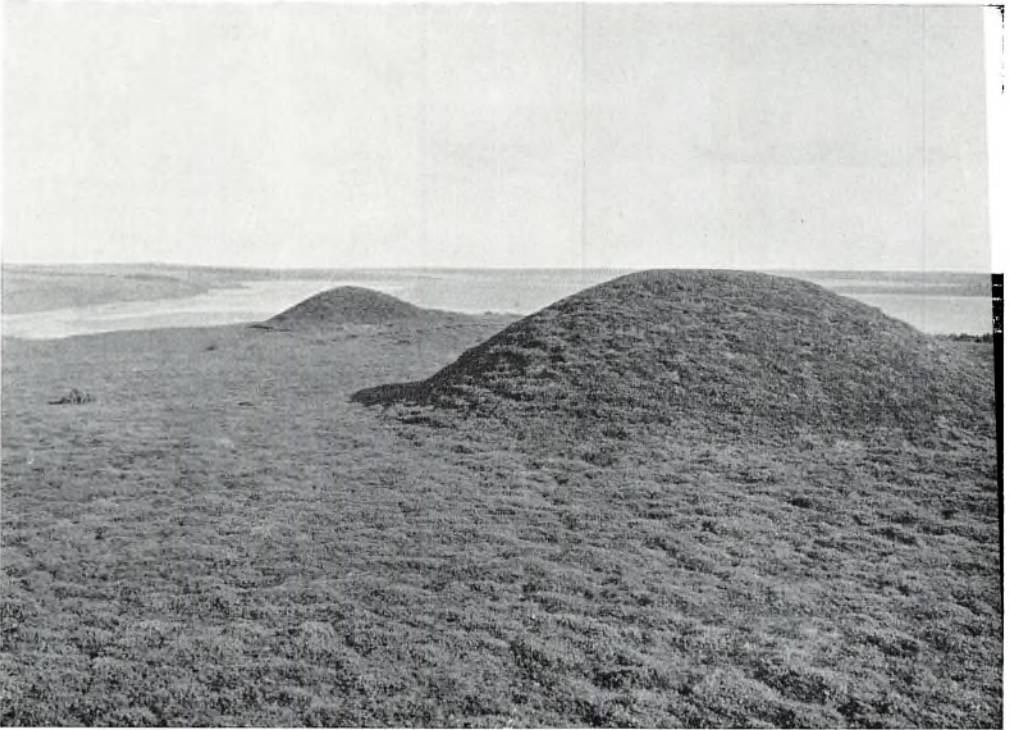
TAVLE 26

De mørke lyngskrænter i Toftum Bjerge med stjerne og den lille dam. (178)

Udsigt fra Boddum Hede mod vadestedet og Skibsted Fjord. I baggrunden til højre
Ydby Hedes høje. (187)

Udsigt fra Ydby Hedes høje over Skibsted Fjord. (186)

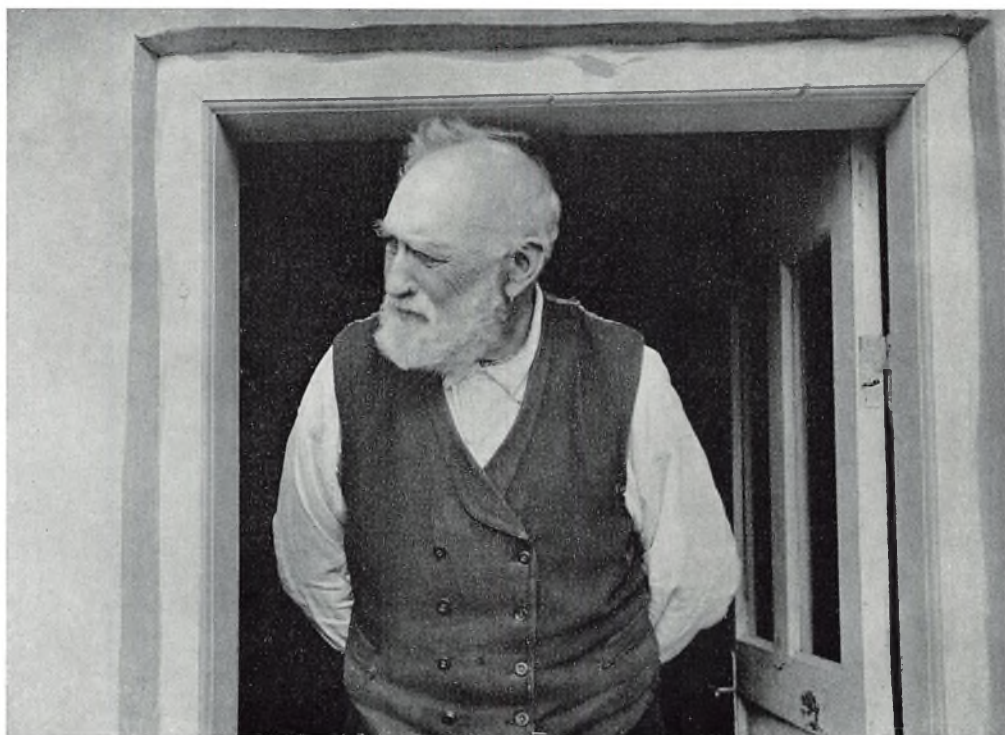

Blandt Ydby Hedes bronzealderhøje. (185)

TAVLE 28

Sct. Thøgers Kilde på Vestervigs gamle kirkegård. (191)

Fisker Josef Grøn fra Øster Agger. (192)

Mellem Skyum Bjerges oldtidshøje. (206)

Udsigt fra Skyum Bjerger over Limfjorden til Mors. (206)

TAVLE 30

Fiskerbåde kommer ind om morgenen ved Stenbjerg Strand. (198)

Fiskere ved Stenbjerg Strand. Nr. 2 fra venstre er redningsformand Mikkel Bonde. (201)

Rutschebanen på det fredede Sjørring Voldsted. (209)

Udsigt over Vorup Sø fra en kæmpehøj på dens nordside. (210)

„Bispegraven“ på Sjørring Kirkegård. (209)

Romansk dør i nordmuren af Sjørring Kirke. (209)

Den sidste af de gamle vandmøller ved Klitmøller. (213)

To fiskere fra Hanstholm. (221)

Rær Kirkes kor. (217)

Sokkel fra en af søjlerne på Rær Kirkes kor. (217)

Parti af højgruppen ved Vester Vandet. (213)

Udsigt fra Lerup Bavnehøj mod øst over højlandet med dets oldtidshøje og over den store slette. (244)

TAVLE 36

En af bautastenene på heden ved Højstrup. I baggrunden Tømmerby Fjord. (228)

Udsigt fra Bulbjerg mod syd langs højlandets vestside og over sandflugtsheden. (232)

Bulbjergs bratte fald mod havet, set fra vest. (233)

Bulbjerg-klintens østligste fald mod stranden. (233)

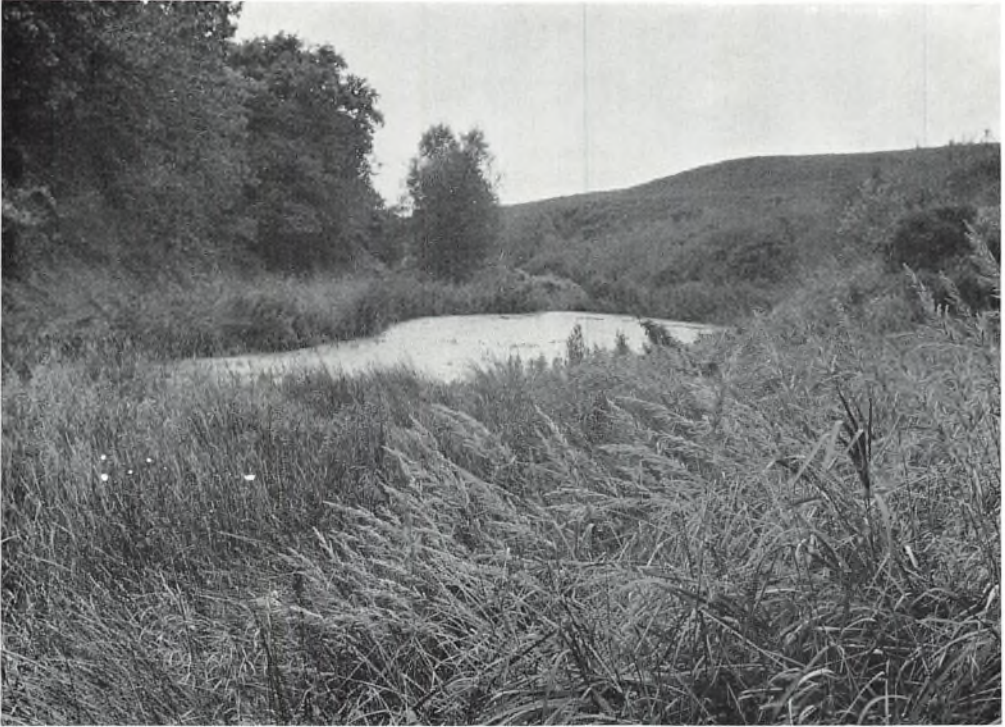
TAVLE 38

Bakkepartiet nord for Husby Holer med dets oldtidshøje. Yderst til højre Skårhøj. (238)

Fra Husby Holer: Kløften, som fører mod nord op til højdeplateauet. (238)

Dammen i den sydlige del af Fosdalen. Til venstre ege og birke. (242)

Sandtidseterrænet i Fosdalens nordligste kløfter. Øverst på bakken i baggrunden en bjergfyr-beplantning. (244)

TAVLE 40

I Stagsted Skov. Knudrede og vindkrøgede træer i Storskovens nordvestlige side. (257)

Udsigt fra Fejborg Bakke over Fejborg Dal. (258)

Stagsted Mose, set mod syd fra tomten af Klogdrengegenes og Skovpakkets hus. (263)

Sømmosen, set fra bakkerne ved dens sydvestside. (267)

Rubjerg, set fra stranden mod syd. (279)

Rubjerg, set fra stranden mod syd. Yderst mod havet Knuden. (279)

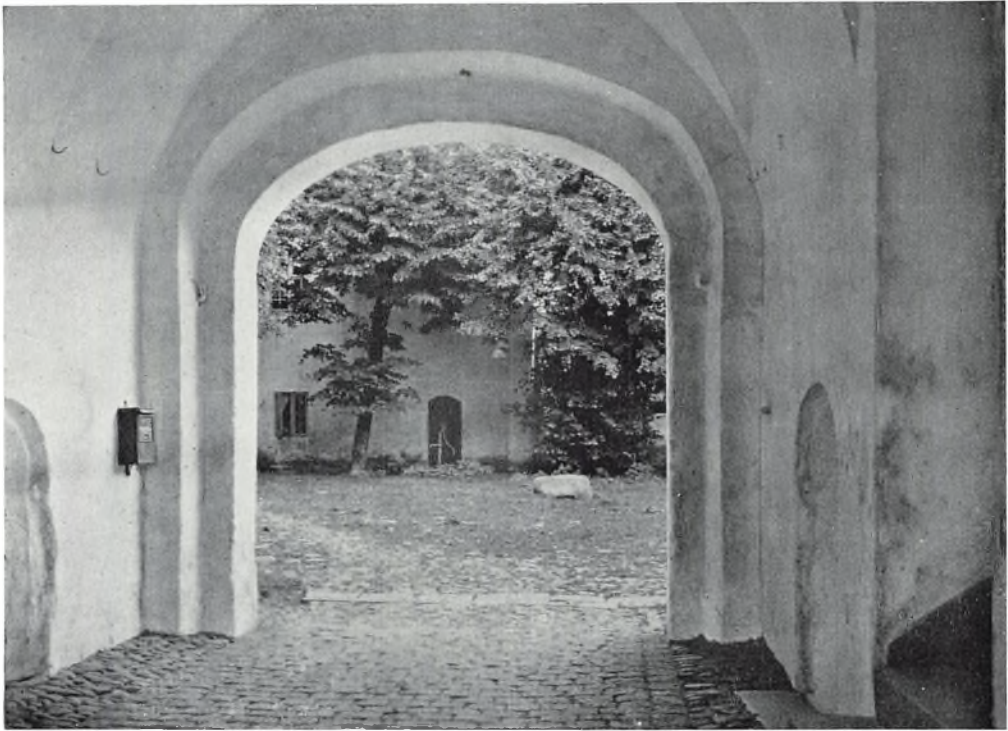

Dysekammeret nær Nørre Tornby. I baggrunden havklitterne mellem Lønstrup og Hirtshals. (285)

Bækken og kløften ved Lønstrup, ca. 100 m fra stranden. (281)

TAVLE 44

Udsigt gennem indkørslen til Børglum Kloster mod kirkefløjen. (272)

Bertel Mikkelsen og Carl Arildsen, to unge fiskere fra Lønstrup. (281)

En sandvold i Råbjerg Mile, som runder ned mod øst til en klitsø. (313)

I Søndre Mile ved Skagen. (313)

TAVLE 46

Gammel vej gennem Skagen nær Brøndums Hotel. Septembermorgen. (316)

Krøyers atelier i haven ved Anchers hus. Mellem træerne gamle klitter. (316)

Bangsbodalen ved Vrangbæk. (300)

I Bangsbo Bakker. Udsigt fra Pikkerbakken til Kattegat. (301)

TAVLE 48

Dammen ved landsbyen Lindet nær Gerum. (304)

I Råbjerg Miles vestlige del, set fra nordøst mod sydvest. (312)

Den 78-årige fisker Jens Heilesen fra Hirtshals. (290)

Ung arbejder ved Hirtshals havn. (290)

TAVLE 50

Vendelbopige fra Hjørringegnen. (296)

Ved åen gennem Sæbygård Skov. (299)

Fisker Christian Hansen, Skagen. (332)

Fisker Kristoffer Kristoffersen, Skagen. (327)

Redskaber og brugsting

Tegnet af Achton Friis

Jernlænke til køernes forben, Århus Museum	26
Lyngle fra før år 1840. Varde Museum	82
En „Spore“ fra Træhesten på Sindinggård ved Herning (jernkugle til at hænge ved rytterens fødder)	102
En lejl. Foroven mundstykket til at drikke af. Ringkøbing Museum	148 106
Tranlampe af smedejern til „Sivier“, dvs. væger af siv. Ringkøbing Museum	102 113
Sengevarmer af jydepotteler. Ringkøbing Museum	104 118
Tommelskrue. Ribe Museum	129
Kyskhedsbælte. Ringkøbing Museum. Se teksten	130
Tågehorn, lavet af et bukkehorn. Ca. 35 cm langt. Fra et kystfartøj ved Lønstrup. Hjørring Museum	164
Hornlygte fra Vestkysten. Hjørring Museum	149 168
En „Syfugl“ til at skru fast på bordkanten. Den øverste halefjer er en fjeder, når man trykker denne ned, åbnes fuglens gab, som er indrettet til at holde på tøjet. Thisted Museum	206
En „Tavseroll“, redskab til spinding af tavser (el. kenser), dvs. de korte linestykker, som er fæstede til fiskernes langliner og bærer de enkelte kroge. Thisted Museum.	217
Mosetræsko til venstre fod. Hjørring Museum	253
Håndten fra Agger. Minder næsten fuldstændig om lignende redskaber fra vore oldtidsfund. Thisted Museum	266
Thomas Bisps kranium på stagen. Hjørring Museum. Se teksten	275
Spredegreb af træ fra Ringkøbingegnen. Ringkøbing Museum	289
En „Fedel“ med bjælde og hestehale, strafferredskab til utugtige kvinder. Den store åbning er til fangens hals, de mindre til håndledene. Med dette apparat spændt på førtes de gennem byens gader. Ålborg Museum	293
En sandtørvspade til opgravning af „martørv“, ca. 1½ m lang. Hjørring Museum. Se teksten	311
En „Pebermø“ – peberbøsse af jydepotteler, 12 cm høj. Når den rystedes, kom peberet ud af hullerne i maven. Hjørring Museum	321

Stednavne- og Personregistre

Litteraturliste

TIL DE JYDERS LAND I-II

Registre

Stednavne

- Åbenrå I 51
Åkær by I 390
Ålsø I 303
Årgab II 114
Århus I 228
Århus Havn I 228
Årslev I 230
„Abrahams Kiæl“ II 81
Addit I 209
Agger sogns Kirke II 192
Agri Bakker I 268
Agtrup I 106
Alheden I 424
Allerup Bakker II 264
Almstrup Mark I 71
Andholm Mose I 73
Ansgård I 435
Arnborg Kirke I 489
Asbo I 131
Asfærg Præstegård I 255
Ashøj II 189
Augustenborg Slotspark I 33
Axelhus (Kjeltringhuset)
I 462
- Båstrup I 226
Balders Offerplads I 147
Ballum by II 29, 34
Ballum Marsk II 32
Bangsbodalen II 300
Barrit Kirke I 171
Bavnebjerg på Holmsland
Klit II 112
Bavnehøj, Ejer I 194, 196
Begtrup Dysse I 270
Biersted Kirkebakke
II 247, 248
Birk sø I 204
Bispegrav II 209
Bjålum II 123
Bjergby Bakker II 285
- Bjerget II 230
Bjærndrup Mølleå I 70
Bjerregrav I 241
Bjerre herred I 162
Bjerrelide I 162, 164, 166
Bjødstrup Mark I 500
Bjørnemoose II 83, 86
Blåbjerg II 53
Blåkilde I 330
Blåvand II 41
Blokhus II 253
Boelhøje II 306
Boel Vandmølle II 303
Boldberge II 45
Bolderslev Skov I 68
Bollers Vej I 148
Bommerlund I 45
Bomskole I 436
Bordrup Plantage II 51
Bordrup Sande II 42
Borre I 182
Borris Hede II 72
Borum Æshøj I 353
Bovbjerg II 140, 141
Bovbjerg Kirke og kirkegd.
II 150
Brabrand Sø I 233
Brede Å II 11
Brunde I 177
Brundlund Slot I 52
Bryrupdalen I 209
Brønden I 289
„Buermans Grav“ II 248
Bugges Gård I 379
Bulbjergknuden II 232
Bundsæk Vandmølle II 86
Bunkens Strand II 314
Bækgård I 385
Bækmark II 173
Børglum Kloster II 271
Børsmose II 56
Børup I 271
Bøvling Slot II 175
- Dal (Marked) I 371
Dal Dover I 127
Dallerup Sø I 166
Dandiget I 255
Daneryggen I 375
Dannerhøj II 265
Dans Høj I 255
Dans Knøs I 255
Daugbjerg by I 450
Daugbjerg Dås I 454
Daugbjerg Kalkgruber I 448
„De gyldne Porte“ I 329
Dejbjerg Hede II 73
Dejbjerg kirkegård II 94
Djursåen I 261
Dokkedal I 344
Dollerup Bakker I 381
Dråby I 276
Dragsmuren I 270
„Duyvels Horn“ II 45
Dybbølbjerg I 34, 37
Dybbøl Kirkegård
(Sønderborg Kirkegård)
I 35
Dybbøl Mølle I 35
Dyrchave I 216
Døvling Huse I 489
- Ebeltoft I 274
„E Bindstouw“ I 383
Edshøjene II 213
Egernsund I 42
Egtved I 126
Ejer Bavnehøj I 194, 196
Ejstrup Mark I 255
Ellemandsbjerg I 271
Elsegårde I 276
Emborg I 196
Emborg Bro I 196
Emmedsbo I 287
Emmerlev Klev II 30

Enebærdalen I 382
 Engbjerg Høje II 163
 Engbjerg Kirke II 161
 Enshøj I 370
 Esby I 271
 Eshøj I 230

Fårmandshøj I 505
 Fabjerg Kirke II 177
 Fakkegrav I 152
 Fallebjerger II 56
 Fandens Banke I 167
 Farrisskovene I 502
 Feggeklit II 225
 Feldborg Plantage I 442
 Felsbæk I 53
 Felsbækgård I 53
 Femmøller I 271
 Ferring Sø II 144
 Filsø II 53
 Finderup I 377
 Finderup Lade I 377
 Firhøje I 135
 Fjaltring II 131
 Fjand II 122
 Fjandhus II 122
 Fjelby I 24
 Fjellerup Huse I 292
 Fjellerup Strand I 291
 Flade Bakker på Mors
 II 222
 Flade Kvembjerg II 78
 Flade Sø II 195
 Flintbjergshøj I 454
 Flintehuset I 439
 Fly Høje I 390
 Flyndersø I 401, 402
 Foldingbro I 500
 Fosdalen II 242
 Frederikshåbs Mark I 127
 Frederikshåbs Plantage I 145
 Frederiks Kog II 25
 Frishøj II 178
 Fræer Purker I 333
 Funder Å I 214
 Funder Bro I 214
 Fussingø I 240
 Færgeborg II 210
 Færgegård II 210

Gåselunerne II 251
 Galgebakken på Bjerrelide
 I 165, 167
 Gamle Kalvø landevej I 266
 Gammel Albo I 101

Gammel Bjerregård II 114
 Gammel Estrup I 260
 Gammel Hedegård II 172
 Gammel Rye I 184
 Gammel Rygbjerg I 127
 Gammel Skivehus I 421
 Gammelsogns Mølle II 125
 Gasse Høje I 506
 Gedhuset I 377
 Gedhusplantagen I 436
 Gejlå I 67, 69
 Gejlhede II 44
 Gellerodde II 165
 Geller Sø II 165
 Genner Hole I 74
 Gerum Langdysse II 304
 Gindskov Krat I 443
 Gjellerup Kirke I 466
 Gjerrild I 287
 Gjerrild Kirke I 287
 Gjerrild Kirkegård I 287
 Glads Mølle (Kannikemøllen)
 I 272
 Glattrup Mose I 178
 Glud by I 173
 Glud Kirkegård I 174
 Godfreds Dannevirke I 72
 Gorms høj I 156
 Gravlev Mark I 350
 Grejså I 116
 Grejsdalen I 115
 Grenå Havn I 293
 Grimstrup Krat II 66
 Grinderslev Kirke I 392
 Grund Fjord I 257
 Grædstrup I 209
 Grønhøj (Frederikshøj)
 I 425, 426
 Grønning I 439
 Gudenå I 160, 196, 205, 237,
 257
 Gudsø by I 107
 Gudumlund Skovhuse I 354
 Gundestrup I 370
 Gødelen II 123

Haderslev Dam I 82
 Haderslev Fjord I 82
 Haderslev Museum I 85
 Haderslev Vandmølle I 82
 Haderup I 436, 442
 Haderis Å I 442
 Haderup Kro I 444
 Hafdrup-Vamdrup
 højgruppen I 500

Hagebro Kro I 446
 Hagenbjerg by I 25
 Hagenbjerg Møllebakke I 26
 Hagenbjerg Præstegård I 25
 Hald I 379
 Hald Egeskov I 377, 378
 Hald I 377, 379
 Halkær Å I 363
 Hammelev Kro I 84
 Hammelse II 252
 Hammer Bakker II 245
 Hanning-højgruppen II 105
 Hans Duus' gård I 24
 Haralds sten I 155
 Harboør by II 153
 Harboør Kirke II 153, 169
 Harboør Kirkegård II 154
 Harboørtange II 156
 Harildsbakken I 404
 Harpelunde Bakker I 214
 Harresøgård I 128
 Harte I 98
 Hasnæs land I 276
 Hassing Galgebakke II 196
 Havnø I 311
 Havredal I 426, 430
 Havris Hede I 411
 Havrig II 114
 Heksedammen I 280
 Hellesø I 404
 Helligbjerg I 260
 Hels I 270, 271
 Hennegård II 58
 Herning Folkemuseum I 470
 Hessel Hede I 281
 Hessel Strandhus
 (Kannegården) I 284
 Himmelbjerget I 191
 Himmelbjergets Kol I 194
 Hirtshals II 289
 Hirtshals Havn II 293
 Hjarbæk Fjord I 374
 Hjelm I 277
 Hjelm Hede I 401
 Hjerpsted II 30
 Hjørring Galgebakke
 (Klonhøj) II 274
 Hjørring Museum I 328, II
 274
 Hohøj I 305
 Holme Bjerger I 231
 Holmhus I 80
 Holmsland II 107
 Holmsland Klit II 107, 109
 Honolulu-plantage I 135
 Hoptrup I 58

Hornsbjerge II 44
 Horns Rev II 45
 Horntoft II 43
 Hovslund I 54
 Hovslund Bymark I 71
 Hovstrup ved Lønne II 107
 Hovvig II 114
 Hukket „Hjørnet“
 II 43, 44
 Hulsig II 311
 Husby Holer II 236, 238
 Husby Klit II 121, 122
 Husum Kamp I 251, 252
 Hvidbjerg I 114
 Hvidemose I 408
 Hvide Sande II 107
 Hvinningdalbakkerne I 213
 Hvollig II 72
 Hvornhøj Stenvase I 66
 Hygum præstegård II 169
 Hylke I 226
 Hyllested I 279
 Høgebjerg I 29
 Højeknolde II 48
 Højer II 29
 Højer kirkegård II 29
 Højer Kog II 25
 Højgård I 156
 Højlund Skov I 206
 Høllund I 117
 Højstrup II 227
 Hønemose I 454
 Høstemark Skov I 354

 Igløgruppen I 390
 Immervad Bro I 63, 70

 Jalanger Hede I 154
 Jammerbugten II 282
 Jelling I 153
 Jels I 503
 Jelshøj I 230
 Jernhatten I 277
 Jernhøt Mark I 69
 Jerup Hede II 308
 „Jinges Grav“ I 60
 Johannesminde I 175

 Kås Halvø I 392
 Kås Hovedgård I 392
 Kåtbæk I 255
 Kappel Kirke II 122
 Kalø I 263
 Kalø Flaske I 263
 Kalø Hovedgård I 266
 Kandestederne II 311
 Karen Brands Bjerge II 110
 Karlby Klinte I 286
 Karl Legoms høje I 126
 Karlsmærsk Hede II 40
 Karup I 434
 Karup Å I 390, 421, 446
 Karupfladen I 424, 433
 Karupgård, I 434
 Karup Kirke I 434
 Kasser Odde I 112
 Katbjerg Hede I 305
 Katholm I 280
 Kelstrupskov I 46
 Kirsebæregnen I 320
 Kisum I 396
 Kjerres Mølle I 272
 Kjærgård II 19
 Kjøsle II 246
 Klelund Hede I 491
 Klelund langdysse I 491
 Klitmøller II 212
 Klode Mølle I 377, 386
 Klostermølle I 206, 207
 Klovene II 240
 Knebel-dysse I 270
 Knebel Vig I 269, 270
 Knivsbjerg I 61
 Knudseje Udmark II 260
 Knøsen II 257
 Kobbelskov I 41
 Kobbermøllen I 48
 Kobbermøllebugten I 48
 Kobberup-dyssen I 390
 Kobroen I 71
 Kolding Å-dalen I 98
 Koldinghus I 93
 Kolindsund I 262
 Kollemorten I 158
 Kollund Skov I 48
 Kompedal Plantage I 385
 Kongeåen I 498
 Kongens Gade II 187
 Kongens Hus I 425
 Kongens Tisted I 370
 Kong Knaps Dige I 385
 Kong Rans Grav I 125
 Kongsgården I 185
 Kragssø I 436
 Krogen I 308
 Kruså I 48
 Krusådalen I 48
 Kvembjerg Bakker II 77
 Kvembjergskov II 80
 Kællingbjerg I 344
 Kærgård Plantage II 58
 Kølvrå I 435

 Lading Sø I 230
 Langer Huse II 154
 Lavensby I 31
 Lem Kirke I 392
 Lemvig II 178
 „Lerhulen“ (i Rold) I 326
 Lerkenfeld Å I 363
 Lerskov Hede I 73
 Lerup Bavnehøj II 244
 Lille Blåkilde I 329
 Lilleheden II 289
 Lille Vildmose I 320, 345
 Lime Kirke I 392
 Limfjorden I 363
 Limfjordstange II 158
 Limskov I 116
 Lindeballe Skov I 147
 Lindenberg Å I 329
 Lindet by II 304
 Lokes Høje I 500
 Lovnkær Skov I 311
 Lundy Bakker I 354
 Lundegårde II 177
 Lundehøj Jættestue II 188
 Lysgård by I 383
 Lyshøj I 380, 382
 Løgpold I 67
 Løgumbjerg I 18
 Løjthalvøen I 57
 Løjt Made I 61
 Lønne Kirke II 61
 Lønstrup by II 280
 Løvenholm Skove I 260
 Løver Odde I 102
 Løvet Krat I 209

 Mårup Kirke og kirkegård
 II 283
 Madum Sø I 333
 „Marens Kast“ II 265
 Magrethediget I 159
 Mariager by I 306
 Marselisborg Skov I 228
 Medolden II 33
 Mejlby I 500
 Mejlgård I 288
 Mellerup I 258
 Misthusum II 33
 Moesgård Skov I 234
 Mols I 267

Muldbjergene I 320
 Munkekanalen I 198
 „Musereden“ II 83
 Mylnthorp I 266
 Mærskgård II 167
 Møgelbjerg I 147
 Møgeltønder II 9
 Møllebakke II 274
 Møllebjerg I 165
 Møllergård I 453
 Møllesø I 346
 Mønsted Kalkgruber I 454
 Mørksø I 402

Neder Feldborg I 443
 Nordborg flække I 26
 Nordborg Kirke I 26
 Nordborg Slot I 26
 Nordborg Sø I 26
 Noringtoft II 207
 Nors Sø II 213
 Notmark I 28
 Notmark Kirke I 28
 Nybjerg Vandmølle I 149
 Nybro Vandmølle I 460
 Nymindegab II 61
 Ny Stubbergård I 404
 Nytorp II 217
 Næsborg Kirkebakke I 367
 Næsbydale I 365
 Nørby I 58
 Nørreådal I 239
 Nørreås I 206
 Nørreskov I 30
 Nørskov I 141
 Nørre Sødam II 19, 21
 Nørup Dal I 136

Oksby Kirke II 41, 47
 Olgerdiget I 71
 Omme Å II 72
 Omme Bakker II 104
 Oudrup Kirke I 366
 Over-Jersdal Mark I 79
 Overmølle I 272
 Ove Sø II 196

Pamhule Skov I 83
 Pikkerbakken II 301
 Pothøj I 54
 Povlskro Bro I 70
 Præstbjerg II 104
 Præstehøje I 490

Præstekilden I 184
 Purrehøj I 165

Råbjerg Mile II 310, 312
 Rårup Kirkegård I 178
 Rabjerg II 86
 Rahrseje I 247
 Ramme Dige II 176
 Ramten Hede I 260
 Randbøldal I 121
 Randbøl Hede I 123
 Randbøl Kirkegård I 135
 Randbøl-Stenen I 127
 Randers Fjord I 257
 Rands Fjord I 112
 Ranes Borg I 276
 Ransbæk I 276
 Ranshøj I 135
 Ravhede I 333
 Ravnsbjerg I 381
 Ravnhøjene II 187
 Ravns Mølle I 272
 Ravnsmøllehuset I 272
 Rebbøl Å I 71
 Rebild Bakker I 334
 Rebild Kirkevej I 328
 Rejsby II 33
 Renparken I 425
 Resenfelde I 430
 Ribe II 34
 Riber Hule I 135
 Rikkens Kilde I 83
 Rind Kirke I 467
 Ringhøje I 126
 Ringkloster I 226
 Rinkenæs I 45
 Ringkøbing II 107
 Risskov I 228
 Rold Skov I 321, 323, 325
 Rosenkrans II 16
 Rubjerg by II 278
 Rubjerg Knude II 276
 Rudbøl II 16
 Rugård I 280
 Rugbjerg I 74
 Rumpens Mile II 311
 Runde Mølle I 62
 Runkenbjerg I 150
 Ryde Bavnehøj I 408
 Rye Kirke I 185
 Rye Mølle I 186
 Rye Sønderskov I 185, 190
 Ryltorvet II 170
 Rær Kirke II 217
 Rævemosen I 370

Røde Mølle I 225
 Røwens Bro II 311
 Røverdalen I 447

Salger Høj II 223
 Salten I 209
 Sammelsted Huse I 462
 Sankt Jørgensbjerg II 236, 238
 Sankt Sørenes Kilde I 184, 190
 Schackenborg II 9
 Sct. Thøgers Kilde II 191
 Sejbækdalen I 424
 Sejs Hede I 213
 Silkeborg Mølle I 186
 Simested Å I 363
 Sindbjerg I 161, 213
 Sjørring Kirkegård II 209
 Sjørring-runestenen II 211
 Sjørring Sø II 208
 Sjørring Vold II 208
 Sjørup Plantage I 422
 Skåde Bakker I 230
 Skagens by II 309, 316
 Skagens gamle kirke II 314
 Skagens Gren II 332
 Skallingen II 42, 47
 Skals Å I 363
 Skamlingsbanken I 99
 Skanderborg by I 216
 Skanderborg Kirke I 218
 Skanderborg Slot I 217
 Skanderborg Sø I 217, 221
 Skarp Salling Kirke I 366
 Skarrekleve II 233
 Skelde-Kobbøl I 42
 Skelde Skov I 41
 Skersø Skov I 276
 Skibet Kirke I 118
 Skibsted Fjord II 186
 Skindbjerglund I 333
 Skipperdalen II 186
 Skjern II 68
 Skjern Å I 160, II 68
 Skjølde Å I 162
 Skjølde by I 163
 Skodborg by I 503
 Skovby Å I 74
 Skvæt Mølle I 221
 Skyum Bjerger II 206
 Skæve Kirkegård II 262
 Slav Mark I 136
 Slettingen I 330
 Sliv Vandmølle I 59

Smidie I 347
 Snejbjerg Kirke I 468
 Snoghøj I 107
 Solskov Bjerg I 468
 Sommersted I 77
 Sorte Kro II 81
 Sostrup I 288
 Spentrup I 255
 Spentrup Kirkegård I 257
 Spjarup Å I 149
 Spjarup Krat I 149
 Springbjerg I 131
 Spøttrup I 394
 Stabelhøje I 268
 Stagehøj I 49
 Stagsted Hede II 260
 Stagsted Hedehus II 260, 262
 Staldbakkerne I 123
 Stangsdal I 441
 Staulund Hede I 441
 Stejlehøj I 387
 Stenbjerg by II 198
 Stenderup by I 106
 Stendis Hede I 408
 Stensbæk Hede I 503
 Stensgård I 312
 Stoltenbjerg I 123
 Storåen I 460
 Store Fjelsstervang I 482
 Store Vildmose II 245, 249
 Storhøj I 150
 Storskoven II 265, 267
 Stortoft II 43
 Stoubjerg I 213
 Stubbergård Sø I 401
 Stubber Kloster I 405
 Stubbe Sø I 279
 Studevejen I 132
 Stursbøl Hegn I 77
 Sukkertoppen I 206, 208
 Svenstrup Mose I 354
 Svollibjerg I 490
 Sæbygård Skov II 299
 Sømosen II 267
 Sønderballe by I 58
 Sønderballe Hoved I 59
 Sønder Bjert I 99
 Sønderborg by I 34
 Sønderborg Museum I 26, 35
 Sønderborg Slot I 34
 Sønderbro I 238
 Sønderholm I 354
 Sønderholm Kirkegård I 359
 Søndervig II 108, 114
 Tallingbjerg I 49
 Tastum I 421
 Tastum Sø I 390, 421
 Tavlind I 467
 Teglgårds Hede I 350
 Tegnebjerg II 56
 Terkelsbøl Å I 70
 Thyras Høj I 156
 Timgård II 126
 Tindbæk I 240
 Tinnetgården I 159
 Tipperhalvøen II 123
 Tipperne II 123
 Tirslund Plantage I 492
 Tirslund-stenen I 491
 Tirstrup I 279
 Tise Kirkebakke II 252
 Toftetalvø I 340
 Tofteskoven I 340
 Toftum Bjerge II 178
 Tolne Stationsby II 305
 Toppet Kvembjerg II 78
 Tranebjerg I 165
 Trehøje I 269, 468
 Trelde by I 111
 Trelde Næs I 112, 114
 Trindbjerg I 57
 Trindemose I 408
 Troldeskoven i Rold I 326
 „Troldkirken“ I 354, 359
 Trustrup I 303
 Trædballehus I 120
 Trøjborg Slot II 31
 Tyrashul I 77
 Tønder II 14
 Uge Bæk I 69
 Uggelhuse I 257
 Ulsted II 189
 Ulstrup I 239
 Ulstrupbro I 238
 Ulveryg I 93
 Understed Bakker II 300
 Urnehoved I 66
 Urnehoved Ting I 67
 Ustrup I 89, 164
 Uth Kirke I 164
 Vadehavet II 17
 Vagthøj II 185
 Vangen II 300
 Vang Kirke II 211
 Varnæs I 53
 Varnæs Hoved I 53
 „Varnæsvold“ I 53
 Vedsted I 80
 Vejlbj I 303
 Vejle Å-dalen I 115
 Vennebjerg Kirke II 276
 Vennebjerg Kirkebakke II 276
 Vester Agger II 194
 Vester Anflod II 18
 Vester-Immervad I 80
 Vestermølle I 225
 Vester Vandet Mark II 213
 Vester Vandet Sø II 212
 Vestervig Kirke II 190
 Vestervig Kloster II 129
 Vibjerg I 375, 376, 377
 Viborg Domkirke I 375
 Viborg Sø I 375
 Viborrehus I 376
 Vidå II 11, 12, 15
 Vigsø Kirke (Sct. Peders
 Kapel) II 220
 Vildmosegården I 346
 Villestrup Å I 330
 Vissing Kloster I 206
 Vitskøl Kloster (Bjørnsholm)
 I 363
 Voer Å II 254
 Voergård II 254
 Voer Kirke II 255
 Vogn Bakker II 306
 Vognbjerg Hede II 73, 74
 Vonge Bavnehøj I 165
 Vorde Galgebakke I 363, 374
 Vor Frue Kilde II 244
 Vorup Sø II 210
 Vrad Sande I 211
 Ydby Hede II 185
 Yllebjerg Bro I 460
 Æbelø I 216
 Ølgård I 130
 Øm Kloster I 184, 196
 Ørum Sø II 195
 Øster Agger II 191, 194
 Øster Nykirke I 159
 Øster Oksby II 45

Personnavne

- Aakjær, Jeppe, I 306, 377,
391, 401, 403, 406, 410
Adam af Bremen I 73
Amlet (Amled, Hamlet) prins,
I 135, II 176, 207
Ancher, Anna, malerinde,
II 54
Anker, løjtnant I 38
Arenfeldt, Jørgen, adelsmand
I 166, 280
Augustus, kejser I 317
- Balder, gud I 147
Bech, Wilhelm I 191
Bille, Jørgen, adelsmand
II 273
Bisp, Thomas, bonde II 275
Blicher, Steen St. I 191, 221,
255, 262, 281, 306, 324, 383,
412, 428, 462, II, 117, 211
Bo, abbed I 198
Bojerik, kimbrerhøvding
I 319, 320
Breinholt, Niels, herremand
I 312
Briennus, abbed I 197
Brüel, Jens II 42
Brøchner, pastor I 170
Bugge på Hald, Niels I 241,
379
Burlina, dronning II 272
- Charlotte Amalie, dronning
II 273
Charlotte Frederikke, prin-
sesse I 164
Christian II, I 28, 34, 67, 109,
398
Christian III, I 86, 95, 185,
379, 398
Christian IV, I 94, 156, 187,
218, II 32
Christian V, I 88, 264
Christian VII, I 95
Christian VIII, I 458, II 262
Christian IX, II 283
Christoffer af Bayern II 236
- Daa, Gregers I 379
Dagmar, dronning I 218,
II 37
- Dalgas, E. M. I 492, II 73
Danner, grevinde II 265
Dietz, Martin, degn II 260
Drewsen, M. fabrikant I 237
Dyrskjøt, Lars, bonde II 260
- Eckersberg, C. V. maler II 54
Egtvedpigen I 150
Erik Emune I 67, 119, 154
Erik Klipping I 218, 266, 377
Erik Menved I 264
Eske Brok II 236, 238
Esmarch, Laurits II 194
- Falbe-Hansen, E. II 101, 133
Fejlberg, H. F. II 28
Felding, Svend I 218
Frederik I, I 67
Frederik II, I 86, 95, 218,
226, II 129
Frederik IV, I 88, 94
Frederik V, I 425
Frederik VI, II 188, 260
Friedrich, Carl, prins I 71
Friis, Jørgen, bisp, I 379
Frijs, greve I 221
Frode, konge I 154
- Goldschmidt, M. A. I 100
Gorm den Gamle I 155
Grundtvig, N. F. S. I 100
Gustav Vasa I 264
Gyldenløve, Ulrik Frederik
I 264
Gyldenstjerne, Knud (Møl-
lerup) I 266
Gyldenstjerne, Knud (Stub-
bergård) I 405
Gyldenstjerne, Knud Peder-
sen II 129
Gyldenstjerne, Niels Peder-
søn II 236
Gyldenstjerne, Peder (Tim-
gården) II 129
- Hairulf I 71
Harald Blaatand I 155
Harald Haarderaade I 261
- Harald Kesja I 67, 119, 154
Hans den Yngre, hertug I 95
Hans, konge I 96, 187
Hans Tausen I 376
Hansen, Bertel, bonde II 259
Hejbjerg, herredsfoged
II 262
Hendriksen, Niels Nis, her-
redsfoged I 67
Herluf Trolle I 226
Hlæ (Hlær) havgud
II 178, 179
Hogenskild, adelsmand I 70
Huitfeldt, adelsmand I 70
Hvas, Jens, adelsmand I 288,
392
- Ingwersen, major I 312
- Jens, abbed I 198
Jens Langkniv I 424
Jensen, Johs. V. I 373
- Kaas, Gjord, adelsmand I 364
Kahlen, Ludvig von I 425
Kjeldsen, Niels I 220
Kjær, Frederik, herremand
II 274
Knud den Hellige II 259, 272
Knud VI I 67
Kyhn, Wilhelm, maler II 54
- Lange-Margrethe I 428
Larsen, Johannes, maler II 54
Lehmann, Orla I 100
Lima, de, brødrene I 379
Limbeck, Claus, I 70
Lorenzen, Hiort I 100
- Magnus den Gode I 73
Margrethe, dronning I 52,
II 272
Markdamner, Caspar I 155
Marsk Stig I 218, 262, 266,
276
Martin af Tours, Sankt, hel-
gen I 158
Moe, Carl, præst II 149, 150

Molbech, Chr. historiker
 I 216
 Mylius-Erichsen I 400, 430,
 466, II 93

 Niels Ebbesen I 218
 Niels, konge I 154

 Passek, polsk adelsmand I 186
 Pinholt, J. G. II 159
 Plov, herremand I 67

 Ran, sagnkonge I 125, 135
 Rosenkrantz Jørgen I 263
 Rosenkrantz, Niels Stygge,
 bisp II 272
 Rysensteen, adelsslægt II 175

 Sankt Søren i Rye, helgen
 I 184, 189

 Schimmelmann, H. C. greve
 I 346
 Schinkel, Frederik, general
 I 379
 Sigbrecht Willumsdochter
 II 129
 Simonsen, H. C. komponist
 I 306
 Skakke, Erling I 261
 Skau, Laurids I 100
 Skammelsen, Ebbe II 207
 Skeel, Ingeborg II 254
 Skipper Clement I 95, 288,
 392, II 259
 Smidth, Hans, maler II 54,
 103
 Sporon, amtmand II 260
 Stampe, Jacob, præst II 61
 Steenstrup, Johs. II 143
 Stig Andersen, adelsmand
 I 379
 Stur, Thomas I 28
 Swarte-Margret I 74

 Svend Estridssøn I 261
 Svend Grathe I 261, 386

 Testrup, C. S. herredsfoged
 I 370
 Thygesen, Thyge de II 51
 Thyra, dronning I 155
 Thøger, helgen II 190
 Tordenskjold, Peder II 273
 Torgunn I 126
 Torstenson, Sv. hærfører II 35
 Tove Bryde I 126
 Tyge, bisp I 198

 Wadskiær, jydsk digter I 153
 Valdemar Atterdag II 208
 Valdemar I, I 363
 Valdemar Sejr, I 131, 218
 Wallenstein II 254
 Wrangel, general I 33

 Ælnoth. krønikeskriver II 272

Litteraturliste

- Valdemars II.s Jordebog.
- Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike ved A. S. Vedel. 1575.
- Adam af Bremen: Om Menigheden i Norden. Ved P. W. Christensen. 1862.
- Berntsen, Arent: Danmarckis oc Norgis fruct-bar Herlighed. 1656.
- Resen, Peder: Atlas Danicus. 1677.
- Pontoppidan, Erich: Den Danske Atlas. 1763–81.
- Wedel, L. M.: Indenlandsk Rejse i Aarene 1799–1804. 1806.
- Historisk Tidsskrift. Fra 1840.
- Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed. Fra 1866.
- Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. 1906.
- Trap, J. P.: De sønderjydske Landsdele. 1929.
- Bruun, Daniel: Danmark. Land og Folk I–II. 1919.
- Sagaer, Forskellige.
- Fabricius, A.: Danmarkshistorie. 1914.
- Alle jyske, hist. Stifts- og Amtsaarbøger.
- Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 1861–90.
- Kristensen, Evald Tang: Danske Sagn. 1892–1901.
- Kristensen, Evald Tang: Det jyske Almueliv. 1891–1905.
- Grundtvig, F. L.: Fuglene i Folkenes Digtning og Tro. 1883.
- Erslev, Ed.: Om de glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland. 1871.
- Clausen, H. V.: Det danske Landskab. 1926.
- Clausen, H. V.: Jylland i enkelte Billeder. 1910.
- Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1928–33.
- Danske Folkeviser. Ved H. Grüner-Nielsen. 1925–27.
- Hansen, H. P.: Natmændsfolk og Kjeltringer. 1921–22.
- Schmidt, Aug. F.: Danmarks Helligkilder. 1926.
- Aakjær, Jeppe: Hedevandring, Fra Agermuld og Hedesand m. fl. samlinger.
- Mylius-Erichsen: Den jyske Hede. 1903.
- Friis, Oluf: Jylland i dansk Litteratur. 1929.
- Matthiessen, Hugo: Hærvejen. 1930.
- Schütte, Gudmund: Hjemligt Hedenskab. 1919.
- Kjær, Hans: Vor Oltids Mindesmærker. 1925.
- Ussing, N. V.: Danmarks Geologi. 1904.
- Dansk Naturfredningsforenings Aarskrift. 1925–33.
- Günther, Hans F. K.: Rassenkunde Europas. 1926.
- Nordenstreng, Rolf: Europas Människoracer och Folkslag. 1926.
- En række artikler i forskellige tidsskrifter, uge- og dagblade.

